

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

О. Г. ПУРИГІНА, С. Е. САРДАК

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ

Навчальний посібник

Дніпропетровськ

2009

УДК 331.556.4 (076)

ББК 65.248.7 я73

П 88

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Гриф надано Міністерством освіти і науки України
лист № 1.4/18-Г-389 від 08.02.2007 р.

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор І. В. Багрова,

доктор економічних наук, професор І. Л. Сазонець,

доктор економічних наук, професор Б. І. Холод.

*Рекомендовано до друку вченою радою ДНУ
Протокол №5 від 25.01.07*

П 88 Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – Д. : – Вид-во ДНУ, 2009. – 352 с.
ISBN-978–966–551–278–3

У навчальному посібнику комплексно розглянуто теоретичні основи міжнародної міграції населення та особливості її розвитку в сучасних міжнародних економічних відносинах. Приділено значну увагу питанню регулювання міжнародного руху населення в Україні та інших державах. Наведено динаміку змін міграційних процесів. Запропоновано шляхи вирішення проблем мігрантів і суспільства.

Для викладачів, молодих вчених, студентів економічних спеціальностей, слухачів шкіл бізнесу та масового читача.

УДК 331.556.4 (076)

ББК 65.248.7 я73

© О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак, 2009

© Видавництво ДНУ, оформлення, 2009

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ПЕРЕДМОВА	4
Модуль 1. Міжнародна міграція населення як важлива складова сучасних міжнародних економічних відносин	6
Змістовий модуль I. Розвиток міжнародної міграції населення	6
Тема 1. Історичний розвиток людства та міжнародні міграції населення.....	6
Тема 2. Соціально-економічна сутність міграції у світовому суспільстві.....	19
Тема 3. Науково-методичні засади дослідження міжнародної міграції населення та її взаємозв'язок із сучасним суспільством.....	31
Змістовий модуль II. Поширення міжнародної трудової міграції	54
Тема 4. Міграція робочої сили як провідний вид міжнародної міграції.....	54
Тема 5. Сучасні риси міжнародної трудової міграції.....	67
Тема 6. Економічні та соціально-політичні наслідки міжнародної трудової міграції.....	84
Модуль 2. Сучасний стан регулювання міжнародної міграції населення	96
Змістовий модуль I. Державне регулювання міжнародної міграції населення в Україні	96
Тема 1. Формування державної міграційної політики в Україні.....	96
Тема 2. Законодавчі основи регулювання міжнародної трудової міграції в Україні.....	125
Тема 3. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на ринок праці України.....	158
Змістовий модуль II. Тенденції змін потоків міжнародної міграції населення	179
Тема 4. Збільшення масштабів нелегальної міграції.....	179
Тема 5. Особливості розвитку міжнародної інтелектуальної міграції.....	201
Тема 6. Міжнародна міграція в умовах глобалізації.....	213
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ	225
ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ	234
ПИТАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	236
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	238
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	244
ДОДАТКИ	250

ПЕРЕДМОВА

Розвиток економічних, політичних і соціальних відносин в Україні суттєво залежить від змін у світовому господарстві. Перехід до ринкових умов господарювання, вільної конкуренції, включення в інтеграційні процеси вимагає раціонального використання різноманітного інструментарію узгодженого не тільки на макрорівні управління країною, але й зі змінами на мегарівні. Поширення глобалізації економіки, бурхливий розвиток НТП, трансформація міжнародних економічних відносин формують нову реальію, за якою деякі явища, котрим ще декілька десятків років приділялася незначна увага починають відігравати помітну роль. Дослідженню одного з таких явищ – міжнародної міграції – присвячено цю працю.

При написанні запропонованого вашій увазі посібника автори насамперед ставили за мету узагальнити розрізнені здобутки видатних вітчизняних і закордонних дослідників, які з різних кутів зору вивчали питання міжнародної міграції населення, щоб створити цілісну картину науково-методичних основ даної академічної дисципліни, для молодих вчених, аспірантів, студентів, а також усім не байдужим до цієї цікавої та важливої теми.

Об'єктом дисципліни міжнародна міграція є територіальний рух населення.

Предметом дисципліни міжнародна міграція є закономірності та процеси які відбуваються при міграції населення.

Метою дисципліни міжнародна міграція є, насамперед, формування у студентів уявлення про сучасний стан міграційних процесів, визначаючи чинники які формують це явище, умови поширення та наслідки тенденцій, які впливають на їх динаміку.

Вивчення матеріалу цієї дисципліни передбачає такі **завдання**:

- опанування теоретичних основ міжнародної міграції населення;
- ознайомлення з головними концептуальними поняттями, методами та підходами, що використовуються в міжнародній практиці для розв'язання проблем міжнародної міграції населення;
- набуття навичок аналізу та прогнозування розвитку міграційного руху населення;
- вивчення сучасного стану міграції населення на вітчизняному і закордонному просторі;
- вироблення уявлення про заходи розроблення системи управління з урахуванням чинників впливу зовнішнього середовища;
- усвідомлення значущості та важливості міграції населення для розвитку особистості, сім'ї, підприємства, галузей народного господарства, країн і світового суспільства в цілому.

Для вивчення курсу «Міжнародна міграція », студенти повинні мати певну базу знань з таких економічних дисциплін: «Світова економіка», «Міжнародна економіка», «Міжнародні економічні відносини», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економічна теорія», «Економіка України».

З урахуванням того, що запропонований посібник публікується вперше, у послідовності викладення матеріалу автори враховували логічну побудову аналогічних видань, вимог сучасного викладання курсів у ВНЗ України, а також умови сприйняття читачами інформаційного матеріалу. Саме тому спочатку робиться своєрідний історичний екскурс у розвиток міжнародної міграції населення, потім розглядається питання поширення міжнародної трудової міграції, яка зараз є провідним видом міграційного руху, далі досліджено сучасний стан державного регулювання міжнародної міграції населення в Україні та тенденції подальших змін потоків міжнародної міграції населення на світовому рівні.

Автори висловлюють щирю подяку рецензентам: д.е.н., професору, ректору Дніпропетровського університету економіки та права Борису Івановичу Холоду, д.е.н., професору, декану факультету міжнародної економіки Дніпропетровського національного університету Ігорю Леонідовичу Сазонцю, д.е.н., професору, професору кафедри економіки промисловості та організації виробництва Українського державного хіміко-технологічного університету Інні Василівні Багровій, а також колегам з Дніпропетровського національного університету: д.е.н., професору, завідувачу кафедри економіки та управління національним господарством Лідії Михайлівні Тимошенко і д.е.н., професору, професору кафедри міжнародних економічних відносин Антону Кіндратовичу Василевському, плідна співпраця з якими сприяла вдосконаленню структури та змісту навчального посібника.

Модуль 1

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ, ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Змістовий модуль . Розвиток міжнародної міграції населення

Тема 1. Історичний розвиток людства та міжнародні міграції населення

1. Демографічні проблеми людства.
2. Міграції населення на території України у стародавні часи.
3. Історичні передумови формування сучасних міграційних процесів в Україні.

1. Демографічні проблеми людства

У сучасному суспільстві важливого значення почали набувати демографічні проблеми людства, які, насамперед, проявляються міграцією і природним рухом населення. Міграція є цілком природним, хоча й досить складним процесом, який важко піддається методам прямого впливу, проте вимагає постійної уваги з боку держави, його врахування при розробці державою економічної, соціальної, демографічної, етнокультурної та зовнішньої політики. Значення міжнародних міграцій та необхідність їх державного регулювання зростає нині в умовах побудови відкритого суспільства, поглиблення міжнародного співробітництва, оскільки людські обміни, з одного боку, виступають індикатором рівня суспільних процесів, а з другого - вагомим фактором їх розвитку.

Міграції населення здавна були визначальним фактором історії людства. Люди завжди переміщуються – добровільно або примусово. *У стародавньому світі міграційні переміщення були обумовлені переважно військовими походами, освоєнням нових земель, зміною клімату, нестачею ресурсів. Бурхливі або мирні, міграції завжди подібні до стихійних явищ: незалежно від нашої волі. У процесі деяких міграцій представники цілого народу поступово переселяються з одного ареалу в інший. І при історичному аналізі стародавніх міграцій найголовніше не те, яка кількість цих людей залишилася на їхній природній території, а те, якою мірою вони змінили культуру на території, куди прибули. Відомі великі міграції зі сходу на захід, – тоді народи з Кавказу вплинули і на культуру, і на біологічну спадковість західних націй. Так звані «варвари», що заповнили Римську імперію і породили нові царства і нові культури, що дістали назву «романо-варварських» або «романо-германських». Відбулася європейська міграція на Американський континент, і від східного узбережжя далі й далі до самої Каліфорнії і від Карибських островів і Мексики на південь, аж до самої Вогненної Землі. Зауважимо насильницьку міграцію, наприклад, 9-10 млн рабів були завезені свого часу європейцями до малонаселеної Америки. Через работоргівлю населення Африки протягом 1650-1850 рр. зменшилося на 22%. Згадаємо і перервані міграції, зокрема, просування народів арабського походження на Піренейський півострів. Знані в історії і форми запрограмованої, локальної, а проте не менш впливової міграції*

населення Європи на схід і на південь (що призвело до утворення так званих постколоніальних націй), при якій мігранти докорінним чином змінили культуру автохтонних народів. *Але свідомо та добровільна міжконтинентальна міграція населення розпочалася лише на початку XIX ст.*

У розвитку міграційних процесів виділяють три великі соціальні хвилі. За даними М. Г. Нікітіної перша хвиля – стара міграція, охоплює початок і середину XIX ст. Для цього періоду характерне переміщення в основному промислових робітників. 70-80% емігрантів виїжджало до США, основну частину яких становили вихідці з Європи (під ірландської еміграції). Друга хвиля – нова міграція, припадає на кінець XIX – першу половину XX ст. У цей час мігрує переважно селянство. Міграції з Європи досягли максимуму в десятиріччя перед Першою світовою війною (20 млн осіб). Виїжджали в США (13 млн осіб), Канаду, Бразилію й Аргентину. За чисельністю мігрантів до 1930 р. лідирувала Італія, поступово стала зростати частка імміграції з Канади, Мексики, з Антильських островів. До Південної Америки з Європи направлялося значно менше мігрантів, що пов'язано як з економічною відсталістю цього континенту, так і з обмеженнями міграції. До Аргентини, Бразилії виїхало близько 8-9 млн осіб. Австралія до Другої світової війни приймала мігрантів переважно з англосаксонських країн. Третя хвиля міграції почалася після закінчення Другої світової війни. На цьому етапі характерне переміщення як некваліфікованої робочої сили, так і наукових кадрів, фахівців. Стимулювали міграцію події в Угорщині (1956 р.), у В'єтнамі (1974-1975 рр.), на Кубі (1980 р.). Значним був і потік з Мексики, країн Карибського басейну, причиною якого стали суто економічні причини.

Характерне явище другої половини XX ст. – міграція висококваліфікованих фахівців до США, Канади, Великобританії, ПАР, Австралії, Франції. Частка фахівців серед іммігрантів становила близько 20%. До США емігрують не тільки з Європи. Близько 80% студентів з неєвропейських країн, які навчаються в США, після навчання не повертаються на батьківщину. У Великобританії концентруються лікарі індійського походження, частка яких становить близько 35%. У Францію емігрували фахівці з країн Північної Африки й Індокитаю. У європейських країнах формується незвичайна ситуація, кваліфіковані кадри залишають батьківщину, а їхнє місце займають спеціалісти з країн, що розвиваються.

Поряд із важливими для світової економіки міграціями європейського населення слід звернути увагу і на міграції азіатського населення. З кінця минулого сторіччя на роботи в країнах Південно-Східної Азії і США вербують китайців та індусів. У нашому сторіччі почалася інтенсивна японська міграція на Гаваї, до США та Бразилію. Отже робимо висновок, *що зараз міжнародній міграції притаманна тенденція постійного збільшення її масштабів та зміна якісного складу учасників.*

У сучасному світі більшість населення, що мігрує, керується економічними та соціальними чинниками, наприклад, пошуками краще оплачуваної роботи. Серед мігрантів є й біженці, які залишають країну перебування через релігійні, політичні, етнічні та інші утиски. За станом на початок XXI ст. найбільше біженців було з Афганістану (5 млн осіб), Палестини (2 млн осіб), Ефіопії (1 млн осіб), Мозамбіку (0,9 млн осіб), Анголи (0,4 млн осіб), Камбоджі (0,3 млн осіб). З'явилися екологічні біженці, які втікають через забруднення районів свого проживання. Але все ж таки

найважливішою проблемою є безробіття, що стає глобально світовою проблемою.. Безробіття охоплює десяту частину робочої сили, а найгострішою проблемою воно проявляється у країнах, що розвиваються. Безробітними вважається четверта частина міської робочої сили. 750 млн осіб. частково безробітні або повністю безробітні в аграрному секторі економіки цієї групи країн.

Аналізуючи працю І. І. Дахно «Світова економіка» можна зробити висновки, що окрім міграції важливого значення для демографічної кризи набуває природний рух населення. Слід враховувати, що чисельність населення постійно змінюється. Так наприкінці епохи палеоліту (15 тис. р. до н.е.) кількість населення Землі становила 3 млн осіб, а до кінця неоліту (2 тис. років до н.е.) вона збільшилася до 50 млн осіб. Для того, щоб населення планети досягло 1 млрд осіб, потрібен був проміжок часу від виникнення людства і до 1850 р. Двомільярдного населення планета досягла за 80 років – в 1930 р., тримільярдного – за 30 років у 1960 р. Четвертий мільярд з'явився за 16 років – у 1976 р., а п'ятий – за 11 років у 1987 р. Через сповільнення темпів народжуваності шестимільярдної позначки населення планети досягло за 12 років. 11 жовтня 1999 р. у столиці Боснії і Герцеговини м. Сараєво народилася дитина, яка вважається 6-мільярдним жителем планети. У табл. 1.1, за даними вищенаведеного джерела наведено дані про збільшення кількості населення Землі, а також прогноз кількості населення планети.

Таблиця 1.1

Чисельність населення Землі

Рік	Загальна чисельність населення, млн осіб	Рік	Загальна чисельність населення, млн осіб	Рік	Загальна чисельність населення, млн осіб	Рік	Загальна чисельність населення, млн осіб
1	200	1920	1860	1985	4845	1996	5800
1000	275	1930	2070	1990	5246	1997	5880
1250	375	1940	2295	1991	5385	1998	5950
1500	420	1950	2500	1992	5480	1999	6030
1700	615	1960	3050	1993	5544	2000	6100
1800	900	1970	3700	1994	5607	2025	8188
1900	1625	1980	4450	1995	5734	2050	11000

Відомості про чисельність населення отримують на підставі регулярних (зазвичай один раз на 5 або 10 років) загальних переписів населення, а в проміжках між ними – шляхом розрахунків, що спираються на отриманні дані. За прогнозами ООН на найближчі роки, чисельність населення Землі становитиме у 2010 р. – 6985 млн, у 2015 р. – 7469 млн, у 2025 – 8500 млн осіб.

Відносно швидше зростає чисельність населення країн, що розвиваються. У навчальному посібнику «Міжнародні ринки ресурсів» складеного під загальною редакцією професора Ю. В. Макогона, повідомляється, що у 1995 р. майже 60% світового населення проживало в Азії, в Африці – 12%, у Латинській Америці – 8%, у Північній Америці – 5%, у Західній Європі – 3,2%, в Австралії й Океанії – 0,9%.

Дещо відмінною є статистична інформація наведена І. І. Дахно (табл. 1.2), але регіональне співвідношення зберігається. У десяти найчисленніших за кількістю населення країнах світу проживає дві третини планетарного людства. У п'яти країнах світу – Китаї, Індії, США, Індонезії та Бразилії зосереджена половина населення Землі. «Демографічному вибуху» передусім сприяє «третій світ»: бідні народжують бідних. Урбанізація, тобто збільшення міст і міського населення, значною мірою зумовлена збільшенням кількості населення. Надмірна кількість населення стримує економічне зростання, вичерпує природні ресурси і руйнує довкілля.

Таблиця 1.2

Регіональні показники чисельності населення

Регіон	Чисельність, млн осіб		Темпи росту, %		Темпи народжуваності, осіб на 100 осіб		Темпи смертності, осіб на 100 осіб	
	1995 р.	2025 р.	1990-1995 рр.	2020-2025 рр.	1990-1995 рр.	2020-2025 рр.	1990-1995 рр.	2020-2025 рр.
Світ загалом	5734	8188	1,65	0,94	25,7	17,6	9,2	8,2
Азія	3247	4758	1,73	0,89	25,9	17,0	8,5	8,1
Африка	878	1495	2,87	1,74	42,3	24,1	13,8	6,7
Америка	773	1035	1,49	0,72	21,9	15,3	7,3	8,2
Європа	807	863	0,45	0,15	14,4	13,0	9,8	11,5
Австралія й Океанія	29	36	1,57	0,59	19,3	15,0	7,8	9,1

В світі існують два основні напрями демографічної політики – підвищення народжуваності (що притаманно економічно розвиненим країнам) та зниження народжуваності (зустрічається у країнах, що розвиваються). В цілому визначено, що висока кількість народження дітей спостерігається в країнах з низьким життєвим рівнем, великою смертністю та відсутністю або мінімізованою державних соціальних гарантій забезпечення людини в пенсійному віці. Тому люди намагаються поліпшити своє майбутнє завдяки збільшенню кількості нащадків. Найвищими темпами збільшується населення Африки – щороку на 3%. Кенійська жінка в середньому народжує сім разів. «Демографічному вибуху» сприяють не лише високі темпи народжуваності, а й сповільнення темпів смертності населення планети.

Якщо нинішні темпи народжуваності збережуться, то, за підрахунками експертів ООН, через триста років кількість населення земної кулі може становити катастрофічну цифру – 13 трлн осіб, тобто у 20 тисяч разів перевищуватиме нинішню кількість. Якби кожна жінка народжувала по двоє дітей, то кількість населення Землі становила б через триста років 9 млрд осіб Чверть населення земної кулі проживатиме в Африці. Найбільшими за кількістю населення країнами світу будуть Індія, Китай та США. Середній вік населення планети збільшиться з 26 до 50 років. Цікаво, що більшість міст-гігантів світу належать саме країнам, що

розвиваються. Наприклад, з 25 найбільших міст світу лише чотири розташовані у групі економічно розвинутих країн. У Лімі, Бангкоку, Багдаді, Буенос-Айресі проживає понад 40% населення відповідних країн.

Головними сучасними «мегатенденціями», які прискорюють прояв демографічних проблем людства визначаються глобалізація та гомогенізація; інформатизація і зростання «інтелектуальних» галузей економіки; лібералізація та демократизація. Цьому протидіють: тенденція збільшення уваги до екологічних проблем, безпеки та розвитку життєдіяльності людини; культурно-релігійні перепони; мовний бар'єр. Наприклад, нині населення планети спілкується трьома тисячами мов, не враховуючи діалектів. Дві третини населення Землі говорить тринадцятьма найпоширенішими мовами. Китайська мова рідна для 1,1 млрд осіб, англійська – 430 млн осіб, хінді та урду – 320 млн осіб, іспанська – 290 млн осіб, російська – 220 млн осіб. Офіційними мовами ООН є китайська, англійська, іспанська, російська, арабська і французька.

2. Міграції населення на території України у стародавні часи

Щоб об'єктивно дослідити міграції у стародавні часи, треба усвідомити, що міграції тодішнього населення мали зовсім інші причини, форми та напрямки. Це можна прослідкувати на прикладі, як письмових документів (найбільш відомим древнім історичним письмовим документом є – Біблія) так і археологічних пам'яток та знахідок. *Причини міграцій наших предків* були такі:

- добровільне освоєння нових незаселених територій;
- вимушене повільне освоєння нових незаселених територій (внаслідок зміни клімату, умов ведення господарства, довгострокових військових конфліктів, збільшення кількості населення етносу);
- завоювання заселених територій;
- термінова втеча від переслідувань, яка супроводжувалася вимушеним освоєнням нових незаселених територій;
- насильницьке переміщення народів завойовниками з місця їх проживання на іншу територію.

Враховуючи розповсюдження рабовласництва ці міграційні переміщення завжди супроводжувалися використанням праці платників данини або рабів у якості військової та робочої сили. *З часом, завдяки освоєння території земної кулі та збільшення чисельності людства, причини міграції суттєво змінилися і почали набувати пріоритетного значення у площині виробництва, торгівлі та праці.*

На думку доктора історичних наук Л. Залізняка, *на території сучасної України з давнини сформувалися три великі міграційні потоки: північно-західний, південно-західний та південно-східний. У Північно-Західну Україну котилися хвилі мігрантів із Західної Балтії та Центральної Європи, у Південно-Західну – з Подунав'я та Балкан, а Степова Україна тисячоліттями приймала потужні міграційні хвилі кочівників зі Сходу. Відповідно міграційним хвилям формувалися три великі культурно-історичні провінції України: Північно-Західна, Південно-Західна та Південно-Східна, які за своїми етнокультурними зв'язками були націлені на різні напрямки. Численні*

археологічні матеріали та письмові джерела переконливо свідчать, що згадані три великі культурно-історичні регіони України почали формуватися багато тисячоліть тому.

Північно-Західна Україна (Полісся, прилеглі регіони Волині та Прикарпаття) розвивалися в тісних контактах із Західною Балтією. Упродовж останніх 12 тисяч років археологами простежено не менше 10 міграційних хвиль із заходу на Полісся, Волинь, Прикарпаття. Із Західної та Південної Балтії в Полісся наприкінці льодовикової доби прийшли дві хвилі мисливців на північного оленя (людність культур Лінгбі та Свідер). Кінець льодовикової доби знаменувався поширенням сосново-березових лісів і двома міграціями із заходу в Полісся лісових мисливців кудлаївської та яніславицької культур. В наступну неолітичну добу (7-5 тисяч років тому) із заходу в Україну просунулися племена лінійно-стрічкової кераміки та людність культури лійчастого посуду. За доби бронзи в Полісся, на Волинь та Поділля із Заходу котилися хвилі індоєвропейських племен: культури кулястих амфор, шнурової кераміки, тшинецько-комарівської. До речі, від останньої дослідники виводять слов'янство. У скіфську добу з Центральної Європи в Західну Україну просунулися кельтські племена.

Міграційний рух племен із заходу в Українське Полісся, на Волинь та Прикарпаття простежується і в пізніші часи. Мається на увазі прихід сюди із заходу близько 2 тисяч років тому людності поморської культури, східних германців вандалів (пшеворська культура) та готів (вельбарська культура). Постійний напрямок міграційних процесів із заходу в Полісся пояснюється вже згадуваною належністю останнього до єдиної природно-ландшафтної зони Великих Європейських низин, що простяглися від Темзи до Десни. Він був визначальним фактором етнокультурних процесів, які розвивалися в Північно-Західній Україні, починаючи з кінця льодовикової доби. Саме ці землі були праатьківщиною слов'янства та українців зокрема. Отже, є підстави говорити про західні етногенетичні корені цих народів. Невипадково найближчими етнокультурними родичами слов'ян є їхні північно-західні сусіди Балти та германці. Серед археологів панує думка про праслов'янський характер археологічних культур Північно-Західної України, починаючи від шнуровиків бронзової доби, тобто протягом останніх п'яти тисячоліть.

В епоху середньовіччя Північно-Західна Україна також розвивалася під потужним впливом з Балтії: військово-політична експансія на українські землі спочатку варягів Скандинавії IX-XI століття, а пізніше Литви, Польщі і навіть Швеції. Лише на початку XVIII століття Петро I та інші російські імператори насильницьки переривають традиційні північно-західні зв'язки України і поступово переорієнтовують її на схід – Російську імперію.

Південно-Західна Україна (Північно-Західне Надчорномор'я та Подністрів'я) мала дуже давні контакти з Подунав'єм, Балканами, а через них – з Близьким Сходом. Археологічно цей зв'язок простежується вже з кінця льодовикової доби. Однак, особливо потужно він проявився в V-IV тисячолітті до н.е., коли Правобережну Україну колонізували балканські нащадки близькосхідних землеробів – людність трипільської культури. Саме під прогресивним впливом останніх на аборигенні мисливсько-рибальські племена Подніпров'я тут постали найдавніші спільноти скотарів-індоєвропейців.

Південно-західні впливи в Україні відчувалися в бронзову добу і особливо посилилися у I тисячолітті до н.е., коли, у VII столітті до н.е. на північному узбережжі Чорного моря були засновані колонії греків. На рубежі нашої ери тут з'являються римські військові гарнізони. У III-IV столітті всю Правобережну Україну до південного кордону Полісся і частково лівобережний лісостеп займала провінційно-римська черняхівська культура. На думку дослідників, це було переддержавне утворення, в складі якого праслов'яни вперше познайомилися і засвоїли ідею державності.

Слід особливо відзначити важливість прогресивного впливу на українські терени греко-римської цивілізації. Завдяки ним праукраїнці скіфо-сарматської доби не лише познайомилися з ідеєю державності, а й, по суті, були включені в європейський історичний процес. Адже сучасна європейська цивілізація постала на культурному підґрунті греко-римського світу античності і є його безпосереднім нащадком. Не маючи контактів з античною цивілізацією північно-східні сусіди праукраїнців фіноугри, які здавна населяли величезні лісові простори від Верхньої Десни, Дінця до Уралу, затрималися на стадії первісності. Саме тому чудь, весь, меря, мордва не створили власних держав, так і не трансформувались з народностей у нації і пізніше були асимільовані більш розвиненими західними сусідами-слов'янами.

Особливо потужно впливав балканський світ на Україну в епоху Середньовіччя. Мається на увазі Візантійська імперія, під впливом якої формувалася перша історична українська держава Русь, були закладені підвалини української писемності, літератури та історії, складався християнський світогляд українців. З XV століття характер впливів на Україну з південного заходу різко змінюється у зв'язку з завоюванням Константинополя турками. Агресія Османської імперії на українські землі тривала до XVIII століття.

Міграційні потоки з південного-заходу на українські терени простежуються на сучасній етно-політичній карті Східної Європи. У скіфо-сарматську добу протягом першого тисячоліття до н.е. мала місце експансія фракійських племен з Трансільванії та Нижнього Подунав'я у північно-західному напрямку. На початку I тисячоліття до н.е. фракійські впливи за даними археології простежуються в лісостепах Правобережної України від Карпат на заході до Дніпра на сході. Йдеться про чорноліську культуру, фракійські елементи в якій відзначалися багатьма відомими археологами. Тому нащадки латинізованих римлянами фракійців та слов'ян – румуни та молдаване здавна просувалися із Трансільванії на схід і зараз межують з українцями по Дністру.

На Південно-Східній Україні формувалися стійкі східні культурно-історичні зв'язки українського степу з скотарським світом Азії при виокремленні скотарства в самостійну галузь економіки, що сталося на півдні України 5 тисяч років тому. З постанням у IV тисячолітті до н.е. у лісостепах та степах між Дністром і Дінцем найдавніших скотарських суспільств індоєвропейців (культури Середній Стіг, Нижня Михайлівка) та їхнім поширенням степовою зоною далеко на схід (ямна культура) Південно-Східна Україна розвивалася в тісних контактах з євразійським степом.

За доби бронзи (III-II тисячоліття до н.е.) в українських степах послідовно змінювали один одного найдавніші індоєвропейські степовики з архаїчною відгінною формою скотарства (середньо-стогівці, ямники, катакомбники, зрубники), які залишили після себе тисячі курганів на півдні України. З початком доби заліза (перше

тисячоліття до н.е.) Надазов'ям та Північним Причорномор'ям зі сходу котилися хвилі скотарів-кочівників (кіммерійці, скіфи, сармати), які належали до східної іранської групи індоєвропейців.

З IV по XVIII століття н.е. з Азії українським степом на захід через кожні 100-200 років плинули нові хвилі азійських номадів, але вже не індоєвропейців, а монголоїдів тюрків. Перша тюрко-монгольська орда гунів форсувала Дон 370 р.н.е. Після розгрому гунів римлянами та германцями в середині V століття з півдня України їх витісняють тюрки болгари. У 558 р. зі сходу приходять авари. Рештки болгар були остаточно вигнані з Надазов'я та Надчорномор'я у Західне Надчорномор'я 670 р. хозарами. Після розгрому останніх київським князем Святославом у 965 р. в українські степи зі сходу вдерлися печеніги. Останні близько 1036 р. поступилися новій тюркській орді половців. Кипчаків-половців практично знищили монголи у першій половині XIII століття. Кримські татари, які панували на території півдня України до кінця XVIII століття, були уламком татаро-монгольської імперії Чингізидів. Останньою хвилею тюркських кочівників зі сходу були калмики, які у XVII столітті просунулися на захід до Кубані. Постійний напрямок руху скотарських народів зі сходу на захід пояснюється тим, що європейський степ через вищу вологість клімату був значно кращим пасовиськом порівняно з сухим азійським. Тому в пошуках кращих пасовиськ для своєї худоби степові номади рухалися з Азії в Європу, а не навпаки.

Всі ці хвилі войовничих номадів зі сходу потужно впливали на культурно-історичний процес у степовій та лісостеповій Україні. Однак особливо перебільшувати вплив тюрків на етногенез українців не слід. Антропологічні дослідження свідчать, що монголоїдні елементи в антропології українців представлені значно меншою мірою, ніж елементи центральноукраїнського антропологічного типу у їхніх південно-східних тюркських сусідів, зокрема кримських татар. Це свідчить про давній і потужний вплив осілих землеробів-праукраїнців на тюркських скотарів північного Надчорномор'я.

Отже, Південно-Східна Україна, починаючи з постання тут 5 тисяч років тому скотарства, розвивалася в умовах тісних культурно-історичних контактів з рухливими і агресивними скотарськими суспільствами євразійського степу. Як українські степи вважаються західною провінцією степової зони, що простяглася на 4 тисячі кілометрів на схід від Надчорномор'я до Монголії та Китаю, так і скотарські суспільства півдня України слід вважати західною периферією євразійського світу степових номадів. Останні неодноразово нищили національні надбання не войовничих землеробів-українців. Традиційна агресивність кочівників історично закладена в їхній економіці. Численні стада худоби швидко поїдали і витоптували траву, а тому вимагали постійної зміни пасовиськ. Це зумовлювало перманентні конфлікти з сусідами за місця випасу худоби. До того ж кочове скотарство настільки ефективна галузь господарства, що один чабан випасав стадо, яке могло прогодувати кілька сімей. Надлишок особі в при постійній загрозі військових сутичок перетворювався у фахових воїнів. Продуктивна скотарська економіка давала змогу кочовим суспільствам утримувати численні збройні сили. Крім того, рухливий спосіб життя не дозволяв номадам мати постійні ремісничі і культурні центри, які забезпечували їх досконалою зброєю, предметами розкоші, продуктами землеробства (зерном, вином). Останні є обов'язковою складовою раціону всіх скотарів світу. Тому вони були вимушені тіс-

но контактувати з осілими, як правило, більш розвиненими, землеробськими суспільствами, що забезпечували номадів продуктами цивілізації. Характер цих контактів далеко не завжди був мирним, часто здійснювався у формі грабінницьких нападів войовничих степовиків на миролюбних землеробів, ремісників, торгівців. Досить згадати стосунки скіфів з грецькими колоніями Надчорномор'я, гунів та аварів з Європою, печенігів, половців, татаро-монголів з Україною-Руссю, кримських татар з козацькою Україною.

З погляду російських істориків та філософів В. Ключевського, М. Покровського, Г. Федотова, П. Струве та їхніх сучасних послідовників на Російську імперію як різновид деспотії східного типу, яка постала в умовах потужного впливу татаро-монгольської держави Золотої Орди. Фатальний вплив азійського степу на історичну долю України тривав і в новітні часи.

Отже, можна стверджувати про три культурно-історичні провінції на теренах України, які здавна розвивалися під впливом різних міграційних потоків. Останні були детерміновані природно-географічними факторами, перш за все належністю цих регіонів до певних природних зон та розміщенням на географічній карті Євразії. Судячи з археологічних матеріалів, напрям згаданих культурно-історичних контактів визначився дуже рано у первісну добу і впливає на історичні долі українців навіть зараз. Трьом культурно-історичним регіонам первісної України відповідають три головні геополітичні провінції України-Русі, козацької та сучасної України.

Але треба відзначити, що така культурно-історична строкатість не унікальна і властива всім великим країнам світу. Наприклад, різні напрями культурно-історичних зв'язків мають окремі регіони Франції, Німеччини, Польщі, Росії. Отже, поділ України на культурно-історичні регіони, а українського народу на діалектні групи (лемки, гуцули, бойки, поліщуки, слобожанці) не є чимось унікальним, а нормальним станом усякого великого, розвиненого етносу. *Таким чином, українська традиційна культура, як культура кожного етносу, є органічним і неповторним синтезом різних традицій, нерідко здалеку принесених в Україну міграційними хвилями.*

3. Історичні передумови формування сучасних міграційних процесів в Україні

Хоча міграція іманентна всім періодам людської історії, особливого значення вона набуває в її переломні моменти. Суспільні катаклізми, революції, війни, так само як і кардинальні політичні та економічні перетворення, призводять до значних змін у міграційній поведінці населення.

Враховуючи те, що Україна як незалежна держава (в тому територіальному вигляді який вона зараз має) була сформована у 1991 р., доцільно визначити події, які обумовили головні міграційні хвилі населення, що суттєво визначили сучасний стан політичного, економічного, соціального та культурного середовища нашої країни. Це: 1654 р. – возз'єднання України з Росією; період з 1709 року (ліквідація Старої Запорізької Січі Петром I) до 1775 р. (ліквідація Нової Запорізької Січі при Катерині II) – втрата Україною незалежності; 1861 р. – відміна кріпацтва; період з 1914 р. (початок Першої Світової війни) до 1918 р. (закінчення Першої Світової війни, революційні події пов'язані з руйнуванням Російської імперії, тимчасове

створення Української держави та існування СРСР; період між 1939 та 1945 р. (початок та кінець Другої світової війни); 1991 р. – розпад СРСР та створення України й інших незалежних держав. Розглянемо ці часові лаги більш докладно.

Український народ формувався на основі частини східнослов'янського населення, що входило раніше до складу єдиної давньоруської держави (IX-XII ст.). Назва «Україна» вживалося для позначення різних південних і південно-західних частин давньоруських земель ще у XII-XIII ст. Українська нація складалася в південно-західних районах цієї держави (територія Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського, Волинського і Галицького князівств) переважно в XIV-XV ст. Незважаючи на захоплення в XV ст. великої частини українських земель польсько-литовськими феодалами, в XV-XVII ст. у ході боротьби з польськими, литовськими та угорськими завойовниками і протидії татарським ханам, Туреччині та Росії, консолідація українського народу продовжувалася. У XVI ст. склалася українська книжна мова. У XVII ст. Україна возз'єдналася з Росією (1654 р.). Але протягом наступного сторіччя відбувався поступовий занепад політичної, військової та економічної самостійності українського народу, який він мав напередодні Переяславської ради. Як прояв цих процесів відбулося приєднання частини козацтва на чолі з гетьманом Мазепою до шведів при веденні Росією тривалої Північної війни. Початком втрати політичної та військової незалежності було знищення у 1709 році Старої Запорізької Січі Петром I, а останнє знищення Нової Запорізької Січі у 1775 році було логічним завершенням цього процесу, що суттєво зменшило міждержавний міграційний рух українців і спрямувало його у внутрішньодержавну площину. У 90-х роках XVIII ст. до складу Росії ввійшли Правобережна Україна і південні українські землі, а в першій половині XIX ст. – придунайські.

Процес формування української нації протікав одночасно з формуванням російської і білоруської націй. В умовах визвольної війни проти татаро-монгольського ярма (середина XII – кінець XV ст.) проходила етнічна консолідація князівств Північно-Східної Русі, що утворили в XIV-X ст. Московську Русь. Східні слов'яни ростовських, суздальських, володимирських, московських, тверських і новгородських земель стали етнічним ядром російської нації, що формувалася. Однією з найважливіших особливостей етнічної історії росіян була постійна наявність слабозаселених просторів, сусідніх з основною російською етнічною територією, і багатовікова міграційна активність російського населення. У результаті поступово сформувалася велика етнічна територія росіян, оточена зоною постійних етнічних контактів з народами, різними за походженням, культурними традиціями і мовою (уго-фінськими, тюркськими, балтськими, монгольськими, західно- і південнослов'янськими, кавказькими й ін.).

Своєрідність процесу формування окремих націй (росіян, українців, білорусів) полягала в тім, що вони в однаковій мірі пережили стадію давньоруської народності і були сформовані внаслідок диференціації давньоруської народності на три самостійні близькородинні етноси (XIV-XVI ст.). У середині XVI ст. після приєднання Казанського й Астраханського ханств до складу Росії ввійшли землі Поволжя (вихід у Каспійське море), а пізніше, степові райони Північного Кавказу. Вже в XV ст. в степові простори Дону кинулися збігли селяни з Центральної Росії і Поволжя, їх називали козаками, що у перекладі з тюркського означали «удальці»,

«вільні люди». Особливо підсилювався потік людей на Дон у XVIII ст. За статистичними даними В.І. Бутова, в 1625 р. на Дону перебувало 5 тис. козаків, то в 1638 р. – близько 10 тис., а в другій половині XVII ст. – близько 14 тис. До кінця XVIII ст. на Дону перебувало 225 тис. осіб, а в середині XIX ст. – майже 900 тисяч. Зростання населення тут йшов в основному за рахунок мігрантів.

У XVII-XVIII ст. росіяни, українці і білоруси виявилися в складі однієї держави – Російської імперії. Процес формування націй протікав у цих етносів у різному темпі, що обумовлювалося своєрідними історичними, етнополітичними і етнокультурними ситуаціями, які переживав кожний із трьох народів.

Зростанню міграції на території Північного Кавказу сприяло рішення сенату 1782 р. про роздачу державним селянам земель на Кавказькій лінії (Кавказька область була пізніше перетворена в Ставропольську губернію). У 1845 р. чисельність селян-мігрантів тут наближалася до 160 тис. У 1787 р. було створено Чорноморське козацьке військо за рахунок переселення колишніх запорожців; через п'ять років чорноморські козаки зайняли землі Кубані. Усього в 1792-1793 р. на Кубань переселилося до 25 тис. осіб. За поданим звітом Кубанського козацького війська у 1862 р. на землях області мешкало більш 393 тис. осіб.

Протягом першої половини XIX ст., міграція не відрізнялася великими масштабами, тому що кріпацьке право стримувало вільне пересування селян. У цей період йшла колонізація Європейської Півночі, гірничозаводське заселення Уралу, переселення на «вільні землі», «дикі поля» – у Новоросію, Південне Предуральє і Нижнє Поволжя. Основну роль в освоєнні Астраханського краю зіграли народні переселення – збігли кріпаки (тільки на початку XIX ст. їх нараховувалося понад 20 тис. осіб) та переселені урядом або поміщиками селяни. Організоване переселення державних селян активно почалося в першій половині XIX в. З 1799 по 1857 р. чисельність осіб чоловічої статі зросла з 8,3 тис. до 87,4 тис.

Скасування в 1861 р. кріпацького права в Росії, створило сприятливі умови для міграційної рухливості колишнього фортечного селянства. Відбувалося зростання міграції населення на нові землі Сибіру, Уралу, Далекого Сходу і, природно, на південь Росії. Приміром, у Ставропольській губернії з 1867 по 1897 р. чисельність населення зросла з 341 тис. до 873,3 тис. осіб, тобто більш ніж у 2,5 рази; у Кубанській області (за цей же період) з 600 до 1976,4 тис. – у 3,3 рази. У Донській області чисельність населення з 1860 по 1900 р. зросла в 2,7 рази. У Сибіру чисельність населення з 1863 по 1913 р. зросла у три рази, у Примор'ї і Приураллі – у 16 разів. На зростання чисельності населення вплинуло будівництво Транссибірської залізниці (Урал, Сибір, Далекий Схід) та інших магістралей (вихід до портів Чорного і Каспійського морів та ін.). Посилення міграції населення Росії було зв'язано з заселенням уральських і сибірських земель, причому сільськогосподарське освоєння Сибіру в більш широких масштабах починається з XIX ст.

Наприкінці XIX і початку XX в. помітно зростає переселення людей із села в місто, що було викликано розвитком промислового виробництва, транспорту, розробкою корисних копалин, розширенням зовнішньої торгівлі. У 1897р. частка «сторонніх» складала в Москві 74%, у Санкт-Петербурзі 69%. Інший приклад. У 1811 р. найбільшим містом Дону був Таганрог, в якому налічувалося 7,4 тис. осіб; у

Новочеркаську проживало 6,7 тис., у Ростові-на-Дону менш 4 тис. У 1863 р. у Ростові проживало вже 29 тис., а в 1914 р. – понад 170 тис. осіб.

У цей період починається нова характерна риса міграції – це сезонне переміщення «місто-село», «село-місто». Останнє було характерно для південних територій, куди на літньо-осінній сезон спрямовувалися сотні тисяч селян з центральних губерній Росії, Верхнього і Середнього Поволжя. Наприклад, у 1912 р. через Донську область пройшло не менш 600 тис. найманих робітників, з яких там залишилося лише близько 150-200 тис., а інша частина працівників відправлялася на Кубань і Ставропілля. В станицях були створені великі ринки наймання.

Перша Світова війна призвів до зміни кордонів провідних держав, що поступово активізувало міграційні процеси. Але свій вибір стосовно міграцій українці почали робити після Лютневої та Жовтневої революцій 1917 р., та короткострокового існування Української держави. Варто зауважити, що на всьому шляху демографічного розвитку СРСР характерною була насильницька міграція, повна або часткова депортація та переміщення народів. Початок був покладений у 1918-1920 р. – під час поразки білої армії у Криму. Далі слід зазначити переміщення населення в ГУЛАГ, масову депортацію інтелігенції на Захід, колективізацію, під час якої були вислані в східні райони сотні тисяч «селян-куркулів» і членів їхніх родин, а трохи пізніше переміщення репресованих городян (колишні привілейовані групи населення, члени політичних партій, «опозиціонери» і т.д.). На початку Другої світової війни у 1939 р. СРСР забрав у сусідніх держав частину земель Західної України, а у 1940 р. – Північну Буковину та частину Бессарабії. Депортація населення продовжувалася і в роки Великої Вітчизняної війни. У 1941 р. з території Північного Кавказу були депортовані німці, у 1942 р. – греки, у 1943 р. – карачаївці (більш 60 тис.), у 1944 р. – чеченці й інгуші (близько 400 тис.). Усього було депортовано більш ніж 600 тис. осіб.

Міграції населення в роки радянської влади, характеризувалися високим, міжрегіональним міграційним переміщенням населення під могутнім державним регулюванням. У першу чергу це було пов'язано з переміщенням продуктивних сил у східні райони країни (для їхнього рівномірного розміщення і з метою більш повного використання природних ресурсів), що викликало переселення величезної кількості людей. Основна частина переселенців йшла на Урал, у Західний і Східний Сибір, на Далекий Схід. Продовжувалося заселення Півночі Європейської частини, пов'язане з промисловим розвитком країни.

Частина міграційного потоку спрямовувалася на промислові новобудови в міста, у тому числі для надання «допомоги національним окраїнам» у розвитку промисловості. Значним винятком було лише переселення для освоєння цілинних земель у 1950-х рр. (Південний Урал, південь Західного Сибіру, Південне Поволжя, Дон, Ставропігія). На всесоюзні ударні будівництва і райони освоєння цілинних земель прибували як планові мігранти, згідно оргнабору, так і самодіяльні переселенці. Тільки за період з 1939 по 1958 р. з європейської частини СРСР в східні райони, включаючи Урал переселилося, близько 10 млн осіб. Поряд з величезними регіональними потоками великих розмірів набувають переселення із сіл у міста, викликані індустріалізацією країни. Масштаби цих потоків яскраво характеризуються таким показником: за 60-річний період (1927 - 1988 р.) більш як

80 млн сільських жителів переселилися в міста. Особливо великим був відтік сільського населення в міста на Поволжі, Уралі, у Центрі. Значні переміщення населення відбувалися в період Другої світової війни і після її закінчення: на Урал і в Сибір було евакуйовано близько 25 млн жителів європейської частини країни. У післявоєнний час в утворену з північних районів Східної Пруссії Калінінградську область і на Південний Сахалін, що раніше належав Японії, було переселено значну кількість населення.

Також збільшувалася міждержавна міграція населення пов'язана з розширенням сфер впливу комуністичної ідеології у світі, яка підкріплювалась фінансовою підтримкою Москви. Значна кількість населення працювала в країнах Варшавського договору у ВПК, будівництві, торгівлі. У ході наявних ідеологічних протиріч із владою й економічних труднощів росли еміграційні потоки з СРСР. Але корінним моментом для зміни міграційної активності населення України став розпад СРСР, наслідки чого ми докладно розглянемо в наступному матеріалі.

Контрольні запитання

1. Якими чинниками обумовлені демографічні проблеми людства?
2. Чому протягом сторіч поширювалася міграція населення?
3. Які наслідки збільшення чисельності людства?
4. Як впливав на розвиток України міграційний рух населення у північно-західному напрямку?
5. Як впливав на розвиток України міграційний рух населення у південно-західному напрямку?
6. Як впливав на розвиток України міграційний рух населення у південно-східному напрямку?
7. Визначте вплив сусідніх держав на міграційні переміщення українців.
8. Наведіть особливості міграцій населення України в різні періоди.

Тема 2. Соціально-економічна сутність міграції у світовому суспільстві

1. Міграція як важливе сучасне соціально-економічне явище.
2. Природа міграції та чинники, що її обумовлюють.
3. Класифікація видів міграції.
4. Формування структур міграції.

1. Міграція як важливе сучасне соціально-економічне явище

Термін міграція походить від латинського *migro (migratio)* – переселяюся, переселення, переміщення. Міграція є природним проявом мобільності людини, мотивований прагненням до поліпшення умов свого існування, до більш повного і надійного задоволення своїх потреб. При цьому істотну роль відіграє рівень бажань індивіда і споконвічна його схильність взагалі бути вдоволеним чим-небудь.

Міграція пов'язана з етнічними, економічними, політико-географічними проблемами, а також історичним розвитком держави та її громадян. Міграція відіграє важливу роль у формуванні етнічного складу тієї або іншої спільноти, та навіть, може визначати долю цілих держав. Вона має внутрішні підстави і різноманітні зовнішні прояви. Слід зазначити, що міграцію, як специфічний прояв мобільності, нерідко змішують з іншими її проявами, хоча далеко не кожне з них є міграцією. Мобільність – це не переміщення, а потенційна готовність або здібність населення до зміни свого територіального статусу. Головна специфіка міграції – намір індивіда змінити місце проживання, облаштуватися на новому місці. Проте слід враховувати деякі обмеження у розумінні теоретичної сутності міграції. Наприклад, зміна квартири в межах того самого населеного пункту міграцією не є. Короткострокове відрядження, робота вахтовим методом, туристична подорож також не міграція, а скоріше прояв мобільності людини. Однак якщо представники цих категорій затримуються в пункті прибуття на значний термін, їх органи державної влади та науковці вважають мігрантами.

Отже, для поняття сутності міграції важливим є момент визначеності зміни місця проживання та оточення. Здійсниться воно чи ні – справа інша, оскільки в долі індивіда не усе визначається його намірами, а багато чого – обставинами. У зв'язку з цим варто враховувати можливість невдалої міграції, коли індивід залишив рідні місця з твердим наміром більше сюди не повертатися, але життя розпорядилося інакше, і він був змушений повернутися, тим самим виявившись тимчасовим мігрантом. Отже, взагалі можна визначити що міграція – це просторова активність (переміщення) індивіда, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання.

Традиційно, у міграції як суспільного явища визначають три параметри:

- зміна індивідом координат свого перебування (фактор мобільності);
- намір індивіда поліпшити своє матеріальне становище і/або соціальний стан (фактор потреб);
- прагнення індивіда облаштуватися на новому місці і вважати його своєю «другою батьківщиною» (фактор стабільності).

Звідси випливають і основні функції міграції – демографічна, соціальна та економічна. *Демографічна функція* полягає у тому що міграція змінює кількість наявного населення в дослідженому регіоні. *Соціальну функцію* міграції можна визначити як намагання завдяки змінам місця проживання повніше задовольняти потреби в доходах, професійному зростанню, поліпшенні умов праці й життя. *Економічна функція* міграції пов'язана із забезпеченням певного рівня мобільності робочої сили, її територіальним перерозподілом і забезпеченням кількісної та якісної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили різного профілю і кваліфікації в різних районах. *Міграція також здійснює прискорювальну (зміна рівня просторової рухомості та складу населення), селективну (зміна якісного складу населення різних територій) та перерозподільну (переміщення населення відносно існуючих продуктивних сил) функції.*

Окрім цього виділяють також *чинники міграції за сферою їх прояву*: народногосподарські, територіальні, галузеві та внутрішньовиробничі, а також постійні, тимчасові і змінні, залежно від їх використання в регулюванні міграційних процесів.

2. Природа міграції та чинники, що її обумовлюють

Природа міграції та чинники, що її обумовлюють це дуже складні питання, які потребують ретельного вивчення. З цього приводу змістовною є праця російських вчених С. К. Бондиревої та Д. В. Колесова «Міграція (сущность и явление)», де враховані різноманітні чинники впливу: психологічні, моральні, соціальні. В спрощеному вигляді схема міграції зображена нами на рис. 1.1. Спочатку відбувається процес загострення причин, що спонукають людину до міграції, який формується під дією зовнішніх або внутрішніх причин.

Наприклад, до *зовнішніх причин* належать: різке погіршення умов життя в даному місці у зв'язку з суспільними подіями, неврожаєм, політичними переслідуваннями. Так, в Росії є два офіційних види міграції: «вимушені переселенці» та «біженці». «Вимушена міграція» відноситься до випадків міграції, викликаних зовнішніми причинами. У «біженця» у психіці панує домінанта віддалення від небезпечного місця, порив бігти «куди очі дивляться», тоді як у шукачів притулку є присутнім момент оцінки місця переселення. Тому змушений переселенець вибирає місце і часто досить ретельно, куди він хоча і вимушено, але з розбором переселяється. У міжнародній практиці є і випадки «переміщення осіб» в межах країни внаслідок стихійного лиха або інших чинників, а також за межі держави – депортація, з політичних мотивів.

Часто міграція відбувається і з *внутрішніх причин*: у зв'язку з нездатністю індивіда до адаптації в наявних умовах, завищеним рівнем домагань, відсутністю можливостей для позитивної соціальної динаміки (відсутність можливостей для кар'єри), незадоволеність індивіда: своїм місцем і (або) своїм становищем. Приміром, багато здібних людей їдуть із сільської місцевості в місто в зв'язку з неможливістю одержати в селі вищу освіту або знайти престижну роботу, реалізувати себе на рівні своїх здібностей. Проте це не означає, що вони не могли б

жити на колишньому місці і далі: адже інші живуть. Та їх таке життя не задовольняє і вони мігрують.

Внаслідок загострення цих причин у людини формується *мотив міграції*, який створюється під дією чотирьох послідовних підпроцесів: незадоволеність умовами свого життя, виникнення ідеї змін, уява абстрактного образу нового місця життя та кращої долі, виникнення ідеї переміщення. *Головним мотивом міграції є пошук благополучного життя, а благополуччя має два аспекти: матеріальне благополуччя і безпека.* У сучасному світі головним мотивом міграції є економічний: мігранти шукають більш економічно упорядженого життя. При цьому повною мірою виявляються різні психічні властивості індивідів, поєднувані поняттям «рівень домагань».

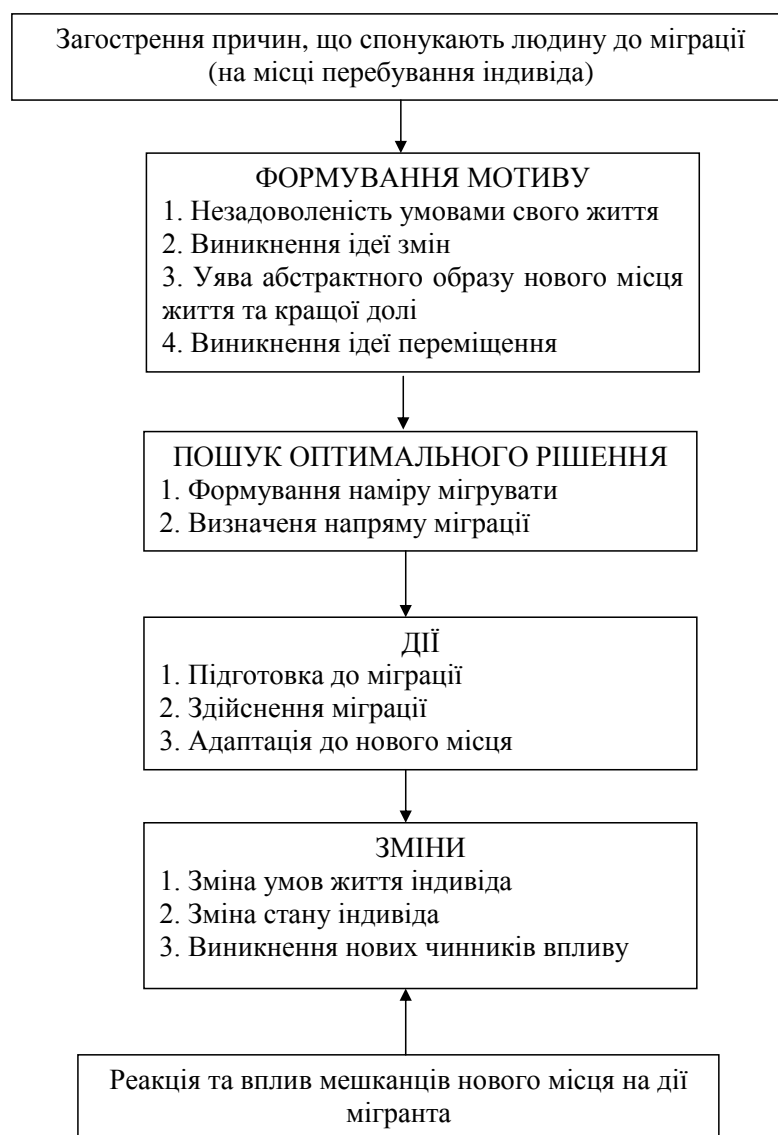

Рис. 1.1. Спрощена схема міграції

Зовсім очевидно, що на рівень домагань індивіда впливають такі явища, як заздрісність, прагнення до матеріального благополуччя без трудових зусиль. Природно, що подібні мігранти, як більш заклопотані матеріальною стороною життя, виявляються більш заможними за місцевих жителів: усю свою енергію вони

направляють саме на матеріальне благополуччя і досягають у цьому більших успіхів, чим ті, хто цим не заклопотаний, хоча і має переваги місцевого мешканця.

Так, наприклад, за останні десятиліття в США особливо інтенсивно зростає кількість латиноамериканців: вони практично зрівнялися в чисельності з неграми. Інтенсивність цього процесу додає міграції «латинос» характер етнічної експансії. Велика кількість індивідів емігрує зі своєї країни, щоб знайти найбільш благополучне місце. При цьому вони вибирають досить віддалену країну. Так, приміром, виникла чесько-англійська проблема: міграція чеських циганів в Англію. Чому? Вони з'ясували, що в цій країні можуть розраховувати на найбільшу соціальну допомогу. При цьому їх не влаштовували інші країни, які надавали допомогу меншого розміру. Тодішні країни Європейського економічного співтовариства були змушені навіть увести єдину статистику отримувачів допомоги: деякі «нещасливі» особи вхитрилися одержувати її відразу в декількох країнах. Що ж стосується міграції чеських циганів саме у Великобританію, то, як сказано в одному з Інтернет-повідомлень, «чеське суспільство було шоковано введенням контролю британськими імміграційними службами в празькому аеропорту». А що залишалося робити? Співробітники цих служб з'ясовують, які мотиви польоту у Великобританію, і прагнуть не допускати до нього індивідів зі схильністю до нахлібництва та соціального паразитизму.

У цілому є такі групи потребністних мотивів міграції:

- *Прагнення «кращої долі»* – з об'єктивно неблагополучних місць виїжджає якісне населення. Прикладом цьому є масова міграція українців і поляків у Канаду на початку минулого століття. Їхали вони туди працювати і цілком благополучно живуть там зараз, ніяких етнічних проблем з ними не виникає.

- *Міграція з заздросі* до жителів більш благополучних місць. Це – міграція без гуманітарних або політичних причин. Приклад – уже згадані чеські цигани. Їх схвилювали повідомлення не стільки про те, як живуть самі англійці, як повідомлення про те, яку допомогу одержують вихідці з Індії та інших країн колишньої Британської імперії. І вони захотіли того ж, хоча усім відомий характер традицій цього етносу змушує припускати, що навряд чи вони стануть там працювати в традиційному розумінні цього слова. Але, як бачимо, заздрість може бути і фактором міграції, причому міграції неякісної. Матеріальні блага поширені по земній кулі нерівномірно, і деякі індивіди ніяк з цим примиритися не можуть. І все тому, що своє їх цікавить менше, ніж чуже. От і їдуть деякі з них від однієї заможної країни в іншу – більш заможну.

- *Міграція через комплекс неповноцінності*. Деякі індивіди не здатні знаходити себе в повсякденному житті: такі є в будь-якому суспільстві. Для них міграція – вихід з становища, віддушина в їх стиснутому психічному стані. Але рідко коли міграція з таких підстав буває успішною, адже індивідові нікуди від себе не втекти. Хіба що на новому місці, знайдеться несподіване цікаве заняття, у ході якого подібний індивід знайде можливості до самоствердження, яких він не знаходив у себе на батьківщині. Отже, тяга до зміни місць, «сверблячка змін», у даному випадку географічного характеру, може бути проявом комплексу неповноцінності, енергія якого реалізується саме в сфері міграційних явищ.

- *Міграція через прагнення більш повно реалізувати свій (творчий, інтелектуальний) потенціал.* Це міграція типу «відпливу інтелекту», хоча останнє – більш складне за змістом явище: у ньому можуть бути присутнім і чисто матеріальні мотиви. Але «відпливу інтелекту» як явище поєднує у собі можливості самоствердження, самореалізації і можливості поліпшити матеріальне становище. Багато чого тут залежить від дійсного творчого потенціалу індивіда. До цього виду міграції варто віднести і прагнення виявитися ближче до джерел знань. Найвідоміший з числа вітчизняних мігрантів з цього мотиву М. В. Ломоносов, що переїхав зі свого села Денисовка з Помор'я у Москву, а потім у Петербург і там став відомою людиною.

- *Міграція з причин небезпеки.* Такою була міграція багатьох представників німецької культури і науки з нацистської Німеччини: вони мігрували саме з причин загрози життю.

- *Міграція з політичних мотивів:* коли індивідові в рідному краї або в рідній країні «нічого не світить», він, прагнучи самореалізуватися в сфері суспільних відносин, може мігрувати. При цьому на новому місці мігрант іноді досягає таких успіхів, про які він свідомо не зміг би мріяти у своєму рідному краї. І справа тут у тім, що на новому місці відпадають колишні обмеження, а недоліки індивіда, що заважали йому на колишньому місці, на новому можуть виявитися незначущими, тоді як деякі його позитивні якості, що цінувалися на батьківщині, можуть дати йому переваги в політичній діяльності на новому місці. Приклади цьому загальновідомі: два політичні діячі - Гітлер і Сталін – були мігрантами. При цьому Гітлер був емігрантом з Австрії, тобто міждержавним мігрантом, а Сталін – внутрішньодержавним мігрантом з окраїни Росії в політичний центр.

Звичайно, багато мігрантів – частіше з числа біженців – повинні викликати співчуття. Але, усе-таки, маючи справу з міграцією, перш ніж співчувати, варто з'ясувати її мотиви. Адже, як відомо, «і багаті теж плачуть», і деякі з «тих, хто плаче» живуть при цьому в палацах! Що ж загального у всіх міграційних явищах? Головне - це незадоволеність індивіда колишнім місцем проживання, що може мати об'єктивні причини або причини суб'єктивні, але завжди - це саме незадоволеність, що супроводжується психічною напругою і переростає в заперечення можливості продовження свого перебування на колишньому місці проживання. *Міграція – це проблема саме незадоволених потреб, енергія яких перетворюється в енергію переміщення.* Ніхто і ніколи не мігрує туди, де йому буде «гірше», а тільки туди, де, як йому уявляється, буде «краще». І в цілому міграція – це мультимотивне явище. *Протилежними мотивам міграції можуть бути тільки мотиви патріотизму, мотиви зусиль на благо рідних місць, прагнення поліпшувати своє життя, направляючи свої зусилля саме на це, а не на переміщення.*

Далі внаслідок сформованого мотиву міграції, людина здійснює *пошук оптимального* рішення шляхом формування наміру мігрувати та визначення напрямку міграції. Зрозуміло що ця передумова процесу міграції робиться за наявного досвіду людини, кількості інформації та матеріальних ресурсів. Після цього відбуваються *дії людини*, а саме: підготовка до міграції, здійснення міграції, адаптація до нового місця проживання. Тобто, внаслідок здійснення міграції, людина вже стикається з новими обставинами об'єктивної реальності про які вона

не могла знати і вже її первинний віртуальний образ обов'язково змінюється. Відбуваються зміни: умов життя індивіда, стану індивіда, виникають нові чинники впливу. Завдяки поведінці людини змінюється і її оточення. Тобто відбувається реакція та вплив нового місця на мігранта. У разі великої кількості мігрантів можуть виникнути зміни у законодавстві, спалахнути чи згаснути міжетнічні конфлікти, змінитися умови соціальної допомоги та інше.

3. Класифікація видів міграції

У науковій літературі наведено різні види міграції. Іноді автори деякою мірою суперечливо класифікують міграцію, що вносить суттєві труднощі у розуміння цього складного соціально-економічного явища. Так, С. В. Бондирева та Д. В. Колесов визначають такі різновиди міграції: внутрішньодержавна та міждержавна, внутрішня (в межах регіону) та зовнішня (між регіонами в країні), постійна та тимчасова, ближня та далека, суверенна та вимушена, політична та економічна, вдала та невдала, якісна, легальна та нелегальна, індивідуальна та масова, однократна та багатократна, підготовлена та не підготовлена, маятникова, сезонна. І. В. Івахнюк виокремлює такі види міжнародної міграції: безповернена (еміграція, імміграція, шлюбна міграція), постійна або довгострокова міграція (за класифікацією ООН більше року, а в інших країнах - індивідуально), короткострокова міграція (підвидами цього виду є сезонна міграція, маятникова та епізодична – ділова, туристична, спортивна, релігійна, відрядження) та форми міжнародної міграції: вимушена (що обумовлено стихійними лихами, військовими діями, політичними чи іншими переслідуваннями) та добровільна (у цій формі виокремлюються категорії: економічна міграція, трудова міграція, нелегальна). С. О. Мосьондз виділяє такі міграційні потоки: сезонна міграція, епізодична міграція, маятникова міграція, зовнішня (еміграція і міграція), внутрішня (переміщення в середині країни), постійна (незворотна), зворотна (тимчасова), добровільна та вимушена; а міграційні потоки пропонує поділити на шість різних типів: переселенці та постійно проживаючі, зареєстровані трудові мігранти, нелегальні мігранти, шукачі притулку, біженці, фактичні біженці. В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко виокремлюють головні форми міжнародної міграції: трудова, сімейна, туристична тощо. Ю. Г. Козак, Д. Г. Лук'яненко, Ю. В. Макогон виокремлюють основні форми міграційних процесів: постійна міграція, тимчасова та нелегальна. Важливими для розуміння видів міграції є також останні розробки експертів ООН щодо класифікації різних категорій мігрантів. Вони виокремлюють п'ять груп мігрантів: 1) іноземці, яких допущено до країни в'їзду для здобуття освіти та навчання; 2) мігранти, які прибувають на роботу; 3) мігранти, які в'їжджають по лінії об'єднання сімей та створення нових; 4) мігранти, які в'їжджають на постійне поселення; 5) іноземці, яких допущено до країни в'їзду з гуманітарних міркувань (біженці, шукачі притулку тощо). Відповідно до розробленою Міжнародною організацією праці (МОП) класифікації видів сучасної міжнародної міграції, вона поділяється на п'ять основних типів: 1) працюючі за контрактом, у якому чітко обговорений термін перебування в приймаючій країні. В основному це сезонні робітники, що приїжджають на збирання врожаю, а також некваліфіковані або малокваліфіковані працівники, зайняті на підсобних роботах, наприклад, у сфері туризму; 2) професіонали, яких відрізняє високий рівень

підготовки, наявність відповідної освіти, кваліфікації та практичного досвіду роботи. До цієї ж групи відносять представників професорсько-викладацького складу і студентів; 3) нелегальні іммігранти, у число яких входять іноземці з простроченою або туристичною візою, що займаються трудовою діяльністю. Мільйони представників цієї групи постійно перебувають у США, країнах Європи, Японії, Південної Америки і навіть Африки; 4) переселенці, тобто ті, що переїжджають на постійне місце проживання. Ця група мігрантів орієнтована насамперед на переїзд у промислово-розвинуті країни; 5) біженці – особи, змушені емігрувати зі своїх країн через загрозу їхньому життю і діяльності.

Таким чином, у вищенаведених класифікаціях міграції у різних авторів можна помітити відмінні та спільні риси. Відмінності (навіть деякі протиріччя) спостерігаються у самій термінології – дещо вільне оперування такими категоріями як форма, вид, різновид, міграційний потік, міграційні процеси, а також розбіжності у розумінні зовнішньої та внутрішньої міграції, міграції та переміщення. Тому, для класифікації видів міграції населення, нами пропонується виокремити шістнадцять класифікаційних ознак поділу міграції (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація видів міграції населення в міжнародній економічній діяльності

№	Класифікаційні ознаки поділу	Поділ міграції					
		Економічна	Політична	Соціальна	Пізнавальна	Рекреаційна	Екологічна
1	Спрямованість міграції в залежності від причин (мотивів, факторів), що її зумовлюють	Економічна	Політична	Соціальна	Пізнавальна	Рекреаційна	Екологічна
2	Спрямованість міграції в залежності від дій мігранта в країні	Трудова міграція (міграція робочої сили)	Сімейна		Туристична	Ділова	Релігійна
			Освітня (Навчальна)		Лікувально-оздоровча	Культурно розважальна	Інтелектуальна (наукова)
3	Характер прийняття рішення про міграцію мігрантом	Суверенна (Добровільна)	Вимушена			Примусова	
			визнані біженці	шукачі притулку	de facto біженці, зовнішньо переміщені особи		переміщені особи, вигнанці
4	Перетинання адміністративно-територіальних меж (регіону або держави)	Внутрішньодержавна		Міжнародна (міждержавна, міжнаціональна, зовнішньодержавна)			
		внутрішня	зовнішня				
5	Відстань, яку долає мігрант	Ближня			Далека		
6	Тривалість міграції у часі	Довгострокова (постійна, незворотна) міграція	Короткострокова (тимчасова, зворотна) міграція				Транзитна
			сезонна міграція	маятникова	епізодична		
7	Характер довгострокової міжнародної міграції відносно місця виїзду або в'їзду (напряму руху) мігранта	Безповернена			Повернена		
		еміграція	імміграція	рееміграція		репатріація	
8	Отримання дозволу від органів державної влади на здійснення міграції (законність перетинання кордонів)	Легальна		Напівлегальна		Нелегальна	
9	Очікування мігранта країною реципієнтом	Підготовлена (організована)			Непідготовлена (неорганізована, самотійна, самотіяльна)		
10	Кількість мігрантів	Індивідуальна			Масова (етнічна, колективна)		
11	Кількість міграцій мігранта	Однократна			Багатократна		
12	За соціальним складом	Міграція некваліфікованих працівників		Міграція висококваліфікованих працівників		Міграція діячів науки, культури, спорту	
13	За характером	Пряма			Непряма (у складі ТНК або СП)		
14	За типом статусу в країні прибуття (адаптаційна поведінка)	Асиміляційна			Неасиміляційна		
15	Відповідність очікувань мігранта результату	Вдала			Невдала		
16	Наслідки для країни	Якісна			Неякісна		

Враховуючи запропонований поділ міграції, необхідно розуміти, що класифікаційні ознаки міграції можуть в кожній конкретній ситуації взаємодоповнювати одна одну. Наприклад, пересічний громадянин спеціаліст незадоволений своїм матеріальним станом вирішує розв'язати свою проблему шляхом міграції за кордон в пошуках більш високого рівня оплати праці. Він приймає своє рішення самостійно і звертається у міжнародне агентство з працевлаштування. На запит йому пропонують укласти трудову угоду з роботодавцем сусідньої країни терміном на півроку. Згідно отриманої візи він працює за цією угодою, а по закінченню строку повертається додому досягнувши мети покращити своє матеріальне становище. Тобто у цьому випадку ми спостерігаємо економічну, трудову, суверенну, міждержавну, ближню, короткострокову, легальну, підготовлену, індивідуальну, однократну, висококваліфіковану, пряму, неасиміляційну, вдалу, якісну міграцію. *Тобто, треба розуміти, що говорячи «трудоий мігрант» або «біженець», ми припускаємо дуже велике обмеження характеристики мігранта, звужуючи та свідомо обмежуючи площину мотивів, причин та наслідків його міграційного руху.*

Розглянемо наступний приклад. Внаслідок неочікуваних військових дій, громадянин однієї країни втрачає роботу, частину майна, виникає загроза для його життя. Враховуючи, що у військові дії втягнуться сусідні прикордонні держави і їх термін не визначений в часі, він своїми силами з багатьма своїми сусідами перетинає декілька кордонів на велику відстань від своєї держави. В тій країні, де він опинився, він стає на державний облік, отримує статус біженця, знаходить роботу, співпрацює та спілкується з місцевими мешканцями і залишається назавжди. У цьому прикладі ми бачимо політичну, трудову, вимушену, міждержавну, далеку, довгострокову, безповернену, нелегальну, непідготовлену, масову, однократну, некваліфіковану, пряму, асиміляційну, вдалу, якісну міграцію. Тобто при здійсненні аналізу міграцій населення дослідникам треба одночасно враховувати та класифікувати осіб, які перетинають кордони по декількох напрямках поділу міграції, а не тільки по одному, наприклад трудоий або політичний мігрант.

Тому враховуючи прискорення динаміки руху населення, збільшення кількості інформації, бурхливий розвиток НТП та удосконалення засобів контролю за рухом населення, а звідси непропорційного зростання факторів мобільності та потреб поряд зі зменшенням фактора стабільності, можна припустити, що при визначенні сутності міграції найбільш доцільно керуватися головним чином етимологічним змістом цього терміну й враховувати головним чином перший параметр міграції – зміну особою координат свого перебування.

4. Формування структур міграції

Доцільно виділити існуючі структури міграції. С. К. Бондирева та Д. В. Колесов визначають три фізичні і дві віртуальні структури міграції. Фізичні структури: компактне поселення, дифузійне поселення («асимілянт»), діаспора. Віртуальні структури: національно-культурна автономія і псевдо еміграція («антисистема»).

• *Компактне поселення – це спільне проживання на одній порівняно невеликій території представників тільки одного етносу, що прибули сюди як мігранти.* Вони селяться поблизу один одного - так легше знаходити взаєморозуміння, відчувати себе у більш комфортному середовищі, немає проблем з мовою в повсякденному спілкуванні.

Компактні поселення можуть бути двох типів: відкритого і закритого (гетто). Розходження тут головним чином у психології їхніх мешканців, дружелюбних або ворожих стосовно представників інших етносів. Закриті компактні поселення називаються гетто, а процес утворення – «геттоізацією». Для мешканців закритого гетто характерно недовірливе, недружелюбне, недоброзичливе, а часом й агресивне відношення до стороннього. Типовий приклад – «негритянський квартал» Нью-Йорку: білим там показуватися не рекомендується – небезпечно для життя. Типовий приклад компактного поселення відкритого типу – «китайський квартал» того ж міста: жителі дружелюбні до сторонніх, тим більше, що, займаючись торгівлею, вони зацікавлені в залученні покупців. Поняття «гетто» у наш час означає не стільки рівень життя, скільки тип поселення, психологічно закритий, що прагне відгородитися від усього навколишнього.

Гетто можуть бути двох видів спонтанні і примусові. Гетто темношкірих у Нью-Йорку – першого типу, гетто євреїв у Варшаві, влаштоване нацистами під час Другої світової війни – другого типу: геттоізація тут відбулася не з волі мешканців цього району Варшави. Тому гетто темношкірих у Нью-Йорку продовжує існувати, тоді як гетто євреїв у Варшаві було ліквідовано, як тільки антифашистам відкрилася для цього можливість. Правда, в історії єврейської діаспори відомі і добровільні гетто, вихід з яких був пов'язаний із прокльоном і відлученням від єврейства, і тому іти з такого гетто відважувалися мало хто.

Компактні поселення мігрантів утворюються або в зв'язку з особливою привабливістю для них даного місця, або через посилене розмноження мігрантів у новому місці проживання, так що, почавши з декількох родин, поселення може стати досить великим за чисельністю. У багатьох великих містах світу є свої компактні поселення різних етносів: індійські, турецькі, корейські. От, приміром, характеристика компактного поселення в одному із сучасних районів Берліна: «...у процесі багатьох десятиліть міграції турецьких робітників і інтелектуалів-біженців виникла не просто турецька діаспора, але свого роду гетто. Тут більшість жителів – турки, і навіть вулиці мають турецький вигляд, що їм додають реклама й оголошення майже винятково турецькою мовою, турецькі закусочні і ресторани, турецькі банки і бюро подорожей, представництва турецьких партій і турецькі політичні гасла на стінах. У Кройцбергу можна прожити все життя, не сказавши ні слова по-німецькому». Стати «гетто» цей район може, якщо в психології його мешканців почне домінувати ворожість, відчуженість, обмеженість, протидія усім іншим мешканцям.

Існування компактних поселень – істотне навантаження на владу й органи правопорядку країни, де подібне поселення утворилося, адже серед мігрантів з такою же імовірністю, як і в себе у будинку, з'являються свої правопорушники і навіть злочинці, а крім того – і політичні екстремісти. Отже, необхідні визначені заходи для обмеження збільшення подібних поселень, інакше «аборигенне»

населення, яке менш інтенсивно розмножується, у своїй власній країні може виявитися витиснутим з багатьох територій. Утворення подібних поселень – природний наслідок розходжень у рівні життя країн третього світу і країн Заходу. Але варто враховувати, що багатства Заходу були багато в чому створені шляхом експлуатації населення колишніх колоній, так що теперішня мирна «колонізація» колишніх метрополій – історично справедливе явище, але чревате на майбутнє багатьма міжетнічними проблемами.

- *Дифузійне поселення, тобто розподіл мігрантів, утворюється у випадку, якщо місцеве населення і мігранти толерантні один до одного, якщо у них немає контрастів у рівні цивілізованості.* При цьому відбуваються культурний обмін і взаємодія мігрантів і «аборигенів», тобто споконвічних жителів даного регіону або району. Нерідко істотну роль тут відіграє подібність по якому-небудь важливому параметру, наприклад по релігійній приналежності. Історики вказують приклади такої асиміляції і спільного благополучного проживання мігрантів і «аборигенів». Незабаром після того, як у Парижі (1572) відбулася різанина католиками гугенотів («Варфоломійська ніч»), багато гугенотів (тобто протестантів) Франції бігли в близьку їм по вірі (хоча і не за національним складом) Німеччину, там осіли, влилися в місцеве культурне середовище і чимало зробили для її розвитку. Аналогічним виявилася і втеча представників німецької інтелігенції в англійські країни після приходу до влади нацистів: вони теж асимілювалися в новому середовищі, багато чого зробивши для її збагачення.

Асиміляція може бути повною і частковою. До часткової асиміляції відносяться всі ті випадки, коли індивід живе немов би в двох сферах: зовні він цілком засвоює характер поведінки навколишніх, в своїй родині він зберігає національні звичаї, святкує свої традиційні свята. Справа в тім, що психічні можливості людини настільки великі, що їй немає необхідності «жертвувати» частиною своєї культури, засвоюючи елементи нової. Ресурсів індивіда цілком може вистачити для того, щоб, зберігаючи краще зі старого, засвоювати краще з нового. Головне, що при цій формі взаємодії звичайно немає ґрунту для релігійного або етнічного екстремізму мігрантів, і життя більшості їх протікає більш благополучно. Зрозуміло, що асиміляція краще інших удається тим, хто, володіючи розвинутою психікою і ємним внутріпсихічним простором, не страждає разом з тим завищеним рівнем домагань.

Власне кажучи, у якості «асимілятів» можна розцінювати і цілі країни, наприклад сучасну Малайзію. Там мирно співіснують три досить різних етноси: малайці, китайці, таміли. Вони зуміли мирно розподіляти між собою різні сфери політико-економічного життя країни, а в повсякденному житті цілком співіснують, не нав'язуючи один одному своїх звичаїв: кожний поводить себе так, як це йому більше підходить, але разом з тим і так, що це нікому іншому не заважає. Зрозумівши, що саме такий характер взаємодії різних етносів найбільш перспективний, усі вони його дотримуються. При цьому в країні панує чіткий порядок, і кожний має можливість займатися своєю справою. Уряд висуває високі вимоги тільки до дотримання загальних законів і високій якості діяльності кожного з жителів країни. Звідси й успіхи: буквально на наших очах убожіюча колоніальна країна перетворилася в один із «азіатський тигрів».

- *Діаспора*. Це найбільш цікава міграційна структура і міграційне явище. По-перше, це завжди міграція міждержавна. По-друге, вона поєднує у собі і дифузійні, і компактні поселення, але в багатьох країнах світу. По-третє, діаспора нагромадила унікальний досвід адаптації мігрантів до найрізноманітніших умов навколишнього світу. Історично діаспора виявилася найбільш життєздатною формою продовження життя деяких етносів: якби вони залишилися на місці колишнього перебування, можливо, сліди їх в історії давно б уже стерлися. А так вони процвітають. Це справедливо як у відношенні однієї з найбільш древніх діаспор – єврейської, так і у відношенні однієї з найбільш успішних сучасних діаспор – вірменської, процес формування якої особливо інтенсивно відбувався після геноциду турками вірменів у 1916 р.

Чим більше досвід життя етносу в умовах діаспори, тим чіткіше проступають специфічні психічні риси учасника діаспори: життєздатність, уміння своєчасно і якісно оцінювати навколишнє і будувати правильні відносини, практичність, уміння обирати найбільш вигідний рід занять (частіше по координатах: гроші – влада – інформація). Чому це так? Тому, що діаспора проходить природний добір двічі. По-перше, у свій час зуміли відправитися в інші краї тільки найбільш життєздатні – слабкі залишилися на колишньому місці, тому що в них для мандрів не виявилось сил. По-друге, учасники діаспори («діаспоранти») пройшли загартування, причому багаторічне і навіть багатовікове в найрізноманітніших умовах планети, і з них вижили і залишили потомство тільки найбільш адаптивні. Природно, що *діаспора – це дифузійне співтовариство індивідів, що отримали історичний досвід адаптації до найрізноманітніших умов (довгострокова структура)*. Таким чином учасники діаспори не втрачають зв'язків один з одним, і це полегшує їм обмін адаптивним досвідом різних умов. Тобто *діаспора – це історична багатовікова школа виживання індивідів у чужорідному середовищі*.

- *Національно-культурна автономія* - це громадська організація, метою якої є взаємодопомога, підтримка культурних традицій і мови, моральна підтримка представників свого етносу. Це досить корисна структура міграції доти, поки вона не стає жертвою екстремістів і не одержує політичну спрямованість. У принципі для людства важливо, щоб кожне етнічне співтовариство не втрачало рис своєї самобутності і неповторності та не зашкоджувало самобутності і неповторності інших етносів. З цього погляду справедливо було б стверджувати, що при високому рівні цивілізованості національні розходження – фактор збагачення всієї сукупної безлічі індивідів, тоді як при низькій цивілізованості це розходження – джерело конфліктів і міжетнічної напруги.

- *Антисистема* – це внутрішня психічно цілком розгорнута міграція, але без зміни місця проживання: індивід відчужений від своєї країни, але не збирається її залишити. Звичайно, у поняття «антисистема» вкладається більш широкий зміст, але до проявів антисистеми відноситься і психічна відчуженість індивіда від своєї країни й існуючих у ній порядків, якими б вони не були. Типовий персонаж антисистеми – це індивід, якому в рідній країні все погано, що завжди відшукає привід для нігілістичної, неконструктивної, руйнівної критики. Але зі своєї країни разом з тим їхати він не збирається, тримаючись за свою критику і за своє критиканство. Це індивід з ідеєю змін заради змін, якому «чим гірше, тим краще»,

тому що саме концентрація поганого може вести до іншого. Це – один з різновидів патології бажань: індивід завжди точно знає, чого він не хоче, але ніколи не знає, чого ж йому хочеться. Адже якщо ти не знаєш, чого хочеш, тобі залишається одержувати задоволення не від виконання бажаного, а з критики небажаного – інших психічних шляхів тут немає. Звідси їх підвищений критицизм.

Далі відзначимо проблемні питання і пропозиції стосовно розвитку національних діаспор і іноземного бізнесу в Україні, що сприяють міграції своїх співвітчизників (найбільш розвинутими й активними є китайська, в'єтнамська, індуська й афганська діаспори):

- відсутність законодавчого акта, яким визначаються питання міграційної політики держави і відсутність відповідного міграційного органа для її реалізації;
- відсутність угод про реадмісію з Росією, Республікою Білорусь і країнами постачальниками нелегальних мігрантів;
- відсутність державної системи тимчасового утримання затриманих іноземців правопорушників на період, необхідний для їхнього виселення (до 6 місяців);
- відсутність механізму контролю за іноземцями, що знаходяться в процедурі розгляду заяв про надання статусу біженця з боку органів внутрішніх справ і міграційних органів;
- відсутність автоматизованого міжвідомчого обміну інформацією щодо міграційних питань;
- недосконалість механізму видачі віз іноземцям для в'їзду в Україну;
- відсутність в адміністративному законодавстві України таких норм адміністративного впливу, як виселення, заборона в'їзду іноземцеві або відмовлення у в'їзді в Україну;
- відсутність норм законодавства щодо статусу іноземця в Україні після закінчення терміну його утримання в пункті тимчасового перебування (6 місяців);
- відсутність загальнодержавних вимог до влаштування пунктів тимчасового утримання іноземців-правопорушників і норм їхнього забезпечення (крім харчування).

Контрольні запитання

1. Що таке міграція та які її параметри?
2. Визначте функції міграції.
3. Назвіть види міграції населення в міжнародній економічній діяльності.
4. Які класифікаційні ознаки покладені в основу класифікації міграції?
5. Яка послідовність формування схеми міграції?
6. Які є мотиви міграції?
7. Назвіть існуючі види міграційних структур.
8. Визначте проблемні питання і пропозиції стосовно розвитку національних діаспор та іноземного бізнесу в Україні.

Тема 3. Науково-методичні засади дослідження міжнародної міграції населення та її взаємозв'язок із сучасним суспільством

1. Джерела даних з міжнародної міграції.
2. Сучасні проблеми дослідження міжнародної міграції та заходи щодо їх вирішення.
3. Проблеми мігрантів та заходи щодо їх вирішення.
4. Вплив міграції на соціально-культурний розвиток суспільства.

1. Джерела даних з міжнародної міграції.

У наш час міграційні дослідження в різних країнах переважно ґрунтуються на п'яти прямих основних джерелах даних з міжнародної міграції: поточний облік, прикордонна статистика, адміністративні джерела, реєстри населення, переписи і вибіркові обстеження.

Основним джерелом даних про міграцію в Україні є *поточний облік*, що здійснюють державні органи статистики на основі інформації про прописку/виписку (реєстрацію) громадян шляхом обробки листків прибуття/вибуття, які заповнюються у паспортних столах міліції. Це джерело є типовим наслідком командно-адміністративної системи, яке було запроваджене під час паспортизації населення і встановлення тотального контролю за його переміщеннями на початку 30-х рр. минулого століття. Оскільки прописка була неодмінною умовою працевлаштування, медичного обслуговування, соціального страхування тощо, а до порушників паспортної системи застосовувалися санкції, ефективність обліку мігрантів за радянських часів була дуже високою. В Україні скасування прописки, її заміна на реєстрацію, законодавче забезпечення права громадян на вільне пересування і вибір місця проживання призвели до збільшення кількості громадян, які, змінюючи місце проживання, не заявляють про це офіційно, що зумовлює недооблік міграції. Важливим фактором прописки її постійний характер, застосування єдиної методики по всій території, що забезпечує можливості для порівнянь як у часі, так і за регіонами та й той факт що в цей спосіб охоплюється значна кількість мігрантів й поточний облік дає змогу оцінити масштаби міграційних потоків, їх спрямованість, соціально-демографічний склад. Окремо слід відзначити доступність цих даних для дослідників. Якщо до кінця 80-х рр. вони були фактично закритими, то сьогодні регулярно публікуються. У 90-і рр. талон статистичного обліку прибуття/вибуття було доповнено низкою запитань, які дають змогу отримати досить різноманітну інформацію про мігрантів. Якщо в радянські часи щодо зовнішніх мігрантів виводилася лише одна цифра – їх загальна кількість, навіть без розподілу на країни, то нині обробляються матеріали щодо країни прибуття/вибуття, громадянства, місця народження, віку, освіти, причин переїзду та ін. Поточний облік міграції має і недоліки. Серед найбільш типових з них – неякісне заповнення талонів прибуття/вибуття, велика кількість пропусків у відповідях. Значною мірою це пов'язано з тим, що заповнюються талони у паспортно-візовій службі МВС, до повноважень якої облік міграції не належить, і тільки пізніше вони передаються органам статистики. Є недоліки методологічного характеру, зокрема, невдале

формулювання запитань та підказок до них. Наприклад, фактично не спрацьовують запитання щодо причин переїзду: більшість мігрантів називають причини особистого характеру, що є абсолютно неінформативним. На жаль, з різних причин поза увагою статистиків залишається значна частина інформації, яка міститься в талоні. Оскільки первинна документація, тобто талони прибуття/вибуття, не зберігаються, необроблена інформація повністю втрачається.

Прикордонна статистика традиційно розглядається як важливе джерело інформації з міжнародних потоків міграції. Прикордонна статистика фіксує реально, що відбуваються переїзди, при цьому охоплює всі в'їзди й виїзди іноземних громадян і громадян країни. Виділення із цього потоку осіб, яких можна класифікувати як міжнародних мігрантів, найбільшою мірою налагоджено в тих країнах, де прикордонна статистика використовується як основне джерело даних з міжнародної міграції: Австралія, Японія, Нова Зеландія, Великобританія. Прикордонна статистика часто є єдиним джерелом інформації з міжнародної міграції також у країнах, що розвиваються, однак там вона носить обмежений характер навіть у плані розмежування довгострокових і короткострокових мігрантів, не кажучи вже про виділення різних категорій мігрантів. Наприклад, у Великобританії, крім коротких анкет, які заповнюються всіма приїжджаючими пасажирами у двох екземплярах (один залишається в імміграційній службі під час приїзду, інший повинен бути представлений на пункті прикордонного контролю в момент виїзду), також збирається докладна вибіркова інформація з міжнародної міграції за допомогою обстеження міжнародного пасажирського потоку (IPS). Вибірki IPS охоплюють до 5% пасажирів на всіх основних повітряних і морських маршрутах між Великобританією й іншими країнами світу. Мігранти виділяються із усіх осіб, що переїжджають, виходячи з їхнього наміру оселитися у Великобританії (або за кордоном, якщо мова йде про проживання у Великобританії) на строк більше 1 року. Точніше, мігрантом у Великобританію вважається людина, що проживала за кордоном рік або більше і який заявляє по приїзду про свій намір залишитися у Великобританії на рік або більше. З іншого боку, мігрант із Великобританії – це людина, що проживала у Великобританії рік або більше і який заявляє при виїзді про свій намір проживати за кордоном протягом року або більше. Анкета IPS містить майже 100 питань, що гарантують одержання повної й достовірної інформації від кожного опитуваного пасажирів. Наприклад, в анкеті використовується п'ять питань для того, щоб установити, чи є дана людина жителем Великобританії, тобто чи прожив він щонайменше 12 місяців у Великобританії до дійсного від'їзду. Цей приклад демонструє недоліки прикордонної статистики. По-перше, твердий часовий критерій – 1 рік, хоча і є рекомендованим ООН для визначення міжнародних мігрантів, проте очевидно що він «відтинає» істотну частину осіб, яких логічно вважати також міжнародними мігрантами. Приклад тому – трудові мігранти, стажисти, робітники-сезонники, строк перебування яких в іншій країні становить менше 1 року, але це не позбавляє їх всіх інших ознак міжнародних мігрантів (зміна місця проживання, місця праці). Крім того, не можна не помітити, що в наведеній практиці збору прикордонної статистики Великобританії для розрізнення міжнародних мігрантів від інших осіб, що перетинають кордон, фактично використовується декларований намір, але цей намір не обов'язково

збігається з дійсною метою. І якщо відносно іноземних громадян, що в'їжджають у Великобританію, намір, що ними декларується, може бути підтверджено спеціальними типами віз або дозволів, то в тому, що стосується громадян Великобританії, які повертаються після проживання протягом певного строку за кордоном, інформація носить у край суб'єктивний характер.

У багатьох країнах статистичну інформацію з міжнародної міграції одержують із адміністративних джерел, які пов'язані з існуючими процедурами контролю в'їзду й перебування іноземних громадян. Статистика в цьому джерелі даних виступає у вигляді «побічного продукту» адміністративних процедур, а саме: видачі дозволів на проживання, віз та інших ідентичних по типу документів. Самі по собі адміністративні процедури, що регулюють в'їзд і перебування іноземців, існують у всіх країнах, де є іноземці. Однак вони в дуже різному ступені пристосовані й використовуються для збору статистичної інформації. Найбільшу увагу приділяють цьому джерелу даних з міжнародної міграції в Канаді, США, Франції, Італії, Ірландії, Чехії, Ізраїлю, Аргентині й ряді інших країн. Однак і це джерело інформації має обмеження. Дозволи на проживання видаються не тільки іноземцям, що знову прибувають в країну, а й тим, які вже перебували в країні протягом деякого часу. У той же час далеко не завжди проводяться розмежування між дозволами, виданими вперше, поновлюваними дозволами й дозволами пов'язаними зі зміною статусу. Крім того, практично немає процедур, які встановлюють, що особи з діючим дозволом на проживання насправді проживають у країні. Отже, сукупна кількість діючих дозволів на проживання часто завищує реальну чисельність іноземців легально проживаючих у країні. Проте статистика дозволів на проживання є дуже цінним джерелом даних, оскільки вона, звичайно, відображає умови присутності іноземців у країні й, таким чином, дозволяє проводити ідентифікацію ряду основних категорій міжнародних мігрантів, включаючи поселенців (безповоротних мігрантів), висококваліфікованих працівників, іноземних студентів, стажистів і т.д. Втім, класифікація мігрантів по категоріях відрізняється по країнах, тому необхідно використовувати певну гнучкість як при збиранні, так і при інтерпретації статистики дозволів на проживання. Обмежувальною рисою використання адміністративних джерел є також той факт, що звичайно вони фіксують тільки інформацію, що стосується іноземців і не відображає міжнародні пересування своїх громадян. При цьому іноземці, що охоплюються ними, можуть і не бути міжнародними мігрантами. Наприклад, це стосується тих країн, де діти народжені батьками-іноземцями, також вважаються іноземними громадянами. Будучи формально іноземцями, вони, можливо, ніколи й не перетинали границю країни, де народилися. Джерелом даних з трудової міграції може також бути статистика видачі дозволів на роботу, однак і тут є певні труднощі, що перешкоджають формуванню чіткої статистичної картини. По-перше, у тих випадках, коли не проводиться розмежування між знову видаваними дозволами й продовженням раніше виданих дозволів, загальне число виданих дозволів не може служити показником реального припливу мігрантів, тому що містить подвійний облік. По-друге, особи, що одержують дозвіл на роботу, не обов'язково є «класичними» трудовими мігрантами; серед них можуть бути,

наприклад, ті, хто іммігрував, тобто приїхав у країну для постійного, а не тимчасового проживання, або дорослі діти іноземців, що народилися в цій країні.

Особливою формою адміністративних джерел даних з міжнародної міграції можуть вважатися реєстри населення, у тому числі реєстри іноземців. Однак ми виділяємо їх в окрему категорію, оскільки реєстри населення, на відміну від усіх інших систем збору даних, являють собою безперервну реєстрацію інформації щодо усіх громадян і негромадян, які проживають у країні. Реєстри населення мають довгу історію. У древньому Китаї та Японії реєстри були важливим інструментом державної політики. У наш час реєстри населення найбільше поширені в Європі. В Австрії, Бельгії, Данії, Німеччині, Ісландії, Іспанії, Італії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Швеції, Швейцарії поточні реєстри населення містять дані, які обробляються й публікуються у вигляді регулярної статистичної інформації з Міжнародної міграції. Реєстри існують також у Болгарії, Угорщині, Китаї, Японії, Ізраїлю, Кубі й інших країнах, але там вони не є об'єктом міграційної статистики. У ряді країн – Австрії, Німеччини, Японії, Іспанії, Швейцарії – організовані спеціальні реєстри іноземців, які фіксують зміни родинного стану, громадянства, місця проживання, а також факти смерті й народження іноземців і, що найголовніше, зміни їхнього міграційного статусу.

Сучасні реєстри населення мають форму електронної бази даних, що постійно модифікується відповідно до безупинного надходження інформації про факти народження, смерті, шлюбів, розлучень, а також змін місця проживання, включаючи ті, які мають безпосереднє відношення до міжнародної міграції. Звичайно реєстри мають загальнонаціональний масштаб, і їхнє функціонування забезпечується федеральним законом або нормативним актом, що зобов'язує кожну людину, що проживає в даній країні, представляти в реєстр будь-яку інформацію, що стосується зміни його статусу. Людина зацікавлена бути включеною у реєстр, оскільки це є умовою одержання доступу до системи охорони здоров'я, освіти, працевлаштування, забезпечення житлом. Це ж стосується й іноземців, що проживають у країні. Реєстри, як правило, несуть у собі інформацію про віково-статеву структуру міжнародних мігрантів, їх громадянство, родинний стан, релігійну приналежність, освітній рівень, професію й вид занять. Крім того, у ряді країн питання анкети реєстру з'ясовують передбачувану тривалість перебування в країні, наявність необхідних засобів існування, а також установа того, чи був мігрант, що в'їжджає, у даній країні раніше. У європейських країнах, які використовують реєстри населення для одержання статистичних даних по міжнародній міграції, правила реєстрації й зняття з обліку в реєстрах населення різні для громадян цієї країни й іноземців. Крім того, у країнах, які приєдналися до міжнародних угод, що дозволяють вільне пересування громадян, ще більш розбіжностей в реєстрах для іноземців взагалі й іноземців, що користуються правом безперешкодного пересування. У Європі існують дві групи країн, між якими було встановлено вільне пересування: країни Європейського Союзу й країни Загального північного ринку праці. Країнами-членами Європейського Союзу зараз є 27 держав – Австрія, Бельгія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція, Естонія,

Болгарія, Румунія. У Загальний північний ринок праці входять скандинавські країни – Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія й Швеція. В обох групах країн свобода пересування передбачає, що громадяни держав-членів повністю вільні від контролю, коли вони змінюють місце проживання, переїжджаючи з однієї держави в іншу, тимчасово або постійно. У тім, що стосується правил включення в реєстри, іноземці, що мають право вільного пересування, зобов'язані реєструватися й виконувати ряд умов, які забезпечують їхнє право поселення (наприклад, у межах ЄС потрібно мати відповідну медичну страховку й не бути фінансовим тягарем для приймаючої держави). Однак є й розходження в регулюванні свободи пересування у двох групах країн. Це особливо очевидно на конкретному прикладі тих держав, які одночасно є членами обох союзів. Так, у Данії піддані й громадяни скандинавських країн-членів Загального північного ринку праці можуть перебувати й реєструватися без необхідності одержання дозволу на проживання, але жителі інших країн-членів Європейського Союзу повинні одержати дозвіл на проживання перш, ніж їм буде дозволена реєстрація. Всі інші іноземці, які не мають права на вільне пересування, повинні одержати візу, дозвіл на проживання або дозвіл на роботу до в'їзду для поселення в кожному з європейських країн, названих вище. Наявність відповідних дозволів звичайно є необхідною умовою для обліку в реєстрах населення приймаючої держави. Крім того, у різних країнах існують додаткові умови для внесення іноземних громадян у реєстр населення: мінімальна тривалість перебування (яка, втім, є від 3 місяців у Бельгії, Данії, Італії, Люксембурзі, Іспанії до 1 року у Фінляндії, Ісландії й Швеції) або факт наявності житла, придбаного або орендованого (Австрія, Німеччина). У тім, що стосується власних громадян, їх зняття з обліку в реєстрі й внесення в реєстр тих хто повертається після проживання за кордоном, регламентується різними строками перебування за кордоном і наміром залишатися в країні. Розбіжність цих тимчасових вимог для реєстрації досить часто приводить до ситуації, коли людей, що переїжджають із країни А в країну Б, можна розглядати як емігрантів з погляду країни А, але не як іммігрантів з погляду країни Б, і навпаки. Так, громадянин Голландії, що переїжджає в Норвегію на 8 місяців, не розглядається як емігрант, і у відповідності з реєстром населення Нідерландів не буде знятий з обліку у своїй країні (критерієм для зняття з обліку в Нідерландах є виїзд із наміром перебування за кордоном більше 360 днів), але буде розглядатися як іммігрант відповідно до правил реєстрації в Норвегії, оскільки тимчасовим критерієм для внесення іноземців у реєстр Норвегії є в'їзд на строк більше 6 місяців. Розбіжності такого роду можуть бути значними, спотворюючи реальну картину міжнародної міграції, засновану на даних реєстрів населення. *Забезпечення сумісності міждержавної статистики, що виникає з реєстрів населення, могло б бути досягнуте у випадку уніфікації тимчасових критеріїв, однак подібні спроби, що багаторазово вживали міжнародні організації, поки що не мають результату.*

Перепис населення є, можливо, найбільш всебічним джерелом інформації з міжнародної міграції у світі, порівнянної між різними країнами. Безсумнівними перевагами є універсальне охоплення (ураховуються всі особи, що проживають у даній країні на визначений момент часу) і регулярна періодичність (звичайно переписи проводяться раз у десять років). Оскільки переписом охоплюється усе населення країни, а міжнародні мігранти становлять лише його частину, найчастіше

невелику, за допомогою даних перепису можна охарактеризувати місце й роль сукупності мігрантів у демографічній картині країни. Крім того, оскільки переписи ґрунтуються на коротких анкетних опитуваннях з невеликою кількістю питань, що припускають прямі відповіді, це гарантує більшу однорідність (і відповідно, порівнянність) інформації, що збирається в багатьох країнах у порівнянні з іншими системами збору даних. Інша перевага переписів є у тому, що вони дають потенційну можливість повної демографічної й соціально-економічної характеристики всієї сукупності мігрантів, охоплених переписом. У багатьох країнах перепис є єдиним джерелом інформації про розподіл міжнародних мігрантів за віком і статтю, за місцем проживання в приймаючій країні, за рівнем освіти, родинного стану, по типу зайнятості, професії, рівню доходу. Так, саме на основі обробки даних переписів був підтверджений високий рівень участі жінок у міжнародній міграції та визначена оцінка участі мігрантів в економіці приймаючої країни. Однак переписи мають ряд обмежень. От деякі з них: 1) великий часовий лаг між переписами не дає можливості фіксувати швидкі зміни, що відбуваються в міжнародній міграції, і фактично обмежує одержувану міграційну статистику оцінкою чисельності міграції, але не міграційних потоків; 2) перепис включає відносно невелике число питань і з їхньою допомогою не можна одержати детальну інформацію, достатню для глибокого й всебічного аналізу причин і наслідків міжнародної міграції; 3) більшості переписів не вдається досягти повного охоплення населення країни й забезпечити абсолютну точність інформації, що збирається при опитуваннях, і можна із упевненістю припустити, що в будь-якій країні завжди є частина міжнародних мігрантів, які мають обґрунтований інтерес уникати участі в переписі або приховувати свій статус мігранта; 4) часто дані переписів публікуються через кілька років після проведення перепису, а дослідникам міграції виявляється доступною лише досить обмежена кількість таблиць. Важливою відмітною рисою переписів є той факт, що ними можуть охоплюватися незаконні мігранти. Найбільш яскравим прикладом є перепис населення 1980 р. у США, на момент проведення якого в Конгресі Сполучених Штатів розглядалося питання про можливе врегулювання статусу незаконних мігрантів, які перебувають у країні. Переважна більшість незаконних мігрантів визнала доцільним для себе взяти участь у переписі, для того щоб надалі полегшити процедуру легалізації, – їх виявилось більше 2 млн. Таким чином, перепис виявився корисним інструментом для виміру нерегульованої міграції. Надалі переписи 1990 і 2000 р. у США також виявляли значну кількість мігрантів, що не мають необхідних офіційних документів.

У рамках переписів часто проводять вибіркові обстеження, коли для репрезентативних груп охоплюваного переписом населення передбачене розширення діапазону анкети для збору тематичної інформації. В основних країнах імміграції, де міжнародні мігранти становлять значну частину населення, вибіркові обстеження виступають важливим джерелом інформації з міграції. Втрачаючи в ступені охоплення населення, вибіркові обстеження виграють у глибині одержуваної інформації й здатні представити детальні дані, на підставі яких можливий всебічний аналіз тенденцій міжнародної міграції, її структури, детермінант і наслідків.

Статистика з міжнародної міграції, що публікується ООН, ґрунтується переважно на даних переписів, проведених у різних країнах, і включає узагальнені

показники, у яких в якості класифікованих змінних використовуються данні про місце народження, громадянство й місце попереднього мешкання, а також ряд характеристик економічно активного населення. Дані переписів по числу громадян, що народилися за кордоном, доповнені даними по чисельності проживаючих іноземців, покладені в основу глобальних і регіональних оцінок чисельності міжнародних мігрантів. Природно, що саме ООН і вихідні з неї структури, діяльність яких пов'язана з міжнародною міграцією, – Міжнародна організація по міграції, Міжнародна організація праці, Управління верховного комісара ООН в справах біженців – найбільш стурбована недосконалістю джерел даних з міжнародної міграції й вживають зусиль щодо забезпечення більшої порівнянності даних, які збирають, за допомогою уніфікації показників.

Окрім прямих основних джерел даних з міжнародної міграції є сенс використовувати й непрямі показники, такі як опосередковано ототожнюють міграційний рух (грошові перекази, телефонні розмови, Інтернет-зв'язки, якість зовнішньоекономічних зв'язків й т. і.).

2. Сучасні проблеми дослідження міжнародної міграції та заходи щодо їх вирішення

При дослідженні міжнародної міграції взагалі та міжнародної трудової міграції зокрема виникають проблеми методологічного та практичного характеру, які перешкоджають вивченню цього важливого суспільно-економічного явища. Розглянемо головні проблеми.

По-перше. Досі ще не уніфіковані типи міграції. Наприклад, у світовій економіці й досі немає уніфікованого визначення терміну міжнародний мігрант. В країнах існують різні підходи щодо надання цього статусу особам, згідно строку їх перебування в державі, меті перебування, матеріальному та соціальному стану. Ця обставина призводить до зберігання різних способів реєстрації міжнародних мігрантів в національних статистичних системах обліку, що обумовлює наявність певних проблем в проведенні достовірного наукового аналізу цього важливого економічного явища, його причин, впливаючих чинників та наслідків. Існування розбіжностей у визначенні статусу міжнародного мігранта, різне трактування міграції взагалі, та міжнародної міграції зокрема, тягне за собою помилки при дослідженні впливу міграції на розвиток країни та визначенні пріоритетних заходів щодо регулювання міграційних потоків. Статистика міграції в різних країнах ґрунтується на різних підходах до визначення поняття міжнародний мігрант і, відповідно, являє собою різний ступінь охоплення статистикою осіб, що перетинають державні кордони. Це призводить не тільки до непорівнянності даних з міжнародної міграції населення в окремих країнах, але часом до істотної розбіжності чисельності міграційного потоку між двома країнами. Наприклад, порівняння даних російської статистики по еміграції російських громадян у США, Німеччину, Ізраїль, Канаду в 1990-х рр. з даними національної статистики по імміграції відповідних країн показує розрив у майже 20%. Враховуючи впровадження ринкових відносин в нашій державі та посилення міжнародних інтеграційних процесів, цьому питанню необхідно приділити більше уваги й

розробити окремі практичні рекомендації, які можуть бути залучені при вдосконаленні вітчизняної законодавчої бази, державної міграційної політики та механізму практичного дослідження міграційних процесів.

Під міграцією звичайно розуміють просторову активність (територіальне переміщення) населення, що супроводжується зміною місця проживання та оволодінням ресурсами нових територій. Але при більш детальному дослідженні сутності міграції виникає певна доля невизначеності. Так, в державній статистичній звітності та в працях деяких вчених стверджується, що туристичні поїздки, командировання, дипломатичний візит, робота вахтовим методом, зміна місця проживання в межах одного населеного пункту, та взагалі будь-яка зміна місця постійного проживання з метою повернутися назад – не є міграцією, а саме проявом мобільності населення. В деяких країнах робиться особливий наголос на терміні перебування індивіда в межах держави. Наприклад, у Великобританії, під мігрантом розуміється особа, що перебуває в країні більше одного року. В Україні дані з міграції населення в органах статистики розраховуються на базі талонів статистичного обліку до листків прибуття та вибуття. Талони статистичного обліку до листка прибуття/вибуття являють собою документи анкетної форми. Вони заповнюються у паспортних службах при прописці/виписці громадян і складаються на всіх громадян, що прибули/вибули з однієї місцевості в іншу на постійне чи тимчасове проживання строком понад півтора місяця.

По-друге. *В різних країнах використовують різні методики дослідження міграції (різні джерела даних з міжнародної міграції, а також різні системи обліку корінного й іноземного населення), так що уніфікація зведених показників по країнах є дуже складним завданням.* Дослідники міграції звичайно ґрунтуються на двох типах оцінок міжнародної міграції – характеристики масштабу міграції та характеристики інтенсивності міграції. Але певним недоліком є той факт, що при обліку одна і та ж сама особа може неодноразово протягом року в'їжджати в країну і виїжджати з неї, визначає неминучість повторного обліку, що приводить у кінцевому результаті до завищення показників міграційного потоку. Виділення уперше в'їжджаючих і виїжджаючих міжнародних мігрантів із загального потоку осіб, що перетинають державний кордон, забезпечується системами національної статистики в різних країнах з різним ступенем вірогідності, тому тільки використання альтернативних критеріїв на основі різних джерел даних може дати більш-менш реальну картину обсягу і динаміки міграційних процесів.

Відмінності обліку міграційних потоків призводять до суттєвого перекручення кількості перебуваючого в країні населення, до неможливості співставлення даних по міграції різних країн та, навіть, до суттєвої невідповідності чисельності визначеного міграційного потоку між двома прикордонними країнами. Ця обставина виникла тому, що наприкінці ХХ та початку ХХІ ст.. суттєво збільшилися обсяги, змінилися напрями та характер переміщення населення при неоднаковому розвитку систем статистичного обліку в країнах. Динаміка НТП, посилення процесів глобалізації, зростання швидкості руху транспортних засобів, удосконалення комунікацій, спрощення процедур придбання нерухомості, призводить до суттєвих змін у характері переміщень населення. Внаслідок змін кліматичних, політичних, екологічних, економічних та соціальних умов, може спостерігатися ситуація, коли

протягом декількох діб кількість населення окремих територій збільшиться (або зменшиться) в десятки разів, але формально статистична звітність зафіксує лише незначне коливання міграційного потоку. Переміщення значної частини осіб можуть суттєво вплинути на розвиток національної економіки країн, тому в науковій літературі виникла та почала поширюватися класифікація міграції населення, яка відбиває головні риси сутності цієї категорії.

По-третє. *Суттєвою проблемою є розбіжності та складність при отриманні достовірної статистичної інформації дослідження міжнародної міграції.* Проблема інформаційного забезпечення дослідження міграцій населення гостро стоїть не лише в нашій країні, але й в державах з високо розвиненою статистикою. Наявні джерела інформації про міграційні переміщення населення дають менш достовірні дані, ніж джерела відомостей про інші демографічні процеси. В Україні основним джерелом оперативної інформації про міграцію населення є поточний облік міграційних подій. Він здійснюється шляхом безпосередньої реєстрації осіб, задіяних в міграційних процесах – тих, що виписуються з попереднього або прописуються на новому місці проживання. Ця процедура пов'язана із заповненням талонів статистичного обліку до адресних листків прибуття та вибуття у паспортних відділах. Річна обробка матеріалів поточного обліку дає відомості про чисельність мігрантів, їх розподіл за напрямками переміщень та рядом соціально-демографічних характеристик. Основними недоліками цього джерела інформації про міграційний рух є неякісне заповнення листків та неповнота обліку осіб, що змінюють місце проживання. Навіть в період перебування України у складі СРСР, коли прописка жорстко регламентувала можливість особи влаштуватися на роботу, доступ до медичного обслуговування, соціального забезпечення тощо, мав місце недооблік мігруючих. Про це свідчило, зокрема, неспівпадіння даних про кількість осіб, що здійснюють переїзд з однієї території в іншу, зареєстрованих в регіонах прибуття і вибуття. Враховуючи характер збору інформації та рівень охоплення мігруючих осіб, поточний облік міграційних подій швидше можна назвати статистикою прописки/виписки. Нині ж у зв'язку з скасуванням інституту прописки за відсутності дієвих механізмів стимулювання населення до реєстрації проблеми повноти обліку мігрантів ще більше загострюються. Статистика реєстрації населення, яка повинна прийти на зміну статистики прописки-виписки, ймовірно, фіксуватиме ще меншу частку від загального обсягу фактично здійснених міграційних переміщень. Відповідно пошук шляхів оптимізації та розробка конкретних рекомендацій по реформуванню системи інформаційного забезпечення аналізу міграцій населення стають надзвичайно актуальними завданнями.

Тому для підвищення достовірності й отримання можливості співставлення даних, дослідникам доцільно збирати інформацію по кожному з чотирьох джерел: прикордонна статистика; адміністративні джерела; реєстри населення; переписи й вибіркові обстеження. по трьох групах (каналах, джерелах) даних: офіційна фіксована інформація, отримана від органів державної влади; фіксована інформація юридичних або фізичних осіб; інформація зібрана власними силами виконавців, яка носить нефіксований характер.

Налагодження статистики відомостей про зовнішню та внутрішньодержавну міграцію повинно здійснюватися окремо (хоча і взаємопов'язано), причому перший

напрямок реформування міграційної статистики повинен бути пріоритетним. За сучасних умов перспективним напрямком організації якісного інформаційного забезпечення наукового аналізу міграційних процесів може стати опора на методологічний підхід, який включає розподіл зовнішніх мігрантів на окремі категорії (в залежності від мети переїзду, їхньої легальності та географічного напрямку) та виявлення обсягів міграції цих категорій осіб на основі різних груп даних, (див. табл. 1.3).

По-четверте. *Складність вимірювання економічних, соціальних і політичних наслідків міграції у кількісному вираженні у поточному та довгостроковому часі.* Вирішення проблеми створення адекватного інформаційного забезпечення аналітичних досліджень міграцій потребує узгоджених дій науковців і відомств, які мають відношення до обліку зовнішніх мігрантів та контролю за міжнародними переміщеннями людей, за допомогою організаційної та фінансової підтримки з боку Кабінету Міністрів України.

Тому на міждержавному рівні науковцям разом з органами державної влади, необхідно послідовно розробити уніфіковане визначення сутності міграції населення, викласти загально прийняту її класифікацію та застосовувати єдину уніфіковану методику оцінки наслідків міграції населення (рис. 1.2).

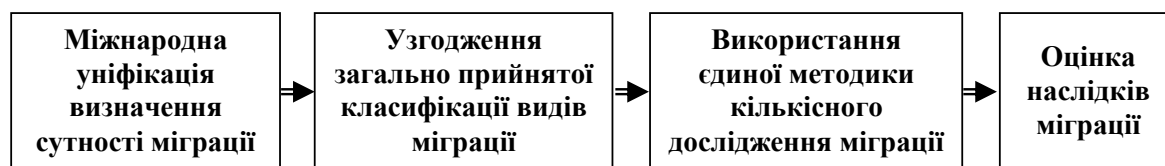

Рис. 1.2. Схема удосконалення процесу дослідження міграції населення

Найбільш нагальні напрямки подальших досліджень повинні спрямовуватися на отримання більш достовірних даних щодо міжнародної міграції, що дозволить вжити адекватних заходів у галузі державного регулювання зайнятості населення, формування виваженої демографічної, соціальної та зовнішньоекономічної політики, а також обґрунтованого поширення інтеграційних процесів, що посилюються.

Дослідження зовнішніх міграційних процесів в Україні ще не має координованого і системного характеру. Розробки з цієї проблематики слабо узгоджуються між науковими установами і окремими дослідниками. Далеко не всі актуальні питання зовнішньої міграції стали об'єктом вивчення. Але нині зовнішні міграційні процеси вивчаються в Інституті економіки НАН України, Раді з вивчення продуктивних сил України НАН України, Інституті соціології НАН України, Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, а також у Національному інституті проблем міжнародної безпеки, у Національній академії внутрішніх справ. Вчені установ НАН України беруть участь у роботі Європейського міграційного форуму, Науково-дослідницької ради країн СНД і Балтії з проблем вимушеної міграції, Дослідницького дорадчого комітету при Верховному Комісарі ООН з проблем біженців.

3. Проблеми мігрантів та заходи щодо їх вирішення

Перейдемо тепер до характеристики проблем, що постають перед мігрантами. Відносно часового лагу та послідовності виникнення проблеми доцільно навести у такий спосіб: проблеми перед здійсненням міграції, проблеми при здійсненні міграції, адаптаційні проблеми мігрантів та проблеми від реакції суспільства на дії мігрантів (рис.1.2). Зрозуміло, що в кожній з них є присутніми як фізичні, так і технічні, економічні, соціальні, правові, політичні, етичні, культурні та інші чинники.

До проблем, які виникають перед здійсненням міграції, насамперед слід віднести *психічні проблеми осіб*, які хочуть стати мігрантом. *Багатьом індивідам, що мріють про міграцію (якщо немає для цього переконливих зовнішніх причин), корисно було б звернутися за консультацією до психотерапевта, для того щоб з'ясувати, що і як відбувається в їхній душі. Порив до міграції приводить саме «вужкість» внутріпсихічного простору індивіда, і він відчуває себе стиснутим і невольним у тих же самих умовах, у яких інші цього не відчувають. Очевидно, що міграція – не кращий спосіб вирішення подібних проблем.*

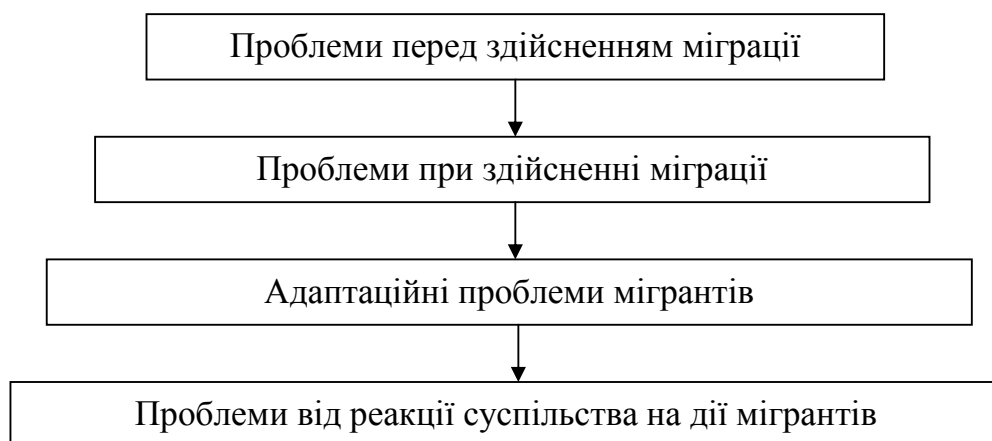

Рис. 1.3. Проблеми мігрантів

Перш ніж «знайти себе» в умовах міграції, індивідові доцільно було б спробувати зробити це на колишнім місці проживання, адже іноді це набагато легше, ніж відправлятися в нові місця. Якщо індивід не зумів освоїтися, ужитися, обжитися на місці, де він знаходиться давно і де все йому вже добре відомо, то яка імовірність того, що він зуміє зробити це там, де йому невідомо майже нічого? До речі, поняття «освоївся», «притерпівся», «притерся», «ужився», «обжився» характеризують ступінь адаптованості мігранта на новому місці і ступінь свободи. Чим він краще «освоївся», а виходить, зрозумів співвідношення можливого і неможливого, припустимого і неприпустимого на новому місці, тим більше свободи має. Отже, адаптацію (а правильніше, ступінь її успішності) можна розцінювати як фактор свободи (індивіда).

Міграція – це і ризик, і праця, і незгоди, і досягнення заради (в остаточному підсумку) благополуччя, більшого, ніж було там, звідки індивід мігрував. Природно, що ніяке благо даром нікому не дається: його треба заслужити, заробити. І навіть

якщо мігрант прагне потрапити на все готове, сам процес міграції пов'язаний зі значними труднощами, клопотами, а часом і з розчаруваннями.

Хто і чому стає мігрантом? Той, хто не задоволений своїм життям на колишнім місці - потерпає від матеріальних нестатків або не вдоволений своїм життям незалежно від матеріального боку справи. Тут можливі три варіанти. Перший: людина гине від несприятливих умов. Другий: людина пристосовується до несприятливих умов і виживає, знаходячи несподівані для цього способи. Третій: людина мігрує.

Є два варіанти незадоволеності індивіда своїм життям: «принижений» (побутовий) і «піднесений». «Принижений», заземлений варіант – це незадоволеність саме матеріальними умовами життя, як об'єктивно несприятливими, так і в порівнянні з якістю життя в передбачуваному місці міграції (як ми вже говорили, часом подібними мігрантами рухає заздрість до жителів «благополучних» місць). І не випадково мігранти прагнуть у якусь визначену, задалегідь обрану країну, по шляху минаючи чимало підходящих для життя, але менш багатих країн. «Піднесений» варіант незадоволеності мігранта виявляє себе як відчуття «несвободи» на початковому місці проживання, і міграція відбувається в пошуках саме «свободи». Індивідові стає «тісно» і «задушливо», але не від того, що його базисні потреби не задоволені, а від того, що незадовільне ний його психічний стан. До подібного роду випадків міграції варто віднести і ті, що пов'язані з якою-небудь незадоволеністю індивіда самим собою (своїм зростом, своєю зовнішністю, своїм неуспіхом в іншій статі і т.д.). Тому природно, що частина мігрантів не витримує: або повертається назад, або гине в нових умовах. Зате про тих, хто на новому місці зміг прижитися, завжди можна сказати, як і чому їм це вдалося. І не випадково природний добір найбільш пристосованих дає в результаті більш життєздатне населення, ніж значна частина місцевих, котрі тільки тому і продовжують своє життя, що усе з дитинства їм тут звичне й особливих зусиль від них не вимагає.

У межах психічних проблем необхідно також відзначити психологію «перекотиполе». Добре відомий факт – один індивід попадає на чужину і незабаром обзаводиться там житлом, роботою, знайомими, знаходить можливості надійного забезпечення існування своєї родини. Інший – у себе вдома цього не має, а, випадково отримавши, втрачає, часом досить швидко. Очевидно, що це не виняток, а прояв якогось соціального правила: у суспільстві є люди, що не здатні забезпечувати своє існування і легко загинули б, якби виявилися цілком наданими самим собі. Досить назвати «бомжів» або «бічів» – дифузійну соціальну групу, що почала особливо інтенсивно формуватися в нашій країні останні 30-40 років. Хто ж вони і які особливості їхньої психіки, тобто механізмів керування власним поведінням? Відзначимо основне.

По-перше, це індивіди, що не здатні освоїти складність сучасного суспільства, тому що сформовані в суспільстві відносини для них занадто складні, і вони належною мірою взагалі не розуміють навколишнього. Можливо, що вони здатні впіймати й оцінити тільки окремі елементи навколишнього, але не здатні до відтворення картини в цілому. Цілком імовірно, що сприйняття різними індивідами навколишніх може залишатися неясним і не складатися в цілісну картину, що

припускає наявність помилок оцінки всього навколишнього в цілому, і найбільш істотних його елементів, і себе самого в даних умовах, тобто нездатність «бачити» не тільки самі об'єкти, але і їхні зв'язки і співвідношення.

По-друге, це індивіди, не здатні до випереджального відображення дійсності, тому що в них відсутнє почуття часу, а отже, і переживання майбутнього. Такі живуть одним днем і, маючи що-небудь, радіють споживаючи це, анітрішечки не задумуючись про те, що ж будуть робити завтра. Звідси замикання на тимчасове і примітивно-гедонічне відношення до життя, слабкість гальмування недоречних або невивідних на майбутнє бажань.

По-третє, це індивіди, що не здатні до встановлення міцних зв'язків з навколишнім середовищем, тому що в них тільки поодинокі і нетривалі зв'язки, частіше обмежені лише наявною ситуацією і не поширюються за її межі.

По-четверте, це індивіди зі слабкою енергетикою: у них не вистачає енергії, щоб протистояти тисковим ситуаціям і впливові зовнішнього середовища, котре може бути для них несприятливим. Тут є два варіанти: або загальний знижений рівень енергії, або швидка її виснаженість. Інколи психічної енергії індивідові вистачає для вироблення оцінок і формування відносин, але неї виявляється мало для ефективної діяльності. У таких осіб вся енергія іде в мрії і фантазії, не замикаючись на реальне життя і конкретну дію. Дефіцит енергії може бути настільки очевидним і значним, що це породжує вираження типу «патологічний дефіцит енергії».

По-п'яте, це індивіди з низькою витривалістю до психічної напруги. Такі уникають усього, що якимось могло б «навантажити» їхню психіку. Це, зокрема, може бути і тривога – з тієї чи іншої причини. Цих «причин» вони всіляко уникають.

Для того щоб краще зрозуміти психологію «перекотиполе», візьмемо до уваги роль фіксацій у психіці людини: наявність у нього локусу комфорту, до якого він прив'язується безліччю умовних рефлексів і звичками життя. Починається усе з рук матері: вони повинні бути ласкавими, щоб дитині було приємно. Відчуття комфорту (ще не усвідомлюване) лягає в основу формування впевненості в собі і захищеності. Бурлаками частіше стають ті, хто мав неласкаву матір, кого рідко брали на руки або не брали зовсім, у кого – з цієї причини – не формувалися емоційно насичені зв'язки з раннім оточенням. І образ матері, і образ рідного будинку в психіці індивіда залишаються і як цінність, і як об'єкт фіксації: щось, що прив'язує його раз і назавжди до визначеного місця і визначеної людини. Висока емоційність матері важлива ще з однієї причини: ініціюючи відповідні емоції дитини, емоції матері ведуть до розвитку і тренування всієї її емоційної сфери, а надалі – до переживання «наповненості» свого внутрішнього світу. У протилежному випадку індивідові властиво постійне відчуття порожнечі, незаповненості, що він намагається компенсувати (іноді небажаними способами: алкоголем, наркотиками).

Добре відомо, що одним індивідам ніколи і ні за яких обставин не буває нудно, інші нудьгують за найсприятливіших умов, треті – легко пересичуються, тому що емоційна система в них має слабку витривалість до навантаження, а гедоністичні еталони психіки легко «амортизуються».

Монотонність і нудьга можуть вести до зміни місця – індивід цим способом намагається піти від самого себе. І одна справа, якщо на новому місці він здатний домагатися успіхів, що дають йому задоволення, інше – коли він до цього не

здатний і змушений продовжити свою міграцію далі. Це вже не переселенець, а блукач.

Не треба думати, що в основі переміщень обов'язково лежать несприятливі для життя зовнішні умови, частіше причина їх знаходиться усередині індивіда, у його психіці. Це – постійно дезадаптовані індивіди, хоча термін «дезадаптація» не цілком точний, це швидше ті, які споконвічно неадаптуються. І будь-яка суспільна система повинна враховувати факт наявності подібних індивідів, яких – за сукупністю факторів може ставати в суспільстві більше або менше. У залежності від ступеня неадаптованості ми можемо віднести їх до категорії блукачів або мандрівників, але нерідко в них немає енергії до значних переміщень, і вони залишаються на тому самому місці – у положенні «бомжів» або бурлак.

З моменту прибуття мігрантів в іншу країну починається процес їх облаштування в новому для них суспільстві і державі. Він має ряд етапів. Процес входження в нове суспільство включає біологічні, економічні, етичні, правові, політичні, культурні, організаційні, психологічні і багато інших аспектів.

Розглянемо *адаптаційні проблеми мігрантів*. На новому місці проживання мігрантові треба витримати велике адаптивне навантаження:

- установити безліч нових зв'язків;
- виробити оцінку нових об'єктів, процесів, явищ, а дещо з колишнього переоцінити;
- установити сприятливі для життя відносини з новими людьми і виробити визначене відношення в цілому до реалій нового життя;
- виробити нові життєві звички;
- зберегти себе в нових умовах і розумно змінюватися під їх впливом.

Чинники, що утруднюють адаптацію до нового місця проживання: великий обсяг нової інформації, яку необхідно засвоїти без зволікання; недовіра «місцевих», а часом й їх упередженість; нова сукупність факторів життєдіяльності. Звідси виникають такі поняття, як «культурний стрес» і «культурний шок».

Поняття «*культурний шок*» було введено американським антропологом Ф. Боком. Під ним розуміється стан індивіда, який опинився в чужому суспільстві та зазнає значних труднощів у спілкуванні і задоволенні своїх потреб, а також відчуває себе безпомічним і дезорієнтованим. Очевидно, що цей стан не відповідає поняттю «шок» і тому станові, що буває в момент шоку. Це саме стрес, а факторами стресу саме і є труднощі з задоволенням повсякденних потреб, характер спілкування і взаєморозуміння з «аборигенами», відсутність чіткої картини навколишнього.

Індивідові, що прибув на нове місце проживання, властива характерна зміна вражень, пов'язана в першу чергу з новизною навколишнього оточення: усе нове і невідоме. Від цього може закрутитися голова, від цього індивід може прийти в збудження або, навпаки, у стан сонливості. Спочатку все на новому місці сприймається неясно, і з цієї невиразності проступають лише деякі деталі: ті об'єкти, на які виявилася спрямованою його увага. Але вони так і залишаються окремими і не зв'язаними з усіма іншими. Так відбувається у перші кілька днів. Незабаром індивід довідується більше подібних деталей і вже досить упевнено здійснює свій перший маршрут або перші маршрути на новому місці, не втрачаючи правильного напрямку. На цьому етапі ознайомлення з новим місцем перебування

індивідові досить важливо знайти якесь місце, де він може задовольняти свої базисні потреби: переночувати, поїсти, що починає служити крапкою відрахунку в його маршрутах, що збільшуються. Так може продовжуватися від декількох днів до декількох тижнів.

Наступний етап вживання у нову обстановку: окремі деталі починають певним чином співвідноситися одна з одною і поступово з розрізнених деталей або окремих прикмет первинного маршруту починає складатися картина-план місця. На це іде ще якийсь час. Нарешті, настає етап, коли картина ця стає чітка і ясна, і кожна деталь займає в ній своє визначене місце. Згодом усе це стає цілком ясным і індивід уже здатний чітко простежувати свої переміщення по цій місцевості, у кожен момент переміщення сприймаючи і конкретні деталі і ті, що перед ним, тримаючи в голові загальний план прилягаючих до них місць і власну динаміку переміщення. З цього моменту можна вважати, що ця місцевість мігрантом більш-менш освоєна.

Аналогічний процес пізнання і запам'ятовування складається й у сфері спілкування: спочатку індивід пізнає деяких нових людей, причому спочатку лише як недиференційований образ. Потім він розуміє їх краще і виробляє оцінку їх як індивідів, класифікуючи на більш для нього приємних і бажаних чи менш. Потім починає складатися система взаємодії з ними – вибудовуються відносини, починається спільна діяльність, з'являються свої приятелі та недруги. Усе це може ускладнюватися мовним бар'єром: навіть якщо мігрант володіє мовою місця свого прибуття, усе одно йому необхідно удосконалити навички мовного спілкування саме тут, на новому місці.

Отже, *культурний стрес* – це стан психіки індивіда, що потрапив у зовсім нове і незнайоме йому середовище або ж у середовище, за складністю значно переважаюче інформаційну насиченість колишнього його середовища, де він мешкав. Мігрант намагається переробити і засвоїти нову інформацію, але часом не має для цього актуальних можливостей, навіть якщо ресурси його центральної нервової системи для цього досить потужні. Перелічимо основні чинники, що породжують культурний (цивілізаційний) стрес:

- новизна обстановки, невідомість багато чого в ній;
- свій темп життя, характерний для визначеного місця, і це теж може виявитися несподіваним;
- підвищена складність і багатокомпонентність середовища;
- особливого роду упорядкованість життєдіяльності, що відрізняється від тієї, до якої індивід звик раніше.

Для того щоб досягти рівноваги з усім цим, необхідна перебудова центральної нервової системи і перехід її в новий режим функціонування, що, власне, і є стрес-станом. У цей момент нервова система змушена затрачувати енергію спочатку для досягнення зазначеного стану рівноваги, потім для його підтримки, а потім відбувається удосконалювання механізмів її функціонування стосовно до нових умов і вона починає діяти більш точно і більш економічно.

Чого ж саме – із психологічної точки зору – не вистачає індивідові, що прибув у нове, невідоме, складне для нього середовище:

- нестача або відсутність еталонів для оцінки тих або інших факторів нового середовища, а звідси – неможливість вироблення своєчасної і якісної їх оцінки і породжуване цим відчуття невпевненості;

- колишні умовні рефлексії, вироблені і накопичені в індивіда за все попереднє життя, не підходять для нових умов або підходять не цілком, а нові ще не встигли виробитися – для цього необхідний час;

- мігрантові доводиться стикатися не тільки з тим, що йому раніше дозволялося, але і навпаки;

- в умовах міграції виникає необхідність одночасно приймати декілька рішень, що створює психічну напругу, а це не завжди легко. Адже можливість переключення з одного на інше не так складна, якщо визначено порівняльну значимість стимулів і задач;

- динамічний стереотип життєдіяльності індивіда виявляється порушеним як через новизну умов життя, так і зміну годинного поясу;

- унаслідок перевантаження сенсорних каналів центральної нервової системи, сприйняттям незвично великих обсягів інформації відбувається ослаблення самосприйняття: інформація від самого себе перекривається інформацією про навколишнє, а це веде до ослаблення самосприйняття і втрати свого Я: індивід настільки занурений у навколишнє, що його здатність до самопереживання слабшає;

- сенсорні канали центральної нервової системи переповнені інформацією, у значимості якої індивідові розібратися важко як унаслідок її новизни, так і внаслідок її кількості;

- у цій ситуації багато важливих потреб індивіда виявляються (тимчасово) незадоволеними, тому що він не знає, що саме треба робити в кожен наступний момент, а звідси – психічна напруга (стале потребнісне порушення, переживання незадоволеності);

- усе це в сукупності може викликати негативні емоції, аж до втрати сенсу (тимчасово) життя і втрати душевної рівноваги.

Для того щоб вийти зі стану культурного (цивілізаційного) стресу, індивід повинен дуже багато чого запам'ятати і засвоїти, та повинно відбутися вироблення нових, адекватних новому місцю перебування, умовних рефлексів, скластися новий динамічний стереотип життєдіяльності, повинні бути уточнені колишні і вироблені нові еталони для оцінки навколишнього з усією його специфікою. Якщо індивід успішно освоюється в новому середовищі, поступово відбувається ряд сприятливих змін: те, що недавно здавалося неясним, поступово або раптом знаходить ясність, психічну «прозорість»; те, що здавалося дуже складним, поступово або раптом, як «освянення», стає простим, очевидним, наочним.

У залежності від успішності всього цього культурний (цивілізаційний) стрес може бути гострим або затяжним (або навіть хронічним – у тих, хто так і не здатний освоїтися на новому місці). Що значить «бути в рівновазі із середовищем»? Це значить устигати вчасно переробляти всю значиму інформацію, вчасно і точно відповідно до характеру стимулу відповідати на нього, не втрачаючи при цьому сприйняття власного Я і відповідності внутрішньої (психічної) картини навколишнім його реаліям.

Поряд із прямим, гострим і хронічним культурним (цивілізаційним) стресом може бути і «зворотний культурний шок», «культурний шок на батьківщині», як називають його деякі автори. Якщо адаптаційна перебудова на новому місці відбулася успішно і виявилася значною, то повернення індивіда на колишнє місце проживання може вимагати від нього зворотної перебудови. З одного боку, це, звичайно, легше: згадати й актуалізувати те, що вже малося простіше, ніж виробляти зовсім нове. Але з іншого боку, необхідність адаптації до нехай і відомих умов, але таких, котрі здаються гірше, ніж ті, з яких індивід повертається, можуть супроводжуватися погіршенням настрою, негативними емоціями. Відправляючись уперше на нове місце, індивід повний надій, а надія – це інтенсивне і позитивне почуття. Воно полегшує вживання в нову обстановку. Якщо ж індивідові приходится повертатися в колишню, він нерідко відчуває розчарування: приходится приймати для себе знову те, від чого ще недавно він прагнув рішуче відмовитися. Тому прямий культурний (цивілізаційний) стрес – стан у цілому більш оптимістичний, чим зворотний культурний стрес.

Для того щоб мігрантові було легше адаптуватися, він повинний мати не тверді схеми поведження, а сукупність ефективних елементів поведження, з яких можуть складатися різні схеми. Від цього багато в чому залежать ресурси адаптації: у кожного індивіда своя дистанція розбіжностей між культурами, що він здатний безболісно освоїти. Правда, багато чого тут залежить від характеру міграції. Наприклад, якщо мігрант був змушений мігрувати не з своєї волі та нерідко його «тягне на батьківщину», він вживається в обстановку місця міграції більш-менш відчужено і не вважає його своєю «другою батьківщиною». Тим більше велика радість його повернення і тим легше він переносить зворотну перебудову, незважаючи на те, що побутові умови на колишній батьківщині виявилися гіршими ніж ті, з яких він повернувся.

Виходячи з цього, можна виділити кілька категорій мігрантів. Одні прагнуть покінчити з колишнім життям безповоротно й остаточно влаштовуються на новому місці. Інші ніколи не можуть цілком освоїтися на новому місці, і їх «тягне на батьківщину». Нарешті, є і такі, котрі з місця міграції прагнуть ще куди-небудь мігрувати, але тільки не на свою батьківщину. Їх, у свою чергу, можна розділити на дві підгрупи: перша – жадібні, котрим усього і скрізь мало, і друга – ті, хто так і не здатний цілком адаптуватися на новому місці і починає одну за іншою нові спроби щораз у новому місці.

Тобто адаптацію розглядають як складний, багатогранний і різнобічний процес знайомства, звикання і пристосування мігрантів до нових умов життя. Цілісний процес адаптації розпадається на політичну, економіко-господарську, соціально-організаційну, розселенсько-територіальну, трудову, етнічну, культурну, інформаційну, освітню, релігійну, психологічну адаптації. Іммігрантам необхідні практично всі названі види адаптації. Залежно від соціально-економічного і політичного стану держави процес проживання мігрантів у новому для них суспільстві в результаті може призвести до асиміляції, до сегрегації чи до інтеграції.

Під *асиміляцією* розуміють добровільне розчинення чи насильницьке поглинання епічності, культури, цінностей, мови, традицій, вірувань певної етнічної групи і заміна цих якостей якостями іншої етнічної групи.

Сегрегацією називають ізольоване духовно-культурне існування етнічних груп в одному суспільстві. Ці групи обмежують будь-які контакти, організують окремі для кожної групи освітні системи, не допускають міжетнічних шлюбів.

Інтеграція – тип єднального суспільного співіснування, конструктивного співробітництва соціальних, регіональних, етнічних, культурних, мовних, релігійних груп, коли вони зберігають якісну ідентичність, тотожність і самотність; кожна з груп визнає право на існування всіх інших, виявляє до них терпимість, і в той же час вони мають загальні, об'єднанчі соціально-політичні цілі, суспільні інтереси, інститути, цінності, символи і засновану на цьому спільну ідентичність.

За думкою С. К. Бондиревой та Д. В. Колесова мігрантами використовуються дві стратегії адаптації – закрита та відкрита, табл. 1.4. *Закрита стратегія адаптації* – це компенсаційна адаптація: протидія, зрівноважування, нейтралізація. *Відкрита стратегія адаптації* – це модифікаційна адаптація: вживання, засвоєння, освоєння.

Таблиця 1.4

Прояв двох стратегій адаптації на різному рівні життєдіяльності

Дії	Стратегія адаптації	
	відкрита (модифікаційна)	закрита (компенсаційна)
Поводження індивіда	«Запозичення» чужих ідей, перехід на сторону чужинця	Боротьба, переговори
Поводження групи індивідів	Вживання, інтеграція, асиміляція	Сепаратизм

Відкрита стратегія, вигідніше там, де необхідно засвоїти риси нового, закрита там, де важливіше зберегти свою самотність. Чим молодше індивід, тим більше він схильний до відкритої стратегії. Тому на новому місці молодь «натуралізується» швидше і легше. Але за однією умови: якщо старші забезпечують їм умови для виживання, тому що в молодих здатність до цього розвитку ще недостатньо, тим більше, що ще відсутні трудові навички і яка-небудь кваліфікація.

У житті кожного індивіда є період переходу від переважно однієї стратегії адаптації (відкритої) до переважно іншої стратегії (закритої). Дитина народжується «чистим листом», і вона повинна досить багато чого засвоїти, перш ніж стане самостійною. Але ставши дорослою, людина повинна зберегти в собі все накопичене і вироблене, що робить його конкретним індивідом і даною особистістю: оцінки, відносини, стереотипи, еталони, знакові системи, принципи, переконання, зв'язки. Очевидно, у кожній людини перехід від переважно відкритої адаптивної стратегії до переважно закритої відбувається у відповідному віці, у цілому приходячи на період зрілості. Успішність адаптації на новому місці багато в чому саме і залежить від того, на який період міграція прийдеться: відкритий, перехідний, закритий. При цьому від молодших ми чекаємо «широко відкритих очей», а від старших – «молодості в душі». Останнє – це збереження елементів

відкритої стратегії адаптації у віці, коли в інших вже явно домінує закрита її стратегія.

Отже, соціальна адаптація мігрантів може відбуватися по двох стратегіях: позмінно або одночасно. При цьому умови життя об'єктивно вимагають то однієї, то іншої з них, хоча високообдарований індивід може успішно адаптуватися на основі тільки однієї стратегії. Схильність до адаптивної стратегії визначається не тільки віком, але й індивідуальними властивостями психіки: у тих самих умовах люди одного віку адаптуються по різній стратегії. Іноді можливостей вибору немає, тому приходится адаптуватися по тій стратегії, що допускають обставини життя на новому місці. Від цього багато в чому залежить ступінь задоволеності мігранта своїм новим життям. Якщо індивід схильний до відкритої стратегії і має належний успіх, він буде задоволений. Відповідно, якщо він схильний до закритої стратегії і має належний успіх, він теж буде вдоволений. Але часом життя вимагає від індивіда того характеру адаптивної стратегії, до якого внутрішньо він не схильний. У цьому випадку він не буде задоволений своїм життям, незважаючи на формальні ознаки успіху або, навіть, процвітання. У такого індивіда будуть з'являтися думки про сенс життя, і йому доведеться шукати в собі можливості вже не життєвої, а душевної адаптації.

Вибір між засвоєнням і відторгненням визначається необхідністю вибору між збереженням своєї самобутності і життєвим благополуччям. Проміжним і найбільше «вигідним» варіантом адаптації є співіснування стратегій: індивіди засвоюють знакові системи нового соціального середовища, знайомитись з її традиціями, але в побуті зберігають самобутність. Саме поєднання цих двох стратегій з розподілом їх у сімейному і громадському житті на новому місці визначає життєздатність діаспор: їм вдається і зберегти свою самобутність, елементи власної культури, звичаї і традиції і разом з тим процвітати на новому місці. Причому в найрізноманітніших умовах.

Однак процеси міграції відбуваються всюди. Отже, у мігрантів є і якісь позитивні якості, і вигідні для них моменти, що полегшують адаптацію. По-перше, нове місце і сама ситуація переселення виявляють ресурси енергії, якщо вони в індивіда є в принципі: ми адже знаємо, що є потенційно енергійні індивіди, яким для прояву енергії потрібний інтенсивний стимул і тоді вони здатні виявити себе дуже яскраво. По-друге, на новому місці немає колишніх обмежень. Іноді, розірвавши колишні кайдани, відбувається мобілізація схованих психічних ресурсів людини, яка включає власну енергію, яка одержує новий і часом несподівано успішний напрям. До того ж на новому місці мігрант може встановити нові стосунки – але вже з урахування свого колишнього життєвого досвіду, не повторюючи помилок. Варто також враховувати феномен інерції сприйняття індивіда навколишніми: саме з цієї причини зроблені ним коли-небудь помилки обтяжують життя і відносини індивіда. А на новому місці він може виявитися вільним від усього цього.

Не випадково мігранти нерідко живуть краще, ніж місцеве населення «у середньому». І одним з факторів цього успіху є збагачення досвіду мігранта: він і своє зберігає, і чуже освоює, і у відповідних випадках може ними користуватися. Але це можливо лише в тому випадку, якщо він володіє обома стратегіями адаптації.

4. Вплив міграції на соціально-культурний розвиток суспільства

Соціально-культурний розвиток суспільства насамперед залежить від моральності населення. *Моральність узагальнює тисячолітній досвід виживання людства у вигляді вимог і правил, що обмежують одні та допускають інші форми прояву активності індивідів.* Сфера моральності – реальне життя. Основний орієнтир моральності – збільшення тривалості і підвищення якості життя людей шляхом регулювання взаємин індивідів там, де їхні життєві спонукання приходять у зіткнення і протиріччя. І в тій мірі, у якій сферою моральності є життя, поняття моральності несумісне з поняттям абсолютної свободи – тільки з свободою відносною. Справжня моральність має загальнолюдський характер. Вона фіксує те загальне, що є у всіх, і виходить з групових інтересів і устремлінь. Навпаки, аморальне поведіння звичайно орієнтоване не на загальне, а на частку. У кожному типовому випадку такого поведіння завжди виявляється який-небудь власний критерій, можливість існування якого порозумівається відсутністю у індивідів, що керуються ним, одного або декількох із поданих нижче основ морального поведіння. Головна підстава морального поведіння – правильно сформована потреба людини в іншій людині, що реалізується шляхом спілкування. Ознакою правильно сформованої потреби людини в іншій людині є ситуація, коли вона одержує задоволення тільки від спілкування з людьми, що знаходяться в рівному, спокійному настрої або ж налаштованими радісно, і, навпаки, отримує незадоволення від спілкування з людьми неврівноваженими або зажуреними. Тим самим піклуючись по суті справи про свій власний психічний стан, індивід буде прагнути будувати свої взаємини з навколишніми таким чином, щоб довкола нього створювалася спокійна, доброзичлива атмосфера. І якщо потреба людини в іншій людині сформована правильно, то стає природним наступний психічний механізм моральної регуляції поведіння: скривдити іншого – значить скривдити самого себе, тому що сприймаючи реально або уявляючи за результатами своєї діяльності стан скривдженого, людина буде випробувати аналогічний психічний стан. Справді моральним поведіння є тільки тоді, коли людині боляче заподіяти біль іншому, а не тоді, коли вона знає обмеження, які перешкоджають здійсненню нею аморальних вчинків і тим самим дозволяє уникнути їх негативних наслідків. Невільним є і той, у кого через недоліки у вихованні сформувалися такі риси, як заздрісність, схильність до ненависті, ревнощам, різного роду психічні комплекси (комплекс неповноцінності). Нерідко вони мають потребу в спеціалізованій (психіатричній) допомозі, хоча і займають високе суспільне положення.

Якщо індивід досягає покращання свого положення усередині країни, то відбувається це звичайно за рахунок його власних зусиль, хоча при цьому в якійсь мірі можуть страждати інтереси інших людей. Коли ж індивід мігрує, він споконвічно прагне скористатися благами місця міграції, що створював не він і не його предки. Він споконвічно їде «на готове», розраховуючи одержати побільше. І якщо він «розраховується» за це подоланням труднощів самого процесу міграції, то розплачується не перед «аборигенним» населенням, яке від факту його міграції нічого не одержує, а нерідко виявляється ще і защемленим. *Перелічимо деякі з*

моральних проблем мігрантів, які суттєво впливають на соціально-культурний розвиток суспільства.

1. *Прагнення, бажання, готовність мігрантів жити в борг за рахунок «аборигенів» і ресурсів займаної ними території – споконвічно аморальна їхня риса. Прибувши в «благополучне» місце, вони попадають «на все готове» і прагнуть одержати якнайбільше. Прибувши на нове місце, мігрант вступає в конкурентні відносини з «аборигенами» на ринку праці. У благополучних країнах Європи, Сполучених Штатах після багаторічної боротьби трудящих з роботодавцями склалися визначені правила, принципи і рівень оплати працівників тих або інших категорій.*

2. *Мігранти порушують законодавчі положення щодо оплати праці своєю готовністю одержувати менше і тим знижують шанси «аборигенів» на ринку праці. Часом мігранти бідують, і про це нерідко говорять, оскільки мігранти – помітна категорія індивідів. Але чому рідше говорять про проблеми корінних мешканців тієї або іншої території? Невже, у порівнянні з мігрантами, вони – люди другого сорту? Особливо голосно вміють заявляти про себе діаспори як найбільш активне і життєздатне міграційне явище. Взагалі мігранти погіршують умови оплати праці «аборигенного» населення. Це ще одна риса аморальності міграції, причому вона носить «об’єктивний» характер: адже самих мігрантів не можна дорікати в тім, що вони погоджуються на більш низьку оплату праці, а нерідко включаються в ті види діяльності, що непривабливі для місцевого населення. Одним з мотивів заохочення міграції в країни Заходу є жадібне прагнення підприємців збивати середній рівень оплати праці, користуватися більш дешевою робочою силою. Про етичні наслідки такої стратегії вони, мабуть, не задумуються.*

3. *Прибувши на нове місце й обживши його, мігранти, як правило, починають посилено розмножуватися – за рахунок цього зростають і компактні їхні поселення, і частка в змішаному населенні. Коли число мігрантів досягає визначеного рівня, вони починають відчувати свою силу і стають здатними на масові виступи, беруть участь у «заворушеннях», здатні на силовий вплив на навколишніх. Тенденція мігрантів до посиленого розмноження на новому місці об’єктивно створює загрозу місцевому населенню, якщо навіть не одразу, то на перспективу. При цьому мігранти здатні до проявів етноцентризму – ідеології пріоритету своєї нації. Але одна справа виявляти його на власній території, інша – на чужій і намагатися наводити тут свої порядки.*

4. *Далеко не всі мігранти, прибувши на нове місце, думають про стурбовані благополуччя цього місця: їх цікавлять насамперед власні інтереси, і це можна зрозуміти. Але нерідко мігранти привносять на нове місце і свої власні вади, що у нових умовах можуть виявити себе по-новому. Згадаємо, як у Сполучених Штатах один час розцвіла італійська (сицилійська) мафія: національні особливості жителів Сицилії виявилися досить підходящими для їхнього кримінального успіху в умовах іншої країни. Потім на перше місце вийшла єврейська мафія, потім латиноамериканська.*

5. *Ще одне явище, що обтяжує взаємини мігрантів і корінного населення – злочинність мігрантів. Можна виділити декілька її різновидів. По-перше, це злочинність через незнання: не маючи уявлення про місцеві правила, порядки і*

закони, мігрант, навіть будучи в своїй країні цілком законослухняною людиною, на новому місці може здійснити правопорушення. Але правопорушення ці епізодичні, несистематичні, не злісні. Проте аборигенному населенню це може бути не до смаку. По-друге, це злочинність у зв'язку з «культурним стресом»: індивідові може виявитися «тісно» у рамках місцевих укладів, правил, обмежень і заборон, і у нього спонтанно можуть виникати реакції протесту. Наслідком же є правопорушення, і особливості поведінки подібних мігрантів навряд чи кому з місцевих жителів можуть сподобатися. По-третє, це навмисний кримінал: деякі злочинні елементи мігрують разом з основною масою своїх співвітчизників у надії поживитися за їхній рахунок. Справа в тім, що мігранти рідко звертаються в місцеві правоохоронні органи, а останні мало схильні займатися розбираннями між мігрантами. От цим-то кримінальні елементи і намагаються скористатися. Так, китайські злочинці промишляють вимаганням серед мігрантів-китайців, в'єтнамські злочинні елементи – вимаганням серед в'єтнамців і т.д. Грабувати або займатися рекетом проти місцевого населення вони, звичайно, не наслідуються: місцеве населення та місцеві правоохоронні органи досить чутливі до подібних злочинів, і кримінальний мігрант розуміє, що спокійніше грабувати «своїх». Правда, і тут його можуть чекати несподівані неприємності: може бути і так, що по місцевих законах, якщо вже система правоохорони вступить у дію, санкції можуть виявитися набагато суворішими, чим у себе на батьківщині. От і відсиджують зі здивуванням великі терміни деякі наші мафіозі. І по-великому сидять вони за те, що цілком сходило їм з рук у власній країні.

Нарешті, є серед мігрантів особливо великі мафіозі, що настільки наслідили у себе на батьківщині, що воліють і на чужій стороні грати роль переслідуваних по політичних мотивах, чи то потерпілих за свою боротьбу проти порушення прав людини в себе на батьківщині. На чужині вони поводяться цілком правомірно, але потенційно готові до продовження своєї масштабної злочинної діяльності, як тільки з'явиться така можливість. Незважаючи на це, їхня діяльність сприяє падінню престижу країни, відкіля вони родом, і відношення місцевого населення до них не може бути доброзичливим, що природно. Єдині, хто їм радий, – місцеві адвокати, адже вони одержують платоспроможних клієнтів, що потребують саме їхніх послуг.

Здатність прийняти і суворо дотримуватись місцевих обмежень і заборон – важливий фактор успішності (здорової) міграції. Тому моральним індивідам мігрувати легше і безпечніше, ніж кримінальним. Моральні індивіди взагалі звичні до заборон і обмежень, сприймають їх як належне і тому швидше і легше адаптуються до них на новому місці. Звичка до дотримання обмежень і заборон полегшує пов'язану з ними психічну напругу.

Крім того, успішності міграції з обох її боків: з боку мігрантів і з боку «аборигенів» сприяє і дотримання мігрантами *трьох етичних принципів*. По-перше, необхідно пам'ятати, що, приїхавши на нове місце, ти користуєшся чужим благом. По-друге, мігрантові варто думати не тільки про власне матеріальне благополуччя, але і про гарні, не відчужені відносини з місцевим населенням – це повинно бути домінантою його поведінки. Нарешті, треба думати також і про благополуччя того місця, куди мігрував, а не рватися мігрувати далі, як тільки почув про більш заможні місця.

На рівні державного регулювання економіки, виконання міжнародних норм, моральних зобов'язань та міграційної політики заслуговує на пильну увагу. Слушно В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб, у своїй фундаментальній праці, присвяченій міжнародним міграціям на рубежі століть, наводять сформовані М. Вайнером моральні принципи, якими мають керуватися держави у сфері міграції: 1) держава може не приймати іммігрантів, але якщо вона це робить, її міграційна політика не повинна бути дискримінаційною; 2) необхідно, щоб іноземці, яким надано дозвіл на проживання, мали доступ до набуття громадянства, аналогічні права слід поширити і на нелегальних іммігрантів, які прожили в країні тривалий час, оскільки вони стали частиною суспільства; 3) іммігрантам потрібно дозволити зберігати свою культуру та традиції, якщо це не порушує громадський порядок; 4) необхідно забезпечувати захист працівників-мігрантів, які працюють поза межами країни; 5) обов'язком держави є надання притулку жертвам переслідувань; 6) у разі виникнення гуманітарних криз, що спричиняють потоки біженців, жодна з країн не може залишатися осторонь: необхідно взяти на себе частину витрат на надання допомоги, а також відповідальності за розвиток подій аж до втручання у їх перебіг.

Отже, що в міграції, як суспільному явищі, добре і що погане? Позитивні аспекти міграції, це по-перше можливість для індивіда реалізувати себе на новому місці, по-друге, збагачення місцевого населення інноваціями, що привносять мігранти, а отже, і збільшення сукупного багатства місця міграції. Негативні аспекти міграції, це по-перше обмеження прав місцевих мешканців, по-друге, погіршення рівня життя деяких груп місцевого населення, по-третє, можливість міжетнічних конфліктів.

Контрольні запитання

1. Визначте джерела даних по міжнародній міграції.
2. Назвіть сучасні проблеми дослідження міжнародної міграції та можливі заходи щодо їх вирішення.
3. Які є проблеми у мігрантів?
4. Які наслідки має асиміляція населення?
5. Назвіть стратегії адаптації.
6. Наведіть адаптаційні проблеми міграції.
7. Перелічіть проблеми мігрантів, які суттєво впливають на соціально-культурний розвиток суспільства.
8. Визначіть загальні позитивні та негативні аспекти міграції для соціально-культурного розвитку суспільства.

Змістовий модуль II.

Поширення міжнародної трудової міграції

Тема 4. Міграція робочої сили як провідний вид міжнародної міграції

1. *Передумови виникнення та основні етапи історичного розвитку міжнародної трудової міграції.*
2. *Ознаки та класифікація міжнародної трудової міграції.*
3. *Теорії міжнародної трудової міграції.*
4. *Особливості розвитку міжнародного ринку праці.*

1. Передумови виникнення та основні етапи історичного розвитку міжнародної трудової міграції.

З усіх видів міграції населення (див. табл. 1.3), у сучасних міжнародних економічних відносинах особливою поширення набула міжнародна трудова міграція, тому розглянемо її більш докладно. Міграція робочої сили - це переміщення працездатного населення з одного регіону в інший або з однієї країни до іншої у пошуках роботи, вищої заробітної плати і кращих умов життя. Міжнародна (зовнішня) міграція робочої сили (трудова міграція) - це переміщення населення (найманих працівників) через кордони в пошуках роботи (вступ у трудові відносини з роботодавцями в інших країнах).

Початок міжнародної міграції робочої сили відбувається з часів работоргівлі, пов'язаної з колоніальними завоюваннями європейців, тобто з середини XV ст. Саме тоді, почав складатися міжнародний ринок праці і нестача робочої сили в деяких країнах компенсувалася ввозом рабів з колоній.

Так, португальські моряки перевозили в Європу африканських рабів для роботи в домогосподарствах. А із середини XVI ст. британськими, португальськими, французькими морськими судами була налагоджена постійна доставка дешевої африканської робочої сили в Новий Світ – Бразилію, країни Карибського басейну, у Північну Америку – для роботи на плантаціях. За кілька сторіч, як вважається, з Африки було вивезено близько 15 млн осіб. Багато хто з них навіть не добрався до місця, оскільки умови подорожі через океан були дуже суворими. З тих же, хто досяг східних берегів Атлантики, половина вмерла там протягом перших п'яти років роботи. Проте багато хто виживали навіть у нелюдських умовах жорстокого поводження рабовласників. У наш час більш 40 млн осіб у країнах Північної і Південної Америки, а також у державах Карибського басейну є нащадками африканських рабів.

Безсумнівно, торгівля рабами стала умовою формування одного з найбільших в історії людства міжконтинентального міграційного потоку. Однак чи мала тут місце трудова міграція, якщо виходити з її сучасного розуміння, тобто міжнародна міграція з метою продажу своєї робочої сили в країні призначення? В епоху работоргівлі були відсутні такі обов'язкові критерії міжнародної трудової міграції, як добровільність і зворотність, у той час як економічна мотивація, хоч і була

присутня, але не в якості особистого спонукального мотиву мігранта, а у формі прагнення работоргівця до наживи.

З початку XIX ст. в Азії з'явилася контрактна система залучення іноземних працівників. За формальними ознаками ця форма міжнародної трудової міграції в набагато більшій мірі, чим праця рабів, відповідає сучасному уявленню про трудову міграцію, хоча по суті робота за трудовими договорами в той час часто не відрізнялася від рабства. Контрактні працівники, що вербувалися в основному з Китаю й Індії, одержали назву «кулі» (лантухи), і дотепер це слово має принизливий смисл і означає людину, що піддається важкій експлуатації.

Українські вчені Ю. Г. Козак, Д. Г. Лук'яненко та Ю. В. Макогон виокремлюють чотири етапи (хвилі) міжнародного переміщення трудових ресурсів.

I етап міжнародної міграції безпосередньо пов'язаний з промисловою революцією і формуванням технологічного способу виробництва на основі машинної праці, що здійснювалося у Європі в останній третині XVIII – середині XIX ст. Наслідком цієї революції стало те, що накопичення капіталу супроводилося зростанням його органічної будови. Остання привела до утворення «відносного перенаселення», що викликало масову міграцію з Європи до Північної Америки, Австралії, Нової Зеландії. Цим було започатковано формування світового ринку праці. Формування світового ринку праці сприяло економічному розвитку в країнах імміграції, оскільки задовольняло гостру потребу цих країн у трудових ресурсах в умовах високих темпів накопичення капіталу і відсутності резервів залучення робочої сили, а також колонізації малозаселених районів землі і втягуванню в систему світового господарства нових країн. Відбувались масові переміщення людей і навіть цілих народів, але вони зумовлювалися і військовими, політичними та національно-етнічними факторами, зокрема в умовах рабовласницького ладу.

II етап міжнародного переміщення трудових ресурсів охоплює період з 80-х років XIX ст. до Першої світової війни. В цей період значно зростають масштаби нагромадження капіталу, характерною рисою якого виступає посилення нерівномірності цього процесу в рамках світового господарства. З Європи в Америку в цей період емігрувало майже 20 млн осіб. Високий рівень концентрації виробництва і капіталу в передових країнах (США, Великій Британії та ін.) зумовлює підвищений попит на додаткову робочу силу, стимулює імміграцію з менш розвинутих країн (відсталі країн Європи, Індії, Китаю тощо). За цих умов змінюється структура та кваліфікаційний склад мігрантів. На початку XX ст. основну масу мігрантів становила некваліфікована робоча сила.

III етап розвитку міжнародної міграції охоплює період між двома світовими війнами. За цей період емігрувало до 9 млн осіб. На нижчій стадії розвитку капіталізму робоча сила здебільшого мігрувала услід за капіталом (з розвинутих країн у слаборозвинуті), а на вищій стадії основні потоки мігрантів рухаються із слаборозвинутих країн у високорозвинуті. Особливість цього етапу – скорочення масштабів міжнародної трудової міграції, в тому числі міжконтинентальної міграції і навіть рееміграції з класичної країни-іммігранта – США. Це було зумовлено такими причинами: 1) наслідками світової економічної кризи 1929-1933 рр., що проявились у зростанні безробіття в розвинутих країнах, і необхідності обмеження

міграційних процесів; 2) замкнуто-тоталітарним характером розвитку СРСР, котрий виключив себе з кола країн-емігрантів робочої сили.

IV етап розвитку міжнародної міграції робочої сили розпочався після Другої світової війни і триває понині. Цей етап, зумовлений перерозподілом територій багатьох країн, розвитком НТР, монополізацією міжнародних ринків праці і капіталу, процесами інтернаціоналізації та інтеграції. Його характерні риси: утворення біполярної політичної системи, зростання внутрішньоконтинентальної міграції, зокрема, в Європі та Африці; зростання попиту сучасного виробництва на висококваліфіковані кадри, виникнення нового виду трудової міграції, який отримав назву «відплив інтелекту»; посилення державного і міжнародного регулювання трудової міграції.

Але враховуючи, що після розпаду СРСР (створення значної кількості нових незалежних держав і перерозподіл сфери впливу на колишніх союзників) відзначилась значна активізація міжнародної трудової міграції, доцільно виокремити ще й п'ятий етап (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Головні етапи міжнародної трудової міграції

Таким чином, треба відзначити що головні етапи (хвилі) міжнародної трудової міграції пов'язані із масштабним (планетарного характеру) змінами у характері розвитку НТП, з перерозподілом територій та ресурсів. На тлі довгострокових циклів відбуваються трохи менші сплески міграції. Так, у 40-і рр. XIX ст. відбувся вибух еміграції з Ірландії в США, внаслідок так званого «картопляного голоду». На початку 80-х рр. XIX століття широкомасштабна еміграція з Італії та Східної Європи до США була зумовлена падінням цін на європейську пшеницю. Перед Першою світовою війною, з початком економічного пожвавлення, посилилась міграція, але вона була перервана війною. Велика депресія та Друга світова війна помітно знизили рівень міграції. Після Другої світової війни потік мігрантів знову став збільшуватись. По-перше, утворився усталений потік

висококваліфікованих фахівців до США і Канади. По-друге, з'явилися потоки біженців з Угорщини після повстання (1956 р.), В'єтнаму (1975 р.) та Куби (1980 р.). По-третє - еміграція з колишніх соціалістичних країн після розпаду колишнього СРСР і припинення дії Варшавського договору. По-четверте, із створенням ЄС та інших економічних об'єднань вільне пересування робочої сили між країнами стало необхідною умовою нормального функціонування світового господарства.

На сучасному етапі міжнародна трудова міграція набула певних особливостей: зростання масштабів міграції; збільшення питомої ваги мігрантів у загальній кількості працездатного населення країн; розширення еміграції з країн Східної Європи та країн, що утворилися на території экс-СРСР; формування нових центрів при тяжіння робочої сили; зростання нелегальної імміграції; посилення «відпливу інтелекту»; ротаційний характер міграційних переміщень.

2. Ознаки та класифікація міжнародної трудової міграції

У сучасному розумінні міжнародна міграція робочої сили – це переміщення населення через державні кордони для того, щоб вступити в трудові відносини з роботодавцями в іншій країні. Ознаки, характерні для міжнародної трудової міграції: добровільність, тимчасовість, економічна мотивація. До трудових мігрантів не відносяться комерсанти-«човники», а також особи, що виїжджають за кордон у службові відрядження (за відсутності контракту з іноземними роботодавцями).

Відмінною рисою трудової міграції є той факт, що трудова діяльність мігранта оплачується в країні перебування. Цим міжнародна трудова міграція відрізняється, зокрема, від економічної міграції. «Човники», що регулярно перетинають державний кордон з метою купівлі-продажу товарів і виступають як економічні мігранти, не можуть розглядатися як трудові мігранти, оскільки при цій формі міграції не відбувається акту купівлі-продажу робочої сили й мігрант не вступає у відносини наймання з іноземним роботодавцем. Крім того, місцем його проживання залишається його власна країна.

Працюючий мігрант (трудоий мігрант) – це особа, що з метою наймання на роботу до іноземної фізичної або юридичної особи на законній підставі переїжджає на певний строк у країну, громадянином якої він не є. Відповідно до останніх розробок Міжнародної організації праці, виділяють кілька основних категорій трудових мігрантів:

1. *Сезонні робітники-мігранти* – люди, що працюють у державі, що не є їхньою власною країною, протягом деякої частини року, тому що робота, що вони виконують, залежить від сезонних умов.

2. *Працюючі мігранти, пов'язані з реалізацією проекту* – працюючі мігранти, допущені в державу працевлаштування на певний період для роботи винятково по певному проекту, реалізованому в цій державі роботодавцем працюючих мігрантів. Роботодавець відповідає за забезпечення проекту всіма необхідними для його виконання видами ресурсів, включаючи працю. Роботодавець або агент, що може діяти як посередник, повинен гарантувати, що працюючі мігранти, пов'язані з

реалізацією проекту, виїдуть із країни працевлаштування відразу ж після завершення роботи.

3. *Працюючі мігранти, що працюють за контрактом*, – люди, що працюють у країні, яка не є їхньою батьківщиною, за контрактним договором, що встановлює обмеження по строку зайнятості й по типу роботи, виконуваної мігрантом. Працюючим мігрантам-контрактникам не дозволяється міняти роботу й передбачається, що вони виїдуть із країни працевлаштування по закінченню строку контракту незалежно від того, чи тривають роботи, які вони виконували, чи ні. В окремих випадках можливе продовження контракту, проте й у цих випадках, як правило, передбачається обов'язковий виїзд із країни працевлаштування до поновлення контракту.

4. *Тимчасово-працюючі мігранти* – особи, які допущені в країну що не є їхньою власною батьківщиною, для виконання протягом обмеженого строку певної професійної діяльності. Тимчасові працюючі мігранти можуть міняти роботодавців і відновляти дозвіл на роботу без необхідності виїзду із країни працевлаштування.

5. *Працюючі мігранти, що влаштувалися* – працюючі мігранти, яким після перебування в країні працевлаштування протягом декількох років надається дозвіл на проживання (посвідка на проживання) у цій країні з невизначеним строком і дозвіл на роботу без особливих обмежень. Працюючим мігрантам, що влаштувалися, не потрібно виїжджати із країни працевлаштування, коли в них немає роботи, і їм звичайно надається право возз'єднання зі членами родини при виконанні деяких умов, що стосуються забезпеченості роботою й житлом.

6. *Висококваліфіковані працюючі мігранти* – працюючі мігранти, яким завдяки їхній кваліфікації надається режим сприяння при допуску в країну, що не є їхньою власною державою, і, отже, на них поширюється менше обмежень, що стосуються строків перебування, зміни місця роботи й возз'єднання родини.

Крім того, потенційними трудовими мігрантами (формально вони є освітні міжнародні мігранти) є іноземні стажисти і студенти.

Як норма міжнародних економічних відносин міжнародна міграція робочої сили виникає і розвивається разом із становленням і еволюцією міжнародної міграції капіталу, міжнародної торгівлі. Міжнародна міграція робочої сили зумовлена чинниками внутрішнього економічного розвитку кожної окремої країни і зовнішніми чинниками: станом міжнародної економіки в цілому та економічними зв'язками між країнами. У певні періоди рушійними силами міжнародної трудової мобільності можуть виступати також політичні, військові, релігійні, національні, культурні, сімейні та інші соціальні чинники. Тобто причини міжнародної трудової міграції можна також розуміти як конкретну сукупність названих чинників.

До традиційних спонукальних мотивів та причин міжнародної міграції трудових ресурсів належать: різниця в рівнях економічного розвитку окремих країн; нерівномірність у темпах і обсягах нагромадження капіталу на різних ділянках світового господарства; наявність національних відмінностей у розмірах заробітної плати; діяльність ТНК і пов'язана з нею міжнародна мобільність капіталу; масове хронічне безробіття в слаборозвинених країнах. До цих чинників у останнє десятиріччя долучилися: політична та економічна кризи колишньої соціалістичної системи; поглиблення регіональної та світової економічної інтеграції; зростання

попиту з боку лідерів світової економіки на інтелектуальну робочу силу; стрімкий розвиток сучасних засобів зв'язку, комунікацій та транспорту; інформаційний фактор, а також чинники неекономічного характеру: воєнні та релігійні конфлікти, розвал федеративних держав, національні, сімейні та етнічні проблеми.

Традиційно (в неокласичній теорії) виділяють економічну причину міжнародної трудової міграції, пов'язану з масштабами, темпами та структурою накопичення капіталу, тобто:

1. Різниця в темпах накопичення капіталу зумовлює відмінності сил притягання або відштовхування робочої сили в різних регіонах світового господарства, що в результаті визначає напрямки переміщення цього чинника виробництва між країнами.

2. Рівень та масштаби накопичення капіталу безпосередньо впливають на рівень зайнятості працездатного населення і, отже, на розміри відносного перенаселення (безробіття), яке є основним джерелом трудової міграції.

3. Темпи та розміри накопичення капіталу у свою чергу до певної міри залежать від рівня міграції. Ця залежність полягає в тому, що порівняно низька заробітна плата іммігрантів і можливість знизити оплату праці вітчизняним працівникам дозволяє знизити витрати виробництва і тим самим збільшити нагромадження капіталу. Така ж мета досягається шляхом організації виробництва в країнах з дешевою робочою силою. Транснаціональні корпорації з метою прискорення накопичення капіталу використовують або рух робочої сили до капіталу, або переміщують свій капітал у праценадлишкові регіони.

4. Причиною переміщення робочої сили є зміни в структурі потреб і виробництва, які спричинені науково-технічним прогресом. Скорочення обсягу виробництва або ліквідація деяких застарілих галузей вивільняють робочу силу, яка шукає собі застосування в інших країнах.

Отже, міжнародна трудова міграція – це насамперед форма руху відносно надлишкового населення з одного центру накопичення капіталу до іншого. В цьому полягає суть економічної природи сучасної трудової міграції і її головна причина. Однак у міжнародну трудову міграцію втягуються не лише безробітні, а й частина працюючого населення. В цьому випадку рушійним мотивом міграції виступає пошук вигідніших умов праці. Робоча сила переміщується з країн з низьким рівнем життя і заробітної плати в країни з вищим рівнем. Національні відмінності в заробітній платі є об'єктивною основою міграції праці. В міграції між розвинутими країнами велику роль відіграють чинники гуманітарного, соціально-культурного, екологічного, психологічного, правового, сімейного порядків. Можливість трудової міграції розширюється в міру формування єдиного світового економічного простору, у тому числі інформаційного та транспортногo. До трудової міграції схильні ті, хто прагне більше заробити, і не абсолютний рівень життя впливає на схильність до міграції, а характер наявного у індивіда рівня домагань.

3. Теорії міжнародної трудової міграції

Перше теоретичне пояснення причин міграції пов'язано з ім'ям англійського географа Равенстейна, котрий наприкінці XIX ст. запропонував теорію «законів

міграції». Відповідно до цих законів мігранти, що покидають регіони з обмеженими можливостями, переміщуються в регіони з більшими можливостями. У виборі нового місця велику роль відіграє віддаленість. Равенстейн припустив, що міські мешканці менше рухаються, ніж сільські і що міграція посилюється внаслідок розвитку транспорту, комунікацій, розширення торгівлі й зростання промисловості. З кінця XIX ст. ці закони неодноразово перевірялися і коригувалися. Особлива увага приділялася причинам міграції з точки зору «притягування» і «виштовхування». Концепція «притягування-виштовхування» мігрантів здійснила суттєвий вплив на дослідження селекції міграції, тобто особливостей складу мігрантів.

Прагнення пояснити причини, мотиви і наслідки міжнародної трудової міграції для світу в цілому, а також для країн-донорів і країн-реципієнтів породило множинну теорій у західній економічній літературі. На пострадянському просторі теоретичне узагальнення нетривалого досвіду участі в сучасному світовому ринку праці носить поки що фрагментарний характер, що пояснюється насамперед похибками емпіричної інформації, відсутністю повних і достовірних статистичних даних. У той же час знайомство з західними теоріями трудової міграції може створити необхідну базу для пояснення процесів, що відбуваються в Україні, так чи інакше пов'язаних з експортом або імпортом робочої сили, і сформулювати концептуальний підхід до державної міграційної політики. Користуючись дослідженнями І. В. Івахнюк, В. А. Іонцева, Л. Л. Рибаківського, Б. С. Хорєва, В. Н. Чапека наведемо головні теорії, які пояснюють природу міжнародної трудової міграції.

Теорія неокласичної економіки. (J. R. Harris, M. P. Todaro, O. Stark, D. Massey, R. Cohen). Міжнародна міграція пояснюється економічною нерівністю між країнами, зокрема, різницею в рівнях зарплати, що визначає прямування робочої сили з країн із низькою заробітною платою в країни з високою заробітною платою. У такий спосіб забезпечується саморегулююча функція світового ринку праці. В міру економічного зростання і посилення еміграції в країнах виїзду поступово зменшується різниця в рівнях заробітної плати і скорочуються стимули для міграцій. Колишня країна-експортер робочої сили може перетворитися в чистого імпортера трудових ресурсів. При цьому теорія неокласичної економіки виходить із того, що трудові ресурси в країнах виїзду і країнах в'їзду абсолютно взаємозамінні і що в обох країнах підтримується повна зайнятість під час процесу міграції, що найчастіше не відповідає дійсності.

Теорія людського капіталу. (J. S. Becker, L. A. Sjaastad, H. R. Clarke). Причини міграції розглядаються на мікрорівні: кожна людина являє собою результат інвестицій у її освіту, кваліфікацію, здоров'я. Міграція може бути засобом інвестиції в «людський капітал», якщо вигоди від міграції перевищать витрати. Теорія людського капіталу, крім економічних, фінансових вигод і витрат міграції, бере до уваги також психологічні втрати, наприклад, втрату спілкування з друзями і рідними, втрату підтримки зв'язку з родичами, що залишилися вдома, а також такі нематеріальні чинники, як клімат, доступ до культури і суспільних благ більш високого рівня, що звичайно залишаються поза полем зору економічних теорій міграції.

Нова економічна теорія міграції. (O. Stark, E. Taylor, D. Massey, P. Arnold).

Теорія заснована на мікроекономічному функціональному аналізі і виходить із того, що рішення про міграцію приймаються не окремими індивідуумами, а колективно членами домогосподарств або сімей. При цьому метою відправлення членів сім'ї на роботу за кордон є не тільки максимізація очікуваного прибутку, пов'язаного, зокрема, із грошовими переказами трудящих-мігрантів, але і мінімізація ризиків, пов'язаних із недостатнім розвитком у своїй країні ринків праці, страхування, ф'ючерсів і кредитів. При цьому мінімізація ризиків для сім'ї може бути більш сильнішим стимулом для міжнародної міграції, чим різниця в заробітній платі. Піднімаючись до макрорівня, представники цієї теорії підкреслюють взаємозв'язок міжнародної трудової міграції з розвитком країни. Успішний економічний розвиток у країні виїзду може виступати не стільки гальмом, скільки стимулом міжнародної міграції, оскільки він несе в собі додаткові стимули для капіталовкладень у місцеву економіку.

Теорія суспільного капіталу. (D. Massey, L.P. Goldring, J. Durand). У якості «суспільного капіталу» мігрантів розглядається наявність у країнах в'їзду великого числа мігрантів, що приїхали раніше і вже створили схеми впровадження в суспільство приймаючої країни та у місцевий ринок праці. «Суспільним капіталом» мігрантів можуть також виступати різноманітні державні, суспільні і комерційні інститути, що виступають посередниками між країнами, де є попит на іноземну робочу силу, і країнами, де спостерігається її надлишок. Все це полегшує для потенційних мігрантів як прийняття рішення про міграцію, так і облаштування у країні призначення.

Економіка сімейної міграції. (G. Borjas, J. Mincer). Ця теорія пояснює причини і напрямки міграції з погляду сім'ї. Передбачається, що дорослі члени сім'ї можуть по-різному оцінювати майбутні дивіденди від міграції. Оптимальна стратегія сімейної пари залежить від ступеня кореляції переваг, що бачать від міграції осіб і дружина. Ця теорія поєднує у собі економічні, соціальні, психологічний підходи.

Теорія сегментованого (подвійного) ринку праці. (M.J. Plore, A. Portes, L.Basch). Міжнародна трудова міграція розглядається як результат дії структурних чинників, зокрема, постійного попиту на іноземну робочу силу, характерного для економічно розвинутих країн. Роздвоєння ринків робочої сили виникає на постіндустріальних етапах економічного розвитку в багатих країнах із ринковою економікою. Якщо в первинному секторі забезпечується стабільна робота і висока оплата праці для національної робочої сили, то вторинний сектор пропонує низьку оплату, відсутність стабільності і скромні можливості фахового зростання, відштовхуючи тим самим національну робочу силу і породжуючи структурний попит на робітників-мігрантів. Процес роздвоєння ринку праці найбільш актуальний для світових мегаполісів.

Теорія світового ринку праці. (Э. Плетньов, J.H. Johnston). Світовий ринок праці, не маючи чітко позначених територіальних (географічних) меж, формується і функціонує в результаті експорту й імпорту робочої сили. При цьому міжнародна міграція трудових ресурсів визначається не тільки попитом і пропозицією робочої сили в тих або інших регіонах/країнах світу і розходженнями в рівнях заробітної плати, але й світовою динамікою в політичних, демографічних і інших процесах.

Теорія світових систем або світового господарства. (S. Sassen, E.M. Petras). Відповідно до цієї теорії, міграція частіше усього виникає між колишніми колоніальними державами і їхніми колоніями, чому сприяють культурні, історичні, мовні, адміністративні і т.п. зв'язки між ними. Вона підтверджує, що, проникаючи в регіони, що розвиваються, країна розширює світовий ринок і діє як каталізатор для міжнародної міграції. Процес міграції пов'язується з розвитком світової транспортної мережі, засобів зв'язку, які полегшують міжнародні пересування людей.

Новий міжнародний економічний порядок. (W.R. Bohning, G. Bhagwati). У рамках цієї концепції ставиться питання про розробку «механізму більш повної і справедливої компенсації» країнам еміграції, що розвиваються, із боку розвинутих країн імміграції за використання іноземної робочої сили, у першу чергу, висококваліфікованої, тобто тієї, на підготування якої були витрачені значні засоби. На відміну від інших теорій міжнародної трудової міграції, що найчастіше виходять із визначальної ролі попиту на робочу силу на світовому ринку праці, ця концепція наголошує на пропозиції іноземної робочої сили, її якісних характеристиках і наслідках міграції для країн-донорів.

Теорія «процвітання» або «технологічного розвитку». (J. L. Simon). Дж. Саймон вважає що збільшення населення є благом для розвитку як на рівні країни, так і на глобальному рівнях. Міграційний приріст несе в собі істотний позитивний заряд для економічного і демографічного розвитку приймаючих країн. Як іммігранти, так і тимчасові трудові мігранти далеко перекривають вартість соціальних послуг, якими вони користуються, цінністю того, що вони самі роблять, споживають і виплачують у вигляді податків. Таким чином, наявність значного числа мігрантів може бути умовою процвітання суспільства, яке їх приймає.

Теорія «притягання-виштовхування» (pull-push). (H. Jerome, E. A. Lee). Міграція розглядається як функція відносної привабливості країн в'їзду і виїзду, а наявність перешкод, що зростають із збільшенням відстані між цими країнами, – у якості обмеження міграційних процесів. При цьому в країнах виїзду виділяється визначальна для міграційного рішення роль «відштовхуючих» чинників, а в країнах в'їзду – відповідно роль «притягаючих» чинників. Рішення про міграцію може визначатися не стільки наявністю самих цих чинників, скільки суб'єктивним індивідуальним сприйняттям цих чинників потенційним мігрантом.

Теорія міграційних мереж. (D. Massey, A. Simmons). У основі цієї теорії лежить поняття «співтовариство мігрантів», що містить у собі міжособистісні відношення, що пов'язують мігрантів, осіб що були мігрантами, потенційних мігрантів у країнах виїзду і в'їзду й охоплюючи не тільки родинні, але і приятельські зв'язки і відношення, обумовлені таким чинником, як мігранти-земляки. Формування міграційної мережі, початок який роблять «мігранти-першопрохідники», полегшує процес міграції для наступних хвиль. У результаті по проходженні деякого критичного порогу соціальна міграційна структура автономно підтримує міграційний процес.

Теорія кумулятивної причинності. (D. Massey). Є свого роду розвитком теорії міграційних мереж. З часом процес поширення міграційних мереж стає самовідтвореним, оскільки кожний факт міграції сприяє створенню соціальної

інфраструктури, що стимулює подальше міграційне прямування. У результаті міграційні потоки набувають сильної внутрішньої інерції, що дозволяє їм протистояти маніпуляціям обмежувальної імміграційної політики.

Теорія міграційних систем. (R. E. Bilsborrow, M. M. Kritz, H. Zlotnik, D. van de Kaa, D. Massey). У основу покладено системний підхід, покликаний об'єднати різноманітні концепції пояснення міжнародної міграції і довести, що міграційні потоки між країнами виїзду і визначених країн в'їзду детерміновані різноманітними чинниками. Оскільки формування стійких міграційних потоків створює певний єдиний простір (міграційну систему), що включає країни виїзду і в'їзду; для розуміння її динаміки необхідно розглядати систему в цілому. При цьому географічна близькість може грати значну роль, але не є обов'язковою умовою. Визначені країни можуть складати частину глобальної міграційної системи.

Як ми бачимо, в якості визначальної причини міжнародної міграції, вчені виділяють цілком різні чинники, які часом суперечать один одному. Справа, певно, полягає в тому, що сама міграція є різноманітним за своєю природою явищем, яке може аналізуватися під різними точками зору. Тому пошук об'єднуючої парадигми повинен бути багаторівневим, комплексним, міждисциплінарним.

4. Особливості розвитку міжнародного ринку праці

Найважливішим елементом глобальної економічної системи, на яку перетворився світ наприкінці другого тисячоліття, є міжнародний ринок праці з його уніфікованою шкалою критеріїв щодо якості трудових ресурсів, розвитком нових форм зайнятості, гнучкістю та надзвичайно високою мобільністю сукупної робочої сили. *Різноспрямовані потоки трудових ресурсів, що перетинають національні кордони, утворюють міжнародний ринок праці, який функціонує у взаємозв'язку з ринками капіталу, товарів та послуг. Міжнародний ринок робочої сили суттєво залежить від трудової міграції. У результаті міграції робочої сили сформувався світовий ринок праці, пропозиція робочої сили на якому залежить від ситуації на внутрішніх ринках праці країн-експортерів і країн-імпортерів робочої сили.*

За даними Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника, міжнародний ринок праці, зараз об'єднує понад 1,3 млрд працездатного населення світу та потребує формування регулятивного та координаційного механізмів з узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, їх перерозподілу між різними країнами, регіонами, ланками світового господарства та ефективного використання, розширює можливості обміну знаннями, інформацією і досвідом між народами.

У формуванні міжнародного ринку праці втілилися такі характерні тенденції сучасного етапу розвитку людської цивілізації, як посилення соціальної орієнтації світової економіки, демократизація трудових відносин, інтернаціоналізація вимог до відтворення робочої сили, стандартизація умов життя і праці людей у різних частинах планети, розвиток та вдосконалення особистості на основі загальнолюдських цінностей. Крім того, об'єднання національних ринків праці в один – світовий – істотно позначається на макроекономічній політиці окремих держав у галузі праці та соціально-трудова відносин, знімаючи обмеження, спричинені національними особливостями, та надаючи їй більш універсального

характеру. Розвиток міжнародного ринку праці матеріалізується у зростанні масштабів та інтенсивності міжнародних міграційних процесів, які набувають дедалі глобальнішого характеру, залучаючи населення абсолютної більшості країн світу. Поглиблення науково-технологічної революції, кардинальні зміни на політичній карті світу, структурні трансформації в міжнародній економіці зумовили появу нових рис і особливостей міжнародної трудової міграції, модифікацію її закономірностей і тенденцій. Ці зміни стосуються напрямків міжнародних міграційних потоків, обсягів та географії переселенських рухів, професійно-кваліфікаційного складу мігрантів, їхньої ролі в економічних процесах.

Ринок робочої сили виконує такі функції:

1. Здійснює остаточне визначення вартості робочої сили, впливає на відхилення ціни на товар від вартості (залежно від співвідношення попиту і пропозиції).
2. Регулює попит і пропозицію робочої сили.
3. Зводить продавців робочої сили з її покупцями.
4. Забезпечує конкуренцію між найманими працівниками, спонукаючи їх до підвищення свого загальноосвітнього і кваліфікаційно-професійного рівня, одночасно знижуючи ціну робочої сили.
5. Забезпечує конкуренцію між підприємцями, спонукаючи їх підвищувати якість умов праці та рівень її оплати.
6. Сприяє зростанню збалансованості між трудовими ресурсами і робочими місцями.
7. Прискорює міграційні процеси в національному та інтернаціональному масштабах, вирівнює умови відтворення робочої сили.
8. Сприяє виявленню шляхів та розробці заходів соціального захисту робочої сили.

Сучасний світовий ринок праці, що є складовою ринку робочої сили, характеризують три основні моделі трудових відносин: європейська, англосаксонська і китайська. Вони відображають характер соціально-трудова відносин у різних країнах світу та ситуацію, що склалася на ринках робочої сили у різних регіонах світу, а їхні відмінності обумовлюють розміри та легальність міграційних процесів.

Для європейської (континентальної) моделі характерний високий рівень правової захищеності працівника, жорсткі норми трудового права, орієнтовані на збереження робочих місць, регіонально-галузеве регулювання рівня оплати праці та її диференціації.

Англосаксонська модель характеризується свободою роботодавця у відносинах найму і звільнення, перевагою колективно-договірного регулювання на рівні підприємства і фірми, що сприяє динамічним змінам на ринку праці, чутливому реагуванню на потребу зміни кількості робочих місць.

Китайська модель поєднує жорстке регулювання трудових відносин у державному секторі з повною відсутністю правового регулювання у приватному секторі.

Зараз сформувалися й активно функціонують кілька регіональних ринків праці (Південно- та Північноамериканський, Європейський, Близькосхідний,

Африканський), які являють собою арену масових міграційних процесів, усталеного міждержавного обміну трудовими ресурсами.

Світовий ринок праці формується експортом і імпортом робочої сили. При цьому все більша кількість держав залучає іноземну робочу силу або направляє трудових мігрантів за кордон. Якщо в 1970 р. у процесі міжнародного трудового обміну було залучено 64 країни, то в 1997 р. – 105 країн. Вплив іммігрантів на демографічне становище в країні, а також іноземних трудових мігрантів на ринок праці окремих країн більш докладно розглянемо в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Показники міжнародної імміграції населення і робочої сили в розвинені країни

Країни	Іноземні громадяни				Іноземна робоча сила, % від загальної чисельності робочої сили	
	тис. осіб		% від загальної чисельності населення		1990 р.	2000 р.
	1990 р.	2000 р.	1990 р.	2000 р.		
Австрія	456	758	5,9	9,3	7,4	10,5
Бельгія	905	862	9,1	8,4	7,1	8,9
Данія	161	259	3,1	4,8	2,4	3,4
Фінляндія	26	91	0,5	1,8	-	1,5
Франція	3597	3263	6,3	5,6	6,2	6,0
Німеччина	5343	7297	8,4	8,9	-	8,8
Ірландія	80	127	2,3	3,3	2,6	3,7
Італія	781	1137	1,4	2,4	1,3	3,6
Японія	1075	1686	0,9	1,3	0,1	0,2
Люксембург	113	165	29,4	37,3	45,2	57,3
Нідерланди	692	668	4,6	4,2	3,1	3,4
Норвегія	143	184	3,4	4,1	2,3	4,9
Португалія	108	208	1,1	2,1	1,0	2,0
Іспанія	279	896	0,7	2,2	0,6	1,2
Швеція	484	477	5,6	5,4	5,4	5,0
Швейцарія	1100	1384	16,3	19,3	18,9	18,3
Великобританія	1723	2342	3,2	4,0	3,3	4,4

Трудова міграція як форма розвитку ринку праці зумовлюється, насамперед, економічними інтересами людей, конкуренцією, системою порівняльних переваг, усім соціально-економічним середовищем, що притаманне ринковому господарству. Адже реалізація творчого потенціалу особистості, механізм її включення у виробничий процес значною мірою залежать від забезпечення кожній людині економічної та юридичної свободи, тобто можливості безперешкодно пересуватись у межах власної держави чи виїжджати за кордон у пошуках роботи, вільно розпоряджатися собою, продавати робочу силу на вигідних для себе умовах.

Проте треба враховувати ще й проблему наявності безробіття у країнах, що розвиваються. Офіційно безробіття там охоплює десятку частину робочої сили. Реально ж безробіття поширюється на четверту частину міської робочої сили. 750 млн осіб – частково безробітні або повністю безробітні в аграрному секторі економіки цієї групи країн. Тобто основними постачальниками робочої сили на світовий ринок є слаборозвинені в економічному відношенні країни. Відсутність роботи, зубожіння змушують населення цих країн мігрувати у пошуках роботи, насамперед, в розвинені країни.

Контрольні запитання

1. Коли виникла міжнародна трудова міграція?
2. Які чинники формують міжнародну трудову міграцію?
3. Визначте етапи (хвилі) міжнародного переміщення трудових ресурсів.
4. Наведіть визначення трудовий мігрант.
5. Назвіть теорії міжнародної трудової міграції та визначте їх зміст.
6. Які функції виконує ринок робочої сили?
7. Які є основні моделі трудових відносин?
8. Визначте вплив іммігрантів на демографічне становище в країні, а також іноземних трудових мігрантів на ринок праці окремих країн.

Тема 5. Сучасні риси міжнародної міграції робочої сили

1. Вплив міжнародної міграції робочої сили на соціально-економічний розвиток суспільства.
2. Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили.
3. Наддержавне (міжнародне) регулювання міжнародної міграції робочої сили.
4. Головні напрями міжнародної трудової міграції та центри притягіння робочої сили.

1. Вплив міжнародної міграції робочої сили на соціально-економічний розвиток суспільства

Міжнародна міграція робочої сили нині охоплює весь світ: як його розвинену частину, так і відсталу периферію. Так, наприкінці 1990 рр. щорічно в пошуках роботи та кращих умов життя емігрувало приблизно 25 млн осіб, проти 20 млн осіб на початку 1980 рр. Наприкінці 1990 рр. кількість мігрантів у межах світового господарства становила близько 100-120 млн (за деякими даними, із розрахунку 25-35 млн трудящих мігрантів, а інші - члени їх сімей). Загальна ж кількість мігрантів у світі за даними ООН в 2002 р. становила 175 млн осіб

Міжнародна міграція робочої сили – найважливіша форма міграції населення, яка обумовлює переміщення працездатного населення в межах світового господарства з метою пошуку роботи та кращих умов життя згідно з вимогами економічних законів. З точки зору матеріального змісту – це процес міграції людини-працівника та споживчої вартості робочої сили.

Міграції робочої сили в Україні від часу її державної незалежності та за умов перехідної економіки суттєво відрізняються від тих, що мали місце в роки тоталітарного політичного режиму та адміністративно-командної економічної системи. Трудові міграції населення (довгострокові, короткострокові, тимчасові, сезонні, маятникові), що відбуваються внаслідок нерівномірності економічного розвитку як регіонів держави (внутрішньорегіональні, міжрегіональні), так і окремих країн (зовнішні, міждержавні), завжди є процесом географічним за формою свого прояву (проходить територіальна зміна місця застосування праці) та соціально-економічним за змістом (має місце причинно-наслідкова залежність). Трудові міграції в Україні були і надалі залишаються одними із наймасовіших серед усіх видів територіального переміщення населення.

Питання вивчення міграції населення дуже важливе для розвитку національної економіки. Вплив міграції населення відчувається в усіх сферах суспільного життя населення: економіці, політиці, культурі, розвитку НТП, демографічній ситуації. Наприклад, згідно даних Державного комітету статистики, у 2005 р. міграційний оборот зовнішньодержавної міграції в Україні складав 74577 осіб, що дорівнювало 0,16% кількості постійного населення та 0,36% зайнятих. Міграція населення у межах нашої держави у тому ж році дорівнювала 723642 особи, відповідно 1,54% кількості постійного населення та 3,5% зайнятих. Якщо враховувати дані експертних оцінок, то треба відзначити що зараз за межами України працює не менше 5 млн її громадян, що складає понад 24% кількості зайнятого населення.

Міжнародна міграція робочої сили є однією з об'єктивних підстав становлення цілісної світогосподарської системи. Водночас проблема вільної міграції є найнебезпечнішою для урядів як у політичному, так і в соціальному аспекті. Етнічні, релігійні перешкоди і пряма економічна загроза інтересам окремих груп, котрі побоюються конкуренції з боку іммігрантів, роблять цю проблему надто гострою. *Міграція робочої сили як складний соціально-економічний процес визначається різними об'єктивними і суб'єктивними причинами, які можна укрупнити в такі групи: природнокліматичні, демографічні, етнічні, соціальні та економічні.* Визначимо головні чинники серед цих груп: 1) дія законів капіталістичного нагромадження, народонаселення, нерівномірності економічного розвитку та ін., які спричиняють відносно перенаселення в одних країнах та нестачу робочої сили в інших; 2) істотна різниця в умовах праці, підприємницької діяльності, рівні заробітної плати, рівні життя тощо; 3) циклічний характер економічного розвитку, зокрема асинхронність економічного циклу в різних країнах; 4) нерівномірний розвиток НТП, структурних криз і структурних реформ; 5) демографічні чинники (різниця у природному прирості населення). Так, у ХХ ст. темпи щорічного приросту населення у слаборозвинутих країнах становили приблизно 2,5%, а в розвинутих не перевищували 1%; 6) політичні, військові, національно-етнічні та інші неекономічні чинники.

Серед міжнародних трудових мігрантів переважають працівники низької та середньої кваліфікації, зайняті на низькооплачуваних і трудомістких роботах у видобувній, будівельній, металургійній та деяких інших галузях народного господарства. Водночас певну роль відіграє міграція високоосвічених кваліфікованих спеціалістів, яка отримала назву – «відплив інтелекту». Вона зумовлена відсутністю належних умов та низькою оплатою праці науково-технічної інтелігенції, лікарів, працівників культури і мистецтва. Найбільшими «викрадачами інтелекту» є США, куди емігрує здебільшого інтелігенція із колишніх соціалістичних республік, причому переважна більшість – назавжди. Це посилює демографічну кризу, економічну залежність, знижує національну безпеку країн.

З точки зору суспільної форми міжнародна міграція робочої сили означає процес міграції людини-власника і формування її інтернаціональної вартості та ціни, а також певну сукупність відносин економічної власності між суб'єктами різних країн з приводу привласнення створеного нею необхідного і додаткового продукту. *У сучасному розумінні міжнародна міграція робочої сили постає переміщенням людини економічної в межах світового господарства і формуванням інтернаціональних рис людини-працівника і людини-власника та становленням на цій основі певної сукупності економічних відносин з урахуванням відтворювального аспекту.*

Процес формування інтернаціональної вартості робочої сили охоплює три основні моменти: 1) формування нових витрат, пов'язаних з утриманням самого працівника і його сім'ї – фізичних, нервових, психічних, розумових витрат, зумовлених зростанням інтенсивності і продуктивності праці; споживання певної кількості матеріальних і духовних благ за іншими цінами, оплата житла тощо. Зміни в способі утримання сім'ї пов'язані з грошовими переказами на її утримання, а у випадку міграції найманого працівника з сім'єю – зміни, зумовлені споживанням інших благ

та новими цінами на них; 2) поява нових витрат, зумовлених необхідністю перекваліфікації, отримання нової професії, вивчення мови тощо; 3) розвиток нових потреб найманого працівника в новому середовищі, тобто модифікація соціально-історичного елементу вартості робочої сили, в якому відображається розвиток матеріальних, соціальних і духовних потреб.

Як свідчить досвід формування інтернаціональної вартості робочої сили в країнах ЄС, цей процес більшою мірою набуває ознак закону нерівномірності, інтернаціональна вартість частково утворюється на основі середніх для певного регіону рівнів освіти і кваліфікації працівників, середньої складності праці, середніх умов відтворення якісної робочої сили. Виявом цього процесу є деяке вирівнювання заробітної плати на середньому (а не нижчому і вищому) для ЄС рівні, на який впливає не лише інтернаціональна вартість цього товару, а і його ціна. Вона може відхилитися вгору і вниз від вартості залежно від попиту і пропозиції на товар, економічної кон'юнктури та інших чинників.

В інших країнах та регіонах інтернаціональна вартість може формуватися на нижчому від середнього рівні. Це зумовлено тим, що імпортовану робочу силу, як правило, залучають до непрестижних, низькооплачуваних робіт, має місце дискримінація при її використанні (в умовах праці та оплати), обмеження економічних, соціальних, політичних та громадянських прав. Така ж ситуація складається в межах ЄС при міграції малокваліфікованої робочої сили із асоційованих країн, держав колишнього СРСР.

У процесі використання іноземної робочої сили між підприємцями та місцевими органами влади виникає сукупність відносин економічної власності, які встановлюються з приводу призначення і виплати мінімальної заробітної плати, соціального забезпечення, отримання додаткової професії або підвищення кваліфікації мігранта, сплати податків та ін.

Міжнародна міграція робочої сили посилюється в умовах формування економічних зв'язків у світовому господарстві. Це стихійний процес розподілу трудових ресурсів між національними ланками світового господарства, але який залежить від державної політики країн, головних експортерів і імпортерів робочої сили. Економічною основою його є відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва, взаємозв'язаність країн та нерівномірність їх соціально-економічного розвитку.

Міжнародне переміщення робочої сили, з одного боку, є могутнім чинником економічного розвитку. Міграція забезпечує перерозподіл трудових ресурсів відповідно до потреб країн, що найбільш динамічно розвиваються, призводить до концентрації активного й заповзятливого населення в головних економічних центрах, дозволяє освоїти нові райони і їхні природні ресурси, сприяє підвищенню матеріального добробуту і росту професійного рівня десятків мільйонів людей. Міжнародна міграція населення відіграє важливу роль у демографічному й економічному розвитку окремих країн (США, Канада, Австралія, частина ПАР, Аргентина). Населення Ізраїлю також, значною мірою, збільшується завдяки припливу іммігрантів.

З іншого боку, міграція працездатного населення призводить до надмірного розростання великих міст у країнах-реципієнтах, демографічного старіння і

фемінізації населення в країнах-донорах. Адаптація іммігрантів до нових умов майже завжди супроводжується значними труднощами, а нерідко й конфліктами на етнічній і конфесійній основі. Результатом масової еміграції може стати депопуляція (скорочення чисельності населення), що відбувалося в Ірландії, Греції, Португалії в 1960 рр., незважаючи на високий природний приріст у цих країнах.

2. Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили

Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили почалося ще наприкінці XVIII ст. Так, в Англії тоді були прийняті закони, якими заборонялась еміграція робітників промисловості, а в XIX ст. закони, що забороняли в'їзд цінних працівників. Надалі цей процес регулювався здебільшого на двосторонній основі між країною-експортером і країною-імпортером робочої сили. Деякі з цих конвенцій діють і тепер.

Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили – сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу на міграційний рух працездатного населення з метою його пристосування до потреб національної економіки і насамперед для розширеного відтворення великого капіталу, яка залежить від особливостей історичного розвитку країни, економічної кон'юнктури, умов відтворення.

Метою державного регулювання трудової міграції населення є досягнення бажаного для приймаючої країни масштабу імміграції, а також добір потрібних працівників із загального потоку потенційних іммігрантів.

Особливістю сучасного міжнародного руху робочої сили є послаблення стихійності та посилення регульованості цього процесу як з боку окремих країн, так і міжнародних організацій.

Країни-експортери робочої сили намагаються впливати на міжнародну міграцію працівників, регулюючи обсяги еміграції та якісний склад емігрантів (деякі країни обмежують еміграцію за нестачі кваліфікованих і висококваліфікованих спеціалістів, за несприятливої демографічної ситуації).

Розвинуті країни також намагаються проводити імміграційну політику, яка забезпечить оновлення іноземних працівників з метою притоку і використання найбільш працездатної, мобільної робочої сили в розквіті фізичних та розумових здібностей. Так, з 1952 р. уряд США став регламентувати в'їзд мігрантів за такими критеріями: жорсткий відбір мігрантів; еміграція членів сім'ї разом з главою сім'ї; значна питома вага осіб, які іммігрують на основі родинних зв'язків; відносна свобода вибору місця проживання і роботи; надання значній частині іммігрантів після п'яти років проживання в країні громадянства та ін.

Важливим заходом державного регулювання процесу міграції робочої сили є регулювання чисельності і якісного складу мігрантів. Для цього використовують показник імміграційної квоти, який щорічно розраховують і затверджують залежно від статеві-вікової структури населення, рівня освіти, безробіття, наявності ринку житла та інших параметрів.

Досить жорстким методом державного регулювання трудової міграції є кількісне квотування, тобто законодавче встановлення максимальної частки іноземної робочої сили в рамках економіки в цілому, окремих галузей і підприємств.

При цьому, прагнучи не допустити іммігрантів з «небажаних» країн і регіонів світу (найчастіше країн Азії й Африки), країни-реципієнти встановлюють кількісні квоти на в'їзд іноземців з визначених країн.

Якісний склад працівників-мігрантів регулюють шляхом проходження процедури визнання певних вимог: наявність документів про освіту або професійну підготовку, досвід роботи за спеціальністю, віковий ценз (більші шанси на в'їзд мають молоді працівники), стан здоров'я, висування додаткових професійних вимог до певних професій і спеціальностей (наприклад, програміст повинен володіти прийнятими в країні програмами та ін.), деякі якості особистості (наприклад, характеру, якщо йдеться про в'їзд із окремих країн). Перевагу мають підприємці, які хотіли б займатися бізнесом.

Еміграцію також використовують як засіб залучення валютних ресурсів в економіку країни (відкриваються валютні рахунки з наданням вищих відсоткових ставок, створюються вигідніші умови для використання цих коштів, висувається вимога про переказ в країну певної частки зарплати, залучається частина коштів посередницьких організацій та ін.). Країни-експортери намагаються захистити права емігрантів за кордоном через укладення двосторонніх угод з країною-імпортером, використовується контрактна форма найму робочої сили для роботи за кордоном (контракт повинен гарантувати певну величину заробітної плати, оплати проїзду, житла, медичного обслуговування тощо), організуються спеціальні установи, фонди, представництва, аташе по праці при посольствах та ін., укладаються конвенції, угоди по трудовій міграції.

Країни-реципієнти застосовують такі види соціальних обмежень на в'їзд трудових іммігрантів: професійна кваліфікація (наявність диплома, визначений стаж роботи за спеціальністю); віковий ценз; стан здоров'я (заборона на в'їзд наркоманів, хворих на СНІД і психічні захворювання); соціальні і політичні обмеження (не допускається імміграція осіб, раніше засуджених за карні злочини, а також членів партій тоталітарного типу).

Економічне регулювання трудової міграції включає: сплату іммігрантами мита за працевлаштування; періодичне приймання іммігрантів, що здійснюють інвестиції в економіку країни-реципієнта; податок на підприємців, що використовують працю іммігрантів; обмеження часу перебування іноземних працівників у приймаючій країні; ліцензування окремих видів господарської діяльності.

Процес трудової міграції також регулюють через запровадження обов'язкового державного ліцензування діяльності організацій із наймання працівників для роботи за кордоном. Ліцензію надають лише тим організаціям, які мають необхідні знання, досвід роботи, міжнародні зв'язки і можуть нести відповідальність (юридичну, матеріальну) за свої дії. В Україні ці процеси регулюються недостатньо.

У приймаючих країнах можуть діяти професійні і галузеві обмеження на використання іноземної робочої сили у формі заборон. Явні заборони прямо вказують професії, за якими не дозволяють працювати іноземцям. Інші обмеження діють у формі пріоритетних професій, де може використовуватися іноземна робоча сила (рідкісні професії, фахівці вищого класу, працівники нових

високотехнологічних галузей, працівники, що претендують на низькооплачувану, не престижну, важку і шкідливу роботу).

Розвинуті країни під тиском профспілок і політичних партій, що вважають трудову міграцію головною причиною безробіття серед місцевого населення, реалізують програми стимулювання рееміграції. У рамках цих програм застосовуються або грошові виплати іммігрантам при добровільному звільненні з роботи і від'їзді на батьківщину, або спеціальна професійна підготовка іноземних працівників, що дозволила б їм претендувати на більш високооплачувану і престижну роботу на батьківщині. Наприклад, таким чином Франція заохочує репатріацію вихідців з Північної Африки.

У цьому самому напрямку діють програми економічної допомоги розвинутих країн регіонам масової еміграції (наприклад, створення в країнах-донорах нових підприємств із метою призупинити нові потоки трудової еміграції, надання кредитів іммігрантам, що бажають відкрити на батьківщині власні підприємства).

3. Наддержавне (міжнародне) регулювання міжнародної міграції робочої сили

З кінця XIX ст. окремі країни почали укладати двосторонні конвенції з регулювання в'їзду та виїзду працівників. Згодом такі угоди уклались і між багатьма іншими країнами.

Так, питання соціального забезпечення щодо громадян Італії та Франції були вирішені угодою, підписаною цими країнами ще в 1904 р. Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія та Ісландія в 1955 р. уклали угоду про рівноправність громадян цих держав в усіх питаннях найму на роботу та соціального забезпечення. Одним з основних моментів Римського договору про утворення ЄС став принцип «вільного переміщення осіб». Пензенською угодою, укладеною в березні 1995 р. Бельгією, Німеччиною, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Португалією і Францією, до яких приєдналися Італія, Греція, Австрія, з 1 липня 1995 р. повністю ліквідована система контролю на внутрішніх кордонах цих країн.

За сучасних масштабів міграції робочої сили, двосторонні угоди стали малоефективними, і тому основну роль почали відігравати багатосторонні міждержавні угоди і нормативні акти Міжнародної організації праці (МОП) та інших міжнародних організацій, хоча жодна з міжнародних організацій не має мандата на безпосереднє регулювання міграції робочої сили. Держави, які ратифікували міжнародні конвенції, визнають пріоритет міжнародного права над національним.

МОП – це спеціалізована організація ООН створена в 1919 р. при Лізі Націй для розробки міжнародних конвенцій і рекомендацій з питань трудового законодавства. До неї входять 170 країн-членів, в тому числі Україна. Штаб-квартира цієї організації знаходиться в Женеві. МОП розробляє міжнародні стандарти з питань праці, які є рекомендаційними для національних урядів у питаннях, що стосуються проблем зайнятості, рівня оплати праці, прибутків, системи соціального страхування, захисту інтересів мігрантів тощо. МОП ухвалила низку важливих документів з елементами правового регулювання міжнародних переміщень робочої сили: проти дискримінації робітників-переселенців, про

регламентацію використання праці мігрантів, їх соціальні та економічні права. Особливістю МОП, яка відрізняє її від інших міжнародних організацій, є те, що представництво кожної країни-члена складається з трьох соціальних верств: від урядовців, від підприємців, від трудівників.

Головна мета МОП – сприяти встановленню соціальної справедливості в сфері праці, захищати інтереси трудящих на основі соціального партнерства, поліпшувати умови праці. Функції МОП: нормативна діяльність; технічне співробітництво; проведення досліджень і підготовка публікацій.

Нормативна діяльність полягає в розробленні міжнародних конвенцій і рекомендацій. Конвенції та рекомендації МОП становлять «Міжнародний трудовий кодекс», що є основою регулювання трудових відносин у країнах-членах. Розроблені стандарти впроваджуються країнами-членами самостійно, про що вони щорічно звітують в МОП. У разі недотримання міжнародних стандартів з праці країною-членом МОП, це питання, після засідання створеної з цього питання тристоронньої комісії, може бути винесено Міжнародною організацією праці на розгляд Міжнародного Суду.

Технічне співробітництво полягає в розробці і втіленні в життя проектів з різних аспектів трудових відносин у країнах-членах. Найактуальніші теми проектів: підготовка кадрів; зайнятість і розвиток; планування робочої сили; ринок праці; умови праці й виробниче середовище; соціальне забезпечення; трудові відносини; робітнича освіта; права трудящих-мігрантів; МОП і міжнародний профспілковий рух. Для реалізації технічних проектів МОП відряджає експертів та місії у відповідні країни.

Дослідницька діяльність МОП виявляється в підготовці оглядів ситуації у сфері праці в окремих країнах і регіонах, в аналізі галузевих і регіональних проблем праці; в оцінці тенденцій соціально-економічного розвитку. МОП публікує огляди, видає бюлетені з питань трудових відносин. Організаційна структура МОП складається насамперед з: Міжнародної конференції праці, Адміністративної ради, Міжнародного бюро праці (секретаріат МОП), (рис. 1. 5.).

Найвищим органом МОП є *Міжнародна (генеральна) конференція праці*. Вона скликається щорічно у червні в Женеві. Основне завдання конференції – прийняття міжнародних трудових норм, конвенцій і рекомендацій. Конференція затверджує бюджет і програму діяльності МОП на кожне дворіччя. На ній вибирається основний виконавчий орган МОП – Адміністративна рада. *Адміністративна рада* скликається тричі на рік у Женеві. Вона здійснює керівництво МОП у проміжках між конференціями, обирає Генерального директора Міжнародного бюро праці, розглядає поточні питання діяльності МОП, готує для конференції пропозиції з програми та бюджету. У межах Адміністративної ради працюють комітети, які готують питання з різних напрямків діяльності МОП для розгляду на Адміністративній раді. У складі Адміністративної ради 56 членів: 28 представників уряду, 14 представників підприємців і 14 представників профспілок. *Міжнародне бюро праці (МБП)* – постійний секретаріат МОП, який здійснює всю поточну роботу з виконання рішень конференції та Адміністративної ради. Міжнародне бюро праці діє під керівництвом Генерального директора, який обирається Адміністративною радою на п'ять років із можливістю наступного переобрання. В апараті МБП

близько 1900 співробітників більше 110 національностей, що працюють як у самій штаб-квартирі в Женеві, так і в 40 відділеннях МОП у різних регіонах світу. Створено мережу регіональних, багатодисциплінарних груп, які складаються з висококваліфікованих спеціалістів МОП. Крім того, за програмами поточної співпраці в різних регіонах світу працює близько 600 польових експертів. Окрім перелічених офіційних органів МОП, періодично проводяться на тристоронній основі регіональні конференції МОП, галузеві й технічні наради з окремих галузей і груп галузей економіки. Для розв'язання найбільш термінових питань час від часу скликаються наради експертів, які також відбуваються на тристоронній основі. *Міжнародний інститут соціально-трудова відносин* - самостійна установа, метою якої є сприяння поглибленому вивченню та усвідомленню проблем праці й методів їх вирішення. Центральна тема діяльності цього інституту – підвищення ролі органів працевлаштування, та сприяння економічному та соціальному прогресу. *Міжнародний навчальний центр МОП* – найбільший навчальний заклад системи ООН. За його навчальними програмами пройшло підготовку понад 50 тис. осіб із 170 країн. Діяльність центру присвячено розвитку людських ресурсів за принципом: вклад у посилення людського потенціалу є найбільш ефективним засобом досягнення соціального прогресу і зміцнення країн, що розвиваються та переходять до ринкової економіки.

Рис.1.5. Організаційна структура МОП

У 1962 р. на 46-й сесії МОП була прийнята угода про основні цілі та норми державної політики, в якій закріплювались такі самі права мігрантів, як корінних жителів, в тому числі в сфері соціального забезпечення. Країни, які ратифікували цю угоду, зобов'язались забезпечувати мігрантам за місцем їх проживання набуті права

на отримання соціальної допомоги (оплата медичного обслуговування, допомоги по безробіттю, хворобі, інвалідності, професійних захворювань та ін.). Визначено рівність мігрантів щодо національності, релігії, статі тощо. Захист їх прав забезпечується шляхом організації безплатних служб для допомоги мігрантам, надання їм необхідної інформації і прийняття заходів проти недостовірної інформації і пропаганди стосовно еміграції та імміграції громадян, а також заходів, які допомагають від'їзду мігрантів та їх переміщенню; дозволу переводити заробітну плату і заощадження на батьківщину; необхідністю письмового оформлення трудових контрактів і дотримання прав мігрантів на їх отримання (де вказується термін найму, умови і зміст праці, рівень заробітної плати і порядок її виплати); проголошенням рівності в отриманні мінімальної заробітної плати; проголошенням права на освіту і придбання кваліфікації (а також її підвищення); участь у профспілках; рівності в освіті, працевлаштуванні і соціальному забезпеченні.

У регулюванні окремих сторін міжнародної міграції робочої сили беруть участь й інші міжнародні організації. Так, Комісія ООН по народонаселенню частину свого фонду використовує на субсидіювання національних програм міграції населення. Всесвітня організація охорони здоров'я через свої норми намагається впливати на фізичний стан мігрантів та їх сімей. ЮНЕСКО частково спрямовує свою діяльність на поліпшення освіти мігрантів. Міжнародна організація з міграції (МОМ) намагається удосконалити процес міграції, надати йому планового характеру, здійснювати обмін досвідом та інформацією з цих питань.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) – це провідна міжнародна організація, яка спрямовує свої зусилля на сприяння оперативному реагуванню на нагальні міграційні проблеми та стимулює досягнення справжньої поваги до людської гідності мігрантів. МОМ була створена у 1951 р. як міжурядова організація для розселення переміщених осіб, біженців та мігрантів у Європі. У процесі свого розвитку МОМ почала охоплювати інші напрямки діяльності у сфері управління міграційними процесами в усьому світі. Хоча МОМ не є складовою системи Організації Об'єднаних Націй, вона підтримує тісні робочі стосунки з установами та агенціями системи ООН. МОМ також підтримує партнерські відносини із широким колом міжнародних та неурядових організацій.

Представництво МОМ в Україні почало працювати в Києві у 1996 р., коли Україна отримала статус країни-спостерігача МОМ. У 2001 р. Україна звернулась із запитом про надання статусу країни-члена МОМ і у 2002 р. парламент України ратифікував угоду про членство України у МОМ. На поточний час до складу МОМ входять 138 країн-членів та країн-спостерігачів.

За допомогою своїх представництв у різних країнах світу МОМ надає допомогу урядовим структурам та громадянському суспільству шляхом таких заходів: оперативні гуманітарні заходи у випадку виникнення інтенсивних та непередбачуваних міграційних потоків, програми повернення після ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, надання допомоги мігрантам в їх облаштуванні на новому місці, сприяння процесам трудової міграції, допомога у добровільному поверненні нелегальним мігрантам, допомога у поверненні до країн походження висококваліфікованим особам-мігрантам, надання допомоги мігрантам у скрутному становищі, підготовка державних службовців, заходи боротьби з торгівлею людьми,

медичні міграційні програми та програми охорони здоров'я, масова інформація та освіта для мігрантів, науково-дослідні роботи, пов'язані з управлінням міграційними процесами та з наданням інших послуг мігрантам.

Представництво МОМ в Україні здійснює чотири програми: зміцнення потенціалу у сфері управління міграційними процесами; боротьба з торгівлею людьми; міграційні медичні послуги; управління міграційними процесами.

Кожна з цих програм виконується в партнерстві з неурядовими організаціями (НУО) та різними урядовими структурами, щоб забезпечити більш ефективне вирішення міграційних проблем в Україні.

Незважаючи на значні зусилля міжнародних організацій, сучасну міграційну ситуацію в світі визначають передовсім основні імпортери робочої сили. Це США і Канада, країни-члени ЄС, Австралія, деякі країни Близького Сходу, Ізраїль та Південно-Африканська Республіка. У цих країнах безпосереднє здійснення імміграційної політики покладено на спеціальні організації – національні служби імміграції при Міністерстві праці або Міністерстві внутрішніх справ.

4. Головні напрями міжнародної трудової міграції та центри притягіння робочої сили

На сьогоднішній день сформувалися такі головні напрями міжнародної міграції робочої сили:

- міграція з країн, що розвиваються, до промислово-розвинутих країн;*
- міграція в межах промислово-розвинутих країн;*
- міграція між країнами, що розвиваються;*
- міграція наукових працівників та кваліфікованих фахівців з промислово-розвинутих країн до країн, що розвиваються;*
- міграція з колишніх соціалістичних країн до розвинутих країн;*
- міграція робочої сили в межах колишнього СРСР (на пострадянському просторі).*

Ще одним специфічним напрямом міжнародної міграції робочої сили є використання транснаціональними корпораціями на своїх закордонних філіалах значної частки найманих працівників. Так, на філіалах американських ТНК наприкінці 1990 рр. було зайнято понад 7 млн осіб. Навіть у США в іноземних компаніях працює понад три млн осіб.

Найбільшим є перший напрямок – міграція з країн, що розвиваються, до промислово-розвинутих країн. Структуру робочої сили, що мігрує до економічно-розвинутих країн характеризує дві особливості. Перша – це висока частка висококваліфікованих та наукових кадрів, необхідних для розвитку напрямків науково-технічного прогресу. На початку 1990 рр. питома вага іноземців серед інженерів у США становила понад 10%, лікарів – понад 20%. «Відплив інтелекту» до США відбувається як з країн, що розвиваються, так і з країн з перехідною економікою. Наприкінці 1980 рр. тільки в США працювало близько 1,5 тис. південнокорейських фахівців, які мали науковий ступінь, що перевищувало чисельність дисертацій, захищених у вищих навчальних закладах Південної Кореї.

Такий розрив пояснювався тим, що багато корейських студентів по закінченні навчання в США не поверталися на батьківщину, продовжуючи наукові дослідження в американських наукових і навчальних установах. Залучення інтелектуальної імміграції для США – звичайна практика. Майже половина приросту чисельності фахівців в галузі математики, особливо програмного забезпечення, забезпечує імпорт іноземної робочої сили. Адже витрати на підготовку фахівця у США в деяких випадках досягають 600-800 тис. дол. В межах ЄС висококваліфіковані кадри концентруються в найбільш розвинутих країнах. Друга особливість – це значна частка робочої сили для галузей з фізично важкими, малокваліфікованими і непривабливими видами праці. Наприклад, у Франції емігранти становлять 25% всіх зайнятих у будівництві, понад 30% – в автомобілебудуванні. В Бельгії вони становлять половину всіх шахтарів, у Швейцарії – 40% будівельних робітників.

Міжнародна міграція робочої сили, що існує в рамках промислово-розвинутих країн, у більшій мірі пов'язана з неекономічними факторами, чим з економічними. Однак і для цих країн характерно таке явище як «відплив інтелекту». Наприклад, із Західної Європи в США. Вперше в концентрованому виді цей процес проявився на рубежі 40-50 років, коли велика кількість фахівців, учених із Західної Європи почали переміщуватися в США. У результаті постраждав ряд наукових напрямків у ФРН, Італії, Франції.

В останні роки зростає міграція робочої сили між країнами, що розвиваються. Головним чином, між «новими індустріальними країнами» і країнами арабських еміратів, країнами-членами ОПЕК, з одного боку, і іншими країнами, що розвиваються, з іншого. Так, наприклад, у післявоєнні роки (60-80-і рр.) особливо був помітний приплив робочої сили в Гонконг із Китаю, В'єтнаму та інших країн Південно-Східної Азії. Активно імпортував робочу силу Сінгапур. У Кувейті і Саудівській Аравії, наприклад, було зайнято до одного мільйону робітників з Ємену. Ця міграція визначалася головним чином економічними причинами: більш високим рівнем життя та заробітною платою в країнах-імпортерах робочої сили. Крім того, в азіатських «нових індустріальних країнах», у заможних країнах Перської затоки постійно відчувалася нестача в малокваліфікованій робочій силі. Існує міграція робочої сили з промислово-розвинутих країн у країни, що розвиваються. В основному це потік кваліфікованих кадрів із країн Європи і Північної Америки в країни, що розвиваються. Причини цієї міграції як економічні (досить високі заробітки у викладачів навчальних закладів, інженерів, інструкторів і інших фахівців, наприклад, у країнах ОПЕК), так і життєві (побачити світ, спробувати свої сили і т.п.).

Особливо варто сказати про міграції в рамках колишніх соціалістичних країн, а також у СНД. Відомо, що СРСР імпортував робочу силу з Болгарії, В'єтнаму, Північної Кореї. З виникненням Російської держави до числа цих країн додалися робітники з Китаю. В даний час, за офіційними даними, у Росії трудяться 40 тис. китайців. Поряд з організованим імпортом робочої сили має місце стихійний приплив мігрантів з Китаю на територію Росії. За деякими даними існує небезпека колонізації російського Далекого Сходу і Сибіру його багатонаселеним сусідом. У 1990 рр. найбільший потік міграції робочої сили спостерігається в Росію з країн

ближнього зарубіжжя: України, Білорусії, Молдови. Причини цієї міграції чисто економічні – робітники з цих країн їдуть на заробітки в Росію. Найбільшим імпортером робочої сили є Москва – у ній працюють близько 70 тис. іноземних робітників і фахівців з 78 країн світу. Іммігранти складають 46% московських будівельників, 34% працівників столичного транспорту. За нею йдуть Ханті-Мансійська і Ямало-Ненецька автономні області (відповідно, 27,3 і 18,2 тис. осіб). Переважна більшість іммігрантів – 247,2 тис. осіб, тобто 85% від загальної чисельності задіяні в галузях матеріального виробництва.

Основними причинами залучення іноземних працівників на російські підприємства є нестача робочих окремих професій і спеціальностей, а також небажання місцевого населення виконувати пропоновану роботу. Така ситуація характерна практично для усіх галузей виробництва, але найчастіше для підприємств видобувної промисловості, будівництва, сільського господарства. До числа інших причин використання іноземних працівників відноситься необхідність збереження сформованих колективів підприємств. Це стосується насамперед підприємств нафтогазової і нафтовидобувної промисловості Півночі Росії. Довгі роки комплектування кадрів таких об'єктів проходило не тільки шляхом підготовки місцевого населення, але насамперед за рахунок залучення працівників по оргнабору (головним чином, з України). Одна з основних причин використання іноземної робочої сили з країн ближнього зарубіжжя в прикордонних регіонах – її економічна вигідність. Насамперед, низькі транспортні витрати на доставку робочої сили, а також відсутність істотних витрат на розміщення й облаштуваність у випадку маятникової міграції.

Розширення міграції спричинило появу в країнах імміграції двох ринків праці для робітників громадян даної країни та для іноземних робітників. Другий з цих ринків формується значною мірою за рахунок нелегальної міграції. Проте, незважаючи на всі зусилля, заборонити нелегальну міграцію повністю не вдалося жодній з країн. Нелегальні іммігранти використовуються на низькооплачуваних роботах та на роботах зі шкідливими умовами праці без соціального захисту, що суперечить національним законодавствам та міжнародним конвенціям. У більшості розвинутих країнах Заходу вже склалося коло професій, які характерні лише для мігрантів (вантажники, робітники на конвеєрах, прибиральниці тощо). Для місцевого населення ці спеціальності непрестижні навіть в умовах високого безробіття.

У багатьох працях зарубіжних та вітчизняних економістів традиційно визначається, що *у другій половині ХХ ст. у світі утворилося чотири великих та п'ять малих центрів притягання робочої сили, (рис. 1.6).*

До першого центру притягання традиційно належить США та Канада, трудові ресурси яких склалися історично за рахунок іммігрантів із Європи. США і надалі залишаються країною, яка притягує емігрантів. Але в міграційних потоках, які скеровані в США і Канаду, знизилась частка мігрантів з Європи і зросла їх кількість із Латинської Америки та Азії (китайці, японці, індонезійці, філіппінці). Серед емігрантів, які виїжджають в США, значна частка вчених та висококваліфікованих спеціалістів. Так, серед членів Національної академії наук 23%, а серед лауреатів Нобелівської премії в США 33% – емігранти.

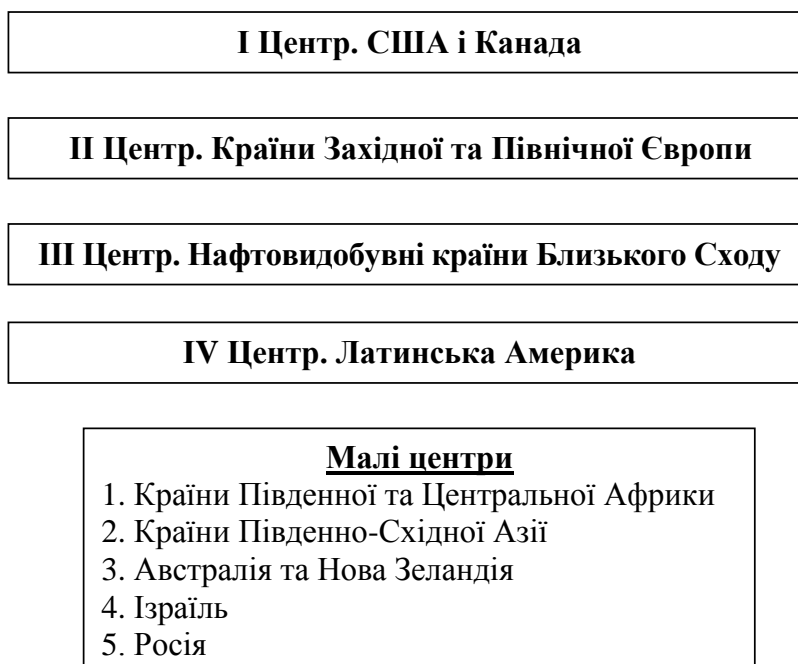

Рис. 1.6. Центри притягання робочої сили

Загальна чисельність іноземних працівників (трудомих мігрантів) у США наприкінці 90-х років становила майже 7-8 млн осіб. Приплив іммігрантів у США і Канаду в зазначений період оцінювався в 900 тис. осіб на рік. Зараз готовність США та Канади приймати іноземців оцінюється відповідно в 1,1 млн осіб та 211 тис осіб. Трудова імміграція в США розділяється на два потоки: низько кваліфікована робоча сила прибуває з Мексики, країн Карибського басейну, Філіппін; висококваліфіковані працівники іммігрують із Західної Європи, СНД, а також Індії. Найважливішими напрямками імміграційної політики США і Канади є заохочення припливу закордонних менеджерів, елітних фахівців, висококваліфікованих робітників, а також інвесторів (імміграція дозволяється за умови інвестування в економіку даної країни визначеної суми). Масштаби трудової імміграції визначаються твердими рамками імміграційних квот для країни в цілому і по професійних групах. Так, відповідно до законодавства США 1990 р., щорічно на роботу в країну допускається 140 тис. трудових мігрантів, в основному висококваліфікованих фахівців, учених рідкісних спеціальностей. Розглянемо особливості цього центру притягання робочої сили.

По-перше. В другій половині ХХ ст. ці країни, крім триваючого припливу іммігрантів, які прибували для постійного поселення, стали приймати в масовому масштабі тимчасових трудових мігрантів. Це пов'язане з рядом причин. По-перше, саме явище міжнародної трудової міграції набуло більшого розповсюдження у світі. Поширення сучасних видів транспорту і їхня доступність зробили пересування до місць надання праці швидким і легким. Для того щоб попрацювати кілька років за контрактом у Сполучених Штатах, стало зовсім не обов'язково переїжджати туди остаточно, з родиною. Розвиток комунікацій дозволяє підтримувати зв'язок з родичами, що залишилися вдома. Для самих приймаючих країн, що орієнтуються в основному на постійну сімейну імміграцію як джерело приросту чисельності

населення, тимчасова трудова міграція також виявилася зручною формою заповнення вакансій на національному ринку праці. У США, наприклад, тимчасова трудова міграція в цей час становить другий по чисельності потік легальних мігрантів.

По-друге. США активно переміщують кадри вищої та найвищої кваліфікації, особливо молоді, створюючи кращі умови праці, встановлюючи вищу заробітну плату. Щорічно американським роботодавцям видається більше 100 тис. дозволів на право залучення іноземних працівників, більшість яких є висококваліфікованими фахівцями в галузі технічних наук, інформаційних технологій, медицини й т.п. У Канаді кваліфікація мігрантів також є вирішальним фактором для одержання дозволу на в'їзд. Оскільки висококваліфіковані фахівці не завжди хочуть їхати зі своєї країни назавсім, залучення їх відбувається найчастіше за тимчасовими трудовими контрактами, що вигідно для обох сторін.

По-третє. У Сполучених Штатах Америки, починаючи з 1960-х рр. суттєвою проблемою стала нелегальна міграція – трудова по суті, оскільки метою нелегальних мігрантів майже завжди є нелегальне працевлаштування. Фактично багато видів робіт у США майже повністю зорієнтовані на залучення некваліфікованої іноземної робочої сили, у тому числі й нелегальної (збір урожаю, миття посуду в ресторанах, підсобні будівельні роботи, швейна промисловість, домашня прислуга й т.д.). Місцеві робітники уникають цих робочих місць через їхню непрестижність, низку заробітну плату, важкі та часом небезпечні умови праці. Оскільки роботодавцям занадто клопітно й дорого оформляти офіційний дозвіл на залучення некваліфікованих іноземних працівників, вони часто наймають нелегальних мігрантів, заощаджуючи тим самим на соціальних виплатах зайнятим і користуючись їхнім безправним становищем для максимальної експлуатації.

До другого центру притяжіння відносять країни Західної та Північної Європи. Велику роль у використанні іноземної робочої сили зіграло створення ЄС, одним з елементів якого є спільний ринок робочої сили. Зокрема, з 1992 р. відмінені будь-які обмеження на міграцію робочої сили, а отже, сформовано єдиний ринок робочої сили (уніфікація освіти, взаємне визнання дипломів про закінчення навчання, єдина професійно-трудова документація, право будувати собі житло на території іншої країни тощо, встановлено єдине європейське громадянство).

У 90-ті роки збільшилась еміграція до країн Європейського Союзу. У 90-х рр. тут нараховувалося понад 20 млн іммігрантів. Незважаючи на високий рівень безробіття в цих країнах, в окремих галузях (особливо в будівництві, на екологічно шкідливих і важких роботах) використовується від 50 до 80% іноземних працівників по відношенню до загальної чисельності працюючих. Основу міграційного потоку у високорозвинуті країни – Німеччину, Англію, Францію, Австрію, Нідерланди складають емігранти з Туреччини, Португалії, Польщі, Іспанії, Греції, Угорщини, Чехії, Словаччини, колишньої Югославії. Збільшується в країнах Західної Європи частка емігрантів з України, Росії, Білорусі, а також з Індії, Пакистану, Афганістану, В'єтнаму та інших країн, що розвиваються. Характерним для Західної Європи є також переїзд робітників з однієї високорозвинутої країни в іншу.

Приплив іммігрантів у Західну Європу в середині 90-х рр. оцінювався в 180 тис. осіб на рік. Іноземні робітники становили значну частину робочої сили в

країнах Західної Європи до загальної чисельності зайнятих: Люксембурзі – 30%; Швейцарії – 29,6%; Німеччини – 8%; Бельгії – 7,5%; Австрії – 6,2%; Швеції – 5,8%; Франції – 5,2%; Великобританії – 3,4%. Чисельність іноземців, що мешкають сьогодні в країнах ЄС, досягає 17-21млн осіб з них 12-14 млн осіб (близько 4% населення ЄС) прибули з країн, що не є членами Союзу: 29% мігрантів є громадянами Туреччини і колишньої Югославії; 20,7% – громадянами країн Африки, 7% – Америки, 13,6% – Азії, 7,8% – країн ЦСЄ. Серед країн ЄС, що прийняли іноземців, перші місця посідають: Німеччина (понад 7 млн осіб); Франція (близько 6 млн осіб) та Велика Британія (близько 3 млн осіб).

Після прийняття 10-ти нових країн в ЄС, запроваджуються певні обмеження згідно з досягнутими домовленостями щодо міграції робочої сили з цих країн та прав мігрантів. Так, у перші два роки постійні члени ЄС (з травня 2004 р.) не повинні повідомляти про свої кроки щодо міграційної політики Комісію ЄС; у наступні три роки вони тільки попереджуватимуть уряд усього союзу про плани на наступні три роки в цій сфері і лише потім, у разі продовження обмежень на подальші два роки, такі обмеження треба буде обґрунтувати.

У даний час країни Західної Європи прагнуть стримувати трудову міграцію з країн, що не входять в ЄС, за таких міркувань: необхідність упровадження працезберігаючих технологій; переміщення виробництв, що використовують працівників низької кваліфікації, у країни, що розвиваються, і держави з перехідною економікою, де оплата праці значно нижча; невдоволення певних шарів населення, особливо робітників невисокої кваліфікації, конкуренцією на ринку праці з боку іммігрантів.

Третій центр притяжіння – район нафтовидобувних країн Близького Сходу. Основними країнами регіону, що приймають іммігрантів, є Об'єднані Арабські Емірати, Катар, Кувейт, Оман, Бахрейн, Саудівська Аравія. Міграційні потоки в цей регіон почали формуватися ще в 1940-1950-і рр. як результат розробки нафтових родовищ в Саудівській Аравії й Кувейті. Але особливого масштабу вони набули після нафтового буму 1973 р. У розбагатілих на нафті державах було створено й створюється багато робочих місць – переважно в будівельному секторі й у сфері обслуговування. У той же час чисельність населення цих країн невелика, так що залучення іноземної робочої сили стало природним рішенням проблеми нестачі трудових ресурсів.

Загальна чисельність іммігрантів у 90-х рр. оцінювалася в 5-6 млн осіб. Тут найвища концентрація трудових мігрантів у світі: маючи менш 0,5% світового населення, ці країни залучають близько 15% загальної кількості світової армії робітників-мігрантів. У країнах Перської затоки відзначена найвища у світі частка іммігрантів у загальній чисельності робочої сили: Катар – 92%, ОАЕ – 89%, Кувейт – 86%, Оман – 70%, Саудівська Аравія – 60%, Бахрейн – 51%. Одночасно в сусідніх країнах досягнута найвища питома вага економічно активної частини населення, що працює за кордоном, від загальної чисельності населення: в Ємені – 7,3%; Єгипті – 5,2%; Туреччині – 4,3%; Пакистані – 3,8%. Іммігранти прибувають у держави Перської затоки з прилеглих арабських країн (Єгипту, Сирії, Ємену, Іраку, Сирії, Йорданії, Палестини), а також з Індії, Пакистану, Південної Кореї, Філіппін, у меншій мірі – з Європи та використовуються на низькооплачуваних, некваліфікованих

і напівкваліфікованих роботах у будівництві, громадському харчуванні й на роботі в якості домашньої прислуги. Європейські інженери, архітектори, менеджери, лікарі являють собою інший «полюс» іноземного сектора зайнятості – висококваліфікованих фахівців. В останні роки міняється структура зайнятості іноземних робітників у близькосхідних країнах. Найбільш очевидні із цих змін – зростання частки зайнятих у сфері туризму (готельне обслуговування, сфера розваг, ресторани, кафе й т.д.) і зростаюча потреба в домашній прислугі. Результатом цього є збільшення попиту на жіночу працю, і, очевидно, саме для жінок-мігрантів у найближчі роки працевлаштування в цьому регіоні буде найбільш перспективним.

Четвертий центр – Латинська Америка. Інтенсивними є міграційні потоки між латиноамериканськими країнами. Значна частина робочої сили переміщається з Колумбії, Парагваю, Чилі, Сальвадору в Аргентину, Бразилію, Венесуелу. У періоди економічного підйому іноземна робоча сила в цих країнах досягає 15-20% від загального числа зайнятих. Основне джерело трудових мігрантів для цих держав – сусідні латиноамериканські країни – Парагвай, Чилі, Болівія, Уругвай. Чоловіки мігранти приїжджають для роботи на цукрових і бавовняних плантаціях, на виробництві вовни й нафти, у будівництві, а жінки – як домашня прислуга. Разом з тим уряди Аргентини і Венесуели, стурбовані нестачею кваліфікованих кадрів для розвитку національної економіки, ще на початку 1990-х рр. звернули свою увагу на країни Східної Європи в надії залучити кваліфікованих працівників середньої ланки для роботи в нафтовій, хімічній, електронній, переробній і видобувній промисловості. Заохочується як тимчасова робота з контракту, так і переселення необхідних місцевій економіці професіоналів на постійне місце проживання.

Окрім визначених чотирьох великих центрів притягання робочої сили існують декілька інших центрів, які за обсягом залучених трудових ресурсів є меншими.

На Африканському континенті центри притягання – країни Південної та Центральної Африки. Загальна чисельність мігрантів в усіх країнах Африки досягає 6 млн осіб. В Африці це насамперед Південно-Африканська Республіка, де налічується більше півмільйона іноземних працівників. Вони представлені в першу чергу некваліфікованими мігрантами із сусідніх африканських країн – Ботсвани, Лесото, Мозамбіку, Свазіленду, яких наймають на роботу в шахтах і на сезонні сільськогосподарські роботи. У той же час у ПАР постійно зберігається попит на висококваліфікованих фахівців, які приїжджають із розвинених країн, – інженерів різних спеціальностей, лікарів, фармацевтів.

Своєрідним центром притоку іммігрантів за останні роки стали країни Південно-Східної Азії (Сінгапур, Малайзія, Гонконг, Південна Корея й Тайвань). Відношення до іноземних робітників у цих країнах двоїсте. З одного боку, використання дешевої некваліфікованої праці робітників-мігрантів дозволяє їм бути конкурентоспроможними у виробництві на міжнародному рівні. Однак, з іншого боку, всі ці країни, роблять ставку в економічному розвитку на високі технології, у той час як використання праці іммігрантів – вигідного, але «відсталого» регіону – може стати гальмом на цьому шляху. І все-таки в цих державах формується залежність від певних категорій працівників-мігрантів, зокрема, від іноземної домашньої прислуги. У цьому регіоні працюють також десятки тисяч співробітників

багатонаціональних корпорацій, які є висококваліфікованими фахівцями і менеджерами вищої ланки.

Австралія та Нова Зеландія також є відомим центром притягання робочої сили. Головними галузями застосування праці мігрантів у цих країнах, протягом останніх десятиріч, є добувна промисловість та сільське господарство.

Ще одним центром міграції (формально етнічної, але по суті багато в чому трудової) став Ізраїль, куди з кінця 80-х до середини 90-х рр. тільки з колишнього СРСР прибуло близько 750 тис. осіб.

На пострадянському просторі найбільшим центром притягання робочої сили є Росія. Важливою особливістю міжнародної міграції робочої сили наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стала масова міграція працездатного населення як всередині СНД, так і міграційні потоки з СНД в розвинуті країни. Наприклад, в Росії в середині 90-х років налічувалося приблизно три млн мігрантів, серед яких значну частку становили мігранти з України.

Як вважають українські вчені, на чолі з член-кореспондентом НАН України Е. М. Лібановою, на сучасному етапі каналами трудової міграції українських громадян є:

- *самостійний пошук місця роботи (передусім у державах, з якими Україна не має візового режиму);*
- *використання туристичних агенцій, через які громадяни України легально як туристи потрапляють до країн, з якими Україна має візовий режим, і нелегально працюють на їх територіях;*
- *використання послуг суб'єктів господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном;*
- *запрошення українських фахівців безпосередньо іноземною стороною.*

Контрольні запитання

1. Визначте вплив міжнародної міграції робочої сили на соціально-економічний розвиток країн.
2. У чому сутність державного регулювання міжнародної міграції робочої сили.
3. Яким чином держави регулюють рух трудових мігрантів?
4. Які особливості має наддержавне (міжнародне) регулювання міжнародної міграції робочої сили.
5. Які провідні міжнародні організації впливають на міжнародну трудову міграцію?
6. Наведіть головні напрями міжнародної міграції робочої сили.
7. Які є центри притягання робочої сили?
8. Визначте доцільні канали трудової міграції для українських громадян.

Тема 6. Економічні та соціально-політичні наслідки міжнародної трудової міграції

1. Показники міжнародної трудової міграції.
2. Економічні ефекти трудової міграції.
3. Довгострокові соціально-економічні наслідки міграції робочої сили.
4. Вплив міжнародної трудової міграції на економіку України.

1. Показники міжнародної трудової міграції

Аналіз міграційних процесів пов'язаний із багатьма труднощами, які зумовлені переважно неточностями обліку. Ці проблеми типові практично для усіх країн світу, причому це стосується не тільки внутрішньої, але й зовнішньої міграції. В Україні, завдяки існуванню інституту прописки, можна приблизно визначити кількість прибулих до того чи іншого населеного пункту; що ж стосується потоків вибулих, то про них органи статистики дають недостатньо достовірну інформацію, тому що люди виїжджають, не турбуючись про реєстрацію свого виїзду. За ґрунтовними працями І. В. Івахнюк, Е. М. Лібанової, О. А. Малиновської, О. В. Позняка, можна відзначити, що показники міграції складаються з абсолютних (масштаби міграції) і відносних (рівні міграції або характеристика інтенсивності міграції).

До характеристики масштабу міграції відносяться наступні показники:

1. Потік міграції по прибуттю – чисельність прибулих за певний період.
2. Потік міграції по вибуттю – чисельність вибулих за певний період.
3. Міграційний оборот – сума кількості прибулих та вибулих, тобто загальна чисельність осіб, які змінили місце проживання за певний період.
4. Сальдо міграції (міграційний приріст або скорочення населення) – різниця між кількістю прибулих на дану територію та кількістю вибулих за її межі, тобто результативність міграційного руху за певний період.
5. Загальна кількість міжнародних мігрантів – число осіб, що перебуває в даній країні на конкретний момент часу, яких можна ідентифікувати як міжнародних мігрантів.

Вимірювання потоку відображає динаміку процесу і є більш цікавим показником для дослідника. Однак показники припливу й відтоку, хоча здаються простішими, і в у меншій мірі придатні для обробки, чим дані по загальній кількості мігрантів. Той факт, що одна й та сама особа може неодноразово протягом року в'їжджати в країну й виїжджати з неї, визначає неминучість повторного обліку, що приводить у кінцевому результаті до завищення показників міграційного потоку. Виділення вперше в'їжджаючих і виїжджаючих міжнародних мігрантів із загального потоку осіб, що перетинають державний кордон, забезпечується системами національної статистики в різних країнах з різним ступенем вірогідності, тому тільки використання альтернативних критеріїв на основі різних джерел даних може дати більш-менш реальну картину обсягу й динаміки міграційного процесу в тій або іншій країні, у регіоні та у світі в цілому.

До характеристики інтенсивності міграції (розраховуються за певний період у відсотках) відносяться:

1. Інтенсивність міграції по прибуттю – співвідношення чисельності прибулих та середньої чисельності населення регіону.

2. Інтенсивність міграції по вибуттю – співвідношення чисельності вибулих та середньої чисельності населення регіону.

3. Інтенсивність міграційного обороту – співвідношення обсягу міграційного обороту та середньої чисельності населення регіону.

4. Інтенсивність результативності (сальдо) міграції – різниця між інтенсивностями міграції по прибуттю й вибуттю.

Наприклад, у 2000 р. кількість прибулих до України з країн СНД становила, за офіційними даними, 49,3 тис. осіб, а кількість вибулих 55,2 тис. осіб. Міграційний оборот у цьому випадку становив: $49,3+55,2=84,5$ тис. осіб; сальдо міграції складає: $49,3-55,2=-5,9$ тис. осіб. Відповідно інтенсивність міграції по прибуттю дорівнює $49,3:49246,3 \times 1000=1,0\%$; інтенсивність міграції по вибуттю дорівнює $55,2:49246,3 \times 1000=1,1\%$, інтенсивність міграційного обороту 2,1%, сальдо інтенсивності міграції -0,1%.

Дані з міграції населення в органах державної статистики України розраховуються на базі талонів статистичного обліку до листків прибуття та вибуття. Талони статистичного обліку до листка прибуття/вибуття являють собою документи анкетної форми. Вони заповнюються у паспортних службах при прописці/виписці громадян і складаються на всіх осіб, що прибули/вибули з однієї місцевості в іншу на постійне чи тимчасове проживання строком понад півтора місяця.

Слід зауважити, що міграція робочої сили тісно пов'язана з рівнем зайнятості й безробіття. Навіть в умовах відносної рівноваги на ринку праці завжди спостерігається певна кількість незайнятих, котрі переміщуються з однієї місцевості в іншу. Однак чисельність і склад мігрантів рідко збігається з вільними робочими місцями відповідної структури. Необхідний певний час на пошук роботи, а це – фрикційне безробіття. Міграція робочої сили пов'язана також зі структурним безробіттям через незбіг якості робочої сили, яка втратила роботу в одному регіоні, з якістю робочих місць у тому регіоні, куди ця робоча сила прибула.

Кількісними показниками міжнародної трудової міграції в країнах можуть бути також і показники, що фіксуються в платіжному балансі держави на рахунках поточних операцій і класифікуються за статтями трудових доходів (виплати нерезидентам) і приватних неоплачених переказів, які являють собою оціночний грошовий еквівалент майна, що переміщується в момент їх від'їзду за кордон та наступних посилок товарів і грошей на батьківщину. Розподіл позитивного економічного ефекту, що спостерігається під час міжнародної міграції, здійснюється у формі збільшення доходів мігрантів, грошових переказів із-за кордону, в результаті зменшення виробничих витрат у країнах, що отримують грошові перекази.

У статистиці платіжного балансу показники, пов'язані з міграцією робочої сили, є частиною балансу поточних операцій і класифікуються по трьох статтях:

1. *Трудовий дохід (виплати зайнятим)* – зарплати та інші виплати готівкою або натурою, отримані приватними особами-нерезидентами за роботу, виконану для резидентів і оплачену ними. У цю категорію включаються також і всі виплати резидентів у пенсійні, страхові й інші фонди, пов'язані з найманням на роботу нерезидента. До кола приватних осіб-нерезидентів відносяться всі іноземні працівники, що перебувають у даній країні менш року, у тому числі сезонні робітники, робітники із прикордонних країн, що приїжджають у дану країну на тимчасові заробітки, а також місцевий персонал іноземних посольств.

2. *Переміщення мігрантів* – оціночний грошовий еквівалент вартості майна мігрантів, яке вони перевозять із собою, переміщуючись в іншу країну. Вивіз майна емігрантів у натурі показується як експорт товарів із країни, а його оціночний грошовий еквівалент (немов оплата за цей експорт) – по даній статті.

3. *Перекази працівників* – пересилання грошей і товарів мігрантами своїм родичам, що залишилися на батьківщині. У випадку пересилання товарів ураховується їхня оціночна вартість.

Принципова різниця між статтею «трудові доходи» (яка в платіжних балансах деяких країн називається «виплати зайнятим») і статтями «переміщення мігрантів» та «перекази працівників» є в тому, що в статті «трудові доходи» ураховуються доходи нерезидентів, тобто тих, хто тимчасово (строком до 1 року) знаходяться в даній країні. У той же час у статтях «переміщення мігрантів» і «перекази працівників» показуються доходи й видатки резидентів, тобто мігрантів, які виїхали з батьківщини й залишилися за рубежем принаймні строком більш ніж на рік. Ці дві статті поєднуються в рамках поточних операцій у групу приватних неоплачених переказів.

Приватні неоплачені перекази – оціночний грошовий еквівалент майна, переміщеного мігрантами в момент їхнього від'їзду за кордон і наступні посилення товарів на батьківщину. Включає статті «переміщення мігрантів» і «перекази працівників». На практиці точно визначити, по якій саме статті повинні фіксуватися ті або інші міжнародні перекази, досить складно. Часто людина може поїхати за рубіж просто на тимчасові заробітки, але потім за якимись причинами затриматися там більш ніж на рік, ставши мігрантом. І навпаки, люди, які хочуть емігрувати за кордон назавжди, чиє майно були зареєстровано як перекази працівників, раптом вирішують повернутися на батьківщину, не проживши за рубежом і року. Загальне правило, що діє в цьому випадку, укладається в тому, що облік ведеться за станом на момент перетинання кордону, і якщо навіть пізніше з'ясується, що запис був зроблений неправильно, його, проте, звичайно не переглядають.

Дослідникам доцільно також аналізувати і склад мігрантів: за віком та статтю, за рівнем освіти, за професійно-кваліфікаційною підготовкою, за причинами міграції, за напрямками міграційного руху.

2. Економічні ефекти трудової міграції

Сьогодні, незважаючи на наявність різних мотивів (політичних, релігійних, національно-расових та ін.), сучасні міжнародні міграції населення насамперед

явище економічне, обумовлене пошуками нового місця роботи за межами рідної країни. Міждержавні переміщення робочої сили можуть мати різні економічні наслідки та призводити до виникнення досить складних проблем у країнах - експортерах та країнах - імпортерах робочої сили. Для унаочнення сприйняття інформації скористаємося простою економічною схемою імміграції, яку наведено в праці В. В. Козика, Л. А. Панкової та Н. Б. Даниленко, рис. 1.7.

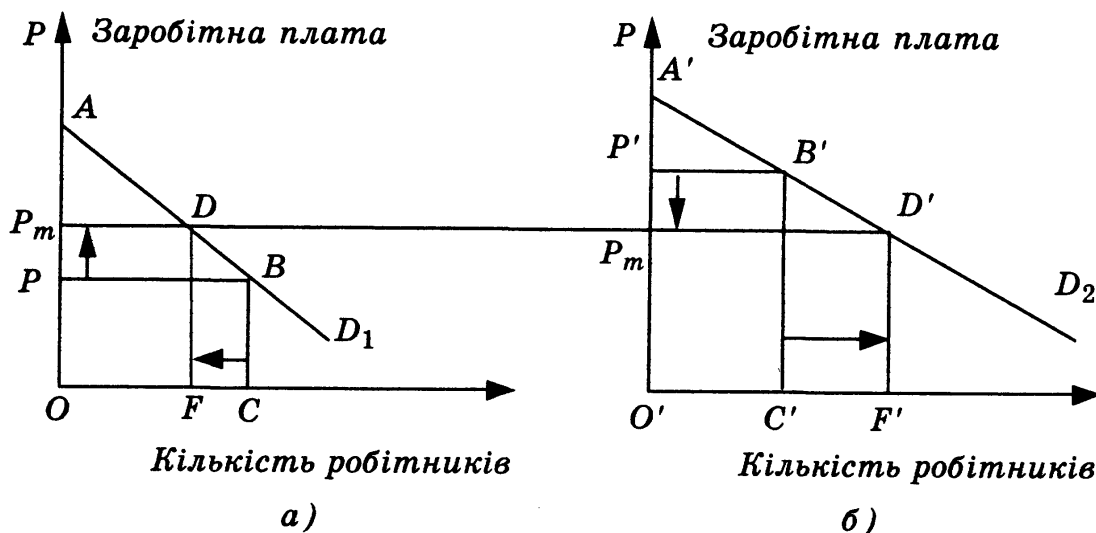

Рис. 1.7 – Проста економічна схема імміграції:
а – країна 1; б – країна 2

В цій схемі приймається ряд припущень.

1. Головною та єдиною причиною міжнародної міграції є різний рівень середньої реальної заробітної плати у різних країнах.

2. У світі є дві країни: країна 1 з низькими доходами та трудовими ресурсами у розмірі OC , яка є експортером робочої сили; країна 2 з високими доходами та трудовими ресурсами у розмірі $O'C'$, яка є імпортером робочої сили.

3. Прямі D_1 та D_2 показують попит на робочу силу відповідно у країні 1 та країні 2.

4. Якщо міжнародної трудової міграції не існує, то обидві країни використовують весь наявний у них запас трудових ресурсів всередині країн та забезпечують середній рівень реальної зарплати у розмірі відповідно P та P' .

5. Міжнародна міграція не веде ні до яких витрат.

6. У жодній з країн закони не перешкоджають міжнародній міграції.

Оскільки середня реальна заробітна плата у двох країнах різна і обмеження на вільне міжнародне переміщення робочої сили в них відсутні, робітники з країни 1 будуть емігрувати в країну 2 доти, доки заробітна плата в обох країнах не встановиться на однаковому рівні P_m . Кількість робітників-емігрантів із країни 1 в країну 2 у такому випадку буде дорівнювати FC ($C'F'$).

Еміграція робочої сили із країни 1 буде мати такі наслідки для її економіки.

1. Середній рівень реальної заробітної плати зросте з P до P_m .

2. Обсяг національного продукту (сума граничного продукту, створеного робочою силою у грошовому виразі) зменшиться з $OABC$ до $OADF$.

3. Загальний фонд заробітної плати (ставки заробітної плати, помножені на кількість працівників) зміниться з $OPBC$ до OP_mDF .

4. Дохід бізнесу (підприємців), який дорівнює різниці обсягу національного продукту та загального фонду заробітної плати, зменшиться з PAB до P_mAD .

Імміграція робочої сили у країну 2 буде мати такі наслідки для її економіки.

1. Середній рівень реальної заробітної плати впаде з P' до P_m .

2. Обсяг національного продукту збільшиться з $O'A'B'C'$ до $O'A'D'F'$.

3. Загальний фонд заробітної плати зміниться з $O'P'B'C'$ до $O'P_mD'F'$.

4. Дохід бізнесу (підприємців) збільшиться з $P'A'B'$ до $P_mA'D'$.

З погляду усього світу (обох країн) міжнародна міграція робочої сили з країни 1 до країни 2 приведе до зростання реального обсягу національного продукту у всьому світі з $(OABC + O'A'B'C')$ до $(OADF + O'A'D'F')$, тому що приріст національного продукту $C'B'D'F'$ у країні 2 перевищує втрати національного продукту $FDBC$ у країні 1. Отже, можна зробити висновок: *усунення законодавчих бар'єрів для міжнародного руху робочої сили збільшує економічну ефективність у всьому світі. Увесь світ виграє завдяки тому, що люди можуть вільно переїхати до тієї країни, де вони зможуть зробити вагомий внесок у світове виробництво. Міжнародна міграція дає змогу виробляти більший обсяг національного продукту з тим самим обсягом ресурсів.*

Під час розгляду економічних аспектів міграції робочої сили для спрощення аналізу були зроблені деякі припущення, відкинуті деталі, які можуть вплинути на остаточні висновки. Розглянемо вплив цих додаткових чинників.

Витрати міграції. Міжнародна міграція спричиняє: витрати, пов'язані з переїздом та перевезенням особистого майна; альтернативні витрати, викликані втратою доходу під час переїзду та влаштування у країні, що приймає; витрати, пов'язані з адаптацією до нової культури, мови, клімату тощо. Якщо ці витрати перевищують вигоди, які принесе висока заробітна плата у країні, що приймає, то потенційний емігрант відмовляється від еміграції. Для вищенаведеної схеми наявність витрат міграції означає, що експорт робочої сили з країни 1 до країни 2 не досягне рівня $FC (= C'F')$, за якого заробітні плати у них зрівняються. Зарплата у країні 2 залишиться вищою, ніж у країні 1. І більше того, вигода від еміграції для усього світу буде менша.

Грошові перекази. Країна-експортер робочої сили зазвичай отримує своєрідну плату за такий експорт у вигляді переказів назад на батьківщину частини доходів емігрантів своїм сім'ям. Це призводить до перерозподілу чистої вигоди від еміграції між країною - експортером і країною-імпортером робочої сили. Грошові перекази емігрантів, що працюють у країні 2, призведуть до того, що приріст обсягу національного продукту в країні 2 та втрати в обсязі національного продукту в країні 1 будуть меншими, ніж це зображено на рис. 1.7.

Зворотні потоки. Повертаючись на батьківщину, емігранти привозять з собою значні матеріальні цінності та солідну робочу кваліфікацію або управлінський досвід, який вони потім використовують у своїй країні. Отже, зворотні потоки, тобто повернення емігрантів додому із заробітків за кордоном, з часом змінюють співвідношення вигод та втрат у країні 1 та країні 2. Проте дуже часто емігранти, набувши досвід та кваліфікацію, залишаються у країні, що приймає. До того ж

здебільшого країну залишають найкваліфікованіші працівники, тобто відбувається «відплив інтелекту», що призводить до зниження технологічного потенціалу країн - експортерів робочої сили, падіння їх загального наукового та культурного рівня.

Безробіття. Частою причиною міграції є не відмінності у рівнях заробітної плати у різних країнах, а хронічне безробіття або неповна зайнятість. Внаслідок цього країна 1 виграє від еміграції безробітних, тому що вони не беруть ніякої участі у створенні національного продукту країни 1 та живуть на трансфертні платежі за рахунок тих, що працюють. Добробут громадян країни 1 збільшиться на суму цих трансфертних платежів, якщо безробітні емігрують до країни 2. І навпаки, якщо робітники-емігранти не зможуть знайти роботу в країні 2 та будуть отримувати засоби до існування за рахунок тих, що працюють у країні 2, то середні реальні доходи робітників країни 2 зменшаться.

Фіскальні аспекти. Вплив іммігрантів на податкові надходження та державні витрати країни, що приймає, залежить від характеристик самих іммігрантів. Якщо іммігранти молоді, кваліфіковані, освічені, володіють мовою країни, що приймає, то вони знайдуть собі відповідну роботу і будуть платити великі податки. Якщо іммігранти некваліфіковані, не знають мови, то їм буде потрібна державна або добродійна допомога протягом декількох років, щоб вивчити мову та асимілюватись.

Окрім цього проблема імміграції ускладнюється цілою низкою позаекономічних чинників. Масову міграцію завжди супроводжують зростання соціальної напруги у суспільстві, злочинність, конфлікти на расовому, національному чи релігійному ґрунті та інші негативні явища.

З метою більшої деталізації економічних наслідків міжнародної міграції робочої сили доцільно розглянути економічні ефекти трудової міграції в графічному вигляді у праці О. Л. Кірєєва «Международная экономика» [18, с. 323].

3. Довгострокові соціально-економічні наслідки міграції робочої сили

Міжнародна міграція робочої сили має позитивні та негативні наслідки для соціально-економічного розвитку держав. Вони проявляються як у країнах, що експортують робочу силу, так і в країнах, що імпортують її, приносячи певні вигоди та втрати обом сторонам, хоча, як видно з економічного аналізу, вигод більше в країнах-імпортерах робочої сили, а в країнах-експортерах у цілому втрати перевищують вигоди. Розглянемо їх більш докладно.

Країни, що приймають робочу силу (імпортери), отримують такі переваги:

1. В країні, що ввозить робочу силу, особливо кваліфіковану, прискорюються темпи зростання національної економіки.
2. Розвиваються економічно відсталі та непривабливі для місцевого населення галузі економіки. Іммігранти в багатьох країнах зайняті на важких, шкідливих низькооплачуваних роботах, на яких немає претендентів серед місцевого населення. У країнах, що активно використовують іноземних робітників, цілі галузі економіки знаходяться в залежності від імпорту робочої сили. У Західній Європі частка іноземців у таких галузях дуже велика, і часом доходить до 70% робочої сили. У Франції іммігранти становлять 1/3 зайнятих

- в автомобілебудуванні, у Бельгії – половину гірників, у Швейцарії – 40% усіх будівельників і т. ін.
3. Приплив іноземної робочої сили дозволяє розвинути країнам проводити переміщення національної робочої сили у високотехнологічні галузі без збитку для роботи тих секторів, звідкіля ідуть місцеві працівники.
 4. Зростає попит на товари та послуги потрібні іммігрантам, що стимулює зростання виробництва і створює додаткову зайнятість у країні їх перебування.
 5. Підвищується конкурентоспроможність вироблюваних країною товарів внаслідок зменшення витрат виробництва, пов'язаного з більш низькою ціною іноземної робочої сили і можливістю стримувати зростання або знизити заробітну плату місцевим робітникам через підвищену конкуренцію на ринку праці, що в кінцевому підсумку призводить до підвищення конкурентоспроможності самої країни-імпортера робочої сили і здобуття високого рейтингу на міжнародній арені.
 6. Приймаюча країна виграє за рахунок податків, розмір яких залежить від кваліфікаційної та вікової структури іммігрантів. Висококваліфіковані фахівці, що вже володіють мовою приймаючої країни, відразу стають великими платниками податків.
 7. Значний дохід приносить трансферт знань з країни еміграції. При імпорті кваліфікованих працівників і наукових кадрів приймаюча країна економить на витратах на освіту та професійну підготовку, соціальних програмах, а також купівлі патентів, ноу-хау, ліцензій в інших державах (так, у США 230 членів Національної академії наук, 33% лауреатів Нобелівської премії – іммігранти, за рахунок залучення іноземних фахівців США заощадили в сфері освіти і науки за період 1965–1990 рр. не менше ніж 15 млрд дол. За сучасними оцінками, чиста вигода для країни, що приймає, від залучення одного «середнього» вченого-гуманітарія становить 230 тис. дол. США, вченого у галузі суспільних наук – 235 тис. дол., інженера – 253 тис. дол., лікаря – 646 тис. дол.).
 8. Іноземні робітники часто розглядаються як певний амортизатор на випадок зростання безробіття: вони можуть бути звільнені у першу чергу.
 9. Іммігранти поліпшують демографічну картину розвинутих країн, які потерпають від старіння населення. У Німеччині, Франції, Швеції 10% усіх новонароджених з'являються в сім'ях переселенців, у Швейцарії – 24%, у Люксембурзі – 38%.
 10. В країні створюється додаткова еластичність внутрішнього ринку праці шляхом посилення конкуренції у сфері пропозиції робочої сили.
 11. Підприємці країн, що приймають іноземну робочу силу, виграють від припливу іммігрантів ще й тому, що готовність іммігрантів працювати за порівняно низьку за стандартами даної країни заробітну плату дозволяє стримувати ріст оплати праці місцевих працівників.
 12. Робітники-емігранти сприяють омолодженню структури трудових ресурсів країн імміграції.

13. Грошові перекази емігрантів на батьківщину сприяють розширенню реалізації товарів країн імміграції за кордоном.

14. Закордонні працівники не забезпечуються пенсіями та не беруть участі у різного роду соціальних програмах

Негативні наслідки, породжені імміграцією для країн, що приймають робочу силу (імпортери):

1. Зміна густоти населення.
2. Посилення конкуренції на ринку некваліфікованої робочої сили, що призводить до зниження реальної заробітної плати відповідних категорій місцевих працівників.
3. Зростання безробіття, що, у свою чергу, погіршує економічні характеристики держави, дестабілізуючи її внутрішні ринки, пов'язані з ринком праці.
4. Посилюється відтік валютних коштів за кордон.
5. Зростає злочинність.
6. Поряд з економічними, виникають соціальні, культурні, міжрелігійні, правові, політичні та інші проблеми.

Наприклад, сучасна міграція до країн ЄС породжує низку специфічних проблем. До основних з них слід віднести:

- після 2000 р. помітно збільшується частка іноземців, які працюють у сфері послуг, а не у виробничій сфері (в сталеливарній, металообробній, промисловості, автомобілебудуванні);
- поширення ЄС (травень 2004 р. і січень 2007 р.) породжує проблему масової міграції населення з країн, що приєдналися до «багатих» країн Союзу;
- значне збільшення нелегальних мігрантів. Кількість «нелегалів», що знаходяться в країнах ЄС, зросла в 1993-2003 рр. з 2 до 3 млн осіб; насамперед це вихідці з країн Північної Африки та Азії.

Як інструменти регулювання негативних наслідків міграції держави можуть використовувати імміграційні квоти і різні ценові умови в'їзду в країну, тобто застосовувати селективний принцип у залученні робочої сили із-за кордону.

Країни-постачальники робочої сили (експортери) отримують такі вигоди:

1. Поліпшення умов життя громадян, що емігрували та членів їх сімей.
2. Зниження рівня безробіття і, як наслідок, соціального напруження в країні.
3. Приток працездатного населення для забезпечення трудовими ресурсами непрестижних галузей економіки та непрестижних робочих місць або вторинного ринку праці.
4. Набуття емігрантами нових знань і досвіду. Відбувається своєрідний обмін досвідом та безкоштовне для країни-експортера навчання робочої сили новим професійним навичкам, ознайомлення з передовою технологією, організацією праці тощо. Для країн еміграції повернення досвідчених кваліфікованих робітників після роботи за кордоном сприяє розвитку національної економіки.
5. Отримання країною-експортером додаткового джерела валютних доходів у формі грошових переказів від емігрантів, а отже, поліпшення її платіжного балансу. Ці перекази включаються до статті «Приватні перекази» платіжного балансу і становлять для багатьох держав значну частину валютних надходжень. Розрахунки зарубіжних фахівців показують, що роль приватних

переказів особливо велика для країн з середнім рівнем розвитку. У цих країнах доходи від експорту робочої сили в окремі роки перевищують надходження з решти видів зовнішньоекономічної діяльності. За даними МВФ, середня норма прибутку при експорті товарів становить 20%, послуг – 50%, а від експорту робочої сили значно вище. Наприклад, Пакистан від працюючих за кордоном отримує 2,4 млн дол. на рік, що перевищує надходження від експорту товарів і послуг у 5 разів. В Єгипті наприкінці 80-х років перекази емігрантів становили понад 3 млрд дол. на рік, а експлуатація Суецького каналу – 970 млн дол. у Португалії – 3,6; Іспанії – 2,6; Індії – 2,4; Туреччині – 2,2; Ізраїлі – 1,5. У Йємені перекази емігрантів в окремі роки у 30 разів перевищували надходження від експорту товарів і послуг. За даними на початок 90-х років близько 40 країн світу мали надходжень від мігрантів не менше як 100 млн дол., а 10 країн – понад 1 млрд дол.

6. Отримання грошей, засобів виробництва, заощаджень та товарів які трудові мігранти при поверненні на батьківщину привозять із собою. Повертаючись додому, наймані працівники привозять цінності на суму, приблизно еквівалентну здійсненим ними попередніх грошових переказів. А відтак додачу до національного доходу країни-експортера робочої сили можна розглядати як подвоєну суму переказів.
7. Отримання валютних доходів від виїзду емігрантів за кордон у вигляді податків з прибутку фірм-посередників.
8. Отримання валютних доходів від особистого інвестування мігрантів.
9. Отримання валютних доходів від капіталовкладення країн-імпортерів робочої сили, що надходять в країни-експортери міждержавними каналами.
10. Отримання валютних доходів від субсидії благодійних фондів і міжнародних організацій.

Негативні наслідки трудової міграції для країн-постачальників (експортерів) робочої сили:

1. Скорочення податкових надходжень через зменшення числа платників податків.
2. Опосередковане зниження ціни національної робочої сили.
3. Здійснюється старіння структури трудових ресурсів.
4. Результатом масової еміграції може стати депопуляція (скорочення чисельності населення), що відбувалося в Ірландії, Греції, Португалії в 60-х рр., незважаючи на високий природний приріст у цих країнах. Виділяючи пріоритет економічного характеру, важливо мати на увазі і зворотній бік міжнародних міграцій населення – демографічний, що значно впливає на динаміку загальної чисельності, віково-статеву й іншу структуру населення тієї або іншої країни. Так у 80-і рр. частка зовнішньої міграції в загальному приросту населення, наприклад, таких країн як США, Канада, Франція, Австралія, мала тенденцію до росту, перевищивши в середньому 25%. У США, згідно оцінок американських експертів, на іммігрантів приходилося 50% щорічного приросту населення. Недооцінка цього боку міжнародних міграцій населення на думку вчених, чревата серйозними негативними наслідками як власне демографічного, так і соціально-економічного і

політичного характеру для країн з малим населенням. Прикладом демографічної кризи, викликаной міграціями, може служити Ірландія. Маючи в 1841 р. близько 6,5 млн осіб, ця країна через 50 років (у 1891 р.) нараховувала лише 3,4 млн, а в 1956 р. – 2,9 млн. За період з 1851 по 1946 р. з Ірландії емігрувало близько 4 млн осіб, а за період з 1946 по 1956 р. – 320 тисяч. Останнім часом, завдяки помітному підвищенню життєвого рівня населення і відносно високому природному приростові населення демографічна ситуація трохи покращилася – у 2002 р. чисельність цієї країни складала 3,9 млн осіб, але і в даний час за межами Ірландії (в основному в США і Великобританії) проживає значно більше ірландців, чим у самій країні.

5. Виникає проблема реадаптації робітників, які повертаються після роботи за кордоном і відвикли від місцевих умов праці та життя.
6. Послаблення класової солідарності трудящих.
7. Відплив кваліфікованих та ініціативних працівників, так званий «відплив інтелекту», призводить до уповільнення темпів зростання науково-технічного та культурного рівня країни, зниження кваліфікації її працівників та втрати наукового потенціалу. Нерідко така форма еміграції носить безповоротний характер і веде до ослаблення інтелектуального потенціалу країни-донора. Основними каналами «відпливу інтелекту» виступають: відбір студентів і аспірантів зарубіжними університетами, які пропонують вражаючі перспективи наукової діяльності за кордоном; запрошення досвідчених спеціалістів для роботи у відділи міжнародних компаній, розташовані в даній країні або за її межами.

Можливими шляхами зняття негативних наслідків еміграції робочої сили можуть бути такі заходи з боку держави:

- заборона еміграції;
- введення податку на «відплив інтелекту» задля компенсування державних капіталовкладень в емігрантів;
- створення державою високоприбуткових галузей, що здійснюють експорт робочої сили.

Така практика існує. Наприклад, це створення потужної високоприбуткової галузі економіки – експорт робочої сили, яка займається підготовкою і вербуванням працівників необхідних спеціальностей для роботи за кордоном. Перекази грошей на батьківщину експортованими працівниками, як ми бачимо приносять державі значний дохід. Тому, наприклад, експортні працівники Південної Кореї відповідно до чинного законодавства зобов'язані 80% заробітку переказувати на батьківщину у твердій валюті через національні банки.

Таким чином можна визначити глобальні наслідки міжнародної міграції робочої сили. *Світ у цілому виграє від міжнародної трудової міграції, оскільки свобода міграції дає людям змогу переміщуватись до країн де вони можуть внести більший чистий дохід у світове виробництво та стимулює розвиток НТП.*

Позитивним наслідком міжнародної трудової міграції є забезпечення перерозподілу трудових ресурсів відповідно до потреб країн, що найбільш динамічно розвиваються, призводить до концентрації працьовитого населення в головних економічних центрах, дозволяє освоїти нові райони і їхні природні ресурси, сприяє

підвищенню матеріального добробуту і росту професійного рівня десятків мільйонів людей.

Негативним наслідком міжнародної трудової міграції в світі є надмірне розростання великих міст у країнах-реципієнтах, демографічне старіння і фемінізація населення в країнах-донорах.

У спрощеному загальному вигляді, можна визнати що від міграції виграють вдалі мігранти та їх роботодавці; зазнають втрат конкуруючі робітники приймаючої країни і підприємці в країні попереднього місцеперебування мігрантів. Приймаюча країна виграє за рахунок змін на ринку робочої сили, а також завдяки позитивному впливу на державний бюджет. Країна еміграції втрачає за рахунок обох цих чинників.

4. Вплив міжнародної трудової міграції на економіку України

Аналізуючи вплив зовнішньої трудової міграції на економіку України, треба відзначити *вже наявні наслідки* загальносвітового поширення міждержавного руху робочої сили. Серед *наявних позитивних результатів* поширення зовнішньодержавної трудової міграції для України можна назвати такі:

- отримання додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудових емігрантів;
- додаткове інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками;
- зниження безробіття на національному ринку праці;
- сприяння інтеграції нашої держави до світового ринку праці;
- надання працеспроможному населенню можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, поліпшити матеріальне становище;
- забезпечення за рахунок іноземної робочої сили покриття дефіциту фахівців рідкісних професій та кваліфікацій;
- спонукання продуктивнішої діяльності українських працівників через створення конкуренції з закордонними фахівцями;
- зниження соціально-економічної напруженості в країні.

Залучати молодих, добре освічених осіб до міграційних процесів є свого роду демографічною і економічною «інвестицією» до країн імміграції та, навпаки, сприянням постарінню населення, погіршення трудових ресурсного потенціалу в країнах еміграції. Крім того, міждержавні трудові міграції – важливий чинник розвитку технологій, обміну досвідом роботи, чинник перебудови професійної та кваліфікаційної структури зайнятості, швидкого й ефективного пристосування до умов світового ринку.

Серед *негативних результатів* поширення зовнішньодержавної трудової міграції для України можна назвати такі:

- втрата державою найбільш конкурентноспроможної частини власної робочої сили (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу;

- збільшення тиску на національний ринок праці внаслідок створення іноземними громадянами конкуренції місцевій робочій силі;
- втрата частини іноземної валюти, що вивозиться іммігрантами як власні заощадження;
- дискримінація та експлуатація наших громадян з боку місцевих роботодавців;
- виникнення політичних та економічних претензій до нашої держави з боку країн-реципієнтів у зв'язку зі збільшенням нелегальної трудової міграції українців;
- зростання злочинності та соціальної напруженості у суспільстві через міжнаціональні конфлікти.

В умовах ринкової економіки та формування ринку праці міграція є засобом активного підтримання територіально-галузевої збалансованості трудового потенціалу в народногосподарському комплексі України. Але, як свідчить аналіз наукових джерел, основними *невирішеними питаннями у сфері трудової міграції*, які потребують врегулювання залишаються такі проблеми:

- розробка державної міграційної політики із застосуванням наукового підходу (відображення намірів у законодавстві України, реорганізація органів державної влади, удосконалення окремих поточних міграційних механізмів);
- формування електронної системи обліку міжнародних трудових мігрантів (оптимальним заходом є створення державного реєстру населення);
- активізація політики щодо формування конкурентоспроможного внутрішнього ринку праці;
- проведення політики посилення правового та соціального захисту трудящих-мігрантів - громадян України, які працюють за кордоном;
- удосконалення заходів щодо запобігання нелегальним трудовим міграціям.

Контрольні запитання

1. Назвіть показники міжнародної трудової міграції.
2. Визначте економічні ефекти міграції.
3. Поясніть економічну схему імміграції.
4. Наведіть позитивні наслідки еміграції робочої сили.
5. Наведіть негативні наслідки еміграції робочої сили.
6. Наведіть позитивні наслідки імміграції робочої сили.
7. Наведіть негативні наслідки імміграції робочої сили.
8. Перерахуйте наявні позитивні та негативні результати поширення зовнішньодержавної трудової міграції для України.

Модуль 2. СУЧАСНИЙ СТАН РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Змістовий модуль I. Державне регулювання міжнародної міграції населення в Україні

Тема 1. Формування державної міграційної політики в Україні

1. *Сутність, принципи та функції державної міграційної політики України.*
2. *Становлення державної міграційної політики в Україні.*
3. *Характеристика органів державної влади України, які беруть участь у формуванні державної міграційної політики.*
4. *Міграційна політика економічно розвинутих країн.*

1. Сутність, принципи та функції державної міграційної політики України

Протягом останнього десятиліття міграційні процеси у світі, в Європі і, зокрема, на пострадянському просторі значно активізувалися. Причинами цього є воєнні конфлікти, загострення в ряді країн міжетнічних відносин, а також повернення на батьківщину етнічних груп, що були незаконно депортовані в 40-50 рр. ХХ ст., військовослужбовців із країн Центральної Європи та колишніх союзних республік, воз'єднання сімей тощо. Демократизація законодавства, спрощення умов виїзду за кордон громадян активізували етнічну та трудову міграцію. Практика регулювання міграційного руху населення в Україні та за її межами вимагає нового бачення становища людини у сфері зайнятості, що пов'язано з конкуренцією, свободою і добровільністю вибору сфери суспільно корисної діяльності та зміною місця проживання і праці.

*Оскільки міжнародна міграція є глобальним процесом при переміщенні факторів виробництва і посідає визначне місце у сфері міжнародних економічних відносин, то повинен існувати чітко налагоджений механізм її регулювання. В ролі інституції, яка бере на себе такі обов'язки, виступає держава. *Некеровані міграційні процеси становлять значну небезпеку для національних інтересів України, а тому потребують ефективного регулювання з боку держави та вимагають суттєвого вдосконалення, що висуває перед академічною наукою комплекс завдань.**

*Кожна держава у світі є відокремленою замкненою одиницею господарювання зі своїм політичним устроєм, світовим статусом, економічною системою, укладом життя тощо. Тому універсальних засобів для регулювання процесів міжнародної міграції не існує. Існують лише окремі відпрацьовані напрямки, які будь-яка країна може застосувати залежно від ситуації, що склалася на певний момент часу. *Щоб регулювати процеси, пов'язані з міжнародною трудовою міграцією, а не залишити їх напризволяще, кожна країна випрацьовує свою міграційну політику.**

Державна міграційна політика – це система правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів та інформаційне забезпечення державними і

неурядовими організаціями упорядкування міграційного простору, регулювання трудового міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного і якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури. Іншими словами, міграційна політика – це заходи органів державної влади, спрямовані на формування необхідних потоків і необхідної інтенсивності міграції населення. Спираючись на результати дослідження, висновки та рекомендації науковців України щодо розробки Закону «Про основні засади міграційної політики» державна міграційна політика – це сукупність заходів, що здійснюються державою з метою регулювання міграційних процесів, створення умов для реалізації інтелектуального і трудового потенціалу мігрантів, побудови демографічного правового суспільства, забезпечення належного соціально-економічного та демографічного розвитку, дотримання принципів захисту національних інтересів, безпеки і територіальної цілісності України.

Кінцевою метою міграційної політики держави стосовно внутрішніх і зовнішніх трудових міграцій має бути здійснення через соціально-економічні заходи подолання економічної кризи, забезпечення зростання виробництва, ліквідація соціальної напруги в країні шляхом досягнення балансу між попитом і пропозицією робочої сили на ринках праці, запобігання масовому безробіттю та забезпечення раціональної структури зайнятості населення. Розробка концепції державної міграційної політики України, прийняття на її базі відповідних правових актів є важливою умовою зміцнення економіки, посилення національної безпеки держави. Тобто визначення номінальної державної міграційної політики здійснюється через її нормативно-правову базу, а реальної – через фактичні дії органів державної влади та соціально-економічний стан країни.

Варто також зазначити, що розгляд державної міграційної політики буде неповним, якщо не зупинитися на тому аспекті, що державна міграційна політика є складовою як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави, зокрема України. У цьому розумінні міграційна політика є сукупною частиною відповідних напрямів зовнішньополітичної, економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної та іншої діяльності держави, її структур та інститутів, шляхом взаємозв'язку і взаємозалежності внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Вплив міграційної сфери на розвиток та стабільність громадянського суспільства в Україні на початку XXI ст., як і протягом всього часу набуття нею статусу незалежної держави, був і залишається досить значним. Сучасні міграційні тенденції в контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглядаються як один із важливих чинників формування національної політики. Найістотнішим є те, що в найближчій перспективі його значення посиляться.

Україна, не маючи власної державності, протягом досить тривалого історичного періоду перебувала в складі колишнього СРСР, а тому була фактично відірвана від впливу загальноєвропейських і міжнародно-правових норм та організаційних форм державного регулювання міграційним рухом населення. Розпад же СРСР, суверенізація колишніх радянських республік, міжнаціональні конфлікти суттєво вплинули на міграційні процеси в Україні, зумовили широке поширення масових потоків біженців, репатріантів, шукачів притулку та інших

суб'єктів міграційного середовища. Рух до демократії, розширення прав і свобод особи, введення в дію закону, що забезпечує право в'їзду в Україну й виїзду з її території для всіх громадян, декларування прав на свободу пересування та вибір місця проживання і вільного залишення території України, приєднання до Конвенції про статус біженців 1951 р. та Протоколу до неї 1967 р. створили реальні умови для зміни сутності та спрямованості зовнішніх міграційних потоків.

Зовнішня міграційна політика має сприяти безпеці країни, нарощуванню її економічного потенціалу та зростанню добробуту населення, її основними позиціями у сфері праці є: захист національного ринку праці, залучення до країни, за необхідністю, іноземних фахівців і працівників певного професійно-кваліфікаційного спрямування, здійснення соціально-правового захисту трудящих мігрантів.

Внутрішня міграційна політика повинна забезпечувати свободу територіального пересування населення, в галузі праці – оптимізацію міжрегіонального перерозподілу громадян, виходячи з політики, яка склалася у сфері зайнятості, і стану регіональних ринків праці.

Основні принципи національної міграційної політики:

- забезпечення державної безпеки та національних інтересів країни, а також нарощування її економічного потенціалу і зростання добробуту населення;
- забезпечення кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободи пересування, вибору місця проживання, права вільно залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законодавством, а також в'їжджати в Україну громадянам України;
- захист прав і свобод та законних інтересів громадян України, іноземців і осіб без громадянства, недопустимість створення для них безпідставних пільг чи переваг, які б ставили їх у привілейоване становище порівняно з громадянами України;
- недопущення будь-яких проявів дискримінації, забезпечення умов для реалізації мігрантами своїх прав, свобод і законних інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених законодавством;
- запобігання масовим стихійним та нерегульованим процесам міграції населення як усередині країни, так і за її межі шляхом створення спеціальних державних соціально-економічних та національно-культурних програм, які базуються на науковому прогнозі міграційного потенціалу, напрямків міграційних потоків з урахуванням сучасної та передбачуваної соціально-економічної і суспільно-політичної ситуації;
- протидія незаконній міграції, працевлаштуванню мігрантів і торгівлі людьми;
- взаємодія та координація діяльності органів виконавчої влади і громадських організацій у сфері міграції на державному та міжнародному рівнях;
- рівноправне співробітництво України з державами-партнерами з питань міграційних процесів шляхом підтримання взаємовигідної співпраці за загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, залучення за необхідністю до країни іноземних фахівців і робітників певного професійно-кваліфікаційного спрямування.

До *пріоритетних завдань* національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення слід віднести регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних процесів; еміграційних процесів (постійних, тимчасових, трудових); внутрішніх міграцій. Дієвість регулювання міграційних процесів залежатиме від повного врахування та використання як загальнодержавних, так і регіональних особливостей та факторів. Безпосередньо регулюванню піддаються не самі міграційні процеси, а адміністративно-правові, головним чином соціально-економічні, умови, в яких вони здійснюються. А тому заходи міграційної політики державних та регіональних органів управління мають бути територіально диференційованими, щоб реально захищати й реалізовувати права мігрантів. Режим та заходи міграційної політики держави повинні забезпечувати досить ретельне відстеження міграційних процесів, їх сучасні тенденції і явища, оперативно реагувати на зміни та контролювати їх з метою підпорядкування національним і регіональним інтересам, особистим потребам мігрантів.

Функції державної міграційної політики:

- *Регулююча.* У цьому змісті державна міграційна політика є сукупним впливом на міграційні потоки з метою їх упорядкування, що здійснюється як через створення відповідних соціально-економічних умов, прийняття законів і підзаконних актів, які мають на меті дотримання державних інтересів країни (тобто у внутрішньополітичному плані), так і за допомогою укладання дво- і багатосторонніх договорів, практики міжнародних нарад і переговорів з проблем міграції – у зовнішньополітичному.
- *Контролююча.* Згідно цієї функції держава здійснює свою міграційну політику з метою контролю бажаного розвитку міграційних процесів, захисту і забезпечення прав мігрантів, а також протидії нелегальній міграції.
- *Уникнення суперечностей.* Ця функція реалізується через пошук консенсусних рішень у конфліктних ситуаціях за допомогою створення механізму виявлення позицій сторін зі спірних питань і гармонізації регуляційних спрямувань політичної системи, що полягає в зменшенні соціальної напруги серед різних категорій мігрантів за дотриманням державних інтересів країни.
- *Інтегративна функція.* У внутрішньополітичному аспекті ця функція здійснюється через процес включення (інтеграції) вимушених мігрантів в суспільство держави через отримання ними громадянства України, сприяння в облаштуванні на новому місці проживання, створення робочих місць та іншої соціальної підтримки (стипендій, пенсій, позичок). У зовнішньополітичному ж аспекті інтегративна функція державної міграційної політики виявляється через розробку та здійснення узгодженої міждержавної міграційної політики, а також підтримку контактів із міжнародними та закордонними урядовими і неурядовими організаціями, установами та фондами.

Концептуально визначені цілі державного регулювання зовнішніх міграцій та його основні напрями мають бути дороговказом для створення *інструментів та засобів їх реалізації*. Серед основних напрямів цієї роботи, як зазначалося в Концепції адміністративної реформи в Україні, є: створення правової бази; формування необхідних інститутів, організаційних структур управління; кадрове

забезпечення; зміцнення та формування фінансово-економічних основ управління; наукове та інформаційне забезпечення. Тому *важелями державного регулювання трудових міграцій* в Україні можуть бути: створення місткого і привабливого внутрішнього ринку праці; приєднання України до багатосторонніх міжнародних договорів з питань праці та соціального захисту трудових мігрантів; укладання міждержавних та міжурядових угод щодо працевлаштування трудових мігрантів; співробітництво прикордонних регіонів держав, що межують з Україною, у питаннях розвитку прикордонних міграцій і взаємного врегулювання трудової діяльності громадян, які працюють за межами своїх держав; розвиток інституту ліцензування господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні громадян України за кордоном з метою посилення їх соціального захисту та запобігання торгівлі людьми.

Політика Уряду в галузі регулювання трудової міграції є складовою державної політики у сфері зайнятості населення і має насамперед вестися через формування сучасного мобільного внутрішнього ринку праці (через піднесення освітньо-професійного рівня, який дозволяє мати роботу, створення робочих місць, через пристойну оплату праці).

Застосовуючи селективний підхід до регулювання міграції, слід мати на увазі, що, крім прагматичних міркувань, держава має керуватися також гуманітарними та політичними міжнародними зобов'язаннями та геополітичними інтересами. З цього випливає, що важливим напрямом міграційної політики має бути надання притулку та статусу біженця, підтримка репатріантів, які опинилися у подібному до біженців становищі, надання допомоги у відновленні прав та репатріації жертвам політичних репресій та депортацій.

Міжнародні міграційні процеси регулюються країнами, які беруть участь в обміні трудовими ресурсами. Контролю та регулюванню підлягають соціальний, віковий та професійний склад мігрантів, рівень в'їзду і виїзду іноземних працівників. Функції міждержавного та внутрішньодержавного розподілу робочої сили дедалі більше виконують міністерства праці, внутрішніх та закордонних справ, а також спеціально створені державні та міждержавні органи.

Вербування іноземної робочої сили здійснюється, як правило, за допомогою створених за кордоном державних вербувальних комісій, до функцій яких входить ретельний відбір кандидатів для роботи на підприємствах своєї країни з урахуванням їх віку, здоров'я, кваліфікації.

Важливим елементом державної міграційної політики є встановлення юридичного статусу трудящих-мігрантів, який визначає їхні соціально-економічні, трудові, житлові та інші права, закріплені як в міжнародних угодах, так і в національних законодавствах. Цей статус не надає іноземним працівникам політичних прав, обмежує здебільшого їх участь у профспілковій діяльності, регламентує строки перебування іммігрантів у приймаючій країні.

Різноманітні аспекти трудової міграції і статусу іноземних працівників віддзеркалюються у двосторонніх та багатосторонніх угодах, відповідних національних законодавчих актах та урядових постановах, конвенціях міжнародних організацій.

2. Становлення державної міграційної політики в Україні

Система, структура та режим міграційної політики будь-якої держави має досить ретельно відстежувати трудові міграційні процеси, їх сучасні тенденції і явища, оперативно реагувати на зміни та контролювати їх з метою підпорядкування загальнонаціональним і регіональним інтересам та особистим потребам трудових мігрантів. Практика регулювання трудового міграційного руху населення в межах України і за її межами тепер вимагає нового бачення становища людини у сфері зайнятості, що пов'язане з конкуренцією, свободою і добровільністю вибору сфери суспільно-корисної діяльності. До часу проголошення своєї незалежності Україна не могла здійснювати самостійну міграційну політику, оскільки СРСР був суспільством тоталітарного режиму із закритою соціально-економічною системою, у якому формально проголошувалося право на в'їзд та виїзд, але реалізувати його рідко кому вдавалося. А тому Україна вже в статусі незалежної держави взяла на себе функції здійснення самостійної міграційної політики з метою захисту інтересів країни в рамках міжнародних норм регулювання міграцій.

В навчальному посібнику С. О. Мосьондза «Адміністративно-правові основи державної міграційної політики в Україні» визначено що становлення державної міграційної політики в сучасній Україні є багаторівневою концептуалізацією практичних напрацювань, які можна простежити через етапи еволюції політико-правових рішень, і як наслідок, заходів, спрямованих на регулювання міграційних процесів. *Згідно з введенням в дію нормативно-правових актів та створенням або реорганізацією органів державної влади виокремлено (автором цієї ґрунтовної праці) сім етапів становлення державної міграційної політики.* Наведемо їх основний зміст.

Перший етап – це започаткування правового регулювання міграційних питань. Пов'язаний він з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., законів України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р. та «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. До цього етапу відноситься функціонування, по суті, первинного органу, який займався тоді питаннями регулювання міграції – Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України, та створення в червні 1992 р. однієї з перших організаційно-правових форм у сфері міграції – Комісії у справах біженців при Кабінеті Міністрів України (з огляду на події, що відбувалися влітку 1992 р. у Придністров'ї), головною функцією якої стала координація роботи центральних та місцевих органів державної виконавчої влади з розробки та здійснення термінових заходів щодо тимчасового розміщення, працевлаштування біженців, надання їм соціальної та медичної допомоги.

Другий етап – це інституціоналізація державної міграційної політики. Він розпочинається зі створенням Міністерства України у справах національностей та міграції за Указом Президента України від 26 квітня 1993 р. на базі Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України, на яке було покладено функції з розробки й забезпечення реалізації державної політики у сфері національних відносин та міграції. 26 червня 1993 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Питання Міністерства України у справах національностей та

міграції», якою було затверджено Положення про Міністерство, встановлено граничну чисельність працівників його центрального апарату, передбачено вирішення фінансових та інших питань, пов'язаних із забезпеченням роботи Міністерства. З огляду на завдання та функції Міністерства, які викладено у згаданому Положенні, варто зазначити, що вони були не тільки відповідальні й складні, як це притаманно центральному державному органу виконавчої влади, а й досить різнобічні. У сфері діяльності Міністерства перепліталися функції щодо розробки науково-обґрунтованих державних програм, проектів законодавчих та інших правових актів із функціями прямої дії: забезпеченням реалізації державних програм у сфері міграції, здійсненням заходів щодо організованого добровільного повернення незаконно депортованих з України, організацією обліку і реєстрації біженців.

Отже, другий етап в еволюції політико-правових рішень є, свого роду, інституціоналізацію державної міграційної політики, тобто перетворенням її на організоване політико-правове явище з ієрархією влади, дисципліною, правилами поведінки тощо. Іншими словами, регулювання міграційних процесів набуває ознак формалізованого, упорядкованого процесу з визначеною структурою відносин. Хоча саме створення Міністерства України у справах національностей та міграції свідчить лише про початкову форму інституціоналізації державної міграційної політики, бо на цьому етапі ще не було нормативної бази, що регулювала б функціонування цього органу.

Третій етап – продовження та удосконалення формування нормативно-правової бази державної міграційної політики. Він виокремлюється з прийняттям наприкінці 1993 – на початку 1994 років законів України «Про біженців», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про правовий статус іноземців» (у назві та тексті останнього Закону слова «іноземці» та «іноземні громадяни» в усіх відмінках замінено відповідно словами «іноземці та особи без громадянства» та «іноземці» у відповідному відмінку згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців» від 6 лютого 2003 р.). На цьому етапі було законодавчо закріплено певні пріоритети державної міграційної політики. У результаті стало можливим застосування диференційованого підходу до категорій біженців, осіб без громадянства та іноземців.

Четвертий етап – початок формування міграційної служби в Україні. Він починається з 22 червня 1994 р. Кабінет Міністрів України, за поданням Міністерства у справах національностей та міграції, прийняв постанову «Про створення органів міграційної служби в Україні», а для безпосереднього керівництва ними у структурі Міністерства було утворено Департамент міграції, чисельність центрального апарату якого було збільшено на 20 одиниць, бо саме в цьому прослідковується реалізація необхідності розвитку міграційної служби, здатної самостійно виконувати покладені на неї обов'язки. Отже, уже в перші роки незалежності фактично було визначено основні напрями державної міграційної політики України. Вони полягали у сприянні репатріації, в тому числі поверненню та облаштуванню раніше депортованих, гарантіях вільного пересування через

кордон для громадян, рівності прав іноземців, що на законних підставах перебувають у державі, та наданні допомоги біженцям.

П'ятий етап – демократизація правової основи регулювання міграційних процесів. Він збігається з прийняттям Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України, яка відкрила широке поле для конституційного бачення міграційної сфери, створила основи для регулювання різноманітних зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів. Тобто, саме через Конституцію було визначено, що положення щодо міграційних процесів мають бути демократичними, такими, що відповідають рекомендаціям Організації з безпеки та міжнародного співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій у цій сфері. Це підтверджує, по-перше, питому вагу та значення, які держава приділяє міграційним проблемам, по-друге, зобов'язує відповідні державні органи підходити до формування нормативно-правової бази державної міграційної політики та функціонування компетентних органів у міграційній сфері з позицій Основного Закону.

Шостий етап – розмежування функцій управління міграційними процесами між різними відомствами. Він характеризується неодноразовими реорганізаціями Міністерства України у справах національностей та міграції, проведеними протягом 1994-2001 рр. Об'єднання під час першої реорганізації в 1994 р. несумісних функцій (поширення управлінських функцій Міністерства на сферу релігії та церкви) змінило пріоритети діяльності, значно послабило можливості розвитку міграційної служби. З Положення про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур (від 26 листопада 1994 р.) було вилучено низку пунктів, які визначали важливі функції Міністерства, необхідні для ефективного регулювання міграційних процесів: здійснення контролю за використанням коштів і матеріальних ресурсів; здійснення заходів щодо організованого добровільного повернення кримськотатарського народу, українців та осіб інших національностей, яких було незаконно депортовано з території України; пункти 16-18, в яких обумовлено повноваження Міністерства у сфері трудової міграції, імміграції, регулюванні транзитної міграції. На жаль, і за наступної реорганізації Міністерства (Положення про Міністерство України у справах національностей та міграції від 20 березня 1996 р.) ці пункти не було відновлено. Більше того, з названого Положення вилучено важливий пункт 3.1 – організація роботи щодо реалізації державної політики у сфері національних відносин та міграції населення, та пункт 4.3 – здійснення контролю за дотриманням законодавства України з національних та міграційних питань і за виконанням державних програм з цих питань. Пониження статусу Департаменту міграції до рівня Управління значно ускладнило подальший розвиток міграційної служби, здатної виконувати покладені на неї обов'язки.

Указ Президента України від 26 липня 1996 р. про ліквідацію Міністерства у справах національностей та міграції і утворення Державного комітету України у справах національностей та міграції обмежив можливості впливу державних органів на регулювання міграційних процесів. Зокрема, Указом Президента України від 23 червня 1997 р. на Державний комітет України у справах національностей та міграції було покладено додаткові повноваження у сфері мовної політики. На основі вищенаведених реорганізаційних змін замість запланованого первинною концепцією розвитку Департаменту міграції в Державну міграційну службу

відбулася його фактично ліквідація, а звідси – розпилення функцій управління міграцій, цими процесами.

Таким чином, за короткий термін інтенсивно відбулося розмежування функцій управління міграційними процесами між різними відомствами. А єдиного органу так і не було. Далі Кабінет Міністрів України, в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади відповідно до Указу Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999 р., своєю постановою від 4 квітня 2000 р. у складі Міністерства юстиції України створює Державний департамент у справах національностей та міграції. 4 серпня 2000 р. постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Положення про Державний департамент у справах національностей та міграції. Як було зазначено у ньому, Державний департамент є урядовим органом державного управління, із відповідними завданнями: участь у розробленні основних напрямів державної політики у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин та міграції, стратегії та механізмів її реалізації; узагальнення практики застосування законодавства та підготовка пропозицій щодо нормативно-правового регулювання у сфері етнонаціонального та етнокультурного розвитку України, міжнаціональних відносин, міграційної політики, зв'язків з українцями, що проживають за межами України; організація розміщення, облаштування і адаптації депортованих осіб різних національностей, які повертаються в Україну; забезпечення правових, економічних та організаційних гарантій біженців, який діє у складі Міністерства юстиції України та підпорядковується йому.

Однак це була не остання реорганізація. У вересні 2001 р. знову створено Державний комітет у справах національностей та міграції на підставі Указу Президента України від 13 вересня 2001 р., а на його виконання Кабінет Міністрів України своєю постановою від 27 грудня 2001 р. ліквідував Державний департамент у справах національностей та міграції. Причому становлення новоствореного спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах міграції підпорядкованого Кабінету Міністрів України, характеризувалося затяжним процесом. Створений він 13 вересня 2001 р., голова призначений у грудні 2001 р., а Положення про Державний комітет у справах національностей та міграції затверджено лише 19 березня 2002 р.

До шостого етапу можна також віднести прийняття у червні 1998 р. Кабінетом Міністрів України постанови «Про утворення при Кабінеті Міністрів України Міжвідомчої координаційної ради з питань міграції», на основі якої розпочав діяти дорадчий орган, серед пріоритетів якого було визначено спрощення розробки та реалізації законодавства, політики та програмних заходів з управління міграційними процесами. Однак, як свідчать життєві реалії, все це залишилось поки що лише на папері без будь-яких істотних наслідків.

І все ж, цей етап був поворотним у становленні державної міграційної політики, який спочатку характеризувався незрозумілістю дій вищих посадових осіб, що полягали в реорганізаціях державних органів, до компетенції яких належало регулювання міграційних процесів, а згодом – якісно новим рівнем усвідомлення міграційної проблеми, через привнесення до регулювання міграційних

потоків відповідної стабільності та визначеності, що означило проведення державних заходів з урахуванням перспектив розвитку міграційних тенденцій.

Сьомий етап – узгодженість міграційного законодавства. Його пов'язують із прийняттям протягом 2001 р. законів України «Про громадянство України» від 18 січня, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо боротьби з нелегальною міграцією» від 18 січня, «Про імміграцію» від 7 червня, «Про біженців» від 21 червня, на початку 2002 р. Закону України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців» від 10 січня та в 2003 р. законів України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців» від 6 лютого, «Про державну прикордонну службу України» від 4 квітня, «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня, що стало розвитком інституціоналізації державної міграційної політики.

Впродовж цього етапу вище переліченими законами визначено категоріально-понятійний апарат, який систематизує та уточнює поняття, що є термінологічним інструментарієм державної міграційної політики, а також він характеризується приєднанням до сучасного світового досвіду регулювання міграційних процесів.

Згідно визначених семи етапів становлення державної міграційної політики, С. О. Мосьондз формулює основні напрями діяльності органів державної влади щодо реалізації державної міграційної політики.

1. Повноцінна розробка та прийняття Концепції державної міграційної політики – комплексного теоретико-методологічного базису державної міграційної політики. Його учасниками мають бути всі державні органи України. Координування у розробці Концепції має належати Державному комітету України у справах національностей та міграції. Концепцію має бути розроблено з урахуванням уже прийнятих і чинних галузевих, міжгалузевих, регіональних і міжрегіональних документів та програм.

2. Підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства в сфері міграції, створення повноцінної нормативно-правової бази, що визначає основні взаємні права й обов'язки держави та мігрантів.

3. Захист прав мігрантів відповідно до чинного законодавства і норм міжнародного права. Цей напрям у реалізації державної міграційної політики можна здійснювати через розв'язання трьох завдань: а) внутрішньодержавного рівня – через підвищення відповідальності органів державної влади України, неурядових організацій і підприємств усіх форм власності за незабезпечення прав мігрантів у нових економічних умовах; б) міждержавного рівня – шляхом укладання угод з державами колишнього Радянського Союзу з проблем, пов'язаних із регулюванням міграційних процесів через вирішення питань дотримання прав людини й економічних інтересів мігрантів; в) поза державним рівнем – забезпеченням ефективного захисту прав та інтересів співвітчизників, за участю діаспор, етнічно пов'язаних з Україною.

4. Підготовка та перепідготовка відповідних кадрів для роботи з мігрантами. Практика організації роботи з різними категоріями мігрантів засвідчує гостру потребу якісно нового розвитку системи міжвідомчої взаємодії та вироблення міжгалузевих механізмів становлення державної міграційної політики, що

обумовлює необхідність підвищення ролі Міжвідомчої координаційної ради з питань міграції у вирішенні міграційних проблем.

5. Формування єдиного банку даних наявних потоків мігрантів та їх чисельності. Вирішення цього завдання забезпечить добір науково-обґрунтованої інформації для регулярного проведення прогностичних розрахунків, експертних оцінок і соціологічних досліджень. Формування єдиного банку даних має узгоджуватися з роботою зі впровадження в Україні загальнодержавної системи автоматизованого документування й обліку населення, а також з розробленими системами інформаційного забезпечення органів виконавчої влади.

6. Організація імміграційного контролю, регулювання міграційних потоків. Цей напрям контрольно-регулятивної функції держави охоплює сферу зовнішньої та внутрішньої міграції. Для вдосконалення роботи, спрямованої на спрощення формальностей під час перетину державного кордону та запобігання нелегальній міграції в Україну.

7. Прийом, тимчасове розміщення мігрантів (біженців), організація розселення, надання допомоги, сприяння в працевлаштуванні й облаштуванні на новому постійному місці проживання та створення умов щодо їх адаптації. Цей напрям має на меті послаблення інтенсивності потоку осіб, що шукають притулку у великих адміністративних центрах, шляхом створення і розвитку мережі пунктів первинного прийому мігрантів (біженців), центрів тимчасового розміщення мігрантів (біженців), що дасть змогу нормалізувати криміногенну й епідеміологічну обстановку. Для реалізації завдань з прийому, розміщення й облаштування на новому місці проживання біженців та шукачів притулку необхідно, на наш погляд, підвищити ефективність роботи органів державної влади з питань, пов'язаних із виділенням земельних ділянок, будівництвом пунктів первинного прийому, центрів тимчасового розміщення, компактних поселень, створенням нових робочих місць та умов щодо адаптації мігрантів (біженців).

8. Сприяння поверненню раніше депортованих народів. Сьогодні можна лише констатувати, що в державі діє своя, більш-менш цілісна система щодо вирішення проблем облаштування депортованих громадян (із 2001 р. в структурі Держкомнацміграції України функціонує управління у справах депортованих). Вживають заходів щодо втілення в життя державної програми облаштування депортованих, які повернулися до Криму. Робота гальмується через брак бюджетних коштів, особливо на будівництво житла. Із поліпшенням економічної ситуації в Україні можна буде значно прискорити вирішення питань облаштування депортованих, створення для них належних умов життя, праці, освіти, культурної діяльності й відпочинку.

9. Прогнозування міграційних процесів і формування державної міграційної політики з урахуванням зміни загальнополітичної й економічної ситуації. Наукові та практичні розробки, пов'язані з аналізом і прогнозуванням розвитку державної міграційної політики, передбачається здійснювати на новій методологічній основі з використанням єдиної інформаційно-довідкової системи. Створення такої системи дасть змогу вживати превентивних заходів, адекватних динаміці розвитку міграційного поля та спрямованих на запобігання чи припинення негативних тенденцій.

10. Розподіл коштів, які виділяються з державного бюджету на вирішення проблем міграції, і контроль за їх використанням. Визначення альтернативних джерел фінансування. Цей напрям концептуально охоплює весь комплекс заходів у частині розподілу ресурсів української політичної системи, відповідно до пріоритетів державної міграційної політики. Це означає, що розподіл ресурсів – політичних, економічних, культурних тощо – має ґрунтуватися, по-перше, на урахуванні розвитку соціальної сфери областей, по-друге, на контролі за їх використанням, по-третє, використання ресурсів має йти паралельно з розробкою механізму залучення коштів позабюджетних фондів.

11. Розробка механізму взаємодії між органами виконавчої влади, правоохоронними органами та іншими суб'єктами державної влади.

12. Взаємодія з українськими, міжнародними і закордонними організаціями, асоціаціями і фондами з метою надання практичної допомоги і залучення фінансових коштів для вирішення міграційних проблем.

Звідси можливими постають такі заходи організації управління міграційними процесами, які систематизовані залежно від функціонально виокремлених міграційних потоків.

1. У сфері зовнішньої міграції – потрібно розробити єдину систему обліку зовнішньої міграції, розвивати співробітництво з україномовними громадами, представлення інтересів співвітчизників за кордоном, залучати в Україну висококваліфікованих іноземних працівників, переважно з числа етнічних українців, брати участь у міжнародних конференціях, форумах із проблем гуманізації ставлення до співвітчизників. Разом із тим, слід підвищити наукове обґрунтування і прогнозування еміграційних та імміграційних потоків, їх причин, змін та наслідків. Нині вплив на правову та соціальну обстановку і міграційну ситуацію не підкріплюється залученням науковців до обґрунтування та прогнозування. Відповідальними виконавцями цього заходу є Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України. Проте до цього часу немає жодного інституту системи НАН, який би займався зазначеною проблематикою, що об'єктивно ставить під сумнів ефективне здійснення перерахованих вище заходів.

2. У сфері зовнішньої трудової міграції – слід передбачити інституціональне структурування системи зовнішньої трудової міграції, під якою розуміють організацію міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади загальнодержавного та обласного рівнів, а також по горизонталі між державними і недержавними структурами. Поряд із цим, потрібно передбачити створення нормативно-правової бази шляхом укладання угод з державами, що регулюють комплекс питань зовнішньої трудової міграції, а також економічне регулювання, тобто забезпечення акумуляції валютних коштів трудящих-мігрантів із числа українських громадян та інвестування цих коштів в українську економіку.

3. Щодо окремих категорій мігрантів – слід передбачити вироблення комплексу заходів шляхом взаємодії суб'єктів управління загальнодержавного та

обласного рівнів, спрямованих на перспективу розвитку регіонів, які будуть стимулом для основної частини мігрантів самостійно займатися власною облаштованістю. Держава повинна патрунувати лише соціальне незахищені категорії мігрантів через безоплатні позички, надання житлової площі, створення центрів реабілітації тощо.

4. У сфері нелегальної міграції та організації імміграційного контролю – імміграційний контроль має стати складовою державної міграційної політики, що забезпечує захист прав та інтересів громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства у вирішенні питань виїзду з України, в'їзду на її територію, вибору місця проживання. Органи імміграційного контролю забезпечували б дотримання іноземцями правил транзитного проїзду через територію країни і здійснення заходів для запобігання нелегальній міграції.

5. У сфері внутрішньої соціально-економічної міграції, слід передбачити створення принципово нової концепції освоєння малообжитих районів з обліком відпливу населення, що відбуваються в них.

3. Характеристика органів державної влади України, які беруть участь у формуванні державної міграційної політики.

В світовій практиці єдиних поглядів на раціональну організаційну структуру органів державної влади у сфері міграції не існує. У різних країнах вони створюються по-різному, залежно від традицій, особливостей міграційної ситуації та змісту міграційної політики. У деяких країнах створено спеціалізовані міграційні служби або міністерства, в інших функції з управління міграціями виконують кілька відомств. Наприклад, у Канаді, яка історично проводила політику залучення іммігрантів із метою розвитку, міграційні питання спочатку належали до компетенції сільськогосподарського відомства, оскільки найбільш актуальним на той момент видавалося освоєння цілих земель, потім вони були передані до міністерства вугільної промисловості, пізніше належали до компетенції міністерства праці, згодом до міністерства громадської безпеки, аж поки не було створено спеціальний орган державного управління цією сферою, що очолюється членом уряду.

Науковці відзначають що *органи державної влади в питаннях регулювання міграційних процесів виконують певні управлінські функції*, до яких належать:

- збирання, обробка та аналіз відповідних даних;
- розробка міграційної політики та її коригування;
- підготовка законодавчих ініціатив;
- планування конкретних заходів і міграційних програм;
- прогнозування розвитку міграційних процесів в Україні та світі;
- поточні дії: видача віз, прикордонний контроль, забезпечення правового статусу та прав іноземців всередині держави, надання статусу біженця, здійснення заходів з інтеграції мігрантів, контроль за виконанням іноземцями правил перебування та виселення порушників, перегляд адміністративних рішень щодо іноземців;

- здійснення міжнародного співробітництва у сфері міграції.

До механізмів реалізації міграційної політики відносять *міграційні програми*, мета яких – сприяти впорядкованому, організованому здійсненню такого спонтанного за природою процесу, як міграція, надати необхідну допомогу його учасникам. Наприклад, міжнародна організація з міграцій розподіляє програми на гуманітарні та з метою розвитку. До гуманітарних належать програми допомоги біженцям, програми добровільного повернення мігрантів (у тому числі незаконних), які не змогли пристосуватися до життя в іншій державі. Щодо незаконних мігрантів у багатьох країнах світу застосовуються програми легалізації. Провідне місце належить програмам інтеграції мігрантів, які передбачають виділення кредитів для вирішення житлових питань, допомогу в працевлаштуванні, у тому числі шляхом набуття необхідної кваліфікації тощо. У сфері еміграції, передусім трудової, розробляються і здійснюються програми попередньої підготовки перед виїздом, які дають змогу мігрантові набути певних мовних та професійних навичок, необхідних для роботи за кордоном. У країнах-постачальниках робочої сили практикується здійснення програм заохочення валютних переказів мігрантів на батьківщину, їх повернення та інвестування набутих за кордоном знань і зароблених заощаджень у розвиток батьківщини.

Існуюча в Україні правова база є підґрунтям здійснення державної міграційної політики органами державної влади. Це стосується у рівному співвідношенні як політичної, економічної, так і соціально-культурної, в тому числі гуманітарної сфери. Але для виконання завдань державної політики у міграційній сфері, а також, для ефективного, достатньо гнучкого управління міграційними процесами потрібна система державних органів, необхідних для формування та реалізації політики в цій галузі. При характеристиці системи органів виконавчої влади певні труднощі виникають через те, що встановлена Конституцією України форма державного правління у деякій мірі пов'язана з так званим дуалізмом виконавчої влади. Він означає, що повноваження вищого суб'єкта виконавчої влади певним чином поділено між Президентом і Кабінетом Міністрів України. Тож слід з'ясувати питання щодо співвідношення інституту президента із системою органів виконавчої влади, специфіка якого полягає в тому, що Президент України, обіймаючи пост глави держави, Конституцією не наділений ознаками органу виконавчої влади і, тим більше, глави виконавчої влади. Окрім цього потрібно враховувати можливості впливу законодавчої гілки влади в особі Верховної Ради України. Але треба відзначити й те, що на діяльність органів державної влади опосередковано впливають дії численних партій та громадських організацій. Спрощену схему загальної характеристики органів державної влади України, до компетенції яких належать питання здійснення державної міграційної політики наведено на рис. 2.1.

Президент України виконує вагомую роль у формуванні й функціонуванні системи органів виконавчої влади, оскільки Конституція надає йому значні установчі, кадрові (номінаційні) та деякі інші важливі повноваження у сфері виконавчої влади, їх можна згрупувати у такий спосіб: формування частини органів виконавчої влади; визначення змісту та напрямів їх роботи; забезпечення законності в сфері державного управління. Зокрема, Президент України через свої

конституційні повноваження бере безпосередню участь у формуванні й реалізації державної міграційної політики.

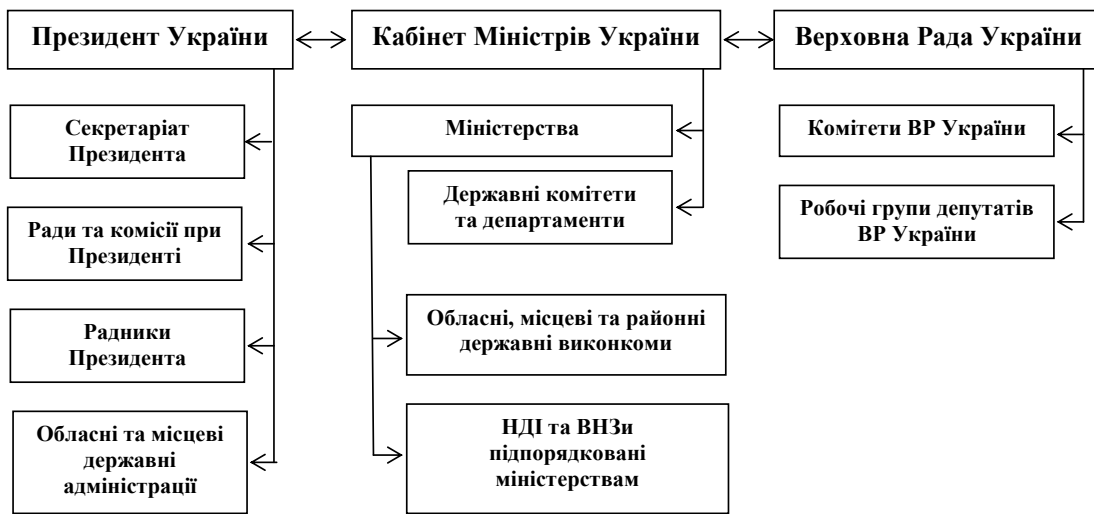

Рис. 2.1. Спрощена схема структури органів державної влади України, до компетенції яких належать питання здійснення державної міграційної політики

На основі Конституції і законів України, для забезпечення виконання посадових повноважень, Президента України наділено правом видавати укази і розпорядження, які за юридичними ознаками можуть бути нормативними, в яких містяться або правила поведінки загального характеру, розраховані на багаторазове застосування, або індивідуальні, що стосуються конкретних відносин чи осіб і мають одноразовий характер. В свою чергу, укази та розпорядження Президента України є правовою базою для видання відповідних актів органами виконавчої влади.

Потрібно зазначити, що укази Президента України, окрім інших питань, регулюють питання щодо документування громадян України для виїзду за кордон та в'їзду в Україну. Ними, зокрема, затверджено положення: про посвідчення особи моряка (Указ від 5 червня 1993 р.); про проїзний документ дитини (Указ від 7 вересня 1994 р.); про посвідчення члена екіпажу (Указ від 13 вересня 1994 р.); про паспорт громадянина України для виїзду за кордон (Указ від 28 жовтня 1993р.); про дипломатичний та службовий паспорти України (Указ від 26 лютого 1998р.).

На значну увагу, з погляду протидії нелегальній міграції, яка є результатом незваженого та неефективного здійснення державної міграційної політики, заслуговує Указ Президента України «Про заходи щодо посилення боротьби з незаконною міграцією» від 18 січня 2001 р., яким було встановлено, що координацію роботи, яка пов'язана з боротьбою з незаконною міграцією, здійснює Міністерство внутрішніх справ України, та затверджено Програму боротьби з незаконною міграцією на 2001-2004 рр. Мета цієї Програми – реалізація державної політики з питань міграції та національної безпеки, спрямованої на активізацію протидії незаконній міграції.

Варто зазначити, що при Президентові України була створена *Рада представників кримськотатарського народу* на підставі Указу Президента України від 18 травня 1999 р., *Рада представників громадських організацій національних меншин України*, створена Указом Президента України від 19 квітня 2000 р. Функціонує також *постійна Комісія з питань громадянства*.

В Секретаріаті (Адміністрації) Президента України для виконання конституційних повноважень Президента України створено спеціальне *Управління громадянства, яке має один із структурних підрозділів – відділ з питань міграції та надання притулку*. Основними завданнями цього Управління є: організаційне, правове, консультативне, інформаційне та аналітичне забезпечення діяльності Президента України щодо реалізації ним конституційних повноважень стосовно прийняття громадянства, надання притулку в Україні, а також здійснення його конституційної функції гаранта прав і свобод людини у сфері громадянства, міграції та притулку. Управління, на підставі відповідного положення, опрацьовує і готує для попереднього розгляду Комісії при Президентові України у питаннях громадянства проекти указів, інших документів та матеріалів із питань прийняття осіб до громадянства України та припинення громадянства України; за дорученням Президента України бере участь у підготовці пропозицій щодо концептуальних основ державної політики, проектів законів та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів, механізму реалізації чинного законодавства України з питань громадянства, міграції та притулку; готує за дорученням Президента України, а також керівництва Адміністрації Президента України висновки і пропозиції щодо законів України, які подаються Президентові відповідно до Конституції України на підпис, у частині, що стосуються громадянства, міграції і притулку та ін. Так 13 вересня 2001 р. тодішній Президент України Л. Д. Кучма підписав Указ за № 836/2001 «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції». Цей важливий документ ще раз підтвердив, що Україна послідовно продовжує курс на гармонізацію міжнаціональних відносин, підтримання атмосфери доброзичливості та консолідації всього українського суспільства, відновлення історичної справедливості щодо народів, депортованих за радянських часів, забезпечення прав біженців, задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави. *Державний комітет України у справах національностей та міграції* (Держкомнацміграції України) очолює Голова, який має заступників. Голову Держкомнацміграції України і його заступників призначає на посаду Президент України за поданням Прем'єр-міністра України. В Держкомнацміграції України є: управління у справах міграції та біженців, управління у справах національностей, відділ у справах української діаспори, міжнародних зв'язків та європейської інтеграції, управління у справах депортованих, управління кадрів та організаційної роботи, управління справами, юридичний сектор. Комітет узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє та подає на розгляд Президентові України, Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення законодавства із зазначених питань. Напрямки діяльності: міжнаціональні відносини, міграція та біженці, репатріація, українська діаспора, Міжнародне співробітництво. Основними завданнями *Держкомнацміграції України* є:

- участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин, забезпечення прав національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в Україну, біженців та інших категорій мігрантів, а також забезпечення зв'язків з українцями, які проживають за межами України;
- координація підготовки і здійснення центральними та місцевими органами виконавчої влади заходів щодо забезпечення прав біженців, національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в Україну, а також у межах повноважень Комітету – прав інших категорій мігрантів;
- організація прийому, облаштування та адаптації депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в Україну;
- забезпечення виконання законодавства України про біженців і міграцію з питань, що належать до його компетенції;
- сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб та розвитку етнічної самобутності українців, які проживають за межами держави, а також зміцненню їх зв'язків з Україною.

Далі слід зазначити, що відповідним чином на управління міграційними процесами впливає такий конституційний орган, як *Рада національної безпеки і оборони України, що координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони*. Важливим є те, що Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. Він формує персональний склад Ради, керує її роботою, вводить своїми указами в дію рішення Ради тощо. Оскільки Концепція (основи державної політики) національної безпеки України розглядає неконтрольовані міграційні процеси як загрозу національній безпеці, враховуючи становище, яке склалося з міграційною ситуацією в державі, що може призвести до небезпечних явищ у різних сферах життєдіяльності країни, обґрунтованою, на наш погляд, має бути присутність у складі Ради національної безпеки і оборони України Голови Державного комітету України у справах національностей та міграції і Директора Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб. Поряд із цим, на увагу заслуговує й інше питання. У Концепції про національну безпеку України неодноразово наголошується на небезпеці виїзду, неконтрольованого відпливу за межі України інтелектуальних, матеріальних та фінансових ресурсів, необхідності протидії цьому. А от небезпеку неконтрольованого державою в'їзду розробники цієї Концепції чомусь не розглядають. Тобто, складається враження, що в Україні владні структури наразі не помічають існування міграційних процесів як цілісного суспільного явища.

Важливу роль у державному управлінні, в тому числі і міграцією, покладено на *Кабінет Міністрів України* – вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. Такий конституційний статус дозволяє Кабінетові Міністрів України не лише самому виконувати Конституцію і закони України, акти Президента України, а й здійснювати одну з найважливіших функцій –

систематичний нагляд за виконанням вимог Конституції та законів України, актів Президента України органами виконавчої влади всіх рівнів та вжиття заходів щодо усунення їх порушень. Слід зауважити, що Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади згідно п. 9 ст. 116 Конституції України. Центральні органи виконавчої влади перебувають у його безпосередньому віданні і йому підпорядковуються. *Отже, Кабінет Міністрів України:*

- визначає у проекті Державного бюджету України обсяги фінансування заходів, які здійснюються на виконання законодавства у сфері міграції;
- затверджує положення про посвідчення біженця, про проїзний документ біженця для виїзду за кордон та інші необхідні документи;
- затверджує порядок працевлаштування, навчання, надання медичної допомоги особам, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця, порядок виплати особам, яким надано статус біженців, грошової допомоги, пенсії, інших видів соціального забезпечення;
- встановлює порядок видачі в'їзних віз членам сім'ї осіб, яким надано в Україні статус біженців;
- встановлює квоти імміграції.

Що ж до безпосередньої діяльності вищого органу виконавчої влади із забезпечення послідовної та комплексної реалізації державної міграційної політики, то, як було зазначено вище, Кабінет Міністрів України 20 серпня 2003 р. затвердив Програму регулювання міграційних процесів на 2003-2005 рр., метою якої є створення ефективного механізму управління міграційними процесами, відповідно до національних інтересів держави.

Далі необхідно звернути увагу на те, що одним з перших нормативно-правових актів Уряду України в міграційній сфері була постанова «Про першочергові заходи щодо вирішення питань виїзду громадян України за кордон» від 31 грудня 1992 р. (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 1993 р.). У ній встановлено, що з метою спрощення порядку виїзду громадян України за кордон, виїзд здійснюється за паспортами, дійсними для поїздок за кордон, без внесення в них дозвільних записів, за наявності візи зарубіжної держави, до якої прямує громадянин, або запрошення встановленого зразка, якщо інше не передбачено міжнародним договором України.

Важливим нормативним актом початкового етапу регулювання міграційних питань стала постанова Кабінету Міністрів України «Про відшкодування витрат іноземними громадянами (особами без громадянства), громадянами України, проведених у зв'язку з їх затриманням за порушення (спробу порушення) державного кордону, утриманням на період адміністративного затримання і депортацією» від 17 вересня 1993 р. Відповідно до нього порушники державного кордону повинні відшкодувати витрати, пов'язані з їх затриманням, утриманням на період адміністративного затримання, депортацією, за рахунок власних коштів, у тому числі у вільно конвертованій валюті за курсом Національного банку України.

Кабінет Міністрів України, в свою чергу, також прийняв постанови, якими затвердив наступні положення. Положення про посвідчення особи на повернення в Україну (постанова від 12 серпня 1994 р.). Це документ, що дає право громадянину України, який постійно проживає в Україні, на в'їзд в Україну у разі втрати або псування під час перебування за кордоном паспорта громадянина України для виїзду за кордон (проїзного документа дитини, дипломатичного паспорта, службового паспорта, посвідчення особи моряка). Посвідчення є власністю України. Наступне – це Положення про вкладку до паспорта громадянина України (постанова від 17 вересня 1996 р.). Це документ, що дає право особі за наявності паспорта громадянина України перетинати відповідно до міжнародних договорів України у спрощеному порядку її державний кордон із суміжними державами. Із метою надання можливості виїзду за кордон особам без громадянства, що постійно проживають в Україні, Кабінет Міністрів України постановою від 7 серпня 1995 р. затвердив спеціальне Положення про посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон.

Органи міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковані спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади у справах міграції. Слід при цьому звернути увагу на те, що згідно Закону України «Про біженців» в новій редакції від 21 червня 2001 р. затверджено повноваження інших центральних і місцевих органів виконавчої влади.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону (до квітня 2003 р. – *Державний комітет у справах охорони державного кордону України*) організовував прийняття заяв про надання статусу біженця від осіб, затриманих за незаконне перетинання державного кордону або спробу такого перетинання з наміром набути статусу біженця, та передає такі заяви до органів міграційної служби, а у разі звернення до нього осіб, які на законних підставах прибули в Україну з наміром набути статусу біженця, роз'яснює їм порядок подання заяви про надання статусу біженців та інформує про місцезнаходження органів міграційної служби.

В областях і районах, містах Києві та Севастополі виконавчу владу здійснюють органи виконавчої влади – *місцеві державні адміністрації* (обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації), голови яких при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня (частина п'ята ст. 118 Конституції України), а також радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами (частина шоста ст. 118 Основного Закону України).

Важливим є те, що органи виконавчої влади відповідно до повноважень у сфері забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод людини та громадянина, визначених законом або іншими правовими актами, управляють, зокрема, міграційними процесами. Згідно зі ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. місцева державна адміністрація забезпечує виконання актів законодавства з питань громадянства, пов'язаних із перебуванням іноземців та осіб без громадянства, сприяє органам внутрішніх справ у додержанні правил паспортної системи; проводить роботу, яка стосується розроблення та

здійснення заходів щодо розміщення, працевлаштування, соціально-побутового й медичного обслуговування біженців, а також депортованих осіб, які добровільно повертаються в регіони їх колишнього проживання; забезпечує виконання законодавства щодо національних меншин і міграції.

Щодо ролі місцевого самоврядування у регулюванні міграційних процесів, то слід звернути увагу на таке. Місцеве самоврядування, яке здійснюють територіальні громади сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, так само на підставі Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. бере участь у вирішенні міграційних питань.

Еміграція також перебуває у віданні *Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України*, які слідкують за дотриманням законодавства про паспорти, виїзд з України громадян України та їх в'їзд в Україну, перебуванням на території України іноземців та осіб без громадянства. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2002 р. у складі Міністерства внутрішніх справ було створено Державний департамент у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, як урядовий орган державного управління. До його повноважень було віднесено досить широкі функції: від імміграційної роботи та боротьби з незаконною міграцією, розгляду документів стосовно набуття/припинення громадянства України, контролю за дотриманням іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, транзитного проїзду через її територію тощо до «розгляду питань щодо надання іноземцю або особі без громадянства статусу біженця», що раніше належало до компетенції Держкомнацміграції.

Також *Міністерство праці та соціальної політики України* відповідно до свого Положення, затвердженого Указом Президента України від 30 серпня 2000 р., виконує такі функції у сфері міграції: вивчає стан використання трудових ресурсів і розвитку процесів на ринку праці, складає на цій основі прогнози щодо регулювання ринку праці та зайнятості населення; бере участь у підготовці програм зайнятості населення, розробляє баланс ринку праці та трудових ресурсів; сприяє в межах ринку праці міжрегіональному перерозподілу робочої сили, готує пропозиції щодо формування державної політики у сфері зовнішньої трудової міграції; бере участь у підготовці та реалізації міжнародних договорів України у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони та умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудова відносин.

Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва та консульські установи України за кордоном беруть участь у підготовці документів та вносять в установленому порядку пропозиції Кабінетові Міністрів України щодо укладення міжнародних договорів із питань, пов'язаних із захистом соціальних, економічних та інших прав і інтересів біженців, у тому числі з компенсацією збитків, завданих біженцям, витратами на їх приймання та облаштування; надають спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади у справах міграції інформацію про становище в країнах походження біженців; у разі потреби

вживають заходів до возз'єднання на території України або поза її межами сімей осіб, яким надано статус біженця, видають в'їзні візи членам сім'ї осіб, яким надано статус біженця в Україні; сприяють добровільному поверненню біженців до країни їх походження чи переселенню у держави, які погоджуються надати їм притулок. Міністерство закордонних справ України здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, у сфері захисту біженців. Зокрема, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил оформлення і видачі паспортів громадянина України для виїзду за кордон і проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення» наказом від 1 липня 1997 р. МЗС України затвердило Правила оформлення і видачі консульськими установами України паспортів громадян України для виїзду за кордон, посвідчень на повернення в Україну громадян України і проїзних документів дитини. Правила визначають компетенцію консульських установ України з цього питання, регулюють порядок одержання, збереження і знищення консульськими установами України бланків паспортів і посвідчень, а також порядок оформлення паспортів, посвідчень і проїзних документів.

Міністерство освіти і науки України за дорученням укладає та забезпечує реалізацію міжурядових угод із питань співробітництва в галузі освіти й науки, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації іноземних громадян у навчально-виховних закладах і науково-дослідних установах України; координує роботу міністерств та інших органів, у закладах яких навчаються іноземці та особи без громадянства.

Основними завданнями *Міністерства юстиції України* в контексті міграційної проблематики є забезпечення реалізації державної політики з питань громадянства, міжнаціональних та міграційних відносин, захисту прав і свобод людини та громадянина. В Міністерстві юстиції України створено відповідний департамент.

Міністерство культури і мистецтв України відповідно до покладених на нього завдань розробляє і здійснює заходи щодо забезпечення умов для відродження і розвитку культурної самобутності корінних народів і національних меншин України; сприяє задоволенню національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України, залучає представників української діаспори до участі у культурно-мистецьких процесах.

Внутрішньою ж міграцією на підставі законодавства України серед інших органів займаються: органи внутрішніх справ – шляхом реєстрації за місцем постійного (тимчасового) проживання; Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерство екології та природних ресурсів України і їх підрозділи на місцях – щодо проблем масових переселень всередині держави, що спричинені Чорнобильською катастрофою, екологічним лихом та іншими надзвичайними ситуаціями; штатні комісії місцевих рад – у вирішенні питань, пов'язаних із встановленням факту розкуркулювання, адміністративного виселення, відшкодуванням матеріальної шкоди, поновленням трудових, житлових, пенсійних та інших

прав громадян, реабілітованих відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Проведений структурно-функціональний аналіз діяльності державних органів виконавчої влади, до компетенції яких належить здійснення державної міграційної політики, дає змогу зробити деякі висновки. Тією чи іншою мірою державне регулювання міграції практикується в більшості країн світу – це обов'язкова складова управління, що перебуває в одному ряду з традиційними силовими відомствами. Нині окремі міністерства та відомства у межах своїх повноважень здійснюють певну діяльність у сфері міграції, але на державному рівні практично не координуються. Розпорошеність функцій регулювання міграційних процесів, безумовно, позначається на їх виконанні.

Отже, сьогодні в Україні немає єдиної адміністративної структури, на яку було б покладено функції здійснення державної міграційної політики, а регулювання зовнішніх міграцій покладається на кілька відомств із збереженням певного паралелізму їхніх функцій. Враховуючи, що практично для всіх міністерств та відомств, які мають завдання і повноваження у сфері регулювання міграційних процесів, що не є безпосереднім змістом їхньої діяльності, належало б створити окремий центральний орган виконавчої влади з питань міграції – Державну міграційну службу з відповідними структурами (по вертикалі і горизонталі) у державних адміністраціях – з повноваженнями організаційно-управлінського, контрольно-реєстраційного та соціально-гуманітарного характеру. Тим більше, що Президент України своїм Указом «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» від 6 лютого 2003 р. прямо зобов'язав Кабінет Міністрів України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську, міські державні адміністрації внести протягом першого півріччя 2003 р. пропозиції щодо утворення єдиного центрального органу виконавчої влади – Державної міграційної служби України, а Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин та міжнародних відносин у квітні 2003 р. рекомендував парламенту підтримати в першому читанні проект Закону України «Про державну міграційну службу в Україні». Внаслідок різноманітності питань, пов'язаних з міграціями, необхідності комплексного підходу до їх вирішення та формування належного для здійснення координуючої функції авторитету доцільно створити таку службу при Кабінеті Міністрів України.

Проаналізуємо повноваження, які варто надати цьому органу. Насамперед зробимо кілька принципових зауважень. По-перше, міграційна служба, має бути цивільною, а не правоохоронною структурою, по-друге, вона має опікуватися нормативною, легальною міграцією, тоді як правопорушеннями в міграційній сфері, незаконним переміщенням людей, доцільно займатися професіоналам з міліції, прокуратури, органів безпеки. Такий підхід базується на тому, що, як зазначено в Концепції адміністративної реформи в Україні, жодний орган виконавчої влади не повинен реалізовувати ті функції, між якими можливий конфлікт інтересів. Ця позиція підкріплюється досвідом регулювання міграційних процесів більшості демократичних країн світу, де силові та гуманітарні функції у сфері міграції виконують різні відомства. Ще одне зауваження щодо принципових підходів до

побудови міграційної служби в Україні полягає в тому, що функції та повноваження цього органу мають визначатися специфікою міграційних процесів, цілями та завданнями міграційної політики держави. Інакше кажучи, калькування чужого, нехай навіть позитивного досвіду, не може бути на користь справі.

Слід визнати, що серед науковців існує думка, що міграційні процеси є занадто складними, щоб поєднати всі функції регулювання ними в одному органі, який мав би вирішувати всі питання: від допуску в країну до освіти чи соціального захисту мігрантів. Разом з тим очевидно, що лише один орган має бути центральним у структурі управління міграційною сферою і відповідати за реалізацію державної міграційної політики. Такий орган має сконцентрувати більшість функцій управління міграційними процесами і бути досить високого рівня. Це забезпечить йому певну незалежність від політичної кон'юнктури, а також полегшить співпрацю і координацію з іншими відомствами, що беруть участь в управлінні міграціями, для яких відповідні функції не є головними.

Також існує і той шлях вирішення питань, що стосується формування і розвитку органів державної виконавчої влади, до компетенції яких належить здійснення державної міграційної політики, що полягає у вдосконаленні існуючої системи. За такого варіанта основні завдання полягатимуть у тому, щоб у стислі терміни прийняти необхідні закони, чітко визначити функції міністерств та відомств, а також місцевих органів виконавчої влади, належним чином скоординувати їх діяльність, посилити фінансове, кадрове і матеріально-технічне забезпечення, створити нові структурні ланки, які будуть обумовлені чинним законодавством України. Однак потрібно зазначити, що цей шлях буде менш ефективним, ніж створення Державної міграційної служби України, адже при цьому буде явно простежуватися розпорошування функцій здійснення державної міграційної політики.

4. Міграційна політика економічно розвинутих країн

Міграційна політика має враховувати світовий досвід, який свідчить про отримання користі навіть з міграції висококваліфікованих спеціалістів. Звичайно мігранти своєю працею примножують національне багатство країни. Досить лише нагадати, що такі країни, як США, Канада, Австралія, Ізраїль та деякі інші, збудували свою економіку винятково за рахунок інтелектуального, фізичного, фінансового потенціалу іммігрантів. А Німеччина і Франція та інші країни Західної Європи значно посилюють свою економічну могутність також за рахунок іммігрантів. Заробляючи пристойні гроші, мігрант має можливість переказати частину їх родичам, які залишилися на батьківщині. Такий фактор розвитку економіки, як грошові перекази, надзвичайно важливий не лише для держав третього світу (в деяких з них грошові перекази в окремі роки становили до 50% ВВП), а й ряду країн Європейського Союзу – Португалії, Греції, Ірландії, Фінляндії.

Більшість економічно розвинутих країн, які насамперед, активно імпортують трудові ресурси, використовують селективний підхід при регулюванні імміграції. Його зміст укладається в тому, що держава не перешкоджає в'їздові тих категорій працівників, які потрібні в даній країні, обмежуючи в'їзд усім іншим.

Перелік бажаних імігрантів варіюється від країни до країни, але звичайно вони відносяться до однієї з таких категорій:

- працівники, готові за мінімальну оплату виконувати важку, шкідливу, брудну і некваліфіковану роботу: будівельні, підсобні, сезонні, вахтові, муніципальні робітники;
- фахівці для нових і перспективних галузей – програмісти, вузькоспеціалізовані інженери, банківські службовці;
- представники рідкісних професій – ювеліри, реставратори картин, лікарі з нетрадиційної медицини;
- фахівці зі світовим ім'ям – музиканти, артисти, учені, спортсмени, лікарі, письменники;
- крупні бізнесмени, які переносять свою діяльність у приймаючу країну, інвестуючи капітал і створюючи нові робочі місця.

Проблемами трудової іміграції займаються державні інститути приймаючих країн, що діють на основі національного законодавства, а також підписаних двосторонніх і багатосторонніх угод. Звичайно в процесі дозволу на іміграцію задіяно як мінімум три державних відомства: міністерство закордонних справ, що видає через своє консульське управління видачею в'їзних віз, міністерство юстиції в особі служби по іміграції або інші органи прикордонного контролю, що безпосередньо виконують визначений законом режим в'їзду, а також міністерство праці, що наглядає за використанням іноземної робочої сили.

Засоби і методи реалізації державної міграційної політики змінюються залежно від конкретної ситуації на ринку праці. Так, в умовах дефіциту трудових ресурсів у західноєвропейських країнах застосовувались державні заходи заохочення іміграції, у тому числі й нелегальної. Коли ж інтереси підприємств породили потребу в зниженні рівня іміграції, державне регулювання поставило бар'єри новому припливу іноземних працівників.

У США, наприклад, відповідно до закону про іміграцію проблемами іміграції займаються: державний департамент, у рамках якого діє Бюро по консульських питаннях, що визначає візовий режим; міністерство юстиції в особі свого підрозділу – Служби іміграції і натуралізації, головне завдання якої – впроваджувати в життя всі положення іміграційного законодавства. Міністерство праці визначає, чи не йде працевлаштування імігрантів врозріз з інтересами скорочення безробіття серед громадян своєї країни. Заохочується іміграція осіб зі стажем роботи зі спеціальності і високої професійної підготовки, що оцінюється по спеціально розробленій методиці. Імігрант повинний протягом останніх п'яти років, безпосередньо попередньому його приїздові в США, мати мінімум два роки стажу роботи зі спеціальності, що вимагає мінімум дворічної підготовки. Мінімальний рівень освіти імігрантів повинний відповідати рівневі американської школи (12-річний курс навчання). У США не допускаються наркомани, особи, що страждають психічними захворюваннями. Стан здоров'я повинен бути підтверджений довідкою сертифікованої медичної установи. Економічні критерії іміграції також досить тверді: 10 тис. імігрантських віз видається іноземцям, що вклали в економіку США більш 500 тис. дол. Однак це само по собі не гарантує

одержання посвідки на проживання: наприклад, у 1993 р. з 225 подібних заяв від іммігрантів, готових інвестувати, 140 було відхилено.

У більшості країн дозвіл на в'їзд видається іммігрантові на підставі підписаного контракту з наймачем про його працевлаштування і висновку міністерства праці про те, що дана робота вимагає спеціальних навичок або з інших причин, не може виконуватися місцевими робітниками. У деяких країнах перед видачею дозволу на в'їзд потенційного іммігранта його роботодавець зобов'язаний дістати згоду міністерства внутрішніх справ і профспілок відповідної галузі.

Нормативно-правова база для імміграції в більшості приймаючих країн представлена величезною кількістю законів і підзаконних актів. *Основні риси імміграційного законодавства в економічно-розвинутих країнах такі.*

Професійна кваліфікація. Законодавства всіх приймаючих країн установлюють тверді вимоги до рівня освіти і стажу роботи зі спеціальністю. Мінімальна вимога до освіти: повний курс середньої школи або професійно-технічного училища, що повинно підтверджуватися відповідним дипломом. У більшості випадків диплом необхідно перепідтверджувати або оцінювати в приймаючій країні на предмет відповідності вимог до фахівця у відповідній сфері в даній країні вимогам, що висуваються до випускника з даної спеціальності в країні-експортері робочої сили. Пріоритет при найманні на роботу віддається приймаючими країнами фахівцям, що мають як мінімум 3-5 років стажу роботи за спеціальністю. Можуть знадобитися також і рекомендаційні листи.

Обмеження особистого характеру. Зрозуміло, законодавство приймаючих країн висуває тверді вимоги до стану здоров'я іммігрантів. У країни не допускаються наркомани, психічно хворі люди, люди, заражені вірусом СНІД. Іммігранти зобов'язані представити довідку про стан свого здоров'я, завірену консульською установою приймаючої країни, або пройти спеціальне медичне обстеження. Віковий ценз іммігрантів установлюється законодавством у залежності від галузі промисловості, у якій вони мають намір працювати. Звичайно він коливається в межах 20-40 років. Нарешті, надзвичайно серйозними є законодавчі вимоги до політичного і соціального вигляду іммігрантів. Найчастіше законодавчо заборонено іммігрувати особам, раніше засудженим за карні злочини, членам терористичних і профашистських організацій. Наприклад, відповідно до законів США в'їзд у країну закритий: іноземцям, що мають заразні хвороби, психічні захворювання, що становлять небезпеку для них самих і навколишніх, або є наркоманами; іноземцям, засудженим у зв'язку з карним злочином, що мав у минулому дві і більш судимості з загальним терміном вироку більш 5 років позбавлення волі, особам що приїжджають для заняття проституцією або викритим у занятті проституцією протягом останніх 10 років, викритим у перевезенні наркотиків або скоївшим злочин на території США; іноземцям, метою в'їзду яких у США є шпигунство, саботаж, порушення правил експорту, скинення американського уряду, участь у терористичних акціях; іноземцям, що були членами або співробітничали з комуністичними й іншими тоталітарними партіями; іноземцям, що у співробітництві з нацистською партією Німеччини брали участь у переслідуваннях інших осіб по расових, національних і політичних причинах; іноземцям, що беруть участь у геноциді; іноземцям, що не можуть забезпечити себе

і будуть тягарем для американського суспільства (зажадають виплати бюджетних допомог); іноземцям, що не одержали дозволу Департаменту праці на заняття кваліфікованою або некваліфікованою роботою в США і іноземцям, що закінчили іноземні медичні навчальні заклади і не склали іспит у США на право заняття лікарською діяльністю; іноземцям, депортованим зі США протягом останнього року, що намагалися одержати візу шляхом підробки або перекручування інформації, що допомагали іншим іноземцям в'їхати на територію США з порушенням закону. Згідно американському закону особи, що були в комуністичній і іншій тоталітарній партіях, можуть бути допущені на територію країни тільки у випадку, якщо представлять доказ, що причетність до згаданих організацій не була добровільною, мала місце до досягнення даною особою 16-річного віку, мала на меті необхідність заробити на життя, припинилася не менш чим за 2 роки до подачі клопотання (для партії, що здійснює керівництво в іноземній державі, – не менш чим за 5 років).

Кількісне квотування. Більшість країн, що приймають іммігрантів, установлюють їхню максимальну кількість. Кількісні квоти можуть вводитися в рамках всієї економіки в цілому, визначаючи максимальну частку іноземної робочої сили в числі всіх трудових ресурсів; у рамках окремих галузей, визначаючи максимальну частку іноземних робітників у числі всіх зайнятих у даній галузі; у рамках окремих підприємств, визначаючи максимальну частку іноземних робітників на одному підприємстві: або як обмеження на загальну кількість іммігрантів, що приїжджають у країну протягом одного року. Кількісне квотування є досить твердим методом державного регулювання імпорту робочої сили і звичайно визначається законами, за дотриманням яких наглядають правоохоронні органи.

Економічне регулювання. Економічне регулювання уводить фінансові обмеження, що забезпечують скорочення чисельності іммігрантів. Що стосується юридичних осіб, то в деяких країнах фірми мають право наймати іноземну робочу силу тільки по досягненні визначеного обсягу обороту і продажу або після внесення визначених платежів у державний бюджет. Приватні особи мають право іммігрувати, тільки якщо вони готові інвестувати в економіку приймаючої країни визначену законом суму, доводять легальність походження цих грошей і створюють визначену кількість робочих місць. По законодавству деяких країн за оформлення імміграції і працевлаштування на місцеве підприємство іммігранти зобов'язані платити. Деякі пільги надаються для керівного складу корпорацій, що мають право укладати угоди від її особи, заможним іноземцям, готовим використовувати працю місцевих громадян у домашньому господарстві.

Тимчасові обмеження. Законодавства більшості країн установлюють максимальні терміни перебування іноземних працівників на їхній території, після закінчення яких вони повинні або залишити приймаючу країну, або одержати від компетентних органів дозвіл на продовження свого перебування в ній. Найчастіше для осіб, що мали в приймаючій країні статус стажистів або студентів, передбачаються тверді правила, що не дозволяють продовжити своє перебування в ній, вимагають обов'язкового виїзду на батьківщину, перебування там мінімум протягом декількох років, тільки після цього вони здобувають право знову приїхати в приймаючу країну.

Географічні пріоритети. Практично кожна країна, що приймає іммігрантів, законодавчо встановлює географічну і національну структуру імміграції. Вона звичайно регулюється за допомогою кількісних квот на в'їзд іммігрантів з визначених країн. Іноді, щоб уникнути обвинувачень в упередженості і порушенні прав людини, уряд проводить у рамках географічних квот лотереї на право іммігрувати між представниками різних країн. У США, географічна структура імміграції встановлюється законодавчо. Так, для того, щоб на недискримінаційній основі забезпечити збалансованість імміграції різних національностей, у США щорічно проводиться лотерея відповідно до програми диверсифікованості іммігрантських віз DV-1. На підставі статистики імміграції за попередні п'ять років установлюються країни, що експортують найбільшу кількість робочої сили в США. Потім на основі спеціально розроблених формул визначається квота кожної країни, громадяни якої мають право брати участь у лотереї. Чим більше була імміграція з даної країни за попередні п'ять років, тим менше квота цієї країни в лотереї. У 1996 фінансовому році в лотереї розігрувалося 55 тис. іммігрантських віз. З них на всі країни Африки приходилося 20 200 віз, Азії – 6837 віз (усі країни, крім Китаю, Тайваню, Індії, Філіппін, В'єтнаму і Південної Кореї), Європи – 24 549 віз (усі країни, крім Великобританії і її залежних територій), Північної Америки – 8 віз (тільки Багами), Океанії – 817 віз (усі країни), Південної Америки, Центральної Америки і Карибського басейну – 2589 віз (усі країни, крім Мексики, Ямайки, Сальвадору і Домініканської Республіки). Для того щоб брати участь у лотереї, повідомлення про яку публікується в газетах багатьох країн світу, досить просто до визначеного терміну послати за зазначеною адресою в Національний візовий центр лист, повідомивши своє ім'я, рік і місце народження, дані про дружину/чоловіка і про дітей, зворотню адресу і країну, громадянами якої є учасники лотереї. Ці дані закладаються в комп'ютер, що потім і робить випадкову вибірку потенційних власників віз. Виграш у лотереї не означає, що віза видається автоматично. Усе рівно потрібно подати заяву, надати набір необхідних за законом документів для виконання імміграційних формальностей, і сплатити держмити в розмірі 200 дол.

Заборони. Явні і приховані заборони наймати іноземну робочу силу звичайно містяться в законах про професії, якими іноземцям займатися заборонено. Явні заборони прямо вказують галузі або спеціальності, у яких працювати іноземцям не можна. Приховані заборони, навпаки, установлюють перелік галузей або спеціальностей, у яких можуть працювати тільки громадяни даної країни, перекриваючи тим самим доступ до них іноземцям. Звичайно для будь-яких пересувань іммігранта є спеціальності, де для зміни місця роботи потрібно одержувати додатковий дозвіл імміграційної влади, яка може і відмовити в його видачі. Зрозуміло, заборонена нелегальна імміграція, що у більшості країн припиняється поліцейськими методами, які далеко не завжди ефективні. Законодавчо встановлюються санкції за порушення порядку імміграції. Вони можуть накладатися як на самих мігрантів, так і на тих, хто допомагає їм незаконно в'їхати в країну або наймає на роботу. Незаконне проникнення в країну вважається злочином. За його здійснення передбачаються депортація, грошові штрафи або тюремне ув'язнення. Подібний злочин, зроблений повторно, карається повторною депортацією, великим грошовим штрафом і більш тривалими термінами ув'язнення.

За незаконне посередництво або наймання на роботу нелегального іммігранта, що також вважаються злочином, передбачаються настільки великі штрафи, що вони можуть призвести до руйнування деяких невеликих фірм і підприємств.

Окремим питанням міграційної політики економічно розвинутих країн постає стимулювання рееміграції. В умовах тиску з боку профспілок, що бачать у напливі іммігрантів головну причину безробіття, уряди багатьох західних країн з початку 70-х років почали вживати активних заходів щодо стимулювання виїзду іммігрантів назад на батьківщину. Наведемо перелік традиційних державних заходів щодо рееміграції:

Програми стимулювання рееміграції. Такі програми включають широке коло заходів, починаючи від заходів для примусової репатріації незаконних іммігрантів до надання матеріальної допомоги іммігрантам, що бажають повернутися на батьківщину. У західноєвропейських країнах (ФРН, Франція, Нідерланди) приймалися програми матеріального заохочення рееміграції, що передбачають виплати вихідних допомог при добровільному звільненні іммігрантів і їхньому від'їзді на батьківщину. У деяких випадках допомоги виплачувалися при одній тільки заяві іммігранта про його бажання залишити приймаючу країну, в інші – через якийсь час після його фактичного повернення додому. Причому одержання вихідної допомоги позбавляло іммігранта права повторно в'їхати в приймаючу країну. Виплати допомоги здійснювалися за рахунок коштів, накопичених у фонді соціального страхування або пенсійному фонді в результаті відрахувань підприємством, що найняло іммігранта на роботу. Хоча вважалося, що такий спосіб фінансування не стає додатковим тягарем на видаткову частину бюджету, на практиці бюджетні витрати виявилися також досить значними в результаті необхідності створення електронної системи державного обліку іммігрантів і виплати допомог. Ефективність програм стимулювання рееміграції залишається досить низкою.

Програми професійної підготовки іммігрантів. Як спосіб, що міг би спонукати іммігранта повернутися на батьківщину, уряди окремих країн (Франція, ФРН, Швейцарія) розглядають програми професійної освіти іммігрантів. За логікою цих програм, одержавши освіту в розвинутій країні, іммігранти зможуть розраховувати на більш високооплачувану і престижну роботу, що і спонукає їх повернутися на батьківщину. Однак інтерес з боку іммігрантів до участі в таких програмах виявився досить низьким з тієї причини, що отримання спеціальності само по собі не гарантує одержання роботи з цієї спеціальності на батьківщині. Тому більшість іммігрантів воліли зберегти свої існуючі, нехай і низькооплачувані, роботи в розвинутих країнах, чим реемігрувати і намагатися знайти кращу роботу на батьківщині.

Програми економічної допомоги країнам масової еміграції. Розвинуті країни укладають угоди з країнами-експортерами робочої сили про інвестиції частини переказів працівників на батьківщину і частини державних коштів у створення нових підприємств у країнах, що розвиваються, що могли б стати місцями роботи для реемігрантів. Такі підприємства набували форму кооперативів, спільних компаній, акціонерних товариств. Найбільший розвиток ця форма одержала у двосторонніх відносинах ФРН і Туреччини. У ряді випадків нові турецькі компанії,

створені в основному за німецькі гроші, не тільки стали пунктом притягання для реемігрантів, але і призупинили нові потоки еміграції з Туреччини.

Незважаючи на активні дії урядів приймаючих країн, більшість програм стимулювання рееміграції не досягли поставлених цілей: при деякому збільшенні рееміграції на початку їхнього здійснення від'їзд іноземних робітників на батьківщину різко зменшувався в міру того, як скорочувалося фінансування програм. Однак головною причиною їхньої низької ефективності є те, що уряд країн, який експортує робочу силу, не зацікавлений в її реекспорті і не приймає належних зусиль по скороченню еміграції.

Отже, державна міграційна політика країн здійснюється на основі національного законодавства приймаючих країн і країн, що експортують робочу силу, а також на основі міждержавних і міжвідомчих угод між ними та міжнародними організаціями. Регулювання міграційних процесів здійснюється через прийняття фінансованих з бюджету програм, спрямованих на обмеження припливу іноземної робочої сили або на стимулювання іммігрантів до повернення на батьківщину. Більшість приймаючих країн використовують селективний підхід при регулюванні імміграції. Відсівання небажаних іммігрантів здійснюється на основі вимог, пропонованих до кваліфікації, освіти, віку, стану здоров'я, на основі кількісного і географічного квотування, прямих і непрямих заборон на в'їзд, тимчасових і інших обмежень. Стимулювання рееміграції здійснюється через виплату матеріальної компенсації виїжджаючим іммігрантам, створення робочих місць, професійну підготовку іммігрантів, надання економічної допомоги країнам масової еміграції.

Контрольні запитання

1. Що таке державна міграційна політика України?
2. Наведіть завдання, принципи, функції та інструменти державної міграційної політики України.
3. Визначте етапи становлення державної міграційної політики в Україні та її сучасне спрямування.
4. Назвіть перспективні напрями діяльності органів державної влади щодо реалізації державної міграційної політики.
5. Визначте можливі заходи організації управління міграційними процесами.
6. Хто займається розробкою та виконанням державної міграційної політики?
7. Як можна оптимізувати структуру органів державної влади, до компетенції яких належать питання здійснення державної міграційної політики?
8. Які особливості міграційної політики економічно розвинутих країн?

Тема 2. Законодавчі основи регулювання міжнародної трудової міграції в Україні

1. *Основи вітчизняного законодавства щодо працевлаштування в Україні.*
2. *Міжнародне правове регулювання трудової діяльності працівників.*
3. *Організація посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном.*
4. *Забезпечення права громадян України на виїзд і в'їзд в Україну.*
5. *Умови виїзду і в'їзду в Україну іноземців і осіб без громадянства.*
6. *Особливості працевлаштування іноземців в Україні.*
7. *Відповідальність іноземців і осіб без громадянства щодо скоєних правопорушень на території України.*

1. Основи вітчизняного законодавства щодо працевлаштування в Україні

Основи вітчизняного законодавства щодо працевлаштування в Україні визначено: Конституцією України, Кодексом законів про працю України, Законом України «Про зайнятість населення», Законом України «Про оплату праці», Законом України «Про відпустки», Кримінальним кодексом України.

Конституція України гарантує кожному громадянину нашої держави право на працю і соціальний захист. Згідно Конституції, громадяни України мають право вільно обирати види своєї діяльності, професію і місце роботи відповідно до своїх потреб і здібностей.

Розглянемо основні положення Конституції щодо працевлаштування громадян. Стаття 25 визначає що громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Стаття 43 гарантує кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. У статті 55 кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожен має право після використання всіх засобів правового захисту у власній країні звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кодекс законів про працю України ґрунтовно розглядає окремі питання трудових відносин в країні. Розглянемо основні положення Кодексу законів про працю України, щодо працевлаштування громадян. Стаття 2 визначає що держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а за необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про

роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці. Стаття 2¹ підтверджує рівність трудових прав громадян України. Наша держава забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Стаття 5¹ визначає гарантії забезпечення права громадян на працю. Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України; вільний вибір виду діяльності; безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб; надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів; безплатне навчання безробітних новим професіям, перепідготовку в навчальних закладах або у системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії; компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість; правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи. Стаття 8 визначає регулювання трудових відносин громадян, які працюють за межами своїх держав. Трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються законодавством держави, в якій здійснено працевлаштування (наймання) працівника, та міжнародними договорами України. Стаття 8¹ визнає співвідношення міжнародних договорів про працю і законодавства України і наголошує, що якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлюються інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди. Згідно статті 9, умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є недійсними.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення України і його захисту від безробіття, а також гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю. У цьому Законі України визначаються положення про зайнятість, безробіття, основні принципи державної політики зайнятості, державні гарантії права на вибір професії, право громадян на працевлаштування, питання регулювання зайнятості, діяльність Державної служби зайнятості, діяльності профспілок та державних фондів, визначаються питання компенсацій та гарантій при втраті роботи.

Закон України «Про оплату праці» визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та господарювання, а також з окремими громадянами; визначає сфери державного і договірної регулювання оплати праці;

спрямований на забезпечення відтворювальної і стимулюючої функції заробітної плати. У цьому Законі розглядаються питання змісту заробітної плати, її структури, розміру заробітної плати, питання державного регулювання оплати праці, договірне регулювання оплати праці, права працівника на оплату праці та їх захист.

Закон України «Про відпустки» визначає, що право на відпустки мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи. Іноземні громадяни та особи без громадянства, які працюють в Україні, мають право на відпустки нарівні з громадянами України. Право на відпустки забезпечується: гарантованим наданням відпустки визначеної тривалості із збереженням на її період місця роботи, заробітної плати у випадках, передбачених цим Законом. У Законі визначаються умови надання відпусток без збереження заробітної плати громадянам, що надається працівникові в обов'язковому порядку.

Кримінальний кодекс України визначає відповідальність громадян за порушення вітчизняного законодавства. Так у статті 75 „Незаконне перетинання державного кордону України” визначається, що перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без встановлених документів чи дозволу відповідних державних органів, вчинене протягом року після накладення адміністративного стягнення за таке діяння, - карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті ж дії, вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, - караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої. Чинність цієї статті не поширюється на випадки повернення в Україну громадян України, які незаконно перетнули державний кордон України, а так само прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства, для використання ними права на притулок або набуття статусу біженця, якщо вони в установленій законом термін звернулися до відповідних органів державної влади.

У статті 75-1 „Незаконне переправлення осіб через державний кордон України” говориться, що організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України або керівництво такими діями – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років або штрафом від трьохсот п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією засобів вчинення злочину. Ті ж дії, вчинені повторно, або посадовою особою з використанням нею влади чи посадового становища, або за попереднім зговором групою осіб, - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією майна і засобів вчинення злочину. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна і засобів вчинення злочину.

Відносно торгівлі людьми у статті 124-1 „Торгівля людьми” визначено, що відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу, або іншої оплатної передачі з метою

сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попереднім зговором групою осіб, з використанням посадового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої. Дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою, або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Таким чином, можна відзначити, що в Україні в цілому створено законодавчу базу в сфері міграції. Проте існуючі законодавчі акти, не є вичерпним джерелом формування міграційної політики. Тобто, нормативно-правова база в сфері міграції не є абсолютно досконалою та повною: її не можна визнати цілісною; ряд її положень є не повною мірою науково обґрунтованими; вона потребує уніфікації; існує потреба в прийнятті цілої низки законів, які б по-новому або додатково врегулювали важливі питання в міграційній сфері.

Формування нормативно-правової бази державної міграційної політики України не завершується у часі. Воно триває і дотепер. При цьому варто враховувати, що міграційне законодавство України останнім часом дуже швидко оновлюється, удосконалюється. Готуються нові законопроекти, підзаконні акти, ведуться міждержавні переговори про укладання двосторонніх угод, здійснюються підготовчі заходи, спрямовані на приєднання України до універсальних і регіональних міжнародних договорів у сфері міграції. Цьому свідчення є те, що експерти Міжнародної організації з міграції оцінюють законодавство України у міграційній сфері як найбільш розвинуте на теренах СНД. *Основним напрямом удосконалення міграційного законодавства є приведення його у відповідність до Конституції України і міжнародних стандартів у сфері прав людини. На вирішення цих питань спрямовано проекти законів України в сфері міграції.*

2. Міжнародне правове регулювання трудової діяльності працівників

Один із важливих показників ефективності захисту кожною державою прав своїх громадян за кордоном є здатність швидкого реагування на внутрішні соціальні зміни. В умовах української ринкової економіки наші громадяни дедалі більше потребують соціальних гарантій та захисту з боку держави в реалізації свого права на працю. На внутрішньому ринку праці існує невідповідність попиту та пропозиції робочої сили, що призвело до масового виїзду громадян України за кордон з метою працевлаштування.

Зараз лише незначна частина українських трудових іммігрантів працює за контрактами, а більшість наших співвітчизників перебуває за кордоном у статусі

нелегальних мігрантів. Саме вони є найбільш дискримінованою і незахищеною категорією іноземців, і саме вони стають об'єктом зловживань з боку роботодавців – ідеться про дискримінацію як щодо умов праці та проживання, так і стосовно розмірів заробітної плати.

Відсутність достатніх засобів для забезпечення елементарних побутових потреб, дозволу на перебування в країні, медичної страховки на випадок захворювання, неможливість виїхати за межі держави перебування, постійний страх перед місцевою поліцією – усе це, на жаль, є звичайними ознаками життя українського заробітчанина за кордоном.

Водночас замкненість наших громадян, їхній ізольований спосіб життя за кордоном та острах перед депортацією або переслідуванням (з боку правоохоронних органів або й українських кримінальних елементів, присутніх у великих містах іноземних держав) не дають можливості посольствам України належно відслідковувати всі випадки правопорушень щодо українських громадян.

Практика свідчить, що намагання наших громадян самотужки вирішити правові питання «на місцях» не приводять до належних результатів. Подеколи наші співвітчизники можуть отримати незначні фінансові відшкодування за завдану їхньому здоров'ю шкоду від роботодавців, але у більшості випадків це супроводжується жорсткими ультиматумами з боку останніх, котрі прагнуть убезпечитись від небажаного спілкування з поліцією, а також і від обов'язкових відшкодувань у належних обсягах.

Іноземні ж адвокати, коли йдеться про правопорушення щодо українців, відверто шукають для себе легкого заробітку. Незнання власних прав, особливостей місцевого законодавства і елементарний мовний бар'єр – лише деякі з причин, з яких наші співвітчизники стають жертвами місцевих ділків від юриспруденції.

Сьогодні і в Україні існують недобросовісні структури, що на посередницьких засадах займаються працевлаштуванням українських громадян за кордоном, не завжди маючи на це відповідні ліцензії, що призводить до ризику для громадян стати жертвами дій злочинців, торговців людьми чи шахраїв. Серед численних сумнозвісних прикладів – крюїнгові компанії, що будують свій бізнес на пропозиціях працевлаштування українських моряків. Чимало таких компаній – це «одноденки», що зникають, «законтрактивши» бажану кількість осіб. При цьому звичним сценарієм є підписання контракту в одному примірнику, подеколи іноземною мовою із замаскованими пунктами щодо звільнення крюїнгової компанії від будь-якої відповідальності. Як реакція на подібні зловживання нині на розгляді у Верховній Раді України перебуває законопроект І. Шарова та М. Ноценка, яким передбачено посилення відповідальності юридичних осіб, які надають послуги з працевлаштування громадян.

Безперечно, держава має забезпечувати інформування населення про потенційні ризики, з якими може стикнутися український громадянин при виїзді за кордон на роботу, а також про можливості й переваги легального працевлаштування. Водночас не можна цілковито зняти відповідальність з громадянина за його власні дії як до, так і після виїзду за кордон. Адже часто, навіть розуміючи неправомірність власних кроків і пов'язаний з ними ризик, український мігрант все ж наважується на них у надії, що негативні наслідки оминуть саме його.

Справедливим буде відзначити, що останнім часом Україна помітно активізувала роботу в напрямку організації захисту наших співвітчизників за кордоном. Як один з помітних кроків у квітні 2004 року наказом Міністра закордонних справ України в Управлінні консульської служби МЗС була введена посада головного радника з морських питань. Основна мета запровадження цієї посади – координація діяльності установ і відомств України, консульських та дипломатичних представництв України за кордоном, судноплавних компаній, міжнародних морських і правозахисних організацій у питаннях захисту морських інтересів України та прав українських моряків.

У лютому 2005 року на базі МЗС України засновано Центр допомоги українцям за кордоном, покликаний опікуватися проблемами українських трудящих-мігрантів, тому що «з огляду на динаміку міграційних процесів, зокрема потоків трудової міграції з України, питання захисту прав та інтересів українських трудящих-мігрантів за кордоном набуло, без перебільшення, державного значення». Головна мета створення цього Центру полягає у зміні підходів у питанні захисту наших громадян, а саме, в організації роботи на запобігання можливим негативам, ліквідації правового нігілізму в питанні працевлаштування за кордоном, проведенні попередньої правової інформаційно-роз'яснювальної роботи, а також наданні правового захисту громадянам України, які працюють за кордоном, з використанням усіх можливих форм захисту перед роботодавцями країни працевлаштування їх прав та інтересів, які впливають з національного законодавства країни перебування та міжнародно-правових актів.

Зважаючи на необхідність належного правового захисту наших громадян за кордоном до роботи Центру залучено й українські юридичні структури – Українську іноземну юридичну колегію УКРІНЮРКОЛЕГІЮ та адвокатське бюро «Правовий радник». Відділення Центру вже діють у Львівській та Закарпатській областях – на базі регіональних представництв МЗС, у консульських установах України за кордоном, а також у почесних консульствах у державах, де працюють найбільше наших громадян.

Велика ефективна робота в напрямку забезпечення дотримання прав та свобод українських трудящих-мігрантів за кордоном проводиться Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, який за результатами своєї діяльності готує спеціальні щорічні парламентські доповіді щодо стану дотримання та захисту прав громадян України за кордоном.

Варто відзначити роботу законодавчої та виконавчої влади в напрямку ратифікації та забезпечення виконання міжнародних угод, спрямованих на дотримання прав та соціальних гарантій наших співвітчизників, які працюють за кордоном.

Назвемо найважливі міжнародні документи, ратифіковані Україною у цій сфері регулювання міграційних процесів.

- Угода між Урядом Російської Федерації і Урядом України про трудову діяльність і соціальний захист громадян Росії і України, які працюють за межами кордонів своїх країн (15.01.93);

- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав (11.12.93);
- Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудівників-мігрантів СНД (15.04.1994);
- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав (17.06.95);
- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав (17.06.95);
- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення (19.08.95);
- Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах (22.11.95);
- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення (14.12.95);
- Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки (21.03.96);
- Угода між Міністерством праці України та Міністерством праці і соціальних справ Чеської Республіки про співробітництво в галузі праці і зайнятості (21.03.96);
- Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян (07.10.96);
- Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки в галузі соціального забезпечення (20.02.97);
- Угода між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про взаємне працевлаштування громадян (04.02.98);
- Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення (26.02.98);
- Угода між Кабінетом Міністрів України та міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції (03.12.99);
- Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення (23.04.01);
- Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення (04.09.01);
- Договір між Україною та Чеської Республікою про соціальне забезпечення (04.07.01);
- Угода між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці (13.02.03);

- Угода між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамахірією про співпрацю у сфері праці та працевлаштування (14.10.03).

Безумовно, важливим кроком у сфері захисту українських трудящих-мігрантів стало підписання Україною 2 березня 2004 року Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів. Значення цієї Конвенції для нашої держави важко переоцінити тому, що вона є чинною для тих країн, де працюють найбільше українців. На сьогодні Конвенція набрала чинності для Італії, Іспанії, Португалії, Туреччини, Франції, Нідерландів, Норвегії, Швеції. У рамках зусиль України, спрямованих на забезпечення прав її громадян за кордоном, уже в 2005 р. вдалося домогтися проведення легалізації у тих країнах Західної Європи, де особливо велика кількість українців перебуває на заробітках нелегально: назустріч потребам наших співвітчизників пішли уряди Італії, Іспанії, Чеської Республіки. При цьому, лише кілька десятків тисяч наших українських працівників-нелегалів скористалися можливістю легалізувати своє перебування в іноземних державах – передусім через брак інформації.

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів прийнята у Страсбурзі, 24 листопада 1977 р. Держави, які підписали цю Конвенцію, дали згоду забезпечити режим праці трудящих-мігрантів в усіх аспектах життя не менш сприятливий, ніж режим, що надається працівникам, які є громадянами приймаючої держави та поліпшувати їх соціальне становище і членів їхніх сімей. Так у статті 1 дається визначення терміну «трудящий-мігрант», що означає громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території з метою здійснення оплачуваної діяльності. Згідно частини 2 цієї статті, Конвенція не застосовується до: прикордонних робітників; акторів, артистів естради і спортсменів, запрошених на короткий проміжок часу, а також до осіб вільної професії; моряків; осіб, що отримують професійну підготовку; сезонних робітників; сезонні трудящі-мігранти – це особи, які, будучи громадянами однієї Договірної Сторони, займаються на території іншої Договірної Сторони діяльністю, що залежить від пори року, за договором на визначений період або для виконання конкретно визначеної роботи; робітників, які є громадянами Договірної Сторони, що виконують конкретну роботу на території іншої Договірної Сторони від імені підприємства, штаб-квартира якого знаходиться за межами території цієї Договірної Сторони. Стаття 2 визначає форми добору трудящих мігрантів. Так, частина 1 цієї статті доводить, що добір майбутніх трудящих-мігрантів може здійснюватися на персональний або неперсональний запит, і в останньому випадку він здійснюється через посередництво офіційного органу держави походження, якщо такий орган існує, та у разі необхідності – через посередництво офіційного органу приймаючої держави. Згідно частини 2 адміністративні витрати, пов'язані із добором, офіційним рекомендуванням та працевлаштуванням, якщо ці процедури здійснюються офіційним органом, майбутнім трудящим-мігрантом не сплачуються. Стаття 3 визначає умови медичного огляду і проведення професійного іспиту. Згідно частини 1 добору майбутніх трудящих-мігрантів можуть передувати медичний огляд і професійний іспит. А по частині 2 метою медичного огляду та професійного іспиту є встановити, чи відповідає фізичний та психічний стан здоров'я, а також технічна

кваліфікація майбутнього трудящого мігранта запропонованій йому роботі, а також упевнитися, що стан його здоров'я не загрожуватиме здоров'ю людей. Частина 3 доводить, що порядок відшкодування витрат, пов'язаних із медичним оглядом і професійним іспитом, визначається у разі необхідності у двосторонніх угодах таким чином, щоб такі витрати не сплачувалися майбутнім трудящим-мігрантом. Частина 4 визнає що трудящий-мігрант, якому зроблено персональну пропозицію щодо роботи, складає професійний іспит тільки на прохання роботодавця, за винятком випадків, коли існує підозра у поданні неправдивих відомостей. У відповідності до статті 4 визначається право на виїзд, право на допуск та адміністративні формальності. За частиною 1 кожна Договірна Сторона гарантує трудящим-мігрантам такі права: право залишати територію Договірної Сторони, громадянами якої вони є; право на допуск на територію Договірної Сторони з метою здійснення оплачуваної діяльності після отримання на це дозволу і необхідних документів. Ці права підлягають таким обмеженням, які передбачені законодавством і необхідні для охорони національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності людей. Документи, необхідні трудящому-мігранту для еміграції та імміграції, видаються якнайшвидше, безкоштовно або з оплатою у розмірі, що не перевищує адміністративних витрат на них. За статтею 5 визначаються формальності та процедура, що стосуються трудового договору. Кожному трудящому-мігранту, найнятому на роботу, видається до виїзду до приймаючої держави трудовий договір або остаточне запрошення на роботу, причому кожний з цих документів може бути укладений однією або більше мовами, що вживаються у державі походження, та однією або більше мовами, що вживаються у приймаючій державі. Вживання якнайменш однієї мови держави походження та однієї мови приймаючої держави є обов'язковим у випадку добору офіційним органом або офіційно визнаним бюро працевлаштування. У статті 6 мова ідеться про інформацію. За частиною 1 договірні Сторони надають одна одній, а також майбутнім мігрантам відповідну інформацію про їхнє помешкання, умови та можливості воз'єднання сім'ї, характер роботи, можливості укладення нового трудового договору після закінчення строку першого, необхідний рівень кваліфікації, умови праці та життя (включаючи вартість життя), винагороду, соціальне забезпечення, житло, харчування, переказ заощаджень, подорожування та про відрахування, що здійснюються із заробітної плати у зв'язку із внесками на соціальний захист і соціальне забезпечення, податками та іншими зборами. Може також надаватися інформація про культурну та релігійну ситуацію, що існує у приймаючій державі. За частиною 2, у випадку добору через офіційний орган приймаючої держави така інформація надається до від'їзду майбутнього трудящого-мігранта мовою, яку він розуміє, для того щоб він мав можливість прийняти рішення із повним розумінням справи. У разі необхідності письмовий переклад такої інформації на мову, яку майбутній трудящий-мігрант розуміє, забезпечується, як правило, державою походження. За частиною 3, кожна договірна Сторона зобов'язується вжити відповідних заходів для запобігання поширенню неправдивої інформації стосовно еміграції та імміграції. Стаття 8 визначає умови дозволу на роботу. Кожна Договірна Сторона, яка дозволяє трудящому-мігранту в'їхати на її територію для здійснення оплачуваної діяльності, видає йому або поновлює дозвіл на роботу (якщо його не звільнено від цієї вимоги) із дотриманням

положень свого законодавства. Однак дозвіл на роботу, виданий вперше, не може, як правило, зобов'язувати робітника працювати у одного роботодавця або в одній місцевості довше одного року. У випадку поновлення дозволу на роботу трудящого мігранта дозвіл поновлюється, як правило, якнайменш на один рік, якщо поточний стан і розвиток ситуації на ринку праці це дозволяє. У статті 16 визначено умови праці. У тому, що стосується умов праці, трудящим-мігрантам, яким дозволено виконувати ту чи іншу роботу, надається режим не менш сприятливий, ніж режим, що надається працівникам країни перебування відповідно до законодавчих чи адміністративних положень, колективних трудових договорів або звичаїв. Індивідуальні договори не можуть відступати від принципу рівності, згаданого у попередньому пункті. У статті 17 ідеться про переказ заощаджень. Кожна Договірна Сторона у порядку, встановленому її законодавством, дозволяє переказувати всі доходи та заощадження трудящих-мігрантів або такі їхні частини, які останні можуть забажати переказати. Це положення застосовується також до переказу сум, які трудящі-мігранти мають сплачувати у зв'язку із утриманням. Перешкоджати або запобігати переказу сум, які трудящі-мігранти мають сплачувати у зв'язку із утриманням, за будь-яких обставин забороняється. Кожна Договірна Сторона згідно з двосторонніми угодами або за допомогою будь-яких інших засобів дозволяє переказувати такі суми, які залишаються не сплаченими трудящим-мігрантам на час їхнього від'їзду з території приймаючої держави. Згідно статті 18 визначається соціальне забезпечення. Кожна Договірна Сторона у питанні соціального забезпечення в межах своєї території зобов'язується надавати трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей такий самий режим, який вона надає своїм громадянам, із дотриманням вимог національного законодавства та двосторонніх та багатосторонніх угод, що вже укладені або будуть укладені між відповідними Договірними Сторонами. Крім того, Договірні Сторони докладають зусиль для того, щоб на основі двосторонніх і багатосторонніх угод гарантувати трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей збереження прав, що набуваються, та набутих прав, а також надання допомоги за кордоном. За статтею 19 частина 1 кожна Договірна Сторона зобов'язується надавати в межах своєї території трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей, які на законних підставах перебувають на її території, соціальну та медичну допомогу на засадах рівності з її громадянами відповідно до зобов'язань, які вона взяла на себе за іншими міжнародними угодами та, зокрема, Європейською конвенцією 1953 р. про соціальну та медичну допомогу. Стаття 20 розглядає нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання, виробничу гігієну. За частиною 1 у тому, що стосується запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням, а також виробничої гігієни, трудящі-мігранти мають такі самі права і захист, як і працівники країни перебування, на виконання законів Договірної Сторони і колективних договорів та з урахуванням їхнього особливого становища. За частиною 2 трудящий-мігрант, який став жертвою нещасного випадку на виробництві або захворів на професійну хворобу на території приймаючої держави, користується професійною реабілітацією на засадах рівності із працівниками країни перебування. За статтею 21 кожна Договірна Сторона інспектує або забезпечує інспектування умов праці трудящих-мігрантів так само, як і умов праці працівників країни перебування. Таке інспектування здійснюється

компетентними органами або установами приймаючої держави та будь-яким іншим органом, уповноваженим приймаючою державою. У статті 22 визначено, що кожна Договірна Сторона в межах своїх законів і у разі необхідності двосторонніх угод забезпечує вжиття заходів, спрямованих на надання всілякої допомоги, яка необхідна для транспортування до держави походження тіл трудящих-мігрантів, що загинули внаслідок нещасного випадку на виробництві. За статтею 23, що стосується доходів, і без шкоди для положень про подвійне оподаткування, що містяться в угодах, які вже укладені або які можуть бути у майбутньому укладені між Договірними Сторонами, трудящі-мігранти на території Договірної Сторони не сплачують жодних мит, зборів, податків чи внесків, які є більш високими чи більш обтяжливими, ніж ті, що сплачуються її громадянами за аналогічних обставин. Зокрема, вони мають право на знижки або звільнення від податків чи зборів і на всі надбавки, включаючи надбавки на утриманців. Договірні Сторони вирішують між собою у двосторонніх або багатосторонніх угодах з подвійного оподаткування, яких заходів може бути вжито для запобігання подвійному оподаткуванню доходів трудящих-мігрантів. Стаття 24 визначає питання закінчення дії договору і звільнення. У разі закінчення дії трудового договору, укладеного на визначений строк, наприкінці строку дії договору та у випадку дострокового розірвання такого договору або розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, трудящим-мігрантам надається режим не менш сприятливий, ніж режим, що надається працівникам країни перебування згідно з положеннями національного законодавства або колективних трудових договорів. У випадку індивідуального або колективного звільнення трудящим-мігрантам надається режим, що застосовується до працівників країни перебування згідно з національним законодавством або колективними трудовими договорами, особливо у тому, що стосується форми та періоду повідомлення про звільнення, компенсації, передбаченої законодавством або договорами, чи такої компенсації, яка може виплачуватися у випадках неправомірного розірвання їхніх трудових договорів.

Крім того, необхідно відзначити, що з 1 липня 2003 р. набрала сили *Міжнародна Конвенція Організації Об'єднаних Націй про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх родин*, що містить набір юридично обов'язкових міжнародних норм, що стосуються прав мігрантів, що мають документи, так і не мають таких, а також зобов'язань і обов'язків направляючої і приймаючої держав. На сьогоднішній день Конвенцію ратифікували 21 держава: Азербайджан, Беліз, Болівія, Боснія і Герцеговина, Гана, Гватемала, Гвінея, Єгипет, Кабо-Верде, Колумбія, Марокко, Мексика, Сальвадор, Сейшельські Острови, Сенегал, Таджикистан, Уганда, Уругвай, Філіппіни, Шрі-Ланка й Еквадор. Виконання положень цієї конвенції дозволить підсилити і доповнити ряд інших положень, передбачених основними договорами Організації Об'єднаних Націй по правах людини. Особливу увагу в цьому зв'язку заслуговують *Міжнародний пакт про цивільні і політичні права*, *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права*, *Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації*, *Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок* і *Конвенція про права дитини*. Комітети, що стежать за здійсненням цих міжнародних договорів, неодноразово виражали заклопотаність із приводу нездатності

забезпечити виконання їхніх положень без дискримінації у відношенні мігрантів. Крім того, положення, покликані забезпечити захист мігрантів, утримуються в переглянутій Конвенції МОТ № 97 про трудящих-мігрантів (1949 р.) і Конвенції МОТ № 143 про трудящих-мігрантів (додаткові положення) (1975 р.).

3. Організація посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном

Згідно статті 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном підлягає ліцензуванню. Розглянемо деякі положення цього Закону. За статтею 11 орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви, якщо спеціальним законом, що регулює відносини у певних сферах господарської діяльності, не передбачений інший строк видачі ліцензії на окремі види діяльності. Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявникові в письмовій формі протягом трьох робочих днів з дати прийняття відповідного рішення. У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються підстави такої відмови. Підставами для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії є: недостовірність даних у документах, поданих заявником, для отримання ліцензії; невідповідність заявника згідно з поданими документами ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про видачу ліцензії. У разі відмови у видачі ліцензії на підставі виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії. У разі відмови у видачі ліцензії на підставі невідповідності заявника ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, вказаного в заяві про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі ліцензії. Рішення про відмову у видачі ліцензії може бути оскаржено у судовому порядку.

Наступним документом є «Ліцензійні умови впровадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном», які затверджено наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 19 грудня 2001 р. № 155/534. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 січня 2002 р. за № 17/6305. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном (далі – Ліцензійні умови) розроблені відповідно до Законів України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про зайнятість населення», «Про зовнішньоекономічну діяльність». Ліцензійні умови встановлюють перелік організаційних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання при провадженні господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном. У цих Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за

кордоном терміни та визначення вживаються у такому значенні: посередник – суб'єкт господарювання, який в установленому законодавством порядку отримав ліцензію на посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном; посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном – надання суб'єктами господарювання послуг з пошуку роботи відповідно до заявок роботодавців щодо незайнятих робочих місць (вакантних посад) та надання інформаційно-консультативних послуг щодо можливостей працевлаштування, умов та розмірів оплати праці, найменування та місцезнаходження роботодавців; клієнт – будь-яка особа, яка з метою працевлаштування за кордоном звертається до посередника; умови праці – сукупність чинників виробничого середовища, які впливають на стан здоров'я та працездатність працівника в процесі праці, а також установлена тривалість робочого часу та часу відпочинку, надання відпусток, оплата праці, а також заходи в сфері соціального забезпечення відповідно до законодавства про працю держави працевлаштування; обробка особистих даних клієнта – збір, збереження, підбір, поширення посередником інформації, що стосується кваліфікації та професійного досвіду клієнта, або будь-якої іншої інформації щодо його працевлаштування. Вид господарської діяльності – посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном – повинен бути зазначений в установчих документах суб'єкта господарювання (для юридичної особи). Органом ліцензування цього виду господарської діяльності є Міністерство праці та соціальної політики України (Мінпраці). Мінпраці видає, переоформлює та анулює ліцензії, видає копії та дублікати ліцензій, веде ліцензійні справи та ліцензійні реєстри. Для вирішення питань ліцензування посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном Мінпраці створює комісію, затверджує положення про неї та її склад. Ліцензія на провадження посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право суб'єкту господарювання на здійснення цього виду діяльності в межах території України за умови виконання ним Ліцензійних умов. Термін дії ліцензії становить три роки. У наступних розділах визначено: організаційні вимоги до провадження посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном; вимоги до службового приміщення; вимоги до укладення договорів посередником при наданні послуг з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном; вимоги до інформаційно-рекламної діяльності посередника; спеціальні вимоги до провадження посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном.

Контроль за додержанням суб'єктами господарювання ліцензійних умов здійснення господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном здійснюють органи контролю, до яких належать Міністерство праці та соціальної політики України (Мінпраці) як орган ліцензування та Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва (його територіальні органи) як спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, шляхом проведення в межах повноважень планових та позапланових перевірок.

Згідно Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном, який затверджено наказом Державного комітету України з питань

регуляторної політики та підприємництва, Міністерства праці та соціальної політики України від 24 червня 2004 р. №78/141, планові перевірки проводяться органами контролю згідно з планом перевірок, який затверджується наказом органу контролю. Копія плану перевірок після затвердження подається до Держпідприємництва. Позапланові перевірки здійснюються органами контролю лише на підставі надходжень у письмовій формі заяви (повідомлення) про порушення ліцензіатом Ліцензійних умов або з метою перевірки виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень Ліцензійних умов. Для проведення планових та позапланових перевірок органом контролю видається розпорядчий документ про призначення голови та членів комісії. Перевірки можуть проводитись із залученням фахівців центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, представників громадських організацій. Для проведення перевірок видається посвідчення, яке підписується керівником органу контролю (його заступником) або керівником структурного територіального підрозділу, яке засвідчується печаткою. Посвідчення реєструється в журналі обліку посвідчень з посиланням на розпорядчий документ, сторінки якого мають бути пронумеровані, прошнуровані та скріплені печаткою. Органи контролю за п'ять робочих днів у типовій формі повідомляють ліцензіата про початок проведення планової перевірки. Термін перевірки становить не більше п'яти робочих днів, у разі необхідності за рішенням керівника органу контролю він може бути продовжений до десяти робочих днів. Комісія, яка здійснює перевірку, надається право: доступу на територію, у виробничі та інші приміщення ліцензіатів для їх обстеження і з'ясування питань, безпосередньо пов'язаних з перевіркою; ознайомлюватися з необхідними для проведення перевірки документами, матеріалами; отримувати копії (ксерокопії) всіх необхідних документів, матеріалів; безперешкодно одержувати від ліцензіатів письмові пояснення з питань, що виникають під час перевірки. Комісія зобов'язана: керуватись Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Мінпраці, Держпідприємництва, Ліцензійними умовами, іншими нормативно-правовими актами, а також цим Порядком; об'єктивно та всебічно відображати стан справ щодо додержання ліцензіатами Ліцензійних умов; забезпечувати додержання державної та комерційної таємниці; за наслідками перевірки підготувати акт перевірки. У цьому Положенні також визначаються питання: відповідальності голови та членів комісії; порядок проведення перевірки; порядок оформлення результатів перевірки; анулювання ліцензії; оскарження рішення про анулювання ліцензії.

4. Забезпечення права громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну

Право громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну визначає Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. № 3857-ХІІ. Цей Закон також регулює порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, визначає випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України і встановлює порядок розв'язання спорів у цій сфері.

За статтею 1 громадянин України має право виїхати з України, крім випадків, передбачених цим Законом, та в'їхати в Україну. На громадян України, які звернулися з клопотанням про виїзд з України, поширюються усі положення чинного законодавства, вони користуються всіма правами і несуть встановлені законом обов'язки. За громадянами України зберігаються на її території майно, кошти, цінні папери та інші цінності, що належать їм на праві приватної власності. Будь-яке обмеження їх громадянських, політичних, соціальних, економічних та інших прав не допускається. Порядок в'їзду до іноземної держави регулюється законодавством відповідної держави. Громадянин України ні за яких підстав не може бути обмежений у праві на в'їзд в Україну. Стаття 2 визначає, що документами, які дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну та посвідчують особу громадянина України під час перебування за її межами, є: паспорт громадянина України для виїзду за кордон; проїзний документ дитини; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка¹. Положення про зазначені документи затверджуються у встановленому порядку. Ці документи є власністю України і за умови їх належного оформлення є дійсними для виїзду в усі держави світу. У разі втрати громадянином України документів, зазначених у частині першій цієї статті, документом, що дає право на в'їзд в Україну, є посвідчення особи на повернення в Україну, яке видається закордонними дипломатичними установами. Положення про таке посвідчення затверджується Кабінетом Міністрів України. У передбачених міжнародними договорами України випадках замість документів, зазначених у частині першій цієї статті, для виїзду за кордон можуть використовуватися інші документи. За статтею 3, перетинання громадянами України державного кордону України здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України після пред'явлення одного з документів, зазначених у статті 2 цього Закону. Правила перетинання державного кордону України громадянами України встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до цього Закону та інших законів України. Згідно статті 4 оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон здійснюється: громадянами України, які постійно проживають в Україні і досягли 18-річного віку, за особистим клопотанням про отримання паспорта або через своїх законних представників до органу внутрішніх справ за місцем проживання. У виняткових випадках за наявності вимог держави, до якої здійснюється виїзд, чи вимог міжнародної організації, для участі в заходах якої здійснюється виїзд, а також у разі виїзду на постійне проживання за кордон усиновленої іноземцями дитини-громадянина України, паспорт може бути оформлено до досягнення громадянином 18-річного віку; громадянам України, які постійно проживають, перебувають у довгостроковому відрядженні, на навчанні, стажуванні, працюють за контрактом або перебувають на лікуванні за кордоном і досягли 16-річного віку, – за їх особистим клопотанням про отримання паспорта або через їх законних представників до закордонних дипломатичних установ України. Громадяни України, які постійно проживають за кордоном, можуть звернутися з клопотанням про отримання паспорта також до Міністерства закордонних справ України.

¹ Проте згідно інших міждержавних угод для виїзду наших громадян в деякі країни достатньо мати паспорт громадянина України.

Оформлення паспорта громадянам України, які не досягли 16-річного віку, провадиться на підставі нотаріально засвідченого клопотання батьків або їх законних представників у разі потреби в самостійному виїзді таких осіб за кордон. Особи, які звертаються за отриманням паспорта, сповіщають дані про себе, відомості про сімейний стан і наявність неповнолітніх дітей та утриманців, про відсутність обставин, що обмежують відповідно до цього Закону право на виїзд за кордон. Паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформляється на період до десяти років з можливістю продовження на такий же термін. Продовження терміну дії паспорта провадиться у порядку, встановленому для оформлення його видачі. Частина 2 цієї статті визнає, що оформлення проїзного документа дитини провадиться на підставі нотаріально засвідченого клопотання батьків або законних представників батьків чи дітей у разі потреби самостійного виїзду неповнолітнього за кордон. У клопотанні зазначаються відомості про дитину, а також про відсутність обставин, що обмежують відповідно до цього Закону право на виїзд за кордон (лише для дітей віком від 14 до 18 років). За відсутності згоди одного з батьків виїзд неповнолітнього громадянина України за кордон може бути дозволено на підставі рішення суду. Проїзний документ дитини видається органами внутрішніх справ за місцем проживання. Далі стаття 5 визначає термін і порядок розгляду заяв про оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного документа дитини. У статті 6 розглянуто підстави для тимчасових обмежень у праві виїзду громадян України за кордон. У статті 7 визначено правила оформлення і видачі паспортів, їх тимчасового затримання та вилучення. За статтею 8 визначено порядок розв'язання спорів. Стаття 9 уводить обмеження на виїзд з України з міркувань безпеки громадян. Стаття 10 визначає, що виїзд з України недієздатних осіб означає, що Громадянам України, визнаним судом недієздатними, виїзд з України може бути дозволено на підставі нотаріально засвідченого клопотання їх законних представників або за рішенням суду. Згідно статті 11, військовослужбовці можуть виїжджати з України на загальних підставах. За статтею 12 виїзд з України громадянина України, який обізнаний з відомостями, що становлять державну таємницю України, може бути не дозволено у випадках, передбачених Законом України «Про державну таємницю». Обмеження повинні бути доведені до відома громадян власником або уповноваженим ним органом, керівником навчального закладу, командуванням військової частини під час прийняття на роботу (навчання) та зарахування на військову службу, пов'язаних з допуском до відомостей, що становлять державну таємницю. За статтею 13, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Оформленням документів на право громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну займаються управління (відділи) міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Положення про управління (відділи) міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Затверджено наказом Держкомнацміграції України від 27 липня 2004 р. № 36. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 серпня 2004 р. за № 1067/9666. Розглянемо його зміст.

Управління (відділи) міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (далі – органи міграційної служби) є територіальними підпорядкованими Держкомнацміграції України органами міграційної служби. У своїй діяльності органи міграційної служби керуються Конституцією і законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, цим Положенням, а також наказами Держкомнацміграції України. Основними завданнями органу міграційної служби є: реалізація державної політики у сфері міграції та біженців; забезпечення виконання законодавства про міграцію та біженців з питань, що належать до його компетенції; координація взаємодії відповідних органів виконавчої влади та функціональне регулювання з питань біженців та інших категорій мігрантів, віднесених до його відання; аналіз міграційної ситуації у відповідному регіоні України, її тенденції, узагальнення практики застосування нормативно-правових актів у сфері міграції та біженців; підготовка пропозицій до розроблення поточних та довготермінових прогнозів у сферах міграції та біженців; участь у формуванні централізованих інформаційних систем про осіб, які подали заяви про надання статусу біженців, а також обліку та аналізу міграційних потоків; у відповідності до компетенції, внесення в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства, укладення міжнародних договорів у сферах міграції та біженців, формування державних та регіональних програм, спрямованих на вирішення питань у цих сферах; участь у забезпеченні діяльності пунктів тимчасового розміщення біженців і пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні.

Орган міграційної служби відповідно до покладених на нього завдань на підставі систематичного аналізу соціально-економічних, демографічних та інших тенденцій у сферах міграції та біженців розробляє та здійснює заходи щодо реалізації в регіоні державної політики у цих сферах; приймає заяви від іноземців та осіб без громадянства про надання їм статусу біженців у порядку, передбаченому Законом України «Про біженців»; сприяє у влаштуванні у відповідні дитячі заклади чи сім'ї дітей, розлучених із сім'єю, та в розшуку батьків або інших законних представників цих неповнолітніх осіб; приймає рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання, втрату або позбавлення статусу біженця; розглядає заяви про надання статусу біженця, здійснює: дактилоскопірування особи, яка подала заяву про надання статусу біженця, її опитування щодо обставин, викладених у заяві та доданих матеріалах, у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, направляє таку особу на медичне обстеження; у порядку, встановленому законодавством, разом з відповідними органами внутрішніх справ та служби безпеки проводить заходи щодо ідентифікації особи, яка подала заяву про надання статусу біженця і в якій відсутні або підроблені документи, що посвідчують особу; направляє запити до відповідних органів внутрішніх справ і служби безпеки щодо наявності стосовно особи, яка подала заяву про надання статусу біженця, передбачених Законом України «Про біженців» умов, за якими статус біженця не надається; готує письмові висновки щодо надання або відмови в наданні статусу біженця; видає довідки, а також інші документи, визначені законодавством України; видає посвідчення та проїзні

документи для виїзду за кордон особам, яким надано статус біженця; здійснює перереєстрацію осіб, яким надано статус біженця; визначає місця для тимчасового проживання осіб, які подали заяви про надання статусу біженця, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання їм статусу біженця, та направляє їх у пункти тимчасового розміщення біженців; приймає рішення про надання грошової допомоги особам, яким надано статус біженця; сприяє у працевлаштуванні особам, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця та яким надано такий статус; сприяє в отриманні особами, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання їм статусу біженця та яким надано такий статус, соціально-побутових і медичних послуг; веде облік та особові справи осіб, які звернулися із заявами про надання їм статусу біженця, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця та яким надано статус біженця; здійснює заходи щодо внесення до централізованої інформаційної системи про осіб, які подали заяви про надання статусу біженця відповідних даних, у тому числі даних щодо дактилоскопірування таких осіб, у межах своїх повноважень забезпечує ведення цієї системи, а також інформаційної системи обліку та аналізу міграційних потоків; звертається до Держкомнацміграції України з поданням про втрату або позбавлення статусу біженця; виконує прийняті Держкомнацміграції України рішення про надання, відмову в наданні, втрату або позбавлення статусу біженця; у випадках, установлених законодавством, приймає від осіб, яким надано статус біженця, заяви щодо надання дозволу на в'їзд в Україну з метою возз'єднання членів сімей, готує відповідні матеріали та направляє їх на розгляд до Держкомнацміграції України; готує та направляє до Держкомнацміграції України пропозиції щодо утворення в регіоні пунктів тимчасового розміщення біженців, пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, у межах своїх повноважень здійснює заходи щодо забезпечення їх створення та функціонування; аналізує стан та вживає заходів з дотримання встановлених законодавством України правових, економічних та організаційних гарантій захисту прав біженців, забезпечує взаємодію місцевих органів виконавчої влади з цього приводу; вживає заходів у випадках, установлених законодавством, з надання допомоги особам, які внаслідок воєнних конфліктів в інших державах змушені залишити місце постійного проживання та прибули в Україну, у тому числі тим, які звернулися в установленому порядку з проханням про надання притулку в Україні; у межах компетенції здійснює виконання законодавства щодо переселення і захисту прав переселенців і членів їх сімей; збирає та аналізує інформацію щодо наявності в країнах походження біженців умов, зазначених в абзаці другому статті 1 Закону України «Про біженців», та іншу інформацію, необхідну для вирішення питання про надання, втрату чи позбавлення статусу біженця; аналізує міграційні процеси в регіоні та інформує Держкомнацміграції України про їх стан і перспективи; у встановленому порядку вносить пропозиції до Держкомнацміграції України та відповідної місцевої держадміністрації щодо необхідності вдосконалення законодавства, інших нормативно-правових актів у сферах міграції та біженців, формування відповідних державних та

регіональних програм; бере участь у межах своєї компетенції у здійсненні заходів, спрямованих на боротьбу з незаконною міграцією; з питань, віднесених до його компетенції, подає Держкомнацміграції України у визначені терміни статистичні звіти, а також пропозиції щодо вдосконалення форм державного обліку і статистичної звітності з питань міграції та біженців; забезпечує оперативний і якісний розгляд звернень та скарг юридичних і фізичних осіб з питань, що належать до його компетенції; готує та в установленому порядку вносить на розгляд Держкомнацміграції України пропозиції щодо визначення обсягів фінансування заходів у сферах міграції та біженців, здійснює фінансування цих заходів; у межах своєї компетенції видає накази, організовує і контролює їх виконання. У випадках, передбачених законодавством, нормативно-правові акти органу міграційної служби є обов'язковими для виконання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, та громадянами.

Нормативно-правові акти органу міграційної служби підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством; у разі потреби разом з іншими місцевими органами виконавчої влади видає спільні акти; у встановленому законодавством порядку та з питань, що віднесені до його компетенції, проводить і бере участь у проведенні семінарів, нарад тощо; інформує через засоби масової інформації та шляхом участі в конференціях, семінарах, нарадах тощо про зміст державної політики у сферах міграції та біженців, рішень центральних органів виконавчої влади з цих питань; веде діловодство, облік відповідно до наказів та інструкцій Держкомнацміграції України; забезпечує додержання державної таємниці в органі міграційної служби з питань, що віднесені законодавством до його компетенції; вирішує інші питання, що належать до його компетенції. Орган міграційної служби має право: представляти Держкомнацміграції України за його дорученням у відповідних державних органах та міжнародних організаціях; одержувати в установленому законодавством порядку від місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань; залучати спеціалістів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій (за погодженням з їх керівниками) до розгляду питань, що належать до його компетенції; утворювати в разі потреби за погодженням з іншими зацікавленими місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування комісії, експертні та консультативні ради, робочі групи; подавати в установленому порядку пропозиції про скасування прийнятих місцевими органами виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян рішень з питань міграції та біженців, якщо вони суперечать законодавству України; перевіряти наявність документів у іноземців та осіб без громадянства, робота з якими відповідно до законодавства належить до його компетенції; скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції; організовувати проведення благодійних акцій та програм, спрямованих на соціальну підтримку біженців та відповідних категорій мігрантів. Орган міграційної служби під час здійснення своїх повноважень взаємодіє з відповідними органами виконавчої

влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, фізичними та юридичними особами.

Орган міграційної служби очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з посади наказом Голови Держкомнацміграції України. Начальник органу міграційної служби може мати заступників, які призначаються на посаду і звільняються з посади наказом Голови Держкомнацміграції України за поданням начальника органу. Інші працівники органу міграційної служби призначаються на посаду і звільняються з посади наказом начальника відповідного органу. Начальник органу міграційної служби: здійснює керівництво діяльністю органу, несе персональну відповідальність за виконання покладених на орган завдань, визначає ступінь відповідальності підпорядкованих осіб; представляє орган міграційної служби в державних органах, органах місцевого самоврядування, у відносинах з іншими юридичними та фізичними особами; призначає на посаду та звільняє з посади працівників органу, крім заступників начальника органу; розподіляє обов'язки між працівниками органу; видає в межах своєї компетенції накази, організовує та контролює їх виконання; представляє працівників органу до відповідних нагород або відзнак, приймає рішення про заохочення працівників органу; несе персональну відповідальність за додержання державної таємниці, а також за нерозголошення відомостей про біженця та особу, яка подала заяву про надання статусу біженця, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця; забезпечує неухильне дотримання законності при роботі з біженцями та відповідними категоріями мігрантів; притягує до дисциплінарної відповідальності працівників органу, крім заступників начальника органу; розпоряджається коштами в межах затвердженого кошторису витрат на утримання органу. Орган міграційної служби утримується за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством. Гранична чисельність і фонд оплати праці працівників органу міграційної служби та його структура затверджуються Держкомнацміграції України за поданням начальника органу. Штатний розпис органу міграційної служби затверджується начальником органу за погодженням з Держкомнацміграції України. Орган міграційної служби є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в Національному банку і казначействі, в установах банків, печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням, бланки, інші реквізити.

5. Умови виїзду з України і в'їзду в Україну іноземців і осіб без громадянства.

Стаття 26 Конституції України визначає, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Умови виїзду і в'їзду в Україну іноземців і осіб без громадянства визначаються Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без

громадянства» 1994 р. Згідно статті 25 іноземці та особи без громадянства можуть в'їжджати в Україну за дійсними паспортними документами. При цьому іноземці та особи без громадянства повинні одержати у встановленому порядку в'їзну візу, якщо інше не передбачено законодавством України. В'їзд в Україну іноземцю та особі без громадянства не дозволяється: в інтересах забезпечення безпеки України або охорони громадського порядку; якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні; якщо при порушенні клопотання про в'їзд в Україну він подав про себе завідомо неправдиві відомості або підроблені документи; якщо його паспортний документ, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають встановленому зразку або належать іншій особі; якщо він у пункті пропуску через державний кордон України порушив правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконав законних вимог посадових осіб Державної прикордонної служби України, митних чи інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні, якщо встановлено факти порушення ним законодавства України під час попереднього перебування в Україні. За статтею 26 іноземці та особи без громадянства виїжджають з України за дійсними паспортними документами. Іноземці та особи без громадянства, яким надано статус біженця в Україні, мають рівні з громадянами України права на вільне залишення території України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Виїзд з України іноземцю та особі без громадянства не дозволяється, якщо: щодо нього ведеться дізнання чи попереднє слідство або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення провадження у справі; його засуджено за вчинення злочину – до відбування покарання або звільнення від покарання; його виїзд суперечить інтересам забезпечення безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду. Виїзд з України іноземця та особи без громадянства може бути відкладено до виконання ним майнових зобов'язань перед фізичними та юридичними особами в Україні. За статтею 27 транзитний проїзд іноземців та осіб без громадянства через територію України в країну призначення дозволяється за наявності транзитних віз, якщо інше не передбачено законодавством України. Стаття 28 визначає правила в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію встановлюються відповідно до цього Закону Кабінетом Міністрів України і підлягають опублікуванню. Тому розглянемо їх дедалі уважно.

Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1995 р. № 1074.

Розглянемо їх загальні положення. Ці Правила визначають порядок: в'їзду в Україну, виїзду з України і транзитного проїзду через її територію іноземців та осіб без громадянства; оформлення документів іноземцям та особам без громадянства на право перебування в Україні; пересування іноземців та осіб без громадянства по території України і вибору ними місця проживання в Україні; відповідальності іноземців та осіб без громадянства, юридичних і фізичних осіб, які їх приймають чи надають їм послуги, за порушення законодавства України. Дія цих Правил поширюється на всіх іноземців та осіб без громадянства, які прибувають в Україну,

незалежно від їхнього статусу і мети приїзду, а також на юридичних і фізичних осіб в Україні, які приймають іноземців та осіб без громадянства чи надають їм послуги, якщо інше не передбачено законодавством України. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні, зобов'язані мати паспортний документ, яким є документ, що підтверджує громадянство іноземця та особи без громадянства або посвідчує особу без громадянства, виданий уповноваженим органом іноземної держави або статутною організацією ООН, дає право виїзду за кордон і визнаний Україною. Паспортний документ реєструється в порядку, встановленому цими Правилами, і пред'являється на вимогу посадових осіб зазначених у пункті 10 цих Правил органів. Іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають в Україні, можуть проживати в готелях або в інших місцях (без урахування належності до того чи іншого виду житлового фонду). Юридичні і фізичні особи, які приймають іноземців та осіб без громадянства, забезпечують своєчасне роз'яснення їм прав, свобод і обов'язків, передбачених законодавством України, ведуть відповідний облік цих осіб, а також несуть відповідальність за своєчасне оформлення документів на право їх перебування в Україні, пересування по території країни і виїзд з України після закінчення визначеного терміну їх перебування. Приймати іноземців та осіб без громадянства можуть зареєстровані в установленому порядку українські, спільні чи іноземні підприємства, установи й організації (далі – організації), а також фізичні особи, які постійно проживають в Україні або тимчасово тут перебувають у зв'язку з навчанням, стажуванням тощо. У разі коли іноземець та особа без громадянства прибув на запрошення однієї організації, інша організація за письмовим дозволом органу внутрішніх справ або Міністерства закордонних справ (у разі реєстрації цим Міністерством паспортного документа іноземця та особи без громадянства) має право приймати іноземця та особу без громадянства в Україні по своїй лінії, при цьому вона виконує стосовно до нього обов'язки і несе відповідальність згідно з цими Правилами. Іноземці та особи без громадянства можуть іммігрувати в Україну на постійне проживання або прибути для працевлаштування на визначений термін у порядку, встановленому законодавством України. Іноземці та особи без громадянства, які в'їхали для тимчасового перебування, можуть отримати посвідку на постійне проживання в установленому порядку. Іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну, статус біженця надається відповідними підрозділами з питань національностей та міграції Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської, Севастопольської міських держадміністрацій. Контроль за дотриманням вимог цих Правил іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними і фізичними особами в Україні, які приймають іноземців та осіб без громадянства або надають їм послуги, здійснюють в межах своєї компетенції органи внутрішніх справ у взаємодії з Міністерством закордонних справ, органами Служби безпеки та Державної прикордонної служби. В'їзд в Україну та виїзд з України може здійснюватися: іноземців та осіб без громадянства – за паспортним документом і за наявності відповідної візи, якщо інший порядок в'їзду та виїзду не встановлено законодавством України; осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, – за посвідченням особи без громадянства для виїзду за кордон; іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, – за паспортним документом з

відміткою про наявність дозволу на постійне проживання та посвідки на постійне проживання; іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на підставі дозволу відповідного центру зайнятості на працевлаштування на визначений термін, – за паспортним документом з відміткою згідно з додатком 2 про наявність дозволу на працевлаштування та посвідки на тимчасове проживання; іноземців та осіб без громадянства, які навчаються у навчальних закладах України не менш як протягом одного року, – за паспортним документом. Громадяни держав, з якими Україною укладено міжнародні договори про взаємні безвізові поїздки, в'їжджають в Україну за дійсним паспортним документом, якщо інше не передбачено міжнародним договором України. Транзитний проїзд іноземців та осіб без громадянства через територію України дозволяється за наявності у них транзитної української візи, проїзних квитків або інших документів, що підтверджують транзитний характер поїздки, якщо інше не передбачено законодавством України. Транзитним проїздом вважається перебування в Україні в межах визначеного у проїзному квитку часу, а у разі відсутності квитка – терміну, фактично необхідного для перетинання території України на відповідному виді транспорту. Транзитний проїзд автотранспортних засобів здійснюється тільки по дорогах категорії «М» і «А». У разі вимушеної зупинки на території України у зв'язку з надзвичайними обставинами (стихійне лихо, хвороба, ремонт транспортного засобу тощо) за наявності документа, що підтверджує причину та тривалість затримки, органом внутрішніх справ іноземцю та особі без громадянства може бути продовжено термін тимчасового перебування в Україні для усунення обставин, що спричинили вимушену зупинку, та для виїзду з України. Перетинання державного кордону іноземцями та особами без громадянства – власниками (користувачами) зареєстрованих в Україні транспортних засобів, які прямують на територію країни – члена міжнародної системи автостраховання «Зелена Картка», здійснюється у пунктах пропуску через державний кордон за наявності у них страхового сертифіката «Зелена Картка». Правила оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну (виїзду з України) та транзитного проїзду через її територію затверджуються Кабінетом Міністрів України. В'їзд в Україну та виїзд з України не дозволяється на підставах, установлених статтями 25 і 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Іноземцю та особі без громадянства може бути відмовлено з підстав, передбачених законами України, у в'їзді в Україну за результатами співбесіди, яка проводиться в пункті пропуску через державний кордон посадовою особою Державної прикордонної служби. У разі наявності підстав, передбачених частиною другою статті 25 зазначеного Закону, в паспортному документі іноземця та особи без громадянства службовими особами Державної прикордонної служби або органів внутрішніх справ ставиться штамп «Заборонено в'їзд в Україну терміном на...». Цей термін встановлюється органом внутрішніх справ, Служби безпеки або Державною прикордонною службою залежно від обставин і характеру правопорушення від шести місяців до п'яти років. Якщо ці підстави продовжують існувати, термін може бути продовжено зазначеним органом. У таких випадках іноземці та особи без громадянства передаються представникам прикордонних органів суміжних держав або видворяються за межі України у порядку, встановленому цими Правилами. Про втрату на території України

паспортного документа іноземець та особа без громадянства повинні негайно письмово повідомити орган внутрішніх справ, який на прохання іноземця та особи без громадянства зобов'язаний видати йому про це довідку та надіслати відповідне повідомлення в Адміністрацію Держприкордонслужби. Після отримання у дипломатичному представництві чи консульській установі своєї країни паспортного документа на підставі особистої заяви іноземця та особи без громадянства та клопотання приймаючої сторони органом внутрішніх справ вирішується питання про продовження терміну перебування іноземця та особи без громадянства в Україні чи виїзду з України. Окрім цих питань в цих Правилах далі розглядаються такі питання: оформлення документів іноземцям та особам без громадянства на право перебування в Україні, пересування іноземців та осіб без громадянства на території України та вибір ними місця проживання, відповідальність іноземців та осіб без громадянства, юридичних і фізичних осіб, які їх приймають чи надають їм послуги, за порушення законодавства України.

Важливе значення для регулювання міграційних процесів має Закон України «Про біженців» 2001 р. Цей Закон визначає правовий статус біженця в Україні, порядок надання, втрати та позбавлення статусу біженця, встановлює державні гарантії захисту біженців.

Згідно цього закону біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

В Україні, після проголошення незалежності, існував правовий вакуум у законодавчій базі про біженців. Пояснюється це тим, що в нашій державі після проголошення незалежності ще певний час у сфері регулювання правового статусу іноземців було чинним законодавство колишнього СРСР, а правовий статус біженців за існування СРСР визначався Положенням про політичних емігрантів в СРСР, затвердженим Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 травня 1984 р., яке поширювалося лише на членів комуністичних та робітничих партій інших країн. Це був радше ідеологічний документ, аніж правовий, який, певна річ, не відповідав новим реаліям.

Великим позитивним зрушенням у напрямі досягнення відповідності українського законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері регулювання міграційних процесів слід вважати приєднання України до Конвенції про статус біженців 1951 р. та Протоколу до неї 1967 р. на основі Закону України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо Статусу біженців» від 10 січня 2002 р.

Особливе значення для державного регулювання міграційних процесів також має Закон України «Про імміграцію» 2001 р. При цьому, загалом необхідно зазначити, що він є основним із пакету суто міграційних нормативно-правових актів,

прийнятих Верховною Радою України. Цей Закон визначає умови і порядок імміграції в Україну іноземців та осіб без громадянства, враховуючи досвід, набутий світовим суспільством щодо забезпечення прав і свобод людини. Відповідно до Закону, іммігрантами визнають іноземців чи осіб без громадянства, які отримали дозвіл на імміграцію і прибули в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримали дозвіл на імміграцію і залишилися в Україні на постійне проживання (ст. 1). Законом регламентовано засади правового статусу іммігрантів, зазначено, що імміграція в Україну здійснюється відповідно до квот, які Кабінет Міністрів України встановлюватиме на кожний календарний рік, передбачено умови надання дозволу на імміграцію та видачі посвідки на постійне проживання, порядок подання й оформлення відповідних документів, повноваження державних органів.

Особі, яка постійно проживає за межами України і отримала дозвіл на імміграцію, дипломатичне представництво чи консульська установа України за її зверненням оформляють імміграційну візу, що є чинною протягом року з дня її оформлення. Зазначена особа в'їжджає на територію України в порядку, встановленому законодавством України. Після прибуття іммігранта в Україну він повинен звернутися протягом 5 робочих днів до спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань імміграції за місцем проживання із заявою про видачу йому посвідки на постійне проживання. До заяви має бути додано копію паспортного документа заявника із проставленою в ньому імміграційною візою та копію рішення про надання дозволу на імміграцію. Орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань імміграції протягом тижня із дня прийняття заяви видає іммігрантові посвідку на постійне проживання. Особі, яка перебуває на законних підставах в Україні та отримала дозвіл на імміграцію, орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань імміграції за місцем її проживання видає посвідку на постійне проживання протягом тижня з дня подання нею відповідної заяви. У прикінцевих положеннях цього Закону міститься рекомендація Президентіві України щодо визначення центрального органу виконавчої влади, на який має бути покладено виконання функцій спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань імміграції, та приведення своїх актів у відповідність із цим Законом.

Із метою більш ефективної організації виконання Закону України «Про імміграцію» Президент України видав відповідний Указ, яким поклав на Міністерство внутрішніх справ України виконання функцій спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань імміграції.

Також потрібно зазначити, що на виконання статті 5 Закону України «Про імміграцію» Кабінет Міністрів України 26 грудня 2002 р. прийняв постанову, якою затвердив Порядок формування квоти імміграції, Порядок провадження за заявами про надання послуг на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень та Порядок оформлення і видачі посвідки на постійне місце проживання. А Президент України, в свою чергу, зобов'язав Кабінет Міністрів України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації забезпечити розробку та реалізацію

щорічних заходів, спрямованих на безумовне виконання вимог Закону України «Про імміграцію».

Слід при цьому зауважити, що відсутність протягом 10 років цього Закону, по-перше, істотно ускладнила завдання регулювання міграційними процесами, діяльність міністерств і відомств, передусім, Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства праці України (нині – Міністерство праці та соціальної політики України), по-друге, стала на заваді розвитку органів міграційної служби в Україні, створення яких було передбачено ще Законом України «Про біженців». На жаль, через різні чинники (перш за все, суб'єктивного характеру) ці проблемні питання й досі існують. Серед основних причин такої ситуації – порушення принципу комплексного прийняття всього пакету законодавчих та підзаконних актів у сфері регулювання міграційних процесів, відсутність реальних координаційних функцій в одного органу державної виконавчої влади, затягування зі створенням повноцінної міграційної служби.

На законодавчому рівні в грудні 2003 р. було прийнято *Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання»*, який став істотним доповненням до тієї низки нормативно-правових актів, які становлять основу міграційного законодавства. Цей Закон *регулює відносини, пов'язані зі свободою пересування та вільним вибором місця проживання в Україні, що гарантуються Конституцією України і закріплені Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією про захист прав людини та основних свобод і протоколами до неї, іншими міжнародними актами, а також визначає порядок реалізації свободи пересування та вільного вибору місця проживання і встановлює випадки їх обмеження*. Відповідно до вказаного Закону особи, які перебувають більше одного місяця за межами адміністративно-територіальної одиниці, в якій зареєстровано їх місце проживання, і які мають невиконані майнові зобов'язання, накладені в адміністративному порядку чи за рішенням суду, або призиваються на дійсну військову службу і не мають відстрочки, або беруть участь у судовому процесі в будь-якій якості, зобов'язані зареєструвати місце перебування. Реєстрацію місця проживання громадян України, які проживають за її межами, здійснюють в установленому порядку консульські установи України за кордоном або дипломатичні представництва. При зміні місця проживання в межах адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюється повноваження органу реєстрації, особа, яка зареєструвала місце проживання, або її законний представник повинні письмово повідомити про це відповідний орган реєстрації протягом 7 днів.

б. Особливості працевлаштування іноземців в Україні

Основні положення щодо працевлаштування іноземців в Україні визначає Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» 1994 р. У статті 3 цього Закону визначено, що іноземці та особи без громадянства можуть у встановленому порядку іммігрувати в Україну на постійне проживання або прибути для працевлаштування на визначений термін, а також тимчасово перебувати на її території. Іноземці та особи без громадянства, які іммігрували на постійне

проживання або прибули для тимчасового працевлаштування, отримують посвідки відповідно на постійне або тимчасове проживання. Порядок видачі дозволу на імміграцію, а також посвідки на постійне проживання та вирішення інших питань, пов'язаних з імміграцією іноземців та осіб без громадянства, визначається Законом України про імміграцію. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на іншій законній підставі, вважаються такими, що тимчасово перебувають в Україні. Вони зобов'язані в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, зареєструвати свої паспортні документи, і виїхати з України після закінчення відповідного терміну перебування. Якщо іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають в Україні, змінюють місце проживання, вони зобов'язані повідомити про це органи внутрішніх справ, у яких зареєстровано їхні паспортні документи. За положеннями статті 7 іноземці та особи без громадянства мають право займатися в Україні інвестиційною, а також зовнішньоекономічною та іншими видами підприємницької діяльності, передбаченими законодавством України. При цьому вони мають такі ж права і обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не випливає з Конституції та законів України. За статтею 8 іноземці та особи без громадянства мають рівні з громадянами України права та обов'язки в трудових відносинах, якщо інше не передбачено законодавством України та міжнародними договорами України. Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні, мають право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або займатися іншою трудовою діяльністю на підставах і в порядку, встановлених для громадян України. Іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для працевлаштування на визначений термін, можуть займатися трудовою діяльністю відповідно до одержаного у встановленому порядку дозволу на працевлаштування. Працевлаштування в Україні іноземців та осіб без громадянства, найнятих інвестором у межах і за посадами (спеціальністю), визначеними угодою про розподіл продукції, здійснюється без отримання дозволу на працевлаштування. Іноземці та особи без громадянства не можуть призначатися на окремі посади або займатися певною трудовою діяльністю, якщо відповідно до законодавства України призначення на ці посади або заняття такою діяльністю пов'язане з належністю до громадянства України. У статті 21 визначено, що іноземці та особи без громадянства обкладаються податками і зборами відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України. Стаття 22 визначає що іноземці та особи без громадянства мають право на звернення до суду та до інших державних органів для захисту їх особистих, майнових та інших прав. В судочинстві іноземці та особи без громадянства як учасники процесу користуються такими ж процесуальними правами, що й громадяни України.

Порядок оформлення іноземцям та особам без громадянства дозволу на працевлаштування в Україні затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 2028 від 1 листопада 1999 р.

Розглянемо його зміст більш докладно. Дозвіл на працевлаштування оформляється іноземцю або особі без громадянства (далі – іноземець), який має намір займатися в Україні трудовою діяльністю, за умови, якщо в країні (регіоні) відсутні працівники, які спроможні виконувати цей вид роботи, або є достатні

обґрунтування доцільності використання праці іноземних фахівців, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України. Дія цього Порядку поширюється також на іноземців, які направлені закордонним роботодавцем в Україну для виконання певного обсягу робіт або послуг на основі контрактів, укладених між українським та іноземним суб'єктами господарської діяльності.

Підприємства, установи та організації незалежно від форми власності і господарювання та іноземні суб'єкти господарської діяльності, що діють на території України (далі – роботодавець), можуть використовувати працю іноземців лише за наявності у них дозволів на працевлаштування, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України. Приймати іноземців можуть платники страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, зареєстровані у місцевих центрах зайнятості. Роботодавці, які запрошують іноземців з метою працевлаштування, забезпечують своєчасне роз'яснення їм прав, свобод та обов'язків, передбачених законодавством, ведуть відповідний облік цих осіб, а також несуть відповідальність за своєчасне оформлення документів на право їх перебування в Україні. Дозвіл на працевлаштування оформляється і видається Державним центром зайнятості Мінпраці, або за його дорученням відповідними центрами зайнятості Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя для роботи на підприємстві, в установі, організації, які запросили іноземця на певну посаду (за фахом). Для отримання дозволу роботодавцем подаються до відповідного центру зайнятості такі документи: заява (у довільній формі); обґрунтування необхідності використання праці іноземців і можливості створення для них необхідних умов перебування та діяльності; копія контракту між іноземним та українським суб'єктами господарської діяльності на виконання певного обсягу робіт або послуг (якщо такий контракт укладено); копії статуту та свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта господарської діяльності, засвідчені в установленому порядку; список іноземців із зазначенням їх повного імені та прізвища, року народження, номера паспорта, спеціальності (фаху), статі; копія проекту контракту роботодавця з працівником – іноземним громадянином; документ (наказ, витяг з протоколу, доручення тощо), оформлений в установленому порядку, який посвідчує право представника роботодавця представляти його інтереси у центрі зайнятості; копії документів про освіту або кваліфікацію; довідка органу державної податкової служби про сплату роботодавцем передбачених законодавством податків та зборів; квитанція про внесення плати за розгляд заяви. Рішення про надання дозволу на працевлаштування або відмову в ньому приймається у термін не пізніше 30 днів з дня одержання зазначених вище документів. Про прийняте рішення відповідний центр зайнятості письмово повідомляє заявника. Дозвіл на працевлаштування не потрібний іноземцям, які постійно проживають в Україні, та іншим іноземцям у випадках, передбачених законами та міжнародними договорами України. Дозвіл на працевлаштування видається на період до одного року і може бути продовжено, для чого роботодавцю слід звернутися до відповідного центру зайнятості не пізніше ніж за місяць до закінчення попереднього терміну дії дозволу на працевлаштування.

Незалежно від стану на ринку праці та тенденцій його розвитку дозвіл на працевлаштування не видається, якщо: у поданих для видачі дозволу документах

містяться відомості, що *суперечать* вимогам законодавства та міжнародних договорів України; контрактом передбачаються умови праці іноземців гірші, ніж громадян України, які працюють за аналогічним фахом; виявлено факти подання іноземцем або роботодавцем свідомо неправдивих відомостей або підроблених документів; іноземець має намір зайняти посаду або займатися трудовою діяльністю, яка відповідно до законодавства пов'язана з належністю до громадянства України; встановлено наявність фактів порушення іноземцем законодавства України під час перебування на її території; від дати попередньої відмови іноземцю в оформленні візи минуло менше одного року. За розгляд заяви про надання дозволу на працевлаштування та продовження терміну його дії з роботодавця стягується плата в розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, кошти від якої спрямовуються на відшкодування витрат, пов'язаних з проведенням цієї роботи. Дострокове розірвання контракту з роботодавцем, зазначеним у дозволі на працевлаштування, з його ініціативи, а також з ініціативи або з вини іноземця, встановлення факту повідомлення ними неправдивих відомостей у документах на отримання дозволу, визнання особи згідно із законодавством небажаною для перебування в Україні тягне за собою анулювання дозволу на працевлаштування. Про дострокове розірвання контракту роботодавець протягом трьох робочих днів повинен повідомити відповідний центр зайнятості, Держкомкордон та орган внутрішніх справ. Роботодавець протягом трьох робочих днів з дати початку та припинення роботи іноземця письмово повідомляє відповідний центр зайнятості про цю дату та забезпечує реєстрацію паспортного документа іноземця у відповідному органі внутрішніх справ. По закінченні кварталу, в якому працював іноземець, роботодавець повинен повідомити відповідний орган державної податкової служби про отримані доходи та утримані податки на загальних підставах за формою № 8-ДР. Якщо іноземець не став до роботи у передбачений контрактом термін з причин, що згідно із законодавством не є поважними, роботодавець протягом трьох робочих днів повинен письмово повідомити про це відповідні центр зайнятості, Держкомкордон та орган внутрішніх справ. У такому разі, а також у випадку, передбаченому пунктом 8 цього Порядку, іноземець підлягає видворенню з України. Іноземець, який оформився на роботу без дозволу на працевлаштування, підлягає видворенню з України.

Видворення іноземця здійснюється органами внутрішніх справ у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1995 р. № 1074 «Про Правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію». Відповідно до статті 8 Закону України «Про зайнятість населення» у разі використання праці іноземців без дозволу державної служби зайнятості з підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності державна служба зайнятості стягує штраф за кожну таку особу у п'ятидесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Кошти спрямовуються до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Центри зайнятості Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя проводять обстеження підприємств, установ та організацій стосовно з'ясування можливостей забезпечення ними необхідних умов перебування і

діяльності іноземців, аналізують ефективність використання їх праці протягом терміну дії дозволу на працевлаштування і у разі необхідності інформують Державний центр зайнятості. Відмова у видачі дозволу на працевлаштування може бути оскаржена до Державного центру зайнятості або до суду. Бланки дозволу на працевлаштування виготовляються на замовлення Державного центру зайнятості у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 283, і є документами суворого обліку. Для здійснення контролю за станом обліку, зберігання, використання бланків дозволів на працевлаштування та знищення зіпсованих бланків у порядку, що визначається Державним центром зайнятості, у відповідних центрах зайнятості щокварталу проводиться комісійна перевірка. Після закінчення терміну дії дозвіл на працевлаштування повертається роботодавцем до відповідного центру зайнятості.

7. Відповідальність іноземців і осіб без громадянства щодо скоєних правопорушень на території України

Вдаючись до тих чи інших дій у сфері правового регулювання свободи пересування та вибору місця проживання, громадяни України, іноземці й особи без громадянства повинні дотримуватися міграційного законодавства. Ця вимога ґрунтується на положеннях Конституції України. Згідно зі ст. 68 Основного Закону кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції і законів України, не посягати на права і свободи, честь та гідність інших людей. У разі порушення норм міграційного законодавства до винної особи може бути застосовано заходи юридичної відповідальності. Застосування заходів юридичної відповідальності до правопорушника є можливим лише за умови дотримання чітко визначеного процесуального порядку, встановленого згаданими законами.

Залежно від того, які правові норми порушено, правопорушення поділяють на злочини, адміністративні проступки, порушення норм цивільного права, заподіяння матеріальної шкоди працівниками підприємству, дисциплінарні проступки. Відповідно юридична відповідальність може бути кримінальною, адміністративною, цивільно-правовою, матеріальною та дисциплінарною.

Порушників міграційного законодавства притягують, як правило, до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності. Це пояснюється специфікою міграційних правопорушень, що зазвичай не завдають майнової шкоди. Однак, якщо таку шкоду все ж таки буде заподіяно, то винну особу може бути притягнуто і до цивільно-правової або матеріальної відповідальності.

Види юридичної відповідальності не слід змішувати з порядком їх здійснення: відповідальність у судовому, адміністративному або іншому порядку. Той самий вид відповідальності може здійснюватися в одній або в декількох формах. Наприклад, кримінальна відповідальність реалізується тільки в судовому порядку, цивільно-правова – у судовому, адміністративному порядку тощо.

Слід враховувати, що юридична відповідальність за міграційні правопорушення має певні особливості, пов'язані із суб'єктом правопорушення у цій сфері. Принципово важливим є те, що суб'єктом відповідальності за деякі види адміністративних чи кримінальних правопорушень у цій сфері можуть бути тільки

громадяни України або тільки іноземці чи особи без громадянства. Наприклад, суб'єктами військових злочинів, пов'язаних із порушенням обмежень свободи пересування військовослужбовців, можуть бути лише громадяни України. Навпаки, за порушення встановлених правил перебування в Україні адміністративну відповідальність, відповідно до ст. 203 КУпАП (Кодекс України про адміністративні правопорушення), несуть іноземці та особи без громадянства: „Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, за недійсними документами або документами, термін дії яких закінчився, або працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України, або недодержання встановленого порядку пересування і зміни місця проживання, або ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного терміну перебування, а так само порушення правил транзитного проїзду через територію України, крім порушень, передбачених частиною другою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян”. Так само й адміністративне видворення з країни може застосовуватися тільки до іноземців та осіб без громадянства і в жодному разі – до громадян України.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах із громадянами України. Питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом. Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку.

За вчинення адміністративних правопорушень, відповідно до ст. 24 КУпАП, може бути застосовано такі адміністративні стягнення: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві (права керування транспортними засобами, права полювання); виправні роботи; адміністративний арешт. Цей перелік не є вичерпним. Законами України може бути встановлено й інші види адміністративних стягнень.

Відповідальність іноземців і осіб без громадянства відносно скоєних правопорушень у нашій державі визначається (вже відомим нам) Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» 1994 р.

За статтею 29 іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин, адміністративні або інші правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах. Згідно статті 30 встановлено відповідальність за порушення порядку перебування в Україні, транзитного проїзду через її територію. За порушення іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, або

проживання за недійсними документами, недотримання встановленого порядку реєстрації або пересування і вибору місця проживання, працевлаштування, ухилення від виїзду після закінчення терміну перебування, а також за недотримання Правил транзитного проїзду через територію України до них застосовуються заходи відповідно до законодавства України. Стаття 31 визначає, що іноземцю та особі без громадянства, який порушує законодавство України, якщо ці порушення не передбачають адміністративної або кримінальної відповідальності, може бути скорочено визначений йому термін перебування в Україні. Такий термін може бути також скорочено, якщо в іноземця та особи без громадянства відпали підстави для його подальшого перебування в Україні. Рішення про скорочення терміну тимчасового перебування іноземця та особи без громадянства в Україні приймається органами внутрішніх справ, Державної прикордонної служби України. Стаття 32 розглядає питання видворення за межі України. Іноземець та особа без громадянства, який вчинив злочин або адміністративне правопорушення, після відбуття призначеного йому покарання чи виконання адміністративного стягнення може бути видворений за межі України. Рішення про видворення його за межі України після відбуття ним покарання чи виконання адміністративного стягнення приймається органом внутрішніх справ за місцем його перебування з наступним повідомленням протягом 24 годин прокурора про підстави прийняття такого рішення. За рішенням органу внутрішніх справ видворення іноземця та особи без громадянства за межі України може супроводжуватися заборонаю подальшого в'їзду в Україну строком до п'яти років. Строки заборони подальшого в'їзду в Україну обчислюються з дня винесення вказаного рішення. Порядок виконання рішення про заборону подальшого в'їзду в Україну визначається законодавством України. Крім випадків, зазначених у частині першій цієї статті, іноземець та особа без громадянства може бути видворений за межі України за рішенням органів внутрішніх справ, органів охорони державного кордону (стосовно осіб, які затримані у межах контрольованих прикордонних районів при спробі або після незаконного перетинання державного кордону в Україну) або Служби безпеки України з наступним повідомленням протягом 24 годин прокурора про підстави прийняття такого рішення, якщо дії іноземця та особи без громадянства грубо порушують законодавство про статус іноземців та осіб без громадянства, або суперечать інтересам забезпечення безпеки України чи охорони громадського порядку, або коли це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України. Іноземець та особа без громадянства зобов'язані покинути територію України у строк, зазначений у рішенні про видворення. У разі прийняття рішення про видворення іноземця або особи без громадянства за межі України в її паспортному документі негайно анулюється віза і вилучаються документи на право перебування в Україні. Іноземцю та особі без громадянства може надаватися строк до 30 днів для виїзду з України після прийняття зазначеного рішення. За санкцією прокурора підлягають затриманню органами внутрішніх справ та органами охорони державного кордону і адміністративному видворенню у примусовому порядку іноземці та особи без громадянства, які ухиляються від виїзду після прийняття рішення про видворення, або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що вони будуть ухилятися від виїзду. Іноземці та особи без громадянства, затримані за незаконне перебування на території України (в порушення заборони щодо в'їзду в Україну, за

відсутності визначених законодавством та міжнародними договорами України підстав для перебування в Україні (транзитного проїзду через її територію), у тому числі перебування за чужими, підробленими, зіпсованими або такими, що не відповідають встановленому зразку, візою (дозволом), паспортним документом), розмішуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, з регламентованим внутрішнім розпорядком на період, необхідний для підготовки їх видворення за межі України у примусовому порядку, але не більше ніж шість місяців. Типове положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, затверджується Кабінетом Міністрів України. Рішення органів внутрішніх справ, органів охорони державного кордону або Служби безпеки України про видворення іноземця та особи без громадянства з України може бути оскаржено до суду. Оскарження зупиняє виконання рішення про видворення, крім випадків, коли необхідність негайного видворення зумовлена інтересами забезпечення безпеки України чи охорони громадського порядку. Видворення іноземців та осіб без громадянства, які затримані у межах контрольованих прикордонних районів при спробі або після незаконного перетинання державного кордону в Україну, здійснюється органами охорони державного кордону, а в інших випадках – органами внутрішніх справ. Контроль за правильним і своєчасним виконанням рішення про видворення здійснюється органом, який його прийняв. Іноземці та особи без громадянства, які підлягають видворенню, відшкодовують витрати, пов'язані з видворенням, у порядку, встановленому законом. Якщо зазначені іноземці та особи без громадянства не мають коштів для відшкодування витрат, пов'язаних з видворенням їх за межі України, видворення здійснюється за рахунок держави. Фізичні або юридичні особи, які запрошували чи приймали цих іноземців та осіб без громадянства, влаштовували їх незаконний в'їзд, проживання, працевлаштування, сприяли в ухиленні від виїзду після закінчення терміну перебування, в порядку, встановленому законом, відшкодовують витрати, завдані державі видворенням зазначених іноземців та осіб без громадянства.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо боротьби з нелегальною міграцією» від 18 січня 2001 р. встановлено адміністративну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону. Цим Законом доповнено КУпАП (Кодекс України про адміністративні правопорушення) статтею 2041. Відповідно до ч. 1 ст. 204 перетинання або спроба перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Позитивним стало те, що ця стаття звільняє від адміністративної відповідальності осіб, які прибули в країну для використання права на притулок або набуття статусу біженця. І все ж у положеннях вищевказаної статті є певні недоліки.

Зокрема, відповідно до частини другої ст. 26 Конституції України іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок. У Законі ж право на притулок, як суб'єктивне право особи, не передбачено.

Контрольні запитання

1. Визначте основи вітчизняного законодавства щодо працевлаштування в Україні.
2. Назвіть головні міжнародні угоди про трудову діяльність.
3. Як відбувається посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном?
4. Охарактеризуйте право громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну.
5. Які умови виїзду з України і в'їзду в Україну іноземців і осіб без громадянства?
6. Визначте особливості працевлаштування іноземців в Україні.
7. Яка відповідальність іноземців і осіб без громадянства щодо скоєних правопорушень на території України?
8. Наведіть перспективні напрями удосконалення вітчизняного міграційного законодавства.

Тема 3. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на ринок праці України

1. Демографічна ситуація в Україні.
2. Україна на світовому ринку трудових ресурсів.
3. Динаміка міграційних процесів в Україні.
4. Інтеграція українського ринку трудових ресурсів до світового ринку праці.

1. Демографічна ситуація в Україні

На взаємозв'язок міграції робочої сили з ринком праці суттєво впливає демографічна ситуація в країні. Зараз механічні втрати населення (перевищення обсягів вибуття над масштабами прибуття) є меншими за природні (перевищення кількості померлих над чисельністю народжених). За даними Державного комітету статистики за період становлення України незалежною державою, найбільша чисельність населення в країні була у 1992 р., а зменшення чисельності населення почало спостерігатися з 1993 р. (табл. 2.1). Проблема депопуляції населення постає однією з найважливіших проблем соціально-економічного розвитку України.

Таблиця 2.1

Динаміка демографічної ситуації в Україні

Роки	Кількість наявного населення, тис. осіб			Кількість постійного населення, тис. осіб		
	на кінець року	у тому числі		на кінець року	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1990	51944,4	35085,2	16859,2	51623,5	23886,5	27737,0
1991	52056,6	35296,9	16759,7	51708,2	23949,4	27758,8
1992	52244,1	35471,0	16773,1	51870,4	24046,3	27824,1
1993	52114,4	35400,7	16713,7	51715,4	23981,1	27734,3
1994	51728,4	35118,8	16609,6	51300,4	23792,3	27508,1
1995	51297,1	34767,9	16529,2	50874,1	23591,6	27282,5
1996	50818,4	34387,5	16430,9	50400,0	23366,2	27033,8
1997	50370,8	34048,2	16322,6	49973,5	23163,5	26810,0
1998	49918,1	33702,1	16216,0	49544,8	22963,4	26581,4
1999	49429,8	33338,6	16091,2	49115,0	22754,7	26360,3
2000	48923,2	32951,7	15971,5	48663,6	22530,4	26133,2
2001*	48457,1	32574,4	15882,7	48240,9	22316,3	25924,6
2002	48003,5	32328,4	15675,1	47823,1	22112,5	25710,6
2003	47622,5	32146,5	15476,0	47442,1	21926,8	25515,3
2004	47280,8	32009,3	15271,5	47100,5	21754,0	25346,5
2005	46929,5	31877,7	15051,8	46749,2	21574,7	25174,5

* За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

Протягом останніх років зменшення чисельності населення України відбувається, насамперед, через збільшення від'ємного природного приросту населення (табл. 2.2). Але з урахуванням позитивної динаміки міграції населення між Україною та іншими державами, у довгостроковому періоді вплив міграцій на динаміку чисельності набагато сильніший, ніж вплив природного руху.

Таблиця 2.2

Динаміка руху населення України

Роки	Кількість народжених, тис. осіб	Частка дітей народжених жінками, які перебували у незареєстрованому шлюбі, %	Кількість померлих, тис. осіб	Природний приріст населення, тис. осіб	Міграція населення між Україною та іншими державами приріст/(скорочення) населення, тис. осіб	Шлюби та розлучення	
						Кількість зареєстрованих шлюбів, тис.	Кількість зареєстрованих розлучень, тис.
1990	657,2	11,2	629,6	27,6	78,3	482,8	192,8
1991	630,8	11,9	669,9	-39,1	151,3	493,1	200,8
1992	596,8	12,1	697,1	-100,3	287,8	394,1	222,6
1993	557,5	13,0	741,7	-184,2	54,5	427,9	219,0
1994	521,5	12,8	764,6	-243,1	-142,9	399,2	207,6
1995	492,9	13,2	792,6	-299,7	-131,6	431,7	198,3
1996	467,2	13,6	776,7	-309,5	-169,2	307,5	193,0
1997	442,6	15,2	754,2	-311,6	-136,0	345,0	188,2
1998	419,2	16,2	719,9	-300,7	-152,0	310,5	179,7
1999	389,2	17,4	739,2	-350,0	-138,3	344,9	175,8
2000	385,1	17,3	758,1	-373,0	-133,6	274,5	197,3
2001	376,4	18,0	745,9	-369,5	-152,2	309,6	181,3
2002	390,7	19,0	754,9	-364,2	-33,8	317,2	183,5
2003	408,6	19,9	765,4	-356,8	-24,2	371,0	177,2
2004	427,3	20,4	761,3	-334,0	-7,6	278,2	173,2
2005	426,1	21,4	782,0	-355,9	4,6	332,1	183,5

Сучасний рівень старіння населення України не дає жодних шансів сподіватись на перехід до розширеного природного відтворення населення (перевищення чисельності народжених над кількістю померлих). В існуючій віковій структурі, навіть при підвищенні середньої тривалості життя (доведенні її до рівня 85 років для жінок та 80 років для чоловіків) додатній природний приріст можливий лише у тому випадку, якщо сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей, які народжує одна жінка протягом життя) перевищить 2,3 найближчими роками і досягне 2,5 через 10-12 років (враховуючи неминуче подальше старіння населення). Однак сучасні настанови демографічної поведінки, які історично склалися в Україні як європейській країні, дозволяють лише мріяти про рівень 2,15 навіть якщо буде значно підвищений життєвий рівень населення і реалізовуватиметься ефективний комплекс заходів демографічної політики держави, спрямований на заохочення дітонародження (Додаток А).

Таким чином, єдиним реальним джерелом зростання чисельності населення України є міграційні процеси. Однак сподіватись на масове повернення наших співгромадян, які емігрували на постійне місце проживання до країн розвинутої ринкової економіки та центральноєвропейських держав, щонайменше наївно. Імміграційний потенціал східної діаспори досить обмежений, до того ж повернення етнічних українців можливе лише за умови випереджаючого розвитку економіки України відносно інших держав колишнього СРСР. Стійке бажання іммігрувати до України (за умови прийняття заохочувальних заходів) можливе лише у

представників азіатських та африканських етносів: у більшості країн Азії та Африки рівень життя населення значно нижчий, ніж в Україні; громадян Китаю може заохотити можливість народження бажаної кількості дітей; а в деяких регіонах Африки серйозною перешкодою на шляху до економічного зростання є поширення мухи Це-це, яка унеможлиблює розвиток скотарства. Мешканці Афро-Азіатського регіону, хоч прагнуть переселитися до країн розвиненої ринкової економіки, і перш за все до західноєвропейських, однак вони можуть віддати перевагу Україні не зважаючи на нижчий, ніж на Заході, рівень життя, якщо можливості поселення та проживання набуття громадянства, соціальний статус тощо) тут будуть кращими, ніж в інших країнах.

Приток іммігрантів – реальний шлях перелому розвитку депопуляційних процесів і переходу до зростання чисельності населення, як прямо, через перевищення обсягів масової імміграції над можливими масштабами еміграції, так і опосередковано – внаслідок омолодження вікової структури (переважну більшість мігрантів складають молоді люди) та установи новоприбулих на багатодітність і відповідного зростання сумарного коефіцієнта народжуваності усього населення нашої країни. Звичайно, виникає проблема порушення ментальності населення України. Цьому можна певною мірою запобігти прийняттям триступінчатої системи статусів іммігрантів: дозвіл на вселення має включати мінімум обмежень, через визначений проміжок часу (кілька років) після вселення особам, які протягом періоду перебування в нашій державі не були притягнуті до кримінальної відповідальності, не брали участі в антидержавній діяльності, мають легальне джерело доходів (або перебувають на утриманні) і певний рівень володіння українською мовою, слід надавати статус постійного мешканця України; осіб, які не відповідають цим вимогам, депортувати. Надання ж громадянства має передбачати проходження Іспитів на знання української історії та вільне володіння державною мовою. Безумовно, допуск іммігрантів слід проводити на основі ретельного відбору за віком, освітою, країнами походження. За таких обмежень проблеми співіснування корінних мешканців України та іммігрантів з афро-азіатських держав будуть зведені до мінімуму. З часом поширення міжетнічних шлюбів, інтернаціоналізація трудових колективів зцементує багатонаціональне українське суспільство в єдиний організм, хоч й з відмінним від сучасного менталітетом.

Тому концептуально Україна має зробити вибір – або сумісне проживання на її території європейських та афро-азіатських етносів з перспективою формування нової багаточисельної єдиної української нації на зразок націй так званих переселенських країн, або збереження сучасного ментального середовища при стабільному зменшенні чисельності його носіїв. Прийняття другого автоматично означає збереження існуючої проблеми, яка буде «передана» майбутнім поколінням у набагато гострішій формі.

Це питання визначено в Концепції демографічного розвитку на 2005-2015 рр., яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8.10.2004 р. № 724-р. Наведемо головні її положення. В загальній частині відзначено, що актуальність розроблення науково обґрунтованої Концепції демографічного розвитку, відповідного механізму її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення демографічної кризи, усунення загрози національній безпеці України в соціально-

економічній сфері. Програмою дій Міжнародної конференції з питань народонаселення і розвитку (Каїр, 1994 р.) передбачено створення у суспільстві державного інституціонального механізму і сприятливого середовища для подолання демографічної кризи, зокрема шляхом прийняття рішень всіма відповідними урядовими установами, що реалізують економічну, екологічну і соціальну політику держави. Досягнення сталого демографічного розвитку, створення належних умов для відтворення населення є тривалим і складним процесом. При цьому завдання полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості та рівня життя населення, збереженні його життєвого і трудового потенціалу.

У Концепції визнано, що протягом трансформаційного періоду міграційні процеси зазнали істотних змін. Унаслідок розпаду Радянського Союзу, поглиблення економічної кризи, зниження рівня життя населення значно знизився рівень міграційної мобільності (стаціонарної міграції) Після значного збільшення у 1991–1992 рр. до найбільшого за повоєнні часи рівня (+5,5 проміле) міграційний приріст різко зменшився, а в останні роки сальдо зовнішньої міграції є невеликим і від’ємним. Міграційні втрати за 1989–2003 рр. становили 595,7 тис. осіб, а в містах – 690 тис. осіб (у селах за рахунок міграції збільшилися на 94,3 тис. осіб). Оскільки серед мігрантів переважають представники найбільш продуктивних у дітородному та економічному відношенні вікових груп населення, опосередковані втрати перевищують прямі. *Основна маса осіб, що вибули з України, не має наміру повертатися. Еміграція за межі країни характеризується масштабним «відпливом інтелекту».*

Із зменшенням інтенсивності стаціонарної міграції значного поширення набули зовнішня трудова міграція, рух біженців і транзит нелегальних мігрантів. Низький рівень оплати праці, особливо в еквіваленті до іншої валюти, значне безробіття перетворюють трудову міграцію на основний засіб забезпечення прийняттого рівня життя значної частини населення країни. *Трудові міграційні поїздки до країн СНД, Західної і Центральної Європи стали поширеним явищем: їх обсяги, за найбільш вірогідними оцінками, становлять близько 2 млн осіб у середньорічному обчисленні, при цьому за сприяння офіційних посередників за кордоном працевлаштовано близько 40 тис. осіб.*

Більшість громадян України у країнах-реципієнтах приховує свої справжні наміри і, по суті, перебуває там на нелегальному становищі. Наслідком цього стає їх соціальна незахищеність, залежність від роботодавців і посередників. Висококваліфіковані українські спеціалісти часто працюють не за спеціальністю, займаються некваліфікованою роботою, що призводить до зниження їх професійного рівня. *Тривалість перебування на роботі за кордоном становить, як правило, від двох тижнів до кількох років, у середньому – близько 6 місяців, а пропозиція робочої сили громадянами України за межами держави становить 5 відсотків загальної її кількості.*

Основною тенденцією внутрішнього обміну населенням є переміщення осіб до столиці. Починаючи з 1995 р. Київ є єдиним регіоном України, де спостерігається стабільне додатне, зростаюче сальдо міграції; на нього припадає майже дві третини загального обсягу міграційних втрат регіонів-реципієнтів.

Далі у Концепції наведено перспективи міграційних процесів. Міграційні процеси піддаються регулюванню більшою мірою, ніж складові природного руху. За умови збереження існуючих тенденцій у соціально-економічному розвитку сальдо міграції залишиться на рівні, близькому до сучасного. У разі стійкого підвищення рівня та якості життя обсяг вибуття населення з України поступово зменшуватиметься в результаті пом'якшення дії факторів, що стимулюють від'їзд, та завдяки розширенню можливостей здійснення зворотної трудової міграції без зміни місця проживання. *Сальдо міграції може стати додатним уже через кілька років, згодом воно постійно зростатиме і досягне до 2015 р. 50 тис. осіб на рік.*

Демографічне старіння, яке є невід'ємною частиною демографічного розвитку, зафіксовано в Україні у середині ХХ століття: за період між переписами 1959 та 2001 років частка осіб у віці 60 років і старше зросла з 10,5 до 21,4 %. У сучасних умовах особливостями цього процесу, зокрема, є старіння майже виключно через зниження народжуваності, а не за рахунок підвищення тривалості життя в старших вікових групах, різка нерівномірність старіння за типами населених пунктів (за даними перепису 2001 р. частка осіб у віці 60 років і старше в містах становила 19,1%, а у сільській місцевості – 26,1%) та за статтю (на 100 жінок віком 60 років і старше припадало 56 чоловіків, у тому числі в містах – 59, в селах – 54).

Ця обставина призводить до соціально-економічних наслідків старіння населення. Зростання частки осіб пенсійного віку призводить до збільшення обсягів споживання суспільних ресурсів на соціальне забезпечення в старості. За умов обмеженості таких ресурсів поширюється бідність та поглиблюється соціальна нерівність за віком. Бідність населення похилого віку зумовлює посилення тиску осіб пенсійного віку на ринок праці та додаткові матеріальні обов'язки працездатного населення. Підвищення частки осіб похилого віку формує специфічні потреби у товарах і послугах, житлі, медичному та соціальному обслуговуванні. Різниця в тривалості життя за статтю призводить до поширення жіночої самотності в похилому віці. Зміни у співвідношенні поколінь впливають на міжпоколінні відносини у сім'ї та суспільстві, зокрема загострюють антагонізм між молоддю та особами похилого віку, платниками податків і пенсіонерами.

Визначено також і перспективи старіння населення. Зниження смертності і продовження тривалості життя буде супроводжуватися прискоренням процесу старіння населення. Очікується, що до 2015 р. питома вага осіб старше 60 років досягне 21,7 відсотка загальної чисельності населення (серед жінок – 26, осіб – 16,8 відсотка), при цьому па 1000 осіб працездатного віку припадатиме 438 осіб пенсійного віку.

Таким чином, важливими орієнтирами соціально-демографічної політики в Україні є: збільшення кількості новонароджених, збільшення кількості іммігрантів при зменшенні масштабів зовнішньої трудової міграції українських громадян, збільшення тривалості життя, економічне регулювання внутрішніх міграційних потоків. Основні напрями державної демографічної політики у сфері міграції населення такі: забезпечення свободи пересування; регулювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічних умов, демографічної структури регіонів країни і національних особливостей мігрантів.

2. Україна на світовому ринку трудових ресурсів

Світовий ринок праці формується експортом та імпортом робочої сили. При цьому все більша кількість держав залучає іноземну робочу силу або направляє трудових мігрантів за кордон. Якщо в 1970 р. у процесі міжнародного трудового обміну було залучено 64 країни, то в 1997 р. – 105 країн.

Розміри міжнародної міграції робочої сили неухильно зростають. У середині 90-х рр. у світі, за оцінками експертів, нараховувалося близько 30 млн працюючих мігрантів. З урахуванням членів їхніх родин, сезонних мігрантів, нелегальних іммігрантів і біженців загальна чисельність мігрантів була вище в 5-6 разів. У 90-х рр. у світі переїжджало з країни в країну в пошуках роботи близько 20 млн осіб на рік. Чималу частину цих потоків становлять нелегальні мігранти. Так, у Західній Європі нараховується не менше ніж 3 млн нелегальних іммігрантів, а в США їхня чисельність оцінюється в 4,5 млн осіб.

Новим явищем стало поступове стирання граней між країнами, що приймають і поставляють робочу силу. У сучасних умовах усе більша кількість країн утягується у процес одночасної еміграції й імміграції населення. Наприклад, Італія, Іспанія, Греція, Польща, що ще порівняно недавно були лише країнами еміграції, останнім часом стали приймати трудових мігрантів. Тільки в Італії нараховується 1-1,5 млн іноземних робітників, значна частина яких знаходиться в країні нелегально.

Економічний ріст у цих країнах призвів до створення великої кількості нових робочих місць, а відповідно – до зменшення безробіття. Підвищення добробуту населення значно знизило привабливість важкої, не престижної праці для місцевих працівників; у нішу, що утворилася на ринку праці цих країн, кинулися іммігранти.

У міжнародній міграції населення останнім часом відбулися якісні зміни, обумовлені НТР; їхня суть складається в значному збільшенні серед мігрантів частки осіб з високим рівнем освіти і професійної кваліфікації («відплив інтелекту»). Останніми роками на світовому ринку праці простежувалася стійка тенденція до росту еміграції висококваліфікованих фахівців. До розпаду СРСР основними постачальниками кадрів високої кваліфікації в основні світові центри імміграції – США і Західну Європу – були Індія, Пакистан і Єгипет. Однак у 90-х рр. намітилося посилення відтоку кадрів з Росії, країн-членів СНД, Центральної і Східної Європи. Це обумовлено, з одного боку, величезною різницею в оплаті праці фахівців у розвинутих та інших країнах, а з іншого боку – прагненням розвинутих країн залучити у свою економіку працівників дефіцитних спеціальностей, заощадивши при цьому на їхній підготовці.

Міграційні процеси в Україні кінця ХХ ст. мали хвилеподібний характер: різке кількісне зростання міграційного потоку в кінці 80-х – на початку 90-х років і далі поступове його зниження. На початку 90-х рр. імміграція в Україну перевищувала еміграцію. З 1990 по 1993 рр. за рахунок зовнішньої міграції населення країни збільшилось на 565,4 тис. осіб. Але з 1994 р. виявляється зворотня тенденція: з 1994 по 2001 рр. міграційні втрати населення становлять 669,4 тис. осіб. Загалом, з урахуванням перевищення смертності над народжуваністю і міграційним відтоком населення, з 1994 по 2001 рр. Україна втратила 3 млн 227 тис. осіб.

Внаслідок економічної ситуації, що склалася в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці, продовжувався виїзд вихідців з України за для працевлаштування в країнах далекого зарубіжжя та Російської Федерації, на основі міжурядових угод про взаємне працевлаштування громадян. Загальний міграційний рух населення у 2005 р. наведено у додатках (Додаток Б, В).

В 2004 році, за даними Державного Центру зайнятості, чисельність громадян України, які тимчасово працювали за кордоном, становила 45 727 особи (кількість осіб збільшилась порівняно з 2003 роком на 7 566 осіб) в т.ч. у країнах СНД 2635 осіб. Серед них основна кількість працюючих припадає на Росію – 2150 осіб, також 458 осіб працювали в Грузії. В інших країнах 43 092 особи, найбільше працюючих за наймом було на Кіпрі – 11206 осіб, Греції – 10367 осіб, Великобританії – 5110 осіб, Ліберії – 2792 особи. В таких країнах як Німеччина працювали 873 особи, ОАЕ – 1041 особа., Іспанія – 745 осіб. В сусідніх з Україною Чехії працювали за наймом 375 осіб, Словаччині – 239 осіб.

Серед громадян України, які тимчасово працювали за кордоном у 2004 р.:

За рівнем освіти з:

- професійно технічною освітою – 17906 осіб, в країнах СНД – 1741 особа (переважно в Росії 1483 особи, Грузії 245 осіб), в інших країнах – 16165 осіб (переважно в Греції 3954 особи, на Кіпрі 3508 осіб, у Великобританії 1929 осіб);
- з повною вищою освітою працювало 15917 осіб, в країнах СНД -360 осіб (переважно в Росії 197 осіб, Грузії 157 осіб), в інших країнах – 15557 осіб (переважно на Кіпрі 4748 осіб, у Греції 3735 осіб, у Великобританії 1800 осіб);
- з повною загальною середньою освітою – 5169 осіб, в країнах СНД – 261 особа (переважно в Росії 236 осіб, Грузії 19 осіб), в інших країнах – 4908 осіб (переважно на Кіпрі 1647 осіб, у Греції 856 осіб, у Великобританії 435 осіб);
- з базовою вищою освітою – 4960 осіб, в країнах СНД – 94 особи (переважно в Росії 56 осіб, Грузії 37 осіб), в інших країнах – 4866 осіб (переважно на Кіпрі 1150 осіб, у Греції 966 осіб, у Великобританії 816 осіб).

За тривалістю роботи:

- від 6 до 1 року тимчасово працювало за кордоном 29 767 осіб, в країнах СНД – 381 особа (переважно в Росії 327 осіб), в інших країнах – 29 386 осіб (переважно в Греції 8756 осіб, на Кіпрі 6233 осіб, у Великобританії 4424 особи);
- до 6 місяців 15 383 осіб, в країнах СНД – 2115 осіб (переважно в Росії 1692 особи), в інших країнах – 13268 осіб (переважно на Кіпрі 4951 особа, в Греції 1601 особа, в Швейцарії 723 особи).

За видами економічної діяльності:

- транспорт і зв'язок 39 415 (не працювали в Україні на момент виїзду 11169 осіб);
- рибне господарство 2370 осіб;
- будівництво 2135 осіб (не працювали в Україні на момент виїзду 144 особи).

Громадяни України, які не працювали на момент виїзду - 33646 осіб, з них які раніше ніде не працювали 544 особи.

За категоріями працівників:

- на посадах керівників, спеціалістів службовців 18,5 осіб (не працювали в Україні на момент виїзду 4928 осіб);
- на робочих місцях за професією 26,5 (не працювали в Україні на момент виїзду 6763 особи);
- на місцях, які не потребують професії, спеціальності 1275 (не працювали в Україні на момент виїзду 257 особи).

Частка жінок серед емігрантів складає 2848 осіб з них у віці 18-28 років 1432 особи, з 28-40 років 865 осіб, 40 років і більше 16 729 осіб. Така ситуація в майбутньому може негативно позначитись на відтворенні населення.

Також в 2004 р. дозвіл на працевлаштування в Україні, за даними Державного центру зайнятості, отримали 4967 іноземців (кількість іноземців які тимчасово працюють в Україні, у порівнянні з 2003 р. зменшилась на 1 786 осіб), з них по країнах СНД – 1676 осіб (найбільше з Росії – 951, Вірменії – 129, Молдови – 155, Узбекистану – 124 осіб), з інших країн – 3287 осіб. Усього в Україні на кінець 2004 р. тимчасово працювало 4967 осіб, з них найбільшу кількість склали чоловіки 4400 осіб, 567 жінок. У тому числі за віком: 18 до 28 років 724 осіб, з 28 до 40 років 2039 осіб, 40 років і більше 2204 особи.

Згідно поданих регіональними центрами зайнятості звітів, на підприємствах, в установах і організаціях України у 2004 р. працювали 4967 іноземних громадян, більшість з яких громадяни Росії, Туреччини, Польщі, Македонії, Молдови. З числа іноземців 4719 осіб працювали за наймом, 245 осіб – зайняті в межах договорів підряду, решта представлені як фізичні особи. Із загальної чисельності осіб, які працювали за наймом, більшість 4712 – це трудящі-мігранти (3081 осіб – з країн «дальнього зарубіжжя»), 5 осіб – сезонні та прикордонні працівники (усі з країн СНД).

За тривалістю роботи серед іноземців, які працювали в Україні за наймом, громадяни, з якими укладені договори на термін до 1 року, становлять 1634 осіб. Це переважно громадяни Китаю, Польщі, Туреччини, Росії, 45 іноземців працює за довгостроковими (від 3 років і більше) договорами, від 1 до 2 років 1151 осіб та від 2 до 3 років зайнято, 544 особи.

За видами економічної діяльності найчисельніші групи іноземців зайняті: у колективних, громадських та особистих послугах – 498 осіб, обробній промисловості – 935 осіб, оптовій і роздрібній торгівлі; торгівлі транспортними засобами; послугами з ремонту – 1133 осіб.

За даними МЗС України, щороку на заробітки за межі нашої держави виїжджає понад 100.тис осіб. Найбільше наших співгромадян зараз перебувають на заробітках у Росії (1 млн 200 тис. осіб), Польщі (300 тис. осіб), Італії (300 тис. осіб), Португалії (230 тис. осіб), Чехії (200 тис. осіб), Португалії (230 тис. осіб), Іспанії (130 тис. осіб), Греції (100 тис. осіб). Здебільшого метою прибуття українських громадян до згаданих країн є влаштування на роботу до місцевих приватних підприємств (будівництво, технічні роботи, в якості обслуговуючого персоналу приватних компаній, домогосподарок, медичних сестер та ін).

Але, як ми бачимо, на основі співставлення різних даних можна визнати що загальна чисельність мігрантів з України на даний момент точно невідома, тому що спеціальної та уніфікованої статистики не ведеться. Загальна кількість українських громадян, які працюють за кордоном за різними джерелами коливається від 1 до 12 млн громадян. На наш погляд, найбільш вірогідно що поза межами нашої держави нині працюють від 5 до 7 млн громадян України (ця точка зору підтримується у роботах Д. Курдельчука, Д. Лук'яненко та А. Поручника). З них лише невеликий відсоток працевлаштовані легально, а відтак, є соціально захищеними у трудових відносинах з іноземними роботодавцями. З одного боку, в Україну повернулися сотні тисяч депортованих (кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці), суттєво зросли окремі національні меншини (вірмени, азербайджанці, абхази, турки-месхетинці), значно збільшилась кількість вихідців з Азії та Африки, а з іншого – виїхала більша частина складу окремих етнічних груп (євреї, німці, греки). Значний відтік працездатного населення за рубіж. Щорічно кілька мільйонів людей виїжджають за кордон з метою заробітку. Переважна частина їх працює там нелегально, виконуючи малокваліфіковану, непривабливу роботу. Із року в рік зростає виїзд за кордон молоді – студентів та випускників вузів. Великого масштабу набув виїзд із країни молодих жінок. Крім того, Україна також залучена до світових міграційних процесів. Із зон воєнних конфліктів і громадянських війн у нашу державу прибувають біженці й особи, що шукають притулку. Через територію України пролягають шляхи нелегальних мігрантів, які прямують до країн Західної Європи. Значна частина з них осідає в Україні, перебуваючи на нелегальному становищі.

Україна стала не тільки активним постачальником робочої сили за кордон, але й країною, що приймає мігрантів з різних причин і міркувань. Адаптація мігрантів в Україні відбувається у певній суспільній атмосфері, на певному рівні осмислення цих проблем громадською свідомістю. За ступенем усвідомленості міграційні проблеми утворюють таку ієрархію: проблеми екологічних мігрантів (переважно «чорнобильців»); проблеми насильно переміщених осіб; проблеми біженців, переміщених за межі інших країн СНД (з Нагорного Карабаху, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Південної Осетії, Чечні, Таджикистану, Наддністрянщини); проблеми мігрантів з далекого зарубіжжя.

Місце кожної з проблем в ієрархії відповідає її масштабності. На першому місці знаходиться чорнобильська проблема, у тому числі за кількістю породжених нею екологічних мігрантів, число яких сягнуло понад 500 тис. осіб. На другому місці – проблема облаштованості осіб, раніше депортованих за етнічною ознакою. У цілому вона охоплює майже таку ж кількість людей. На третьому місці – проблема так званих вимушених переселенців. Точних даних про кількість осіб, які належать до цієї категорії, немає. Четверта категорія – мігранти з далекого зарубіжжя – найменша за чисельністю, яка має тенденцію прискореного зростання. Особливе занепокоєння викликає зростання чисельності незаконних транзитних мігрантів, що нерідко перетворюються в постійних.

Чорнобильську проблему усвідомлено суспільством і узаконено державою у вигляді відповідних законів і державних програм, а також засобів, що передбачаються у державному бюджеті, для її вирішення. Проблема насильно

переміщених поступово знаходить ознаки «узаконеності». Підготовлено Програму першочергових заходів для розселення й облаштуваності раніше депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися і проживають у Криму. З проблемою осіб, що недобровільно переміщаються, українське суспільство теж вже знайоме. Однак ставлення державних органів до цієї проблеми має нецілісний, ситуативний характер. Це скоріше реакція на якісь конкретні події, ніж наявність чіткої позиції, продуманої стратегії стосовно вирішення даних проблем, що мають довгостроковий характер і будуть у різних аспектах з'являтися перед Україною. Так, держава відгукнулася на появу в Україні 60 тис. біженців з Наддністрянщини, вона відреагувала на появу осіб, що рятуються від війни в Чечні; кримський уряд прийняв рішення з приводу недобровільно переміщених осіб з Абхазії. На периферії громадської уваги і державних органів знаходиться проблема мігрантів з далекого зарубіжжя, що опинилися з різних причин в Україні. Ця тема подається тільки як проблема, що несе загрозу.

У цілому в Україні ставлення до зовнішніх мігрантів можна охарактеризувати як толерантне й індиферентне. *В Україні є три помітних регіони, що активно приймають мігрантів: Донбас, Південь України (Херсонська, Миколаївська, Одеська області) і Крим.* У Донбас прибувають головним чином різні категорії мігрантів із країн СНД – біженці із зон воєнних дій (Нагірний Карабах, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Чечня, інші регіони Північного Кавказу), а також турки-месхетинці. Південь України прийняв переселенців з Вірменії й Азербайджану, біженців з Наддністрянщини, етнічних німців з Таджикистану, Киргизстану, Казахстану. Серед них – особи, що об'єктивно мають право претендувати на роль біженців і осіб, які недобровільно переміщаються, особи, що належать до населення, раніше депортованого за національною ознакою, особи, переміщені за межі країни. У Крим репатріюються головним чином раніше насильно депортовані кримські татари, а також вірмени, болгары, греки й німці.

Міграційні і постміграційні процеси в Україні ускладнені тим, що державні органи не мають тривалого досвіду роботи із зовнішніми мігрантами; немає завершеного законодавства в цій сфері, а чинне законодавство не узгоджене із законодавством інших країн СНД (звідки йде основний потік зовнішньої міграції); досі не створено самостійну міграційну службу; вирішення поточних проблем біженців, депортованих, інших видів мігрантів в Україні іноді породжує обурення корінного населення; накладення проблем екологічних мігрантів і раніше депортованих осіб не дає змогу віднайти пріоритети їх вирішення; не сформовано систему неурядових організацій, метою яких є допомога біженцям і мігрантам.

Неврегульованим є ще одне питання: Конституція України передбачає, що Україна може надавати політичний притулок іноземним громадянам і особам без громадянства. Однак закон про надання політичного притулку іноземцям дотепер не розроблено.

Зроблено й деякі кроки вперед: подано на розгляд законопроекти, що стосуються міграційного законодавства. З огляду на те, що Україна є європейською державою, нове законодавство будується таким чином, щоб відповідати, з одного боку, нормам і стандартам міжнародного права, а з іншого боку – враховувати державні інтереси.

Особливо гостро в Україні стоїть проблема нелегальної міграції. Відомо, що східні кордони нашої країни «прозорі», там практично відсутній міграційний контроль, здійснюється безвізовий в'їзд, що дозволяє в'їжджати на територію України великій кількості нелегалів не тільки із сусідніх держав, але й іноземцям, особам без громадянства, що знаходяться на території суміжних держав. Для того, щоб усунути негативні явища, пов'язані з міграційним оборотом, Верховна Рада України вже прийняла закон, що вносить зміни і доповнення в деякі законодавчі акти, спрямовані на протидію нелегальній міграції.

Таким чином, в Україні поки що немає узагальненої, комплексної теорії та концепції міграційних процесів, що відбуваються на її території, а як наслідок – немає комплексної державної програми, що враховує внутрішню і зовнішню міграцію, імміграцію й еміграцію, а також характер демографічних процесів у країні.

Комплексна державна програма регулювання міграційних процесів може бути побудована з урахуванням основних постулатів концепції державного устрою, що відбиваються у Конституції та у конкретних конституційних положеннях. Вона повинна базуватися на ряді філософських, світоглядних і методологічних принципів, а саме: на основних положеннях Загальної декларації прав людини; міжнародних документах, що стосуються всіх категорій осіб, які переміщуються – мігрантів, біженців, шукачів притулку тощо; на ставленні держави до етнічних, мовних, релігійних меншин, їхньої культури і традицій. Курс України у вирішенні цих питань здебільшого визначений. Це проявляється у вже підписаних нею міжнародних документах, а також у самому факті вступу до Ради Європи й узятих при цьому зобов'язаннях.

3. Динаміка міграційних процесів в Україні

Від чіткості та продуманості міграційної політики залежить подальший розвиток і ефективність трудової міграції в Україні, визнання та престиж держави у світі. Слід зазначити, що вирішальна роль у регулюванні інтенсивних міграційних потоків належить управлінню соціально-економічними факторами, тобто умовами життя і трудової діяльності людей, що можуть змінюватися в результаті відповідного перерозподілу капітальних вкладень, фонду заробітної плати, суспільних форм споживання. Залежно від джерела фінансування вони можуть мати оперативний і довгостроковий характер. Основними серед них є розподіл і структура робочих місць, регіональні відмінності у максимальних розмірах власного підсобного сільського господарства, система матеріальних пільг за безперервний стаж роботи на підприємстві або в галузі, тривалість робочого дня і режим праці, забезпеченість житлом, рівень транспортного, медичного, побутового та культурного обслуговування, територіальні відмінності у структурі споживання населення, організація шкільного навчання, забезпеченість населення закладами соціальної інфраструктури, обсяг і благоустрій житлового фонду, стан навколишнього середовища тощо.

Далі наведемо інформацію про міграційну ситуацію на державному кордоні України згідно даних сайту Державного комітету України у справах національностей та міграції.

Збільшилися міграційні потоки через державний кордон України, зокрема по каналах легального в'їзду. Протягом 2002-2006 рр. на територію України в'їхало понад 34 000 000 іноземців і осіб без громадянства, з них: у 2002 р. – 2 477 701 іноземців і осіб без громадянства; у 2003 р. – 4 414 445; у 2004 р. – 8 367 915; у 2005 р. – 14 291 158; у 2006 р. – 9 043 886. Не виїхало з України 123 140 осіб із країн – постачальників нелегальних мігрантів, з них протягом: 2002 р. – 23 495, 2003 р. – 28 989, 2004 р. – 24 993, 2005 р. – 29 407, 2006 р. – 26 054 (рис. 2.2).

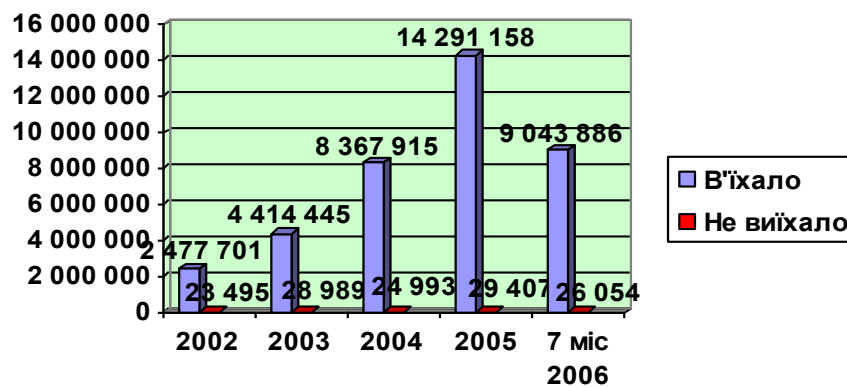

Рис. 2.2. Рух іноземців і осіб без громадянства через територію України

Наступною тенденцією є збільшення спроб перетнути державний кордон України нелегально, минаючи пункти пропуску. Протягом 2002-2006 рр. прикордонним відомством України виявлено близько 52 тис. незаконних мігрантів. З них: затримано за порушення державного кордону – близько 16 тис. осіб; затримано за порушення правил перебування в Україні – 5,5 тис. іноземців; відмовлено в пропуску через державний кордон – 29,3 тис. осіб (рис.2. 3.)

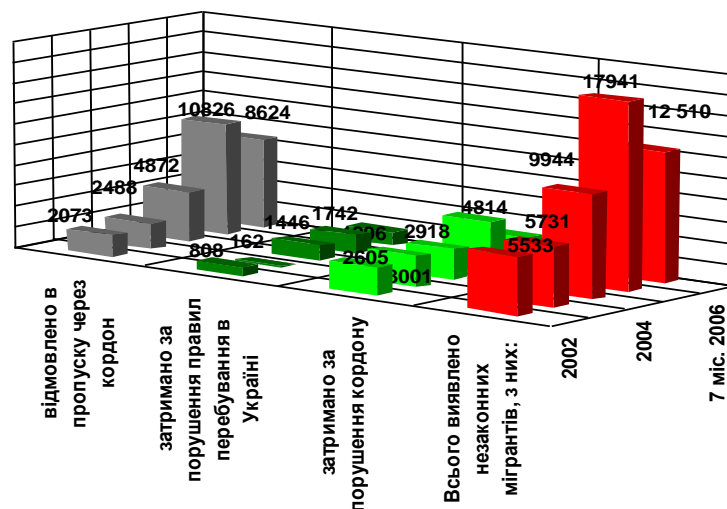

Рис. 2. 3. Динаміка правопорушень на державному кордоні України

При цьому, загальною тенденцією є збільшення затримок незаконних мігрантів на державному кордоні України. Відбувається збільшення потоків нелегальних мігрантів із країн пострадянського простору і відповідне збільшення їхньої частини в загальній кількості незаконних мігрантів. Протягом 2002-2006 рр. істотно збільшилася кількість незаконних мігрантів із країн колишнього СНД, насамперед, громадян Молдови, Грузії і Вірменії. З початку 2006 р. збільшується кількість громадян Азербайджану, (рис. 2.4.)

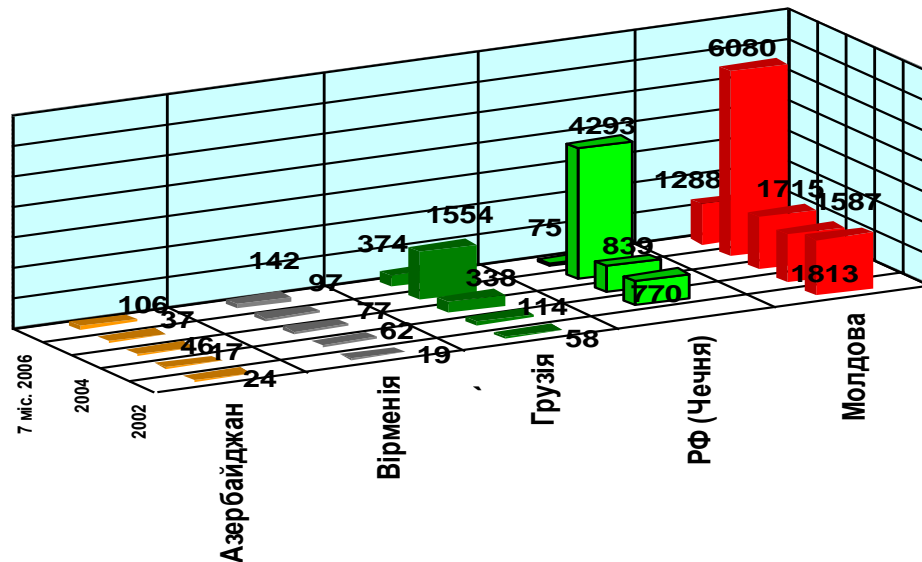

Рис. 2.4. Динаміка незаконних мігрантів із країн колишнього СНД

Також спостерігається збільшення кількості незаконних мігрантів, що в'їжджають в Україну з метою постійного проживання з порушенням порядку в'їзду (зокрема, громадяни Узбекистану, Туркменістану і Молдови), рис. 2.5.

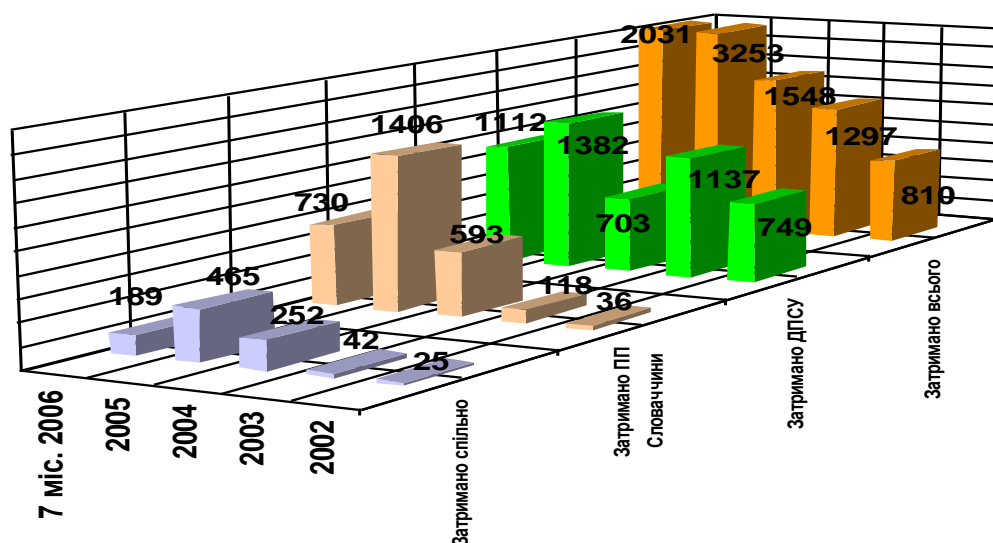

Рис. 2.5. Динаміка кількості незаконних мігрантів, що в'їжджають в Україну з метою постійного проживання з порушенням порядку в'їзду

Ця ситуація погіршується збільшенням кількості незаконних мігрантів, що не виїхали з України після закінчення терміну перебування на її території. Протягом 2002-2006 рр. не виїхало з України більш 123 тис. іноземців і осіб без громадянства з країн – постачальників незаконних мігрантів (більшість – громадян Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Грузії, Молдови, Росії, Угорщини, Узбекистану). Місце їхнього перебування невідомо.

Окрім цього спостерігається збільшення кількості іноземців і осіб без громадянства, що в'їжджають в Україну по приватних причинах (за запрошеннями родичів або третіх осіб), рис. 2.6.

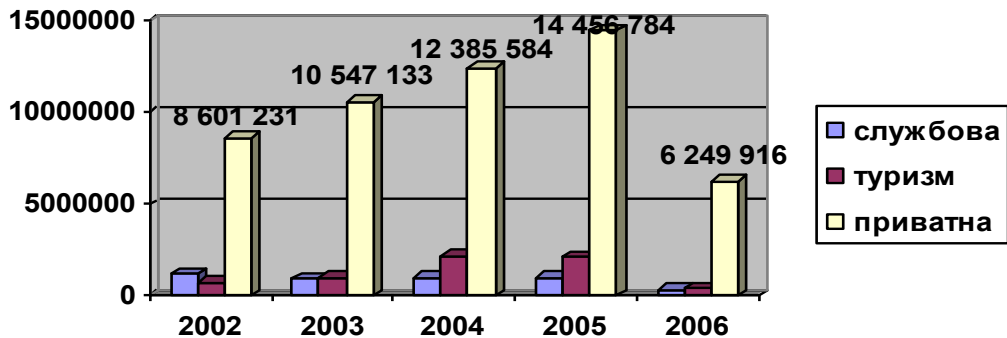

Рис. 2.6. Розподіл іноземців, які в'їжджають на територію України за метою їх перебування

Слід відзначити такі особливості міграційного руху: маятникова трудова міграція розповсюджена серед жителів прикордонних областей; громадяни України здійснюють трудову міграцію здебільшого в країни Євросоюзу; збільшилась кількість іноземців, що порушили терміни перебування в Україні при виїзді з території держави;

Взагалі протягом 2002-2006 рр. виявлено що виїзду 2,7 млн іноземців, які порушили термін перебування в Україні (більшість – громадяни Пакистану, Сирії, Індії, Лівії, Лівану, Туреччини). Розглянемо використання особливостей законодавства України для легалізації незаконних мігрантів на території держави. Основні шляхи легалізації незаконних мігрантів в Україні:

- зміна статусу перебування;
- одержання легалізованих в Україні документів до прибуття в Україну;
- звертання з клопотанням про надання статусу біженця;
- звертання іноземців в органи МВС України з клопотанням про продовження терміну перебування на території України (наприклад, у 2002-2006 рр. органами МВС був продовжений термін перебування в Україні 25 472 іноземцям (у 2004 р.– 25 472 , у 2005 р.– 61 066, у 2006 р.– 32 300 осіб).

Окремо постає проблема шукачів притулку та біженців в Україні. Значну частину міжнародних міграційних потоків, до яких прилучилася Україна, становлять люди, які змушені мігрувати не з власної волі. Кількість біженців, тобто осіб, які перебувають за межами власних держав і не можуть або не бажають користуватися їх захистом внаслідок переслідувань або обґрунтованого побоювання переслідувань за ознаками раси, національності, громадянства, релігії, належності

до певної соціальної групи чи політичних переконань, постійно зростає. Якщо після закінчення Другої світової війни, коли Організація Об'єднаних Націй, вважаючи проблему біженців однією з центральних у повоєнному світі, створила Управління Верховного Комісару ООН у справах біженців (УВКБ ООН) як допоміжну установу Генеральної Асамблеї, підмандатними новоствореній організації вважалися 1 млн біженців та переміщених осіб в Європі, то на початок 80-х рр. у світі нараховувалося вже 8 млн біженців. У 1991 р. цей показник становив майже 17 млн, у 1995 р. досяг максимальної величини – 27 млн У 1996 р. вперше було зафіксовано його зниження – осіб, підмандатних УВКБ ООН налічувалося тоді 26,2 млн На січень 2000 р. їх було 22,3 млн

Далі розглянемо ситуацію яка склалася з біженцями в Україні. Україна ухвалила перший Закон «Про біженців» у 1993 р. та почала виконувати його у 1996 р. До 2001 р. близько 5 100 шукачів притулку отримали статус біженця. Станом на 1 січня 2005 р. 2 459 біженців продовжували проживати в Україні. Більшість з них походять з Афганістану (1 290 осіб чи 52,5%), 28,8% – з країн колишнього Радянського Союзу (709 осіб, у тому числі 188 з Чеченської Республіки РФ), 13% (318 осіб) є африканськими біженцями з Конго (96), Судану (69), Ефіопії (33), Анголи (30) та інших країн Африки. Також в Україні проживають 40 біженців з Сирії (1,6%), 38 біженців з Іраку (1,5% загальної кількості біженців), 27 біженців з Ірану та 37 біженців з інших країн Близького Сходу, Азії та Європи.

За станом на 1 січня 2006 р. в Україні було 2346 біженців. Їх структура розподілу по країнах виходу зображена на рис. 2.7 та 2.8.

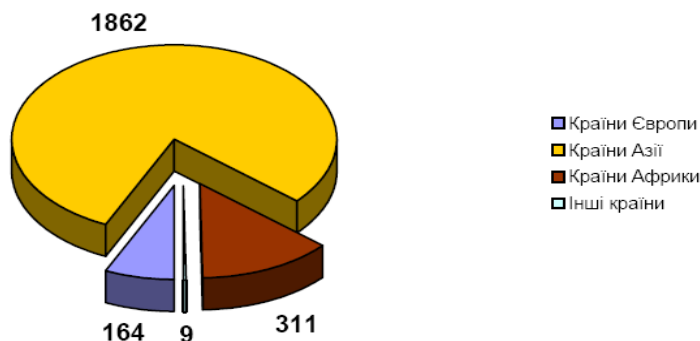

Рис. 2.7. Структура розподілу біженців по країнах виходу станом на 01.01.2006 р.

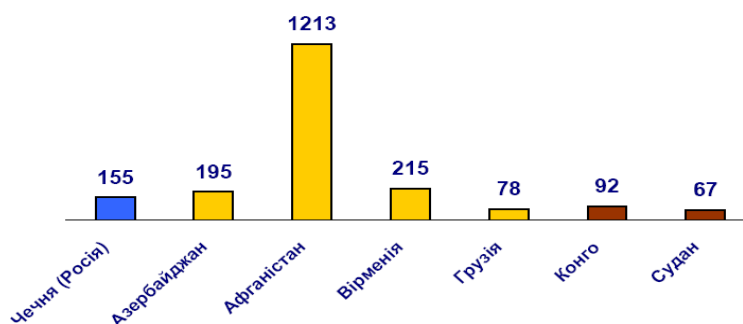

Рис. 2.8. Структура розподілу по країнах виходу більшості біженців станом на 01.01.2006 р.

Близько трьох четвертих серед дорослих біженців – особи (1 372), близько 25% – жінки (462). Приблизно 31% (625) від усіх біженців – діти до 17 років, у той час як літніх біженців (75) – менше 3%.

Близько 45% визнаних біженців живуть у місті Києві (943) чи Київській області (167), близько 25% – у Одесі (610). Інші 22 % живуть у Харкові (198), Львові (92), Запоріжжі (74), Полтаві (51), Вінниці (47), Хмельницькому (39) та Чернівцях (34). Ще 8% живуть у 16 інших регіонах України – також переважно у містах.

Щороку близько 1200-1400 осіб звертаються по притулок в Україні, дехто – через колишні зв'язки з країною, дехто – мігруючи через Україну до Європейського Союзу. Цим пояснюється те, що більшість заяв про надання статусу біженця припадає на місто Київ та Закарпаття. На сьогодні близько 2 300 осіб чекають рішень виконавчих органів чи судів у своїх справах щодо надання притулку. Протягом 2004 р., в Україні по притулок звернулися 1 364 особи з таких країн: Афганістан – 320, Пакистан – 146, Бангладеш – 120, Індія – 103, Палестина – 72, Ірак – 69, інші країни Азії – 114, Російська Федерація – 126, інші країни СНД – 97, країни Африки – 191, інші країни – 6. Але слід визнати що багатьом особам, які звернулися для отримання статусу біженця, відмовлено як таким що не відповідають цьому статусу.

Слід зазначити, що всі іноземці та особи без громадянства, які звертаються до органів міграційної служби з клопотанням про надання їм статусу біженця, мають проходити обов'язкове медичне обстеження на предмет виявлення серед них хворих на небезпечні захворювання, зокрема туберкульоз та СНІД. Це сприяє своєчасному лікуванню як самих хворих, так і недопущенню поширення хвороб серед населення, запобіганню спалахів можливих інфекцій. Так відповідно до Закону України «Про біженців» та постанов Кабінету Міністрів України від 22 червня 1994 р. № 428 «Про створення органів міграційної служби в Україні» та від 04.04.2000 р. № 603 «Про утворення Державного департаменту у справах національностей та міграції» на підставі розпорядження Одеської облдержадміністрації від 25 квітня 2000 р. № 285/А – 2000 «Про створення в Одеській області пункту тимчасового розміщення біженців» за погодженням із Міністерством юстиції України та Міністерством фінансів України було створено пункт тимчасового розміщення біженців. Медико-санітарне обслуговування осіб, розміщених у пункті забезпечують відповідні територіальні лікувально-профілактичні та санітарно-епідеміологічні заклади органів охорони здоров'я за направленням адміністрації пункту. У пункті функціонує медпункт з ізолятором для осіб щодо яких є підстави вважати їх хворими або носіями збудників інфекційних хвороб. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про біженців» «Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері охорони здоров'я» Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації при зверненні органів міграційної служби забезпечують обов'язкове медичне обстеження, у разі необхідності лікування осіб, щодо яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання про надання статусу біженця та яким надано такий статус. Стосовно цього Міністерством охорони здоров'я України на виконання доручення Прем'єр-міністра України від 21 липня 2001р. №10146/3 щодо приведення законодавчих актів у відповідність із Законом України «Про біженців»

розроблено наказ МОЗ України від 04.03.02 №82 «Про затвердження порядку проведення обов'язкових медичних обстежень осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця», зареєстрований у Мінюсті 22.04.02 №379/6667.

Зараз слід виокремити збільшення кількості іноземців, що після юридичної допомоги з боку неурядових організацій звертаються за отриманням статусу біженця в Україні і звільняються з місць тимчасового утримання органів охорони кордону. Так протягом 2003 р. звільнено з місць тимчасового розміщення і передано органам міграційної служби 287 іноземців, у 2004 р.– 262, у 2005 р.– 954, а в 2006 р. – 513 осіб.

За останні роки міграційні процеси в Україні набули принципово нового характеру та якості, змінилися пріоритети. Внаслідок впливу сільських мешканців до міст сформувалися системи з високою концентрацією міського населення. Водночас у сільській місцевості в багатьох регіонах розширюються межі мало заселених територій, виводяться з господарського обігу значні площі земель. Багаторічний вплив сільської молоді до міст України та за її межі визначив деформацію всіх демографічних структур і процесів у сільській місцевості, що супроводжувалося збільшенням частки осіб пенсійного віку, зростанням смертності, скороченням народжуваності, зниженням природного приросту сільського населення. Взагалі міграція населення в межах України та до інших країн, за деякими винятками, характеризується зміною її напрямів і географічних зв'язків.

4. Інтеграція українського ринку трудових ресурсів до світового ринку праці

Зростання відкритості українського суспільства неминуче призводить до все більшого втягування України в міжнародний обмін робочою силою. Перехід до ринкової економіки створює реальні умови для формування ринку праці. Однією з важливих рис його становлення є різке зростання міграційних процесів як у країні, так і за її межами. *Посилення територіальної міграції населення обумовлений такими причинами:*

- структурною перебудовою економіки і пов'язаними з нею зростання безробіття, процесами роздержавлення власності і приватизації, що супроводжуються збільшенням мобільності капіталу, його інтенсивним міжгалузевим і географічним переливом;
- нерівномірністю в розміщенні продуктивних сил, істотними відмінностями в соціально-економічних умовах життя в селі й у місті, у різних регіонах країни;
- різким погіршенням екологічної ситуації в окремих регіонах;
- інтенсифікацією міграційних процесів на національній основі;
- розширенням зовнішньоекономічних зв'язків України, а також лібералізацією режиму виїзду громадян за кордон.

Становлення ринкових методів відбувається в умовах гострих кризових явищ в економічному, соціальному й політичному житті. Ринкова трансформація економіки України здійснюється вкрай непослідовно і безсистемно, що призводить до зростання негативних явищ, поглиблення господарського хаосу.

Почуття постійного занепокоєння в населення країни викликають два чинники, що загрожують його фізичній й економічній безпеці: безпрецедентне зростання бандитизму і наближення масового безробіття.

Об'єктивних умов для швидкого подолання сформованої катастрофічної ситуації в даний момент немає. Можливості держави полегшити людям фінансові й матеріальні проблеми обмежені, у першу чергу через величезний дефіцит державного бюджету.

Оцінюючи нову для України проблему безробіття, необхідно враховувати один важливий урок, що випливає з досвіду західних країн: довго триваюче безробіття приховує високу соціальну небезпеку. Зростання армії безробітних призведе не тільки до великих матеріальних і психологічних втрат і збільшення витрат держави, а й до повної дискваліфікації безробітних, що позбавить їх шансів знайти роботу.

Досягнення оптимальної зайнятості в найближчий період є для України нездійсненним завданням, і насамперед, тому, що якість робочої сили не відповідає суспільним потребам.

Проблема масового безробіття і зубожіння широких верств населення може бути частково вирішена за рахунок міграції, виїзду частини населення України за її межі в пошуках роботи і засобів проживання. Не секрет, що у зв'язку з постійним погіршенням соціально-економічної і морально-психологічної ситуації в Україні еміграційні настрої в населення зростають. Однак, якщо раніше основним мотивом еміграції був етнічний, то останнім часом таким став економічний фактор.

Після зняття штучних перешкод на шляху возз'єднання родин кількість емігрантів з України зросло дуже швидко. *Але достовірно невідома кількість емігрантів, що виїжджають за кордон на постійну або тимчасову роботу. Половина тих, хто одержує дозвіл на виїзд, у період поїздки за приватними запрошеннями намагаються влаштується на роботу, їх можна віднести до категорії напівлегальних мігрантів, тому що одержавши право на виїзд у ту або іншу країну, вони не мають при цьому дозволу на одержання роботи, однак нелегально все-таки її одержують.*

Міграційні потоки суттєво вплинули на зміни етнічного складу населення країни. Більшою мірою емігрували євреї, німці, угорці, греки. За даними статистики, з 95,4 тис. осіб, що залишили Україну в 1990 р., 92% виїхали в Ізраїль. У 1987 р. дозвіл на виїзд за кордон на постійне місце проживання одержали 6,8 тис. громадян України, у 1988 р. – 17,7 тис., 1989 р. – 50 тис., у 1990 р. – 95,4 тис. У 1991 р. цей показник упав до 50 тис. осіб. Стабілізація і зменшення кількості осіб, що виїжджають за кордон на постійне проживання свідчить, з одного боку, про істотну вичерпність ресурсів етнічної міграції, а з іншого боку – про посилення обмежуючої імміграційної політики країн-реципієнтів. У 1995 р. чисельність емігрантів з України становила 420 тис. осіб (у 1994 р. – 550 тис. осіб). У країни далекого зарубіжжя направляється кожен п'ятий виходець з України. Протягом 1996–2000 рр. найбільша кількість вихідців з України, за даними Держкомстату, направилася в Росію (798,0 тис.), Ізраїль (101,6 тис.), США (69,0 тис.), Німеччину (49,7 тис.). Загалом, у найближчій перспективі можна чекати безпрецедентного відтоку за кордон продуктивної робочої сили з усіх регіонів України, що загрожує підривом

трудового потенціалу багатьох сфер виробництва, науки, культури, освіти, медицини. Тому визначимо *основні чинники масової трудової еміграції*:

- велика різниця в умовах життя і рівнях заробітної плати в Україні і країнах Заходу;
- відсутність перспектив професійного росту для більшості здатних людей;
- економічна нестабільність у країні і невизначеність шляхів виходу з неї;
- відсутність безпеки громадян.

На жаль, Україні не вдасться уникнути не тільки від'їзду простої робочої сили, а й «відпливу інтелекту», причому в більшості випадків безповоротно. Економічні і професійні мотиви «відпливу інтелекту» ґрунтуються на невдоволенні фахівців не тільки матеріальним становищем, а й їхнім статусом у суспільстві, низьким соціальним престижем, неможливістю цілком реалізувати творчі можливості.

Нині Україна на міжнародних ринках переважно виступає як держава-експортер робочої сили, хоча відмічається тенденція до зростання кількості іноземних громадян, які працюють в Україні. Статистичні дані свідчать, що кількість останніх приблизно в 10 разів менша, ніж кількість українців, які працюють за кордоном. При цьому йдеться лише про офіційну статистику, яка не враховує нелегальних мігрантів та біженців.

Серед країн, в які спрямовані потоки трудової міграції з України – Росія, Польща, Чехія, Італія, Греція, Кіпр, а останнім часом – і Німеччина, Португалія, Іспанія та інші розвинені країни Західної Європи. Потік трудової міграції у цьому напрямку обумовлений перш за все близькістю кордонів та певною лояльністю місцевих законів до працівників-емігрантів. Введення візових режимів в окремих країнах (зокрема – Росія, Чехія тощо), де переважно працювали робітники з України, сприяє розширенню географії міграції робочої сили. Все більше українців емігрує для роботи до США, Канади, країн Близького Сходу тощо.

У нашій країні працевлаштовуються громадяни з Росії, Молдови, Китаю, В'єтнаму, Туреччини переважно у сфері торгівлі, послуг тощо, в той час як українці за кордоном – у промисловості, будівництві, сільському господарстві, сфери послуг.

Міграція робочої сили для України на даний час має переважно негативні наслідки. Мігрують, як правило, висококваліфіковані спеціалісти, але лише невеликий відсоток їх має гарантовану роботу і відповідні соціальні та трудові гарантії. Виїжджають за кордон у пошуках роботи молоді люди без певного рівня кваліфікації, які згодні на будь-яку роботу і низьку платню без усяких гарантій. Згубним для економіки країни, для формування її науково-технічного потенціалу є виїзд за кордон науково-технічних кадрів та підготовлених на сучасному рівні молодих спеціалістів. Це може негативно вплинути на темпи відновлення економіки України.

Водночас грошові перекази працівниками-емігрантами іноземної валюти в Україну сприяють розширенню торгівлі товарами, в тому числі й вітчизняного виробництва. Частина емігрантів після повернення з-за кордону вкладає зароблені кошти в організацію бізнесу, виробництва тощо, що певною мірою сприяє формуванню ринкових відносин.

З метою зменшення еміграції робочої сили з України (особливо нелегальної) необхідне провадження системи внутрішніх заходів: створення робочих місць,

розширення іноземного інвестування тощо; зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, ввезення валюти, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх трудових прав за кордоном.

Сьогодні міжнародна міграція робочої сили перетворилася на істотний економічний, соціальний і гуманітарний фактор розвитку як країн походження, так і приймаючих. Кожна зі сторін, що бере участь у процесі обміну трудовими ресурсами, намагається одержати для себе конкретну користь. Що стосується України, то її найближчим часом очікує, швидше за все, участь країни-постачальника робочих рук на європейський і світовий ринок праці. *Однак у цій якості Україна може одержати ряд економічних вигод:*

по-перше, знизити рівень безробіття і пом'якшити таким чином соціальну напруженість у суспільстві;

по-друге, значну частину заробітної плати емігранти будуть переказувати на батьківщину, що поповнить валютний фонд країни (кошти, що пересилаються на батьківщину, складають за різними оцінками, 25-30 млрд дол. США);

по-третє, розроблені МОП рішення дають Україні право порушувати питання про одержання компенсації за підготовку робочої сили від країн – можливих користувачів її трудовими ресурсами.

Крім того, міждержавні трудові міграції – важливий фактор надходження в Україну нових технологій, досвіду роботи, перебудови професійної і кваліфікаційної структури зайнятості, швидкого й ефективного залучення до умов світового ринку.

Однак очевидно і те, що масовий відтік продуктивної робочої сили, особливо вчених і фахівців, нанесе Україні істотний економічний, інтелектуальний і моральний збиток. Від'їзд кваліфікованих кадрів, молодих фахівців негативно вплине на професійну структуру працездатного населення, погіршить його статеві-віковий склад. Еміграція, як правило, супроводжується змушеним розривом, нехай і не остаточним, сімейних зв'язків, їхнім ослабленням.

Міграційна політика України повинна ґрунтуватися на міждержавній угоді з країнами – потенційними користувачами нашої робочої сили. Такі угоди, крім правової й соціальної захищеності співвітчизників за кордоном (тих, що збережуть українське громадянство), повинні передбачати планомірний, цілеспрямований добір наших земляків, їхню професійну підготовку і перепідготовку на місці, до від'їзду за кордон, передбачати умови проживання і, як уже зазначалося, компенсацію за підготовку кадрів нашою державою (витрати на виховання, освіту, оздоровлення тощо). Важливою функцією молодої української дипломатії повинен стати захист інтересів громадян України за кордоном, незалежно від того, в якій країні вони знаходяться.

Направлення громадян України на роботу в іноземні країни проводиться державною службою зайнятості відповідно до Угод про взаємне працевлаштування громадян. Урядом України укладені угоди про трудову діяльність і соціальний захист громадян, які працюють за межами своїх держав, з урядами Польщі, Чехії, Росії, Білорусі, Молдови, Латвії, Словачії, Вірменії і В'єтнаму.

Необхідно створити спеціалізовані біржі праці для посередництва з наймання українських громадян на роботу за кордон. Такі біржі брали б на себе функцію

підбору робочих місць, складання контрактів, гарантували б дотримання угод приймаючою стороною.

Міграція – це двосторонній процес. Експортуючи власну робочу силу, Україна неминуче буде імпортувати іноземну робочу силу. Впровадження у виробництво закордонних технологій, освоєння «ноу-хау», створення СП, їхня участь у приватизації стануть причиною напливу через кордон бізнесменів, менеджерів, комерсантів та інших фахівців.

Можливі канали припливу іммігрантів:

по-перше, повернення на батьківщину частини тих українців, що живуть і працюють у Росії, інших країнах СНД;

по-друге, рееміграція патріотично налаштованих представників далекого зарубіжжя, що проживають у Північній і Південній Америці, Австралії та інших країнах світу;

по-третє, запрошення за необхідності на роботу фахівців і робочих кадрів з різних країн Європи, Азії, Америки за ліцензіями. Поки Україна використовує працю іноземних працівників у тих галузях виробництва, де у зв'язку з важкими умовами праці відчувається нестача робочих рук. Це металургія, швейна, суконна, взуттєва, вугільна, машинобудівна та деякі інші галузі. У середині 90-х рр. кількість іноземних громадян, що працювали на підприємствах України, становила близько 23 тис. осіб. Крім того, за неофіційними даними, на даний момент в Україні перебуває близько 500 тис. нелегальних іммігрантів. За офіційними даними, у 2000р. на території іноземних держав тимчасово працювали понад 33 тис. громадян. Водночас біля 6 тис. іноземців працювали в Україні.

по-четверте, в'їзд біженців, що рятують свої життя, а також повернення раніше депортованих народів (кримських татар, німців). Щодо повернення на батьківщину кримських татар, то цей процес відбувається активно: у Крим уже повернулося 170 тис. татар, а загалом очікується близько 300 тис.

Таким чином, інтеграція українського ринку трудових ресурсів до світового ринку праці можлива завдяки всебічному врахуванню тенденцій розвитку сучасної міжнародної трудової міграції, її форм і особливостей, а також механізмів її регулювання. А міжнародна трудова міграція залежить від: ситуації на ринку праці України, від ситуації на ринку праці приймаючої країни, бар'єрів на виїзді з України, бар'єрів на в'їзді в іншу країну, ситуації щодо допомоги з боку України її громадянам за кордоном, інтеграційних намірів України, інтеграційних намірів інших країн та загальними тенденціями на світовому ринку праці.

Контрольні запитання

1. Як впливає демографічна ситуація на ринок праці України?
2. Визначте особливості демографічної ситуації в Україні.
3. Охарактеризуйте світовий ринок трудових ресурсів.
4. Визначте стан України на світовому ринку трудових ресурсів.
5. Наведіть тенденції розвитку міграційних процесів в Україні.
6. Яка ситуація з біженцями в Україні?
7. Визначте вплив інтеграційних процесів на український ринок трудових ресурсів.
8. Які умови успішної інтеграції українського ринку трудових ресурсів до світового ринку праці?

Змістовий модуль II

Тенденції змін потоків міжнародної міграції населення

Тема 4. Збільшення масштабів нелегальної міграції

- 1. Історичне формування і поширення нелегальної міграції у світі.*
- 2. Сутність нелегальної міграції.*
- 3. Методичні основи кількісної оцінки нелегальної міграції.*
- 4. Організація нелегальної міграції.*
- 5. Інструменти регулювання нелегальної міграції та зайнятості.*
- 6. Характеристика нелегальної міграції в Україні.*
- 7. Боротьба з нелегальною міграцією в Україні.*

1. Історичне формування і поширення нелегальної міграції у світі

За останні роки проблема нелегальної міграції вийшла за межі окремих держав і перетворилася на світову: вона є реальною загрозою для громадської безпеки, сприяє зростанню злочинності, поширенню небезпечних захворювань, обумовлює підпільний ринок праці. У міжнародних документах найбільш уживаним є визначення, прийняте на Міжнародній конференції з питань народонаселення і розвитку (1994 р.) і використане в Програмі дій Женевської конференції з питань міграції на просторах СНД 1996 р. – незаконні мігранти – це особи, які перебувають у невизначеному стані і не відповідають вимогам щодо в'їзду, перебування чи здійснення економічної діяльності, встановленим державою, в якій вони знаходяться. Термін «незаконні мігранти» використовується без шкоди для визначення статусу біженця»

Однією з відмітних рис, що характеризують сучасну міжнародну міграцію населення, є зростання масштабів нелегальної міграції, що перетворюється на світову проблему. На початку 90-х рр. ХХ ст. в Європі перебувало від 2 до 4,5 млн нелегалів, у США – від 6 до 13 млн, в Японії – до 300 тис., у Малайзії – близько 500 тис., у Росії – від 500 тис. до 1 млн, в Україні – до 100 тис.

Близько третини потоку міжнародної міграції у світі зараз не контролюється. Причина цього криється в наростанні протиріччя між залученням все більшої кількості людей у міграційні переміщення, природному зростанні мобільності населення, глобалізації світу та жорсткості імміграційних режимів у основних приймаючих країнах, найбільш привабливих для мігрантів.

Історія нелегальної міграції свідчить про те, що вона з'являлася й росла в масштабах там і тоді, де й коли ставилися обмеження та заборони на шляху легальних форм міграції.

Найбільш яскравим прикладом є США, де вже перші закони обмеження міграції в 1920-і рр. привели до появи нелегальної міграції. Створена в 1934 р. служба прикордонного контролю була орієнтована, у першу чергу, на припинення нелегальної міграції з Канади й Мексики. Однак масова хвиля нелегальної міграції захлиснула Сполучені Штати в другій половині 1960-х рр., коли під тиском американських профспілок була скасована двостороння угода між США й

Мексикою про залучення мексиканської робочої сили. Протягом двох десятиліть відповідно до цієї угоди мексиканські робітники легально приїжджали для роботи в аграрному секторі південних штатів США. Міграція цих робітників відповідала інтересам обох країн, оскільки забезпечувала дешевою робочою силою господарства американських фермерів і давала заробіток сотням тисяч мексиканських жителів в умовах винятково гострої проблеми відносного перенаселення (безробіття в Мексиці в 1960-і рр. досягала 20-40%). У Мексиці сформувалася певна верства людей, життя й благополуччя яких (а також членів їхніх родин) залежали від можливості їхньої роботи в сусідній країні. Тому коли в 1965 р. угода не була продовжена, ті мексиканці, які мали намір виїхати на заробітки в США, вже не могли змінити своїх намірів, і все одно в'їхали в країну, але – нелегально. Про масштаб нелегальної міграції в США з Мексики свідчать дані Служби імміграції й натуралізації США – головного федерального органа, відповідального за координацію й практичне здійснення імміграційної політики: якщо в 1960 р. у Сполучені Штати в'їжджали приблизно 25 тис. мексиканців-нелегалів, то в 1975 р. їхнє число зросло до 680 тис. осіб. Про ріст нелегальної міграції мексиканців можна судити й по статистиці їхніх арештів і депортації назад у Мексику: в 1970-1974 р. зі США було вислано більше 2,3 млн мексиканців проти 150 тис. в 1960-1964 р. *Усього за період з 1925 по 1995 р. у США було затримано більше 30 млн мігрантів, що порушили імміграційне законодавство. У наш час у США чисельність нелегальних мігрантів становить більше 5 млн осіб.* Причому ця цифра залишається стабільною, незважаючи на досить твердий прикордонний контроль, суворі міри відносно роботодавців, що наймають нелегальних робітників, проведені кампанії по легалізації незаконних мігрантів і т.д.

Досвід країн Західної Європи також свідчить про те, що введення обмежувальних заходів відносно легальної міграції має своїм результатом зростання масштабів нелегальної міграції. *Коли після кризи 1973 р. практично всі західноєвропейські країни, що раніше проводили політику «відкритих дверей» у відношенні іноземної робочої сили, спробували закрити двері своїх держав для мігрантів, зразу стало зрозуміло, що потік міграції зупинити неможливо.* Використовуючи різні канали (особи, що шукають притулок; «економічні біженці»; в'їзд по туристичній візі або нелегальне перетинання кордону), мігранти з Азії, Африки, а в 1990-х рр. і зі Східної Європи, з'являються в благополучних країнах Європейського Союзу, де розраховують знайти (і знаходять!) роботу в неформальному секторі економіки. Навіть південно-європейські держави, які ще зовсім недавно самі були постачальниками своєї робочої сили на європейському континенті, до кінця 1990-х рр. стали центрами притягання нелегальних мігрантів. *Сотні тисяч нелегалів перебувають на території Португалії й Греції, більш ніж в 1,5 млн оцінюється чисельність нелегальних мігрантів в Італії й Іспанії. У Франції й Німеччині число нелегальних мігрантів перевищує 4 млн і цілком порівняно із чисельністю легально проживаючих у цих країнах іноземців.*

Нелегальна міграція дестабілізує національний ринок праці, призводить до масових порушень прав мігрантів, створює вогнища напруженості в місцях концентрації нелегалів, негативно впливає на кримінальну обстановку в країні. Нелегально зайняті мігранти виключені зі сфери офіційного працевлаштування й

відповідно – оподатковування, що наносить прямий фінансовий збиток приймаючій державі. Той факт, що нелегальна міграція часто поєднана із кримінальною діяльністю – контрабандою, проституцією, наркотрафіком, нелегальною торгівлею зброєю й т.д. – дає підстави розглядати її в контексті погроз національної безпеки країни. Все це не може не викликати занепокоєння тих країн, які стикаються з проблемою нелегальної імміграції.

2. Сутність нелегальної міграції

Дослідження нелегальної міграції на основі нелегальної зайнятості пояснюється тим, що за своєю сутністю нелегальна міграція носить чітко виражений трудовий характер, оскільки головним мотивом переважної більшості нелегальних мігрантів є нелегальне працевлаштування. При цьому мігранти можуть в'їхати в іншу країну як на законних підставах – по встановлених документах, як туристи, студенти і т.п., що не дає їм права на працевлаштування в країні перебування, так і нелегально – по підроблених документах, таємно перетинаючи кордон в невстановлених місцях. Поза залежністю від форми перетинання кордону, метою цієї категорії мігрантів є одержання роботи й більш високого заробітку, чим той, на який вони можуть розраховувати на батьківщині.

Зрозуміло, що нелегальна міграція – це насамперед доля некваліфікованих і низькокваліфікованих працівників, оскільки ті, хто мають професію, більшою мірою орієнтовані на легальне працевлаштування, у своїй чи іншій країні. Включення в міжнародну міграцію населення країн Східної Європи й колишнього СРСР призвело до численних випадків, коли на нелегальну міграцію й нелегальне працевлаштування в іншій країні наважуються особи, що мають високий, але не затребуваний рівень освіти та кваліфікації. Виштовхуванні економічними труднощами на батьківщині, ці люди свідомо йдуть на зниження свого соціального статусу в надії на одержання заробітку.

На світовому ринку праці існує стійкий попит на нелегальну робочу силу як найбільш дешеву й безправну. Не випадково цю категорію мігрантів називають «рабами сучасності». У більш розвинених країнах склалася така система поділу праці, при якій певний сегмент ринку некваліфікованої праці – найбільш дискримінований, неформальний, тіньовий – виявляється закріпленим за мігрантами, у тому числі за нелегальними.

Нелегальна міграція й тіньовий ринок праці виявляються взаємно стимулюючими факторами: нелегальних мігрантів залучають ті країни й галузі, де поширена тіньова зайнятість, і одночасно нелегальна міграція сприяє розширенню тіньового ринку праці, оскільки забезпечує наявність дешевої, безправної робочої сили, готової на кожному, у тому числі й кримінальну роботу заради заробітку.

Згадуване вище дослідження нелегальної зайнятості в Нідерландах привело дослідників до висновку, що масштаб нелегальної зайнятості іноземців безпосередньо залежить від частки трудомістких сфер зайнятості з важкими, шкідливими умовами, перевагою ручної, рутинної, низькооплачуваної й некваліфікованої праці, непривабливої навіть для місцевих безробітних. При цьому, незважаючи на досить тверді заходи відносно роботодавців, що використовують

нелегальну робочу силу, зберігається тенденція до росту нелегальної зайнятості в окремих галузях, насамперед легкій й металообробній промисловості.

Теза про те, що нелегальна міграція є особливою формою міжнародної трудової міграції, підтверджується тим фактом, що місця концентрації легальних трудових мігрантів, як правило, збігаються з місцями концентрації нелегалів. Втім, нелегальна зайнятість більшою мірою пов'язана з тимчасовими формами працевлаштування й зосереджена поза офіційним ринком праці, у тому числі в різних сферах тіньової економіки. Найчастіше нелегальні мігранти опираються на ті ж етнічні міграційні мережі, які виступають посередником при міграції й найманні на роботу легальних мігрантів. Сформований в багатьох містах світу етнічний поділ праці є для нелегальних мігрантів свого роду гарантією працевлаштування.

У той же час дешевина праці нелегальних мігрантів і відсутність яких-небудь зобов'язань роботодавців стосовно них (що забезпечує економію на витратах виробництва й відповідно підвищення конкурентоспроможності підприємств) підтримує стійкий попит на нелегалів на ринку праці.

3. Методичні основи кількісної оцінки нелегальної міграції

Однією з найбільш серйозних проблем аналізу нелегальної міграції є складність визначення кількісних параметрів явища, яке по своїй суті є прихованим. *Нелегальні мігранти, як правило, уникають будь-яких форм контролю за їхнім перебуванням, переміщенням і діяльністю. На відміну від легальних категорій мігрантів, які в тій або іншій формі охоплюються статистичним обліком, чисельність нелегальних мігрантів може бути оцінена з тим чи іншим ступенем вірогідності.* Згідно досліджень І. В. Івахнюк, найпоширенішими методами визначення масштабів нелегальної міграції є: *метод непрямих адміністративних оцінок, експертні оцінки, вибіркові обстеження.*

Метод непрямих адміністративних оцінок ґрунтується на даних про міри, спрямовані на припинення небажаної або незаконної міграції. Це дані візової статистики, прикордонної статистики, поліцейської статистики й т.д., які можна згрупувати у такі:

- дані консульсько-візових служб про відмови у видачі віз (з огляду на те, що частіше причиною відмови у видачі візи є невідповідність дійсної мети в'їзду тій, котра зазначена в проханні. Особи, що одержали відмову в праві в'їзду в країну, вважаються потенційними мігрантами, які можуть спробувати нелегально проникнути на її територію);

- дані прикордонної служби про кількість осіб, затриманих при перетинанні державного кордону через неправильне оформлення в'їзних документів або виявлення підроблених документів, а також при спробі незаконного перетинання кордону поза пунктами прикордонного контролю (існує певна кореляція між числом осіб, не пропущених у країну на кордоні, і кількістю нелегальних мігрантів, що перебувають у ній. Вважається, що навіть у країнах з добре налагодженим прикордонним контролем затримці на кордоні піддаються не більше 20-30% тих, хто намагається проникнути в країну);

- дані міністерства внутрішніх справ про кількість депортованих, тобто примусово виселених із країни (звичайно міри примусового виселення зачіпають не більше 1% іноземних громадян, що незаконно перебувають у країні);

- дані про чисельність проживаючих на території країни іноземних діаспор, які є фактором, що притягає мігрантів, і на сприяння яких при облаштуванні й нелегальному працевлаштуванні розраховують земляки, що знову прибули в країну.

Експертні оцінки ґрунтуються на анкетуванні (або інтерв'юванні) осіб, які за родом своєї діяльності причетні до міжнародної міграції й використання іноземної робочої сили в країні та узагальнення результатів опитувань. При відборі експертів використовується принцип репрезентативності, тобто включення в число експертів представників різних відомств і організацій: державних органів, що регулюють процес міжнародної міграції й залучення іноземної робочої сили; підприємств, що використовують працю іноземних робітників; профспілкових організацій; наукових структур, що професійно займаються питаннями міжнародної міграції населення, і т.д. Експертні оцінки найчастіше виходять із того, що вирішальну роль у нелегальній міграції відіграє економічний фактор, тому оцінка кількісних параметрів нелегальної міграції ґрунтується переважно через масштаби нелегальної зайнятості. Тут важливими виявляються дані про розмір тіньового ринку праці, про поширеність тих сфер зайнятості, де нелегальні мігранти найчастіше знаходять роботу: будівництво й ремонт, дрібна оптова торгівля, продовольчі й речові ринки, ресторанний бізнес, сфера розваг і т.п.

Вибіркові обстеження мігрантів, у тому числі нелегальних, можуть проводитися в рамках переписів населення або самотійно. Цінність цього джерела інформації у вивченні такої закритої проблеми, як нелегальна міграція, обмежується неминучими відхиленнями респондентів від анкетування, приховуванням або навмисним перекручуванням інформації та обмеженим колом осіб, охоплених опитуванням. Ці недоліки можуть бути в значній мірі переборені суворим дотриманням анонімності респондентів, ретельним проробленням анкет, включенням контрольних питань непрямого характеру й то що. Анкетування нелегальних мігрантів, як правило, проводиться в момент їхньої затримки за незаконний в'їзд, порушення умов перебування або нелегальну трудову діяльність. У ряді країн також є успішні приклади анкетування нелегальних мігрантів без їхньої затримки. Такі обстеження вимагають, ретельної підготовки й обережності, оскільки натрапляють на протидію з боку респондентів, що найчастіше не хочуть виявляти свій статус. Успіх інтерв'ю може залежати від фінансової винагороди або від того, що інтерв'юером виступить людина тієї ж національності, що й опитувані. Звичайно обстеження такого роду не є репрезентативними й не можуть бути основою для кількісної оцінки нелегальної міграції в країні, однак вони дають цінні якісні характеристики: моделі поведінки нелегальних мігрантів, їхні міграційні установки, поворотні наміри й тощо.

Поєднання перерахованих вище методів і узагальнення інформації з різних джерел може дати відносно достовірну картину нелегальної міграції в ту або іншу країну, визначити її кількісні і якісні характеристики, вплив на економічний і соціальний розвиток і в результаті визначити конкретний механізм реалізації таких мір, як депортація, установа квот прийому мігрантів, а також надання права на

тимчасове проживання й легалізацію тим незаконним мігрантам, які є цінним людським капіталом і вже адаптувалися в країні.

Обстеження нелегальної зайнятості мігрантів, проведене в 1990-х рр. у Нідерландах, становить приклад одержання досить надійних оцінок шляхом зведення воедино інформації, отриманої із найрізноманітніших джерел. Крім даних з адміністративних джерел, які дозволили оцінити загальну кількість нелегальних мігрантів, що перебувають у Нідерландах, були використані: широкомасштабне телефонне опитування експертів, поглиблені інтерв'ю з роботодавцями, анкетування легально працюючих мігрантів (включаючи питання про відомі їм випадки наймання нелегальної робочої сили), а також обмежене число інтерв'ю із самими нелегально зайнятими мігрантами. Обстеженням були охоплені підприємства аграрного сектора, харчової, швейної, нафтохімічної, металообробної промисловості, будівництва й сфери послуг (готельне господарство, громадське харчування, прибирання приміщень). На підставі результатів голландського обстеження були зроблені висновки, які, очевидно, можна поширити на всі розвинені держави Європи, а також на інші приймаючі мігрантів країни світу. При відносно невеликій частці загальної зайнятості мігрантів у Нідерландах (не більше 0,5%) нелегальна зайнятість мігрантів виявляється досить істотною на рівні окремих галузей і регіонів. Так, у легкій промисловості вона становить майже 50%, у сільському господарстві – до 17%, у ресторанному й готельному бізнесі – до 7%.

4. Організація нелегальної міграції

Велика кількість людей щорічно відправляються в інші країни в пошуках роботи й кращого заробітку; багато хто з них заздалегідь знають, що вони можуть розраховувати тільки на нелегальне працевлаштування, хоча більшість напевно бажали б працювати на законних підставах, оскільки легальні шляхи для них виявляються недоступні. Здавалося б, це вільний вибір вільних людей, здійснення демократичного принципу волі пересування. Однак насправді, зважившись стати нелегалом, людина найчастіше попадає в мережі добре організованої глобальної кримінальної структури, що перетворила міграцію в прибутковий бізнес по переправляння людей і посередництву при працевлаштуванні мігрантів.

За міжнародними оцінками, загальний щорічний дохід від нелегального бізнесу на переправляння людей становить порядку 5-7 млрд дол. *Прибутковість бізнесу на незаконному переправляння людей є однією із причин того, що зусилля приймаючих країн, спрямовані проти нелегальної міграції, виявляються неефективними. Фактично державі в боротьбі з нелегальною міграцією протистоять не самі мігранти, а глобальна структурна мережа, у яку входять кримінальні угруповання, що діють на території окремих країн.* Вони добре оснащені технічно: про це говорить якість підроблених паспортів, печаток, документів, запрошень, віз і т.д. Ці структури відрізняються гнучкістю, що дозволяє їм реагувати на зміну обстановки в пунктах пропуску через кордон й вносити корективи в роботу всіх взаємодіючих ланок. І, крім того, найчастіше їхня діяльність диверсифікована: канали нелегального переправляння мігрантів часто збігаються з каналами наркотрафіка й нелегальної торгівлі зброєю.

Залежно від національності мігрантів, їх платоспроможності, а також від можливостей організаторів, способу переправляння та інших чинників, структури злочинних угруповань можуть бути досить гнучкими, але в цілому можна виділити деякі загальні риси, притаманні більшості з них. Аналіз емпіричного матеріалу дає підстави для висновку про те, що злочинні формування складаються з кількох груп, які мають певне коло конкретних функціональних обов'язків. Умовно їх можна поділити на групу організаторів, групу пошуку «клієнтів», групу забезпечення та групу осіб, які займаються переправлянням. Організації, що спеціалізуються на посередницькій діяльності в нелегальному переправлянні людей, забезпечують своїх «клієнтів» необхідними документами, надають їм під великі відсотки аванси для переїзду, організують їхній проїзд через транзитні країни і в'їзд у країну призначення, а також сприяють нелегальному працевлаштуванню й забезпеченню житлом. При мінімальному ризику ціни на послуги посередницьких нелегальних фірм високі. Так, нелегальне переправляння з Китаю й Гонконгу в США морським шляхом обходиться мігрантам в 25-30 тис. дол. А за нелегальне переправляння й працевлаштування в Японії корейські мігранти платять до 500 тис. йен, що відповідає чотирирічній заробітній платі корейського мігранта в Японії. Транзитний шлях через Росію для китайських, афганських, пакистанських, ангольських, шріланкійських та інших нелегальних мігрантів обходиться кожному в кілька тисяч доларів. Економічна ситуація в Росії виявляється сприятливою для цих мігрантів: у рамках великого російського тіньового сектора вони можуть заробити гроші для подальшого просування на Захід. Часом їхній транзит затягується на роки. Наприклад, на початку 2000-х рр. на території Росії «застрягли» більше півмільйона мігрантів, кінцевою метою яких є держави ЄС.

Варто також урахувувати, що нелегальні мігранти, будучи об'єктом діяльності злочинних угруповань, що будують свій бізнес на нелегальному переправлянні людей, самі є чинником розширення кримінального сектора в країнах призначення й транзитних країн. Крім зайнятості в тіньовій економіці певна частина нелегальних мігрантів утягується в кримінальну діяльність – контрабанду, наркоторгівлю, організацію проституції, рекет і т. д. Можливість швидко заробити відносно великі гроші штовхає нелегальних мігрантів до кримінальних структур, де їхній нелегальний статус не має ніякого значення.

Надзвичайно важливим, на наш погляд, є й той факт, що аналіз досвіду зарубіжних країн щодо боротьби з організованою злочинністю свідчить, що у світовій правоохоронній практиці нелегальну міграцію визначають як загальновизнану форму організованої злочинної діяльності, протидія якій з боку відповідних національних структур набуває нині актуального характеру. Більше того, в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу, яку 14 вересня 2000 р. затвердив Президент України, чітко вказано: «Нелегальна міграція поступово структурується, ставиться під жорсткий контроль міжнародних злочинних груп, трансформується у високоприбутковий бізнес...».

Процес нелегального проникнення на територію України мігрантів має, як правило, організований характер. Це проявляється у створенні й функціонуванні так званих каналів нелегальної міграції. У правоохоронній практиці під «каналом» розуміють створену групою осіб систему нелегального в'їзду до України,

перебування та виїзду з її території мігрантів, а також сукупність сил та засобів, необхідних для пошуку тих, хто бажає нелегально мігрувати на Захід, формування з них груп, оснащення відповідними документами, супроводження на шляху прямування, тимчасового розміщення і проживання у транзитних пунктах, перетинання кордонів тощо.

Процес створення злочинних угруповань, що намагаються взяти під свій контроль нелегальну міграцію шляхом їх формування у групи, ретельного планування маршруту переміщення і способу протизаконного проникнення до країни призначення та ін., зумовлено прагненням злочинних елементів отримати значні кошти за рахунок надання послуг потенційним мігрантам. У ширшому плані цей процес можна розглядати як аналогію класичного закону економічного розвитку суспільства, коли попит породжує пропозицію.

Йдеться про створення в країнах азіатсько-африканського регіону ринку дешевої робочої сили, що у пошуках роботи, за яку добре платять, намагається проникнути до західноєвропейських держав, але не може цього зробити законним шляхом через відомі протиміграційні бар'єри. Тому з боку осіб, які намагаються проникнути на Захід, з'являється попит на можливість подолання цих бар'єрів у будь-який спосіб.

Оскільки на міжнародному рівні вирішення проблеми перерозподілу робочої сили фактично не втілюють у життя, то вакуум задоволення цього попиту заповнюється реальними пропозиціями кримінального світу. За певну плату ділки тіньової економіки пропонують потенційному мігрантові переправити його до країни призначення, зазвичай, нелегальним шляхом. Задля досягнення цієї мети вони й створюють та вдосконалюють канали нелегальної міграції.

Як свідчить аналіз виявлених і припинених органами охорони державного кордону та правоохоронними органами України стійких каналів нелегальної міграції, чисельність злочинного угруповання, що «обслуговує» один конкретний канал, як правило, становить від 3 до 10 осіб. Групи мають чітку організацію, налагоджену систему радіо- та телефонного зв'язку, зовнішні зв'язки, а також інші властиві для організованого злочинного угруповання ознаки.

Корисливий характер цієї діяльності полягає у прагненні злочинців швидко отримати величезні кошти за мінімальних відповідних витрат, що взагалі характерно для організованої злочинності у цілому. За оцінками експертів, організація нелегальної міграції є одним з найрентабельніших видів злочинної діяльності та дає прибутки лише дещо менші, ніж наркобізнес. При цьому покарання за «контрабанду людьми», порівняно з контрабандою наркотиків, є значно меншим.

За даними правоохоронних органів, в Україні сформувався стійкий «чорний» ринок послуг у сфері нелегальної міграції, у складі якого діють різноманітні злочинні угруповання. Став відомим також преїскурант відповідних послуг. Наприклад, підроблений паспорт громадянина однієї із західноєвропейських країн коштує від 500 до 1000 дол. США, виготовлення підробленої візи – 500-1500 дол. США, перетинання західного кордону України у схованках автобуса – 300-500 дол. США, послуги провідника за переправляння через так званий «зелений кордон» – 300-1000 дол. США, проживання на приватній квартирі – до 50 дол. США за добу з

кожної людини. Загалом загальна вартість нелегального переправлення одного мігранта через Україну на Захід оцінюється приблизно в 1000-5000 дол. США. Якщо помножити цю цифру на кількість нелегальних мігрантів, яких затримали прикордонники та органи МВС України за порушення законодавства з прикордонних питань та правил перебування у нашій країні (а це лише частина всіх нелегалів, які прямують через територію України), то щорічний прибуток організованої злочинності, що охоплює сферу нелегальної міграції, зокрема, в Україні, можна оцінити від 10 до 50 млн дол. США.

5. Інструменти регулювання нелегальної міграції та зайнятості

Останні десятиліття XX ст. відзначені появою спеціальних законів, націлених на подолання або регулювання нелегальної міграції в більшості розвинених країн світу, які і є основною метою нелегальних мігрантів. Так, у США «Акт про імміграційну реформу й контроль» 1986 р. передбачав право на легалізацію (надання офіційного дозволу на проживання) тим нелегальним мігрантам, які вже перебували в країні, одночасно із твердими заходами проти нелегальних мігрантів, що знову прибувають у країну, і санкціями відносно роботодавців, що незаконно використовують іноземну робочу силу.

Практично у всіх європейських країнах в 1990-х рр. були прийняті закони, спрямовані на боротьбу з нелегальною міграцією й нелегальною зайнятістю. *Заходи протидії нелегальній міграції передбачаються головним чином за такими напрямками:* посилення прикордонного контролю, насамперед на зовнішніх кордонах Шенгенського простору; припинення діяльності злочинних організацій, що займаються контрабандним переправленням мігрантів у Європу; застосування санкцій до перевізників, тобто транспортним компаніям, які ввезли нелегального мігранта по суші, воді або повітря; посилення відповідальності іноземних громадян за незаконне перебування в країні; посилення введення адміністративної й кримінальної відповідальності підприємців за використання нелегальної робочої сили; посилення міжнародного співробітництва країн призначення нелегальних мігрантів, а також їхня взаємодія із країнами походження й транзиту нелегальних мігрантів.

Нелегальна міграція перебуває в центрі уваги імміграційних служб і правоохоронних органів багатьох розвинених держав, на її подолання направляються значні фінансові й матеріальні ресурси, розробляються все нові методи протидії. Однак дані з нелегальної міграції свідчать про те, що тенденція росту числа незаконних мігрантів зберігається. За оцінкою Міжнародної організації праці, «незважаючи на зусилля, що вживаються головними країнами, які використовують іноземну робочу силу, число стихійних мігрантів залишається досить значним, а якщо підійти до цього питання в плані всього світу, то ця міграція є правилом, а не виключенням». Цей висновок був зроблений майже 30 років тому, і за минулий час нелегальна міграція не тільки не скоротилася, але, навпаки, істотно зросла, прийнявши глобальний характер.

Постає питання: чому ефективність адміністративних, законодавчих і інших мір проти нелегальної міграції виявляється настільки низкою? Чому, незважаючи на

спроби країн скоротити нелегальну міграцію, вона продовжує зростати? Відповідь на це питання просте і складне одночасно.

Вигідність використання дешевої праці нелегалів, які через своє безправне становище піддаються найжорстокішій експлуатації, є основним стимулом і причиною поширеності цього явища в сучасному світі. Вигідність наймання нелегалів для роботодавців очевидна: економія на витратах виробництва настільки значна, що вона далеко перекидає можливі штрафи за порушення трудового законодавства. Однак нелегальна міграція, як не парадоксально це звучить, виявляється вигідною й для держави: якщо не в загальнонаціональному масштабі, то на рівні окремих галузей і регіонів, де частка нелегальної зайнятості велика, вона виявляється «міцно вбудованою» у національну економіку. *Хоча це не визнається офіційно, проте використання праці нелегалів дозволяє стримувати зростання цін на національному ринку товарів і послуг і підвищує конкурентоспроможність продукції цілих галузей на міжнародному ринку.* Економічні наслідки від повної ліквідації нелегальної зайнятості можуть виявитися несприятливими для цілих галузей і порушити рівновагу економіки країни в цілому. Існує обґрунтований сумнів у тім, що робочі місця, зайняті нелегалами, можуть бути перерозподілені на офіційному ринку праці й зайняті місцевими робітниками при такому ж рівні оплати праці.

Крім того, не будучи включеними в сферу прямого оподаткування, нелегальні мігранти, проте, беруть участь у надходженнях податків у бюджет приймаючої країни, оскільки їхні підприємства, що наймають, виплачують непрямі податки державі, і податки ці включені в заробітну плату мігрантів. У той же час нелегальні мігранти практично не користуються соціальною підтримкою держави, не одержують яких-небудь допомог і пільг. Таким чином, нелегальні мігранти являють собою «чистих платників податків» і тим самим становлять економічну вигоду приймаючої держави.

Настільки неоднозначне розуміння економічних наслідків нелегальної міграції змушує основні приймаючі країни більш гнучко підходити до пошуку можливостей впливу на неї. На місце колишньої непримиренної позиції «нелегалів у країні бути не повинно» приходять розуміння неминучості цього явища. *Відповідно міграційна політика, крім твердих каральних мір (жорсткість режиму в'їзду, депортація нелегалів, санкції проти роботодавців), у ряді країн доповнюється мірами, спрямованими на легалізацію статусу незаконних мігрантів. Суть цієї стратегії полягає в наданні можливості одержання офіційного посвідчення на проживання та дозволу на роботу тим нелегальним мігрантам, які «довели» свою корисність країні, проробивши в ній кілька років.*

Загальнонаціональні кампанії по легалізації незаконних мігрантів, або так звані *міграційні амністії*, регулярно проводяться в багатьох країнах. У США відповідно до програми легалізації деяких категорій нелегальних мігрантів, прийнятої в рамках імміграційного закону 1986 р., було амністовано близько 3 млн нелегалів. У Європі практика амністування нелегальних мігрантів найпоширеніша в державах Південної Європи: за останні 20 років в Іспанії було проведено 5 міграційних амністій, в Італії – 4, у Португалії – 3, у Греції – 2, причому число легалізованих мігрантів у всіх цих країнах зросло від однієї компанії до іншої і

обчислювалося сотнями тисяч осіб. Умовою легалізації є наявність роботи або пропозиції від роботодавця про готовність найняти мігранта на законних підставах. У результаті останньої кампанії в Португалії в 2001-2002 рр. було легалізовано 170 тис. трудових мігрантів, з них більше половини із країн Центральної й Східної Європи, у тому числі майже 7 тис. росіян. Для того щоб легалізуватися, досить було з'явитися в поліцію з контрактом від роботодавця, сплатити 85 дол. за реєстрацію й одержати посвідку на проживання. Регулярно проводять кампанії по легалізації мігрантів країни Азії – Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Латинської Америки – Аргентина, Чилі та ін.

У той же час є країни, які категорично відмовляються від міграційних амністій: Німеччина, Японія, Австралія. Уряди цих країн вважають, що легалізація незаконних мігрантів є стимулом для нових хвиль нелегалів, які можуть розраховувати у такий спосіб мігрувати в економічно більш розвинені країни.

Міжнародний досвід в сфері боротьби з нелегальною міграцією свідчить про те, що в умовах сучасного демократичного суспільства, заснованого на ліберальній традиції, й досі не знайдено дійсно ефективного інструмента, що дозволяє звести нанівець нелегальну міграцію. Це не означає, однак, що від боротьби з нелегальною міграцією варто відмовитися. Бездіяльність у цій сфері може підсилити й закріпити ті негативні явища, які неминуче супроводжують нелегальну міграцію: порушення прав мігрантів, розростання кримінального сектора, виникнення конфліктів на етнічному ґрунті.

б. Характеристика нелегальної міграції в Україні

Україна не залишилася осторонь від нелегальних міграційних процесів, переважно, через своє географічне положення. Наша країна знаходиться на перехресті шляхів «між Сходом і Заходом», тому для більшості мігрантів вона є транзитною базою на шляху до економічно розвинених держав. Таке геополітичне положення значною мірою визначало протягом багатьох століть історичні, культурологічні, духовні й політичні особливості розвитку України. Останніми десятиліттями географічне положення України почали активно використовувати з метою нелегальної міграції, транспортування мігрантів та торгівлі людьми. У той самий час Україна відігравала важливу роль у стримуванні потоків нелегальної міграції зі Сходу до країн Центральної та Західної Європи.

Основні засади міграційної політики України щодо нелегальної міграції визначено Указом Президента України «Про заходи щодо посилення боротьби з незаконною міграцією» від 18 січня 2001 р. № 22. Цим Указом встановлено, що одним з основних напрямів міграційної політики України є вдосконалення роботи щодо запобігання та припинення незаконної міграції іноземців та осіб без громадянства в Україну і через її територію.

Помітні зміни відбулися у правовій сфері: саме протягом 2001 р. було прийнято низку нормативних документів, що законодавчо регламентують різні аспекти правового впливу на міграційні процеси, торгівлю людьми щодо нелегальної міграції та запобігання транспортування мігрантів.

У січні 2001 р. Указом Президента України затверджено «Програму боротьби з незаконною міграцією на 2001-2004 рр.». Прийнято закони «Про імміграцію», «Про внесення змін у деякі законодавчі акти по боротьбі з нелегальною міграцією», «Про участь громадськості в охороні громадського порядку та охороні державного кордону», нову редакцію Закону України «Про біженців», інші нормативно-правові акти.

З 1 вересня 2001 р. набув чинності новий Кримінальний кодекс України, яким передбачено відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 75, 75-1) та за торгівлю людьми (ст. 124-1). Україна законодавчо оформила це положення третьою в Європі (після Німеччини і Бельгії).

Але характеризуючи нелегальну міграцію як об'єктивне явище, варто зробити висновок про те, що це поняття в правовому полі України ще не узгоджене та має дискусійний характер на теоретичному рівні. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією» передбачає внесення низки змін та доповнень до чинного законодавства. По-перше, доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) статтею 204-1, якою передбачено відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. Санкцією цієї статті передбачено, що будь-яку особу може бути притягнуто до відповідальності, якщо вона вчинила дії, передбачені ст. 204-1. При цьому не вказано, що ця особа – нелегальний мігрант. По-друге, нова редакція статей 203, 204 КУпАП, санкції яких теж не вказують прямо на те, що порушник – нелегальний мігрант. По-третє, нова редакція частини 3 ст. 24 КУпАП, в якій вказано, що законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок. По-четверте, нова редакція ст. 32 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», якою передбачено процедуру адміністративного видворення за межі України і у якій теж не вказано, що ці особи нелегальні мігранти. Звітність Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України передбачає наявність відомостей щодо виявлених нелегальних мігрантів. Разом із тим, враховуючи вищезазначені положення щодо особливостей адміністративної відповідальності за нелегальну міграцію, постає питання, саме кого органи внутрішніх справ виявляють як нелегальних мігрантів.

Зрештою, можна розглядати нелегальну міграцію як порушення загальнообов'язкових правил у сфері міграцій (відповідальність за порушення встановлено нормами ч. 3 ст. 24, статей 203, 204, 204-1 КУпАП, а також ст. 32 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»), а питання щодо визначення дефініції «нелегальний мігрант» потребує додаткового дослідження.

Таким чином під нелегальним мігрантом в Україні розуміється особа, яка незаконно переміщується через державний кордон, тобто поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю, використовуючи підроблені документи, візи чи без таких; або мета в'їзду якої в країну не відповідає її дійсним намірам; або яка проживає на території країни без належного дозволу компетентних державних органів.

Слід зазначити, що контингент нелегальних мігрантів за якісними характеристиками не відповідає інтересам економіки України, до того ж має відверто кримінальний характер. Швидко оцінивши як вигідне географічне розташування України, так і наявні недоліки правового регулювання цих питань, злочинні угруповання використовують нашу державу як своєрідний трамплін між Сходом та Заходом. Ось чому з поширенням злочинності у різних сферах нашого суспільства зріс рівень злочинності в міграційній сфері.

Щороку кордони України офіційно перетинають мільйони іноземців, частина з них залишається в нашій державі. Але скільки серед них нелегальних мігрантів – визначити досить важко. Згідно із середньоєвропейськими квотами, без негативних наслідків для держави, кількість мігрантів не повинна перевищувати 0,1% від кількості населення в країні. Таким чином, Україна може прийняти понад 50 тис. іноземців.

Відносно кількості нелегальних мігрантів в Україні, експерти називають різні цифри – від 60 тис. до 1 млн осіб. Рекордну цифру кількості нелегальних мігрантів в Україні було оприлюднено в Парламенті 2000 р. під час першого читання законопроекту про імміграцію – 1,6 млн осіб. Зауважимо, що це було зроблено керівником Міністерства оборони, тобто відомства, до повноважень якого проблема нелегальної міграції не належить. Оскільки методика формування наведених оцінок їх авторами не оприлюднюється, можна тільки здогадуватися, на чому вони базуються. Так, вірогідно, цифри в 1 млн осіб і більше пояснюються різницею між кількістю виїздів і в'їздів в Україну іноземців за статистикою прикордонників. Наприклад, в 1997 р. було зафіксовано 15,9 млн перетинів кордону іноземцями в напрямку в'їзду і 12,2 млн у напрямку виїзду, тобто різниця становила 3,7 млн – тобто значна частина іноземців залишилися в державі з невизначеним статусом.

Досить сумнівними є цифри в 1 млн і більше нелегальних мігрантів і з погляду міжнародного порівняння. Так, у Росії, з її величезною територією і протяжністю ділянок фактично неконтрольованих кордонів, кількість нелегальних мігрантів оцінюється в 1,3-1,5 млн осіб. Кількість нелегальних мігрантів в Німеччині, тобто в основній країні їхнього призначення в Європі, становить приблизно 600 тис. осіб. У всій Західній Європі чисельність нелегалів становить, за оцінками, від 1,3 до 5 млн осіб.

На сьогодні найбільш поширеною є оцінка, за якою в Україні перебуває приблизно 0,5 млн нелегальних мігрантів. Її наводять експерти міжнародних організацій, передусім Міжнародної організації з міграції, а також керівники українського прикордонного відомства. Таким чином зараз, *реальна кількість мігрантів (як легальних, так і нелегальних) у нашій країні приблизно коливається у межах 1 млн осіб, із підрахунку 500 тис. легальних і 500 тис. нелегальних мігрантів.*

При цьому слід враховувати що спеціалісти погоджуються, що кількість затриманих на кордоні нелегальних мігрантів відображає лише вершину айсберга. Так, російські вчені вважають, що для Росії затримані становили не більше 2-3% від чисельності нелегальних мігрантів. Можна припустити, що для України ця цифра є більшою. Адже ефективність прикордонного контролю залежить від багатьох факторів, серед яких довжина кордону та його облаштування, кількість пунктів перетину, інтенсивність руху через кордон, за всіма з яких ситуація в Україні є

об'єктивно більш сприятливою. Тому вірогідною видається думка експертів-спеціалістів прикордонної служби України, які вважають, що *затримані українськими прикордонниками незаконні мігранти становлять 25% від усього нелегального потоку*. Виходячи з цього, *обсяги нелегальної міграції можна оцінити приблизно в 10 тис. осіб на рік*. Однак, ця оцінка стосується лише руху через кордон і не враховує тих, хто за різних обставин нелегально перебуває на території держави.

Незаконні мігранти, затримані на державному кордоні України, є вихідцями з майже 100 країн світу. Але упродовж останніх дев'яти років з країн колишнього СРСР в Україну прибуло щонайменше 1,6 млн осіб, 60 % з них – етнічні українці, або особи, які раніше проживали в Україні. Починаючи з 1994 р., відбуваються суттєві зміни, пов'язані з тим, що кількість від'їжджаючих почала перевищувати кількість тих, які прибули. На сьогодні Україна виступає переважно експортером робочої сили, що потребує активних кроків з боку держави щодо максимального збереження демографічного потенціалу, а також соціального захисту трудових мігрантів з України.

Як уже зазначалося, зростання кількості нелегалів негативно впливає насамперед на рівень злочинності в Україні, поширення небезпечних захворювань, розвиток «тіньового» ринку праці. Вказаний вид бізнесу у сфері транснаціональної злочинності за своєю значущістю посідає місце поруч із наркобізнесом та торгівлею викраденими автомобілями.

Структура організованої злочинності, що контролює потоки нелегальних мігрантів, а також методи її кримінальної діяльності стають все більше витонченими й удосконаленими, а злочинні групи нараховують десятки і навіть сотні професійно підготовлених та добре оснащених членів.

Одним з каналів нелегальної міграції через територію нашої держави є транспортування іноземців із країн СНД, куди вони в'їжджають як легальним, так і нелегальним способами. Значна кількість затриманих в Україні нелегальних мігрантів доводить факт свого перебування в Москві, до якої вони потрапляють безпосередньо з країни проживання, або країни первинного формування потоків нелегальної міграції. За різними експертними оцінками, на території Російської Федерації незаконно перебуває до 2 млн громадян з Афганістану, Китаю, В'єтнаму, Іраку, Анголи, Судану, Ефіопії, Шрі-Ланки, Бангладеш, Індії і т. ін. За інформацією Федеральної служби Росії, складні політичні процеси та економічне становище в ряді зазначених вище країн будуть і далі сприяти збільшенню потоку нелегальних мігрантів. Їх значна кількість намагається осісти в країнах СНД або через їх території дістатися до країн Західної Європи, США та Канади.

Слід зазначити, що нелегальна міграція, набуваючи організованого характеру, вносить корективи у свої дії залежно від заходів протидії, які вживає держава, і тому способи нелегального перебування на території України та перетинання державного кордону постійно змінюються та вдосконалюються.

Аналіз затримань порушників державного кордону, фільтрації нелегальних мігрантів свідчить про наявність чітко окреслених каналів контрабанди живого товару через територію України і за її межі. *Доцільно виділити три найважливіші напрями нелегальної міграції, а саме:*

- *транзитний повітряно-залізничний* – для громадян держав Південно-Східної Азії, Близького й Середнього Сходу (Китай, В'єтнам, Корея, Індія, Шрі-Ланка, Афганістан): країна проживання – повітряним шляхом до Російської федерації (Москва, Санкт-Петербург), іноді – до Білорусі, потім залізничним транспортом до України (Київ, Львів, Мукачево, Ужгород, Одеса), далі – через Польщу, Словаччину, Угорщину до країни призначення;

- *транзитний повітряно-залізнично-пішохідний* – для громадян Іраку, Ірану, Туреччини, Ємену, Йорданії, Лівану, Сирії, Сомалі, Анголи, Заїру тощо: країна проживання – держави Закавказзя – потім одна група мігрантів подорожує повітряним шляхом або залізницею в Україну, а інша – до Російської Федерації, звідки у супроводі провідників прямує в Україну і далі – до країни призначення;

- *транзитний повітряно-пішохідно-залізничний*: велика кількість громадян Лівану прибуває в Україну повітряним шляхом і далі залізницею або пішки прямує до західного кордону.

Розміри груп залежать від маршруту і виду транспорту. Групи по 10, а інколи й більше осіб, формуються для подорожі міжнародними авіалініями (Шрі-Ланка) та пароплавами. Дещо менші – по 3-5 осіб – для подорожі легковим транспортом (проїзд з Іраку до Йорданії, з Пакистану до Азербайджану, з Росії в Україну). На маршруті при зміні виду транспорту змінюють і чисельність групи. Одна група може розбитися на кілька менших і навпаки.

Певна категорія мігрантів використовує законні й незаконні можливості для того, щоб залишитися в Україні на певний час і знайти підставу для виїзду у країни Західної Європи. Це характерне для громадян Афганістану, Пакистану, Іраку, Ірану, Шрі-Ланки та Індії. Кошти для проживання в Україні заробляються шляхом торгівлі на ринках великих міст, реалізації контрабандного товару і т. ін. Спроби нелегально осісти в Україні здійснюють лише 3-5% затриманих правопорушників. Це в основному громадяни Китаю, які спочатку прибувають до Російської Федерації або Білорусі, а потім переправляються в Україну.

На думку фахівців, найактивнішу позицію у нелегальній міграції займають закарпатські злочинні угруповання, які діють на Березівському напрямку та контролюються громадянами циганської національності. Вважається, що до 40 % приватного капіталу в прикордонних районах сформовано за рахунок нелегального перетинання людей кордону. Крім того, такий бізнес дає заробіток місцевому населенню. При затриманні нелегальні мігранти, як правило, ведуть себе спокійно і не опираються. Вони впевнені, якщо не вийшло з першого разу, вийде з другого, тому що діє система, за якої «транспортувальник» отримує плату лише тоді, коли «товар» прибуде до пункту призначення.

Злочинні угруповання, сформовані за національними ознаками, впливають на криміногенну ситуацію в Україні. Занепокоєння викликають нігерійські угруповання, які порівняно недавно «пустили коріння» на території нашої держави, але є дуже перспективними у кримінальному плані. Ці угруповання здійснюють більшість операцій щодо постачання та розповсюдження героїну, а також кримінальних операцій іншого характеру, наприклад, ініціюють створення різноманітних українсько-нігерійських СП, які завдають фінансових втрат підприємствам та громадянам України.

Окрему групу утворюють нелегальні мігранти, які прибули в Україну з республік колишнього СРСР. Найбільш організовані за етнічною ознакою та небезпечні у кримінальному аспекті – вихідці з Кавказького регіону. Так, під час профілактичної операції «Мігрант», що проводилася Держкомкордоном України та МВС України протягом тижня, було перевірено 15 000 громадян, вихідців з Кавказького регіону, які постійно або тимчасово проживали на території України та проходили за оперативними матеріалами органів внутрішніх справ, з метою встановлення їх причетності до вчинення злочинів, особливо рекетирсько-бандитського спрямування, злочинів у сфері економіки, а також з метою нейтралізації їх впливу на державні та комерційні структури. Серед них було виявлено 349 (приблизно, кожен 40) членів активно діючих організованих злочинних угруповань, близько 60 їх лідерів. Також було виявлено 45 громадян чеченської національності, які займалися незаконною діяльністю. Під час перевірки комерційних структур було встановлено близько 6 тис. осіб кавказької національності – власників або співвласників підприємств (у тому числі у сфері торгівлі – 3,5 тис. осіб, у паливно-енергетичному комплексі – 227, в агропромисловому комплексі – 505, у посередницькій діяльності – більше 1,5 тис.), 231 особа кавказької національності не мала легальних джерел доходу, але розпоряджалися значними фінансовими ресурсами. Під час операції було порушено 793 кримінальні справи відносно «гостей» із Закавказзя, до кримінальної відповідальності притягнуто 450 таких осіб. Розкрито 938 тяжких злочинів, у тому числі 14 вбивств, 19 розбійних нападів, 66 пограбувань, 75 випадків шахрайства. Вилучено 170 фальшивих паспортів, 441 одиницю вогнепальної зброї, 2,2 кг вибухівки, 123,5 кг наркотичних засобів, 858 автотранспортних засобів. Накладено арешт на майно на суму 670 тис. грн, виявлено понад 15 тис. порушень паспортного режиму, 4,5 тис. нелегальних мігрантів, 638 з яких видворено.

Протягом останніх років Західна Європа буде загрозована від азіатської навали на західних кордонах України. Згідно з Програмою Європейського Союзу (РНАКЕ), Німеччина, Австрія та інші країни інвестують до Польщі, Угорщини, Словаччини мільйони доларів для укріплення їхніх східних кордонів. У Польщі здійснюються Програма розвитку прикордонної інфраструктури з Литвою, Білоруссю, Росією та Україною.

Впродовж останніх років в Україні незаконно проживає близько 60 тис. іноземних громадян, з яких 2630 звинувачуються у скоєні правопорушень та вчиненні злочинів і підлягають видворенню з країни, що потребує 1,8 млн дол. США.

Що стосується утримання нелегальних мігрантів, то прикордонники підрахували, що такий захід стосовно одного нелегал протягом доби їм коштує близько 6 грн без витрат на його транспортування, лікування і т. ін. На видворення одного іноземця витрачається понад 1,5 тис. дол. США, а тільки нині в Україні їх знаходиться близько 10 тис. осіб, які потребують першочергової депортації. *За наявною статистикою, враховуючи фінансові можливості, за межі держави видворяється приблизно 20-25% осіб із загальної кількості виявлених нелегальних мігрантів. Стосовно нелегальних мігрантів, які залишаються в Україні, то ця цифра збільшується катастрофічно, і, на жаль, можна дійти висновку, що Україна поступово перетворюється на «відстійник» нелегальної міграції. Більшість*

нелегальних мігрантів живуть за рахунок випадкових заробітків, вчиняють правопорушення або ведуть паразитичний спосіб життя, незаконно займаються комерційною діяльністю, погіршують стан правопорядку на вулицях, що негативно впливає на громадський порядок, сприяє зростанню злочинності, поширенню небезпечних хвороб.

Торгівля людьми є міжнародним злочином, що вимагає з боку правоохоронних органів організації обміну інформацією на двосторонній основі для оперативного прийняття рішень. Такий обмін має здійснюватися через канали міжнародних організацій. Ситуація свідчить про те, що у зовнішньополітичній сфері безперервний потік транзитних мігрантів через територію України на Захід викликає певні сумніви з боку європейської спільноти стосовно здатності країни контролювати міграційні процеси, і тим самим підриває міжнародний авторитет України. Тому сьогодні актуальним є внесення змін до Закону України «Про імміграцію» щодо квотування іноземців та надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства, а також прийняття Концепції державної міграційної політики України.

Усього у 2004 р. прикордонниками було затримано за незаконне перетинання державного кордону України з метою незаконної міграції 2918 іноземних громадян, найбільшу чисельність незаконних мігрантів складають громадяни Китаю 610 осіб, громадяни Російської Федерації складають 532 особи, 319 громадян Грузії. Значна кількість незаконних мігрантів було затримано прикордонниками на Словацькій (1548 осіб), Польській (769 осіб), Російській (391 особа) ділянках кордону. Протягом 2004 р. було видворено 5002 іноземця та осіб без громадянства, з них 4807 осіб видворено добровільно, 195 осіб було видворено примусово, з них за рішеннями про видворення: ДПС – 4047 осіб, МВС – 1413 осіб, СБУ – 2 особи.

Згідно з статистичною інформацією яка надійшла з Міністерства освіти і науки України у 2004-2005 навчальному році кількість іноземних студентів, які здобували освіту в Україні, складає 23 129 тис. осіб (кількість іноземних студентів зменшилась на 1872 особи порівняно з минулим навчальним роком), з них 492 аспірантів, 5 докторантів, 93 стажиста, 764 один. та інтернів. 19 617 тис. осіб є громадянами країн Азії, 5 653 тис. осіб є громадянами країн Європи, 2 937 тис. осіб є громадянами країн Африки, 176 осіб є громадянами Америки. 30 осіб без громадянства. Найбільша чисельність іноземців, що прибула на навчання в Україну є вихідцями з таких країн як: Китай – 5269 осіб, Росія – 3471 особа, Сирія – 2203 особи, Іран – 2067 осіб, Йорданія – 1927 особи, Малайзія – 1430 осіб, Індія – 1363 осіб. Основна кількість іноземців навчається у навчальних закладах таких міст: Київ – 7110 осіб, Харків – 6325 осіб, Одеса – 3781 особа.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, протягом 2004 р. було видворено за межі України 12 271 іноземець. Найбільшу кількість громадян з Росії – 2577 осіб, Азербайджану – 2165 осіб, Молдови – 1697 осіб, Узбекистану – 976 осіб, Вірменії – 951 особа, Грузії – 781 особа, Китаю – 636 осіб.

Кількість іммігрантів, які мають посвідки на постійне проживання в Україні за 2004 р. складає 117 553 особи. Найбільше громадян з Росії - 37324 особи, Китаю – 8064 особи, Азербайджану – 7435 осіб, Узбекистану – 5953 особи, Молдови - 5349, Грузії - 4295 осіб, Вірменії - 4513 особи. Особи без громадянства - 1802 особи.

Дозвіл на працевлаштування в Україні мають 2453 іноземця, з них 371 особа з Росії, 125 громадян В'єтнаму, найбільша кількість громадян Узбекистану - 502 особи.

У той же час аналіз міграційних процесів в Україні, що відбуваються протягом останніх років під впливом загальнополітичних, соціально-економічних перетворень, у тому числі у сфері виїзду з країни, в'їзду в країну і транзитного проїзду через її територію, свідчать про загострення проблеми незаконної міграції в Україні.

Співробітниками МВС України складено 45903 адміністративні протоколи у відношенні іноземців, які перебували на території України з допущенням порушень законодавства відповідно до ст.ст. 203-206 КУпАП. Також за 2004 р. було складено 67 адміністративні протоколи (відповідно до ст.ст. 203-206 КУпАП.) у відношенні осіб, які мають статус біженця, з них по країнах походження біженців: Грузія - 27 осіб, Афганістан - 19 осіб, Бангладеш - 3 особи, Демократична Республіка Конго - 2 особи, Шрі-Ланка - 2 особи, Сирії - 2 особи, Росії - 1 особа, Бурунді - 1 особа, Вірменії - 1 особа, Нігерії - 1 особа, Таджикистан - 1 особа та 1 особа без громадянства.

За результатами щоденних правоохоронних заходів і цільових відпрацювань виявлено та притягнуто до адміністративної відповідальності 19,5 тис. іноземців та осіб без громадянства за порушення встановлених правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України ст.203 КУпАП.

Значна робота щодо протидії незаконній міграції проводиться оперативними службами МВС України, якими встановлено 7 стійких каналів незаконної міграції, основними з яких є:

- російський – офіційний в'їзд в Російську Федерацію за туристичними візами, незаконне перетинання російсько-української ділянки кордону, яка входить до сфери відповідальності Чернігівського, Сумського та Харківського прикордонних загонів; перевезення до м. Києва з метою переховування та комплектування груп для транзитного переміщення в західні регіони України;
- білоруський – офіційний в'їзд в Республіку Білорусь за туристичними чи комерційними візами, транзитне переміщення через її територію з подальшим незаконним перетинанням білорусько-українського кордону в районі відповідальності Чернігівського прикордонного загону для прямування до західної ділянки державного кордону;
- молдовський – офіційний в'їзд в Молдову, незаконне перетинання молдовсько-українського кордону, транзитне переміщення через Одеську, Вінницьку, Хмельницьку та Тернопільську області в напрямку західної ділянки державного кордону;
- студентський – іноземці прибувають до України на навчання на запрошення навчальних закладів, а в подальшому незаконно переміщаються до країн Західної Європи.

Проведений аналіз оперативної обстановки та узагальнення результатів реалізації завдань зазначеної вище Програми свідчать про те, що стан міграційних процесів в Україні протягом часу зумовлювався такими чинниками:

- активізацією переправлень нелегальних мігрантів з числа громадян Китаю, Індії, В'єтнаму, Бангладеш, а також етнічних курдів з території Російської Федерації та Республіки Білорусь;
- непоодинокими фактами відмов російської сторони у прийманні іноземців, затриманих українськими правоохоронними органами у прикордонних з Російською Федерацією районах;
- загостренням проблеми утримання та видворення незаконних мігрантів, організації з їх боку акцій непокори та масових заворушень у місцях тимчасового тримання;
- деякою переорієнтацією маршрутів переправлення незаконних мігрантів з Київського напрямку на районні центри та інші населені пункти Київської області.

Перебування значної кількості іноземців на території України, в тому числі нелегальних мігрантів, призводить до загострення санітарно-епідеміологічної ситуації. Часто не маючи засобів до існування, а також лікування, такі особи є розповсюджувачами різних інфекційних хвороб, таких як туберкульоз, СНІД, малярія та інших. І хоч значного впливу на санітарно-епідеміологічну ситуацію в державі нелегальна міграція не мала, все ж в окремих регіонах зафіксовано випадки завезення в державу небезпечних хвороб.

7. Боротьба з нелегальною міграцією в Україні

На сучасному етапі надзвичайно актуальною для України є проблема вдосконалення міграційної політики. Необхідність активного втручання урядових структур у перебіг міграційних процесів є очевидною, однак діяльність держави в жодному разі не повинна зводитися до заборонних заходів, наслідком яких може бути зростання нелегальної міграції та підвищення напруженості у суспільстві. Аналіз дотеперішньої структури державного регулювання міграційних процесів показав, що, незважаючи на досить невеликий термін її становлення (перші законодавчі та нормативні акти з'явилися лише у 1992 році), система у цілому сформувалася.

Важливою складовою державної міграційної політики є також комплекс заходів із протидії нелегальній міграції. Тим більше, що проблема припинення незаконного проникнення до країни різних категорій мігрантів уже набула такого розмаху, що її розв'язання є першочерговим державним завданням. Зокрема, ще у зверненні тодішнього Президента України Л. Д. Кучми з щорічним посланням до народу, Верховної Ради України, яке він проголосив на відкритті роботи Верховної Ради України 12 травня 1998 р., йшлося про «практично неконтрольований наплив в Україну мігрантів з інших країн», що «зобов'язує до невідкладних рішень та дій».

Транзит нелегальних мігрантів – процес, який здатен підірвати міжнародний авторитет нашої держави. Економія коштів на протидію цьому явищу є недопустимою. До того ж слід бути готовими, що у разі успіху заходів зі стабілізації економіки України і за умови навіть невеликого зростання рівня життя населення дедалі більша частина цих нелегальних мігрантів намагатиметься осісти і в Україні. Звичайно, український ринок праці за тимчасового працевлаштування частини

наших співгромадян в економічно розвинених країнах відчуватиме певну потребу в робочій силі, однак навряд чи нелегальну міграцію можна розглядати як прийнятний спосіб задоволення цієї потреби.

Звертає на себе увагу те, що до розпаду радянської системи в колишніх республіках СРСР проблеми нелегальної міграції практично не існувало. Правоохоронним органам доводилося мати справу переважно з політичними емігрантами, які залишались в Європі та Америці, перебуваючи в тимчасових відрядженнях, та десятками емігрантів, які слідували з Іраку й Ірану. Отже, не існувало і державної програми боротьби з цим явищем. Проте з розпадом Союзу, з руйнуванням єдиного правового механізму, візового режиму, та внаслідок багатьох інших об'єктивних чинників, за останні роки становлення молоді незалежної держави це питання набуло особливої актуальності.

Аналіз міграційних процесів дає змогу засвідчити те, що першопричинами нелегальної міграції в Україні є: усунення «залізної завіси»; недоліки в охороні державного кордону; можливість заробити на емігрантах не лише організованим злочинним групам, а й приватним особам; миролюбний характер українців; відсутність національної та расової дискримінації; недосконалість законодавства.

Ці та інші чинники зумовили нечуваний наплив в Україну, країни СНД нелегальних мігрантів із південноазійського, близькосхідного та африканського регіонів, які використовують територію колишніх радянських республік для транзиту до найбільш розвинених країн та пошуку притулку в них. Згідно зі статистикою за останні десять років міграція азіатів в Європу зросла у 20 разів і вже встигла увійти в лексикон правоохоронних органів як «жовта небезпека». Появою нового транзитного каналу через Україну для нелегальних мігрантів серйозно занепокоєне керівництво європейських держав. Вони додатково змушені розв'язувати проблему робочих місць, врегульовувати ворожнечі конфлікти на міжетнічній основі з численними людськими жертвами, що періодично спалахують, зокрема в Німеччині, Англії, Франції.

Однак, при цьому на значну увагу заслуговує і той факт, що матеріали наукових досліджень стосовно нелегальних мігрантів в Україні засвідчують, що держава поступово перетворюється з країни-транзиту на країну-накопичувача нелегальних мігрантів.

В свою чергу, аналіз ситуації в Україні у сфері боротьби з нелегальною міграцією дозволяє зробити деякі загальні висновки щодо основних факторів, що впливають чи впливатимуть на її формування:

1. Внаслідок вжиття країнами Європейського Союзу (ЄС) активних заходів з протидії нелегальній міграції ситуація у цій сфері безпосередньо на їх територіях в цілому контролюється та поступово стабілізується.

2. Із розширенням ЄС, через приєднання до нього низки суміжних з Україною країн, найближчим часом наша держава межуватиме на заході з цією європейською організацією, яка, в свою чергу, намагатиметься надійно прикрити свої східні кордони з метою недопущення проникнення на територію ЄС нелегальних мігрантів.

3. У разі неспроможності вирішити завдання щодо зниження інтенсивності міграційних потоків через власну територію Україна ризикує перетворитися, як уже

було зазначено, з транзитної країни на пункт тривалого перебування незаконних мігрантів.

Враховуючи вищевикладене, одним із пріоритетних завдань нашої держави є перенесення основних акцентів протидії нелегальній міграції із зосередження головних зусиль безпосередньо на своїй території на роботу на «дальніх підступах», тобто на опанування ситуації навколо неї, з метою зниження інтенсивності міграційних потоків та їх переорієнтації з українського на інші напрями. Однак, попри це, Україна все ж таки виконує роль бар'єра для проникнення нелегальних мігрантів до Західної Європи.

Указ Президента України від 18 січня 2001 р. «Про заходи щодо посилення боротьби з незаконною міграцією» визначив такі основні завдання щодо реалізації державної політики з питань міграції та національної безпеки:

- недопущення проникнення на територію України осіб, які незаконно прибувають в Україну і не заявляють у встановленому порядку про свій намір набути статусу біженця чи отримати притулок, втратили підстави для подальшого перебування в Україні та ухиляються від виїзду з її території, переховуються та уникають контактів із компетентними державними органами;
- перекриття транснаціональних каналів незаконної міграції на державному кордоні України та за її межами;
- припинення протиправної діяльності фізичних і юридичних осіб, які незаконно переправляють мігрантів в Україну або транзитом переміщують їх через територію України;
- посилення контролю за додержанням правил в'їзду, виїзду, перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства.

Наявність низки проблем у боротьбі з нелегальною міграцією в Україні, її негативними наслідками потребує вироблення більш ефективних шляхів протидії в сучасних умовах, зокрема:

1. Створення дійового механізму видворення нелегальних мігрантів до місць їх постійного проживання або до країн, з яких вони прибули. Для цього необхідно укласти відповідні міждержавні угоди, створити додаткові місця їх тимчасового утримання та залучити кошти організацій, які мають прибуток від приймання іноземців в Україні і т. ін.
2. Створення в країні державної структури, яка б консолідувала завдання боротьби з нелегальною міграцією на державному рівні.
3. Виявлення та перекриття найбільш небезпечних каналів міграції в Україну шляхом удосконалення візової політики та якості прикордонного контролю;
4. Виявлення та викриття на території України злочинних угруповань, які організують переправлення нелегальних мігрантів, виготовляють і забезпечують їх підробленими документами.
5. Визначення заходів контролю за діяльністю туристичних фірм, що займаються міжнародним туризмом і сприяють міграційним процесам.
6. Запровадження пакетного принципу укладення угод про режим взаємних поїздок громадян.
7. Підвищення контролю з боку органів внутрішніх справ за проживанням іноземних громадян та своєчасним виїздом їх за межі країни.

8. Забезпечення інтегрування держави у загальноєвропейську систему запобігання нелегальної міграції шляхом приєднання до міжнародної системи протидії нелегальній міграції.

Зараз вже можна констатувати, що на сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства є тенденція до активізації співробітництва України із західноєвропейськими країнами та міжнародними організаціями з питань протидії нелегальній міграції.

Контрольні запитання

1. Які особливості історичного формування і поширення нелегальної міграції у світі?
2. Визначте природу нелегальної міграції.
3. Які кількісні параметри виміру нелегальної міграції?
4. Яким чином відбувається бізнес на нелегальній міграції?
5. Визначте можливості регулювання нелегальної міграції і зайнятості.
6. Яка ситуація з нелегальною міграцією в Україні?
7. Назвіть напрями та канали нелегальної міграції в Україні.
8. Як відбувається протидія нелегальній міграції в Україні у контексті здійснення державної міграційної політики?

Тема 5. Особливості розвитку міжнародної інтелектуальної міграції

1. Теоретичні основи міжнародної інтелектуальної міграції.
2. Історичне формування міжнародної інтелектуальної міграції.
3. Особливості міжнародної інтелектуальної міграції.
4. Зміна потоків міжнародної інтелектуальної міграції.

1. Теоретичні основи міжнародної інтелектуальної міграції

Однією з важливих особливостей сучасних міграційних процесів, які відбуваються у світі, є якісна зміна структури міграційних потоків, пов'язана з науково-технічною революцією, і збільшення серед осіб, що мігрують, частка із високим рівнем освіти і фахової підготовки. Це є закономірним наслідком перетворення науки у вирішальний фактор соціально-економічного розвитку, у найважливішу продуктивну силу суспільства.

Розвиток і впровадження нових технологій у різних галузях виробництва й сферах громадського життя призвело до формування особливого сегмента світового ринку праці – ринку науково-технічних кадрів, викладачів і спеціалістів, де національна приналежність втрачає своє старе значення і географічні межі перестають бути реальним обмеженням при працевлаштуванні. Але великий обсяг закордонної і вітчизняної наукової літератури, опублікованої в останні десятиліття по темі міждержавної інтелектуальної міграції, не виявив єдиного підходу до визначення й оцінки цього явища.

Що до визначення міждержавної інтелектуальної міграції, можна виділити декілька підходів, що відрізняються як широтою охоплення явища, так і сутнісною його характеристикою. Найбільш «строге» визначення міждержавної інтелектуальної міграції – це міграція наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, зайнятих науковими дослідженнями і розробками. Більш широке визначення під міждержавною інтелектуальною міграцією – міграція спеціалістів, які займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею, включаючи потенційних спеціалістів (молодих вчених, студентів, аспірантів і стажистів). Деякі дослідники відносять до цієї категорії мігрантів також інших висококваліфікованих робітників, діяльність яких не пов'язана з наукою як такою, але пов'язана з творчістю і є елементом престижу приймаючої країни (музиканти, артисти, тренери, спортсмени).

Міжнародна інтелектуальна міграція тісно пов'язана з отриманим ям поширення в 60-і рр. ХХ ст. поняттям «відплив інтелекту» (brain drain), що відноситься до країн-донорів, і «приток інтелекту» (brain gain), що означають виграш країн, що приймають, від інтелектуальної міграції. Терміни «відплив інтелекту» і «приток інтелекту» (у науковій літературі ще зустрічаються й аналогічні терміни «відплив розумів», «відплив мозків», «відплив умів», «відтік умів», «відтік кваліфікованих кадрів», «відплив кращих голів») уперше з'явилися на межі 60-х рр. ХХ ст. і асоціювалися спочатку з масовою міграцією інтелектуалів (учених, інженерів і т.д.) із Європи в Сполучені Штати, де можна було розраховувати на велику заробітну плату. Пізніше в процес інтелектуальної міграції

були залучені країни, що розвиваються, Азії, Африки і Латинської Америки, і поняття «відплив розумів» виявилось міцно пов'язаним із характеристикою міграційних потоків вчених і висококваліфікованих спеціалістів із країн третього світу і пізніше – із постсоціалістичних держав Східної Європи.

Основними причинами процесу поширення міжнародної інтелектуальної міграції в більшості країн є:

- нестабільна економічна ситуація в країні, а також вигідні умови найму висококваліфікованих спеціалістів за кордоном;
- постійне зниження соціального статусу вченого та спеціаліста;
- те, що результати роботи вчених та спеціалістів часто не знаходять своєї остаточної реалізації;
- бажання покращити своє матеріальне становище;
- більша можливість за кордоном реалізувати свої знання та досвід;
- національна та релігійна нетерпимість;
- зростання безробіття в країні, навіть серед висококваліфікованих спеціалістів.

Проте сучасні західні вчені розуміють міждержавну інтелектуальну міграцію як наслідок етапу глобалізації світового господарства і розширення діяльності транснаціональних корпорацій. Глобалізація трансформує міграційні потоки відповідно до прямування капіталів і призводить до активізації міграції висококваліфікованих кадрів, що переїжджають з однієї країни в іншу в якості співробітників міжнаціональних компаній. Оскільки розширення діяльності ТНК відбувається значною мірою в напрямку країн, що розвиваються, куди слідом за ними направляється потік кваліфікованих кадрів, цей факт дає підставу дослідникам говорити про якісно новий етап міграційної взаємодії розвинутих країн і країн, що розвиваються. Відтік кваліфікованих кадрів, від якого страждає економіка держав, що розвиваються, нібито компенсується зустрічним потоком спеціалістів із розвинутих країн, що дозволяє говорити про взаємовигідний «обмін розумами» (brain exchange).

У літературі зустрічається також поняття «внутрішній відплив розумів», що означає не територіальне, а міжгалузеве переміщення кваліфікованих кадрів із сфери своєї фахової діяльності в ті види діяльності, де їхня освіта і кваліфікація стають незатребуваними. Цей процес мав масовий характер у країнах колишнього СРСР у 1990-х рр. у період гострої соціально-економічної кризи і хворобливої перебудови ринку праці: наукові співробітники, що мали учені ступені і цінний досвід наукової діяльності були змушені переходити в сферу дрібної комерції в пошуках заробітку. Але цей вид «міграції кадрів» не має відношення до міжнародної міграції, тому залишиться поза даною темою.

2. Історичне формування міжнародної інтелектуальної міграції

У історії світової цивілізації існує безліч прикладів того, що високоосвічені люди, носії передових наукових знань, експериментатори і винахідники переїжджали з країни в країну в пошуках нових ідей або можливостей їхнього

застосування. Значну частину студентів найбільш престижних університетів Європи у середньовіччі та зараз складають іноземці.

З іншого боку, у традиціях середньовічних університетів, що були центрами розвитку науки, віталосся запрошення видатних учених з інших країн для підвищення свого престижу. Фактично саме тоді виникла тенденція «притягнення чужих розумів», тобто притягнення спеціалістів, що одержали освіту в інших країнах. Росія (до складу якої в ті часи належала Україна) в історії цього процесу «грала першу скрипку». На думку деяких учених, початок характерної нині для багатьох індустріальних країн Заходу цілеспрямованій політиці по притягненню іноземних спеціалістів поклав російський імператор Петро I, який першим визначив вигідність такої політики, її потребу для розвитку Росії. Західноєвропейські військові спеціалісти, інженери-суднобудівники, вчені внесли великий внесок в економічний прогрес Росії. У той час російським громадянам які виїжджали на навчання в Європу негласно наказувалося привезти із собою після повернення не менше двох спеціалістів-іноземців, за що вони отримували кошти із державної скарбниці. Урочисте Російське посольство, що відправлялося в 1697 р. до європейських дворів із приводу тодішньої коаліційної боротьби з Туреччиною, мало, на думку історика В. Ключевського, також іншу, не менш важливу мету, що полягала в заманювання в Росію європейських спеціалістів, насамперед професіоналів морської справи. Сам Петро I, що був у складі Посольства під вигаданим ім'ям, в одній тільки Голландії найняв для роботи в Росії біля 900 осіб – від віце-адмірала до корабельного кухаря. До речі, необхідно відзначити, що на території сучасної України, це явище було розповсюджено більш, внаслідок значного поширення зв'язків з такими державами, як Польща, Швеція, Німеччина, Франція. Центрами освіти на ті часи, насамперед, були міста Київ та Львів.

Надалі традиція притягнення іноземних спеціалістів у Росію зберігалася. У середині XVIII ст. із 107 членів Санкт-Петербурзької Академії наук лише 34 були росіянами. Парадокс ситуації полягає в тому, що, «зманюючи чужі розуми», Росія одночасно зіткнулася і з проблемою «відпливу розумів». Вперше це трапилося в XVII в., коли відправлені на навчання в Англію чотири студента не захотіли повернутися додому, пояснюючи своє рішення несприятливою політичною обстановкою в Росії.

Загальновідомі факти, коли політичні чинники ставали причиною відтоку наукових кадрів із тієї або іншої країни. Так званий «філософський пароплав» відвіз із Росії в 1922 р. сотні російських вчених, які були виселені з країни разом із сім'ями за небажання прийняти нову владу. Більшість із них склали в майбутньому славу закордонної науки. Не менше трагічним для країни, що втрачає свій науковий потенціал, є приклад із німецькими фізиками-теоретиками, що у 1934-1936 р. були змушені масово, цілими науковими школами, виїхати з нацистської Німеччини в США, оскільки більшість вчених були етнічними євреями і піддавалися переслідуванням із боку влади. У Сполучених Штатах дотепер існують франкфуртська філософська школа і ряд шкіл теоретичної фізики, ядро яких складають учні тих самих вчених-емігрантів із Німеччини. Сама ж Німеччина так і не зуміла відновити свої старі позиції у сфері фундаментальної фізики, які вона мала на початку XX ст.

Втім, початок сучасної масової інтелектуальної міграції пов'язують із початком 50-х рр. ХХ ст., коли багато європейських країн зіткнулися з масовим від'їздом учених, викладачів і випускників університетів для продовження освіти і наукової діяльності в США. Найбільшою мірою процес «відпливу інтелекту» торкнувся ФРН, Великобританії, Італії, Франції. Європейські країни, зайняті відновленням економіки, що постраждала від другої світової війни, не мали достатніх засобів для фінансування науки. Тим часом у США зрозуміли перспективну роль науки і технологічного відновлення в забезпеченні і військової і економічної переваги. Бюджетне фінансування сфери фундаментальної науки в США зросло за 1945-1955 рр. у десять разів. Іноземним ученим пропонувалися сприятливі умови для наукової діяльності. У цілому за період 1950-1960 рр. у США іммігрували біля 100 тис. висококваліфікованих спеціалістів.

60-і рр. ХХ ст. були переломними в усвідомленні ролі науково-технічної революції в суспільному розвитку. У розвинених країнах почалася інтенсивна розробка, використання і розвиток складних новітніх технологій, поширення комп'ютерної та інформаційної техніки, що вимагала висококваліфікованої робочої сили. Система вищої освіти країн Заходу почала перебудовуватися відповідно до сучасних вимог. У багатьох країнах були прийняті законодавчі акти, націлені на розвиток інтелектуального потенціалу робочої сили, що прямо заохочують державні і приватні організації до «інвестицій у людину».

Одночасно в розвинутих країнах були внесені зміни в міграційні законодавства, де поряд з обмеженням загального імміграційного потоку були особо виділені міри стимулювання притоку високоосвічених іноземних робітників для зайнятості у сфері інтелектуальної діяльності. США й тут виявилися першими: у 1965 р. було змінено імміграційне законодавство, так що замість добору мігрантів, що практикувався раніше, за національними і віковими ознаками пріоритетним критерієм добору став освітній і кваліфікаційний рівень мігрантів. Вже за перші чотири роки здійснення нової імміграційної політики 43 тис. інженерів і вчених у сфері природних наук іммігрували в Сполучені Штати. Крім того, значне число професіоналів одержали в наукових центрах і лабораторіях США роботу за контрактами.

Імміграційний акт 1965 р. має особливе значення для історії міждержавної інтелектуальної міграції. Законодавче заохочення імміграції спеціалістів, у першу чергу з країн, що розвиваються, стало найважливішим принципом імміграційної політики у світі. Саме з цього часу політика притягнення «чужих розумів» вийшла на державний рівень, тобто одержала офіційне закріплення в імміграційних законодавствах основних країн, що приймають.

У європейських країнах, відкіля продовжувався відтік інтелектуалів у США, стимулювання імміграції спеціалістів із країн, що розвиваються, розглядалося як засіб компенсування втрат від «відпливу своїх розумів». У Великобританії, наприклад, до кінця 1960-х рр. більш третини кваліфікованих спеціалістів у сфері охорони здоров'я були вихідцями з колишніх британських колоній, насамперед Індії і Пакистану. Але навряд чи така компенсація могла вважатися рівнозначною. Позначалася різниця в якості вищої і фахової освіти в розвинутих європейських країнах і країнах що розвиваються, відсутність в останніх тих наукових напрямків,

від яких залежала доля новітніх технологій. Проте, офіційно закріплена імміграційна політика основних приймаючих країн у відношенні висококваліфікованої робочої сили запустила механізм глобалізації міждержавної інтелектуальної міграції, залучаючи у свій оборот усе більшу кількість країн Азії, Африки і Латинської Америки. Усього за період 1961-1980 рр. у США, Канаду, Німеччину і Великобританію в'їхало понад 800 тис. спеціалістів (переважно науковців, інженерів, медичних працівників) із країн, що розвиваються.

У 1980-1990-і рр. у результаті розпаду соціалістичного блоку і лібералізації режиму виїзду з країн Східної Європи і колишнього Радянського Союзу ще більш розширилася географія міждержавної інтелектуальної міграції. Сотні тисяч фізиків, математиків, біологів, хіміків, програмістів і інших висококваліфікованих спеціалістів із цього регіону мігрували в країни Західної Європи, США, Канаду, гнані економічними труднощами у своїх країнах і прагненням реалізувати свої творчі можливості. Якісно новою формою міграції робочої сили в епоху НТР є масові переміщення науково-технічних кадрів із Західної Європи та країн СНД (насамперед: з Росії та України) в США. Так, з України за 1991-2002 рр., виїхало понад 6300 вчених, а з урахуванням спеціалістів з вищою освітою – понад 600 тис. осіб.

3. Особливості міжнародної інтелектуальної міграції

Міждержавна міграція працівників інтелектуальної сфери, визначалась тими ж чинниками, причинами й умовами, що і міжнародна трудова міграція в цілому, але вона мала свою специфіку. Це пов'язано з особливою природою інтелектуальної праці, особливістю мотиваційних установок високоосвічених мігрантів, природним прагненням до максимальної реалізації свого творчого потенціалу, а також із володінням більшою інформацією. Все це, врешті, обумовлює більш високу потенційну мобільність осіб, що мають високий рівень освіти, і їхню кращу спроможність до адаптації новим умовам у країні в'їзду.

Серед специфіки міждержавної інтелектуальної міграції головне значення мають фахові чинники: пошук можливостей фахової самореалізації, прагнення працювати серед однодумців, брати участь у науково-технічному прогресі. Як і у відношенні міжнародної трудової міграції в цілому, тут також діють притягуючі чинники (нові можливості, що з'являються в іншій країні – і фахові, і матеріальні) та чинники, що виштовхують (несприятливі економічні умови, низька оплата праці, збідніння інтелектуального середовища і т.п.).

В сучасних умовах, при існуючих розходженнях у рівнях оплати інтелектуальної праці в передових країнах у порівнянні з постсоціалістичними і державами, що розвиваються, основним стимулюючим чинником міграції є економічний чинник. Оклади, наприклад, українських вчених академічних інститутів у набагато разів менше зарплати їхніх американських колег. Для молодих наукових співробітників - не менше 15-20 разів, при цьому - рівень споживчих цін в Україні складає не менше 70% від рівня цін у США. Дані по Індії говорять про те, що висококваліфіковані спеціалісти у сфері комп'ютерних і інформаційних технологій можуть розраховувати на батьківщині на заробітну плату в 100-120 разів

меншу, чим у наукових центрах США або Канади. Цим, у першу чергу, пояснюється той факт, що Індія є найбільшим у світі «постачальником» спеціалістів цієї фахової групи на світовий ринок праці. Явно занижена ціна (і престижність) інтелектуальної праці в постсоціалістичних і країнах, що розвиваються, служить важливим стимулом для міждержавної міграції професіоналів. Цей чинник здається тим більше істотним, що він накладається на виникаюче протиріччя між рівнем розвитку особистості, її потребами і потенційними можливостями, з одного боку, і можливостями їхнього задоволення в даному конкретному середовищі – з іншого. Коли людина дійде висновку, що розв'язати це протиріччя можна лише перетинувши державний кордон, – настає акт міграції. При цьому мотивація мігранта найчастіше являє собою поєднання двох цільових настанов: забезпечення фахових інтересів і задоволення потреби в забезпеченні гідних матеріальних умов життя.

Економічне становище країн-донорів інтелектуальних кадрів, як правило, несприятливе: має місце дефіцит бюджету, інфляція, недостатні витрати на науку й освіту, слабкий попит на інтелектуальні кадри через відставання наукомістких галузей. *Навіть якщо для того, щоб запобігти виїзду з країни висококваліфікованих спеціалістів, уряди країн-донорів підвищать їхню заробітну плату, але результати їхньої праці не будуть затребувані через відсталу структуру економіки і відсутності державного інтересу до розвитку науки і практичного освоєння її досягнень, інтелектуальні працівники не одержать можливості самореалізовуватися і все одно будуть шукати інші шляхи здійснення своїх творчих можливостей, зокрема, шляхом міграції в іншу країну.*

Країна-донор інтелектуальної міграції багато втрачає. Наприклад, вартість яка створювалася однією одиницею кваліфікованої робочої сили в США (у 90-і рр. XX ст. перевищувала 400 тис. дол., а інженера – 800 тис. дол., то при виїзді таких спеціалістів держава-експортер несе відповідні збитки. Ще більше втрачає країна у разі виїзду кандидата або доктора наук, оскільки підготовка доктора наук за міжнародними оцінками обходиться в 1-1,5 млн дол. У разі роботи емігранта за спеціальністю на відповідні суми зростає величина національного багатства країни-імпортера (оскільки людина-працівник є основною формою національного багатства). Надалі в процесі: використання кваліфікованої робочої сили, експлуатації її фізичних, розумових, організаторських здібностей ця частка зростає. Через відсутність роботи, низьку заробітну плату та низький рівень життя протягом 1996-1999 рр. з України виїхали 700 докторів і кандидатів наук, чверть з яких – перспективні спеціалісти молодше 40 років. Втрачаючи людський капітал подібної високої якості, держава несе величезні збитки, втрачаючи перспективи швидкого розвитку. Натомість країна, до якої емігрували вчені, не витрачається на підготовку науковців, яка коштує значні гроші, одержує їх готовими. Великий інтелектуальний потенціал України починає працювати на інші держави

Зараз ряд держав, стурбованих відтоком висококваліфікованих спеціалістів за кордон, – Італія, Іспанія, Індія, Південна Корея, Іран, Сирія, Індонезія, Угорщина – прикладають певні зусилля по створенню матеріальних і фахових умов для національних кадрів на батьківщині. Уряди цих країн залучають національний і іноземний капітал для фінансування науково-дослідних центрів, своєрідних

наукових анклавів, де вчені можуть реалізувати свої ідеї і вести повноцінне творче життя. Створення таких «інкубаторних» умов має сенс тільки за умови, що одночасно буде відбуватися трансформація економічної системи країни у бік розвитку найбільш передових галузей, що вимагають новітніх технологій. У протилежному випадку ці наукові анклави загинуть і стануть джерелом «відпливу інтелектів», як тільки буде припинене або дуже скорочене державне фінансування. СРСР має багатий досвід існування аналогічних закритих наукових міст, де висококваліфіковані кадри знаходилися в елітних, у порівнянні з іншим населенням, умовах оплати і постачання. Дослідження, що проводилися в цих містах, дійсно створили славу радянській науці у сфері фундаментальних наук, ядерної енергетики, космонавтики, військової техніки. Проте економічна криза, багатократне скорочення фінансування і зникнення гарантованого попиту фактично зруйнувало ці осередки науки. Саме ці колись закриті наукові міста стали основними регіонами відтоку висококваліфікованих кадрів у сфері природних наук в закордонні країни в 1990-х рр.

Умови міждержавної інтелектуальної міграції визначаються насамперед станом міжнародного і національних ринків праці, співвідношенням на них попиту і пропозиції по визначених професіях. Найбільшим попитом користуються спеціалісти з наукових дисциплін, що визначають основні тенденції розвитку сучасної теоретичної та прикладної науки і технологій, а також ті що забезпечують адаптацію наукових відкриттів до потреб розвитку галузей економіки, подальшої модернізації технологічної бази розвитку суспільства в цілому. Інноваційна діяльність спирається на результати фундаментальних наукових досліджень у сфері фізики, математики, обчислювальної техніки, біології, хімії, медицини, космічних досліджень. Відповідно, представники цих наукових дисциплін є найбільш затребуваними на світовому ринку праці.

Характерно, що мігранти-професіонали, на відміну від некваліфікованих і низькокваліфікованих мігрантів, у набагато меншому ступені покладаються на міграційні мережі, засновані на родинних або національних зв'язках. Для їхнього міграційного пересування по світу, набагато важливішими є зв'язки з колегами і колишніми друзями по освіті, якої б національності вони не були. Виникають міграційні мережі нової якості, в основі яких полягають освіта і професіоналізм, у той час як національна приналежність розмивається.

Говорячи про сучасні тенденції розвитку світового ринку наукових кадрів, не можна не відзначити, що потоки висококваліфікованих мігрантів мають різноманітні напрямки. Крім стійкого потоку інтелектуальної міграції з держав, що розвиваються, у розвитку, існує також значна за обсягом міграція професіоналів між розвинутими країнами, а також потік робітників інтелектуальної, творчої праці з розвинутих країн у ті, що розвиваються. Останній пов'язаний, по-перше, із тим, що серед держав, що розвиваються, є такі, що спроможні забезпечити високий рівень прибутку висококваліфікованим спеціалістам із розвинутих країн і зацікавлені в «імпорті» західних учених, викладачів, лікарів. До цієї групи країн можна віднести «багаті» нафтовидобувні країни Перської затоки, нові розвинені країни Південно-Східної Азії. По-друге, прямування висококваліфікованих кадрів із розвинутих

країн у ті, що розвиваються, пов'язано з розширенням діяльності транснаціональних корпорацій у напрямку ринків збуту, про що буде докладно сказано нижче.

Міждержавна інтелектуальна міграція може розглядатися як природний процес, що сприяє світовому обміну знаннями та найбільш повному використанню існуючого у світі інтелектуального потенціалу. Завдяки спільній роботі представників різних наукових шкіл відбувається поєднання різноманітних наукових підходів (тих, на яких мігрант вихований у своїй країні, у своїй науковій школі, і тих, що він освоює в країні в'їзду), що дає високі наукові результати. Тому закономірно, що іноземні спеціалісти причетні до 90% усіх нових відкриттів, розроблених у США за останні півстоліття.

Пострадянській науці властивий стиль мислення, що характеризується глибокою теоретичністю і широтою охоплення предмета дослідження, а також тісним зв'язком загальнонаукового і філософського підходів. Будучи поєднаним раціоналістичним, технократичним західним стилем, він нерідко дає визначні результати.

Те ж можна сказати про вчених з Азії (Китаю, Японії, Індії), що процвітають не тільки в прикладних наукових досягненнях, що добре відомі (наприклад, японські досягнення в телевізійній, відео-, аудіотехніці, комп'ютерних технологіях), але також у фундаментальній науці. Західна логіка і раціоналізм у поєднанні зі східним типом мислення, заснованому на уяві, інтуїції, використанні яскравих зорових уяв, робить азійських спеціалістів перспективними вченими і чудовими викладачами вищої школи, що активно використовується тими ж Сполученими Штатами: 25% викладачів природних і технічних дисциплін в університетах США – іноземці зі східних країн.

У той же час інтелектуальна міграція використовується розвитими країнами світу як інструмент у конкурентній боротьбі за побудову постіндустріального інформаційного суспільства. У сучасному світі, де знання, науковий прогрес стають найважливішою самостійною продуктивною силою, притягнення інтелектуальних ресурсів з інших країн може забезпечити не просто перевагу на шляху соціально-економічного розвитку, але змінити співвідношення сил у світі, що глобалізується.

В останні роки в роботах західних економістів усе частіше зустрічаються заклики переглянути концепцію «відпливу інтелекту», яка вже протягом 40 років характеризує основну закономірність міждержавної інтелектуальної міграції у світі. Замість пропонується концепція «обміну інтелектами» (brain exchange) або «циркуляції інтелектів» (brain circulation).

Приводом для такої переоцінки є, з одного боку, активізація міграційних потоків інтелектуальної міграції з більш розвитих країн у менш розвиті, будь то в якості співробітників транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій або в якості самостійних висококваліфікованих спеціалістів. З іншого боку, західними дослідниками звертається увага на той факт, що міжнародна міграція надає спеціалістам, наприклад, в галузі інформаційних технологій з Індії нові можливості, що не може їм надати їхня власна країна. Для Індії «виробництво» спеціалістів комп'ютерних і інформаційних технологій для світового ринку також означає зміну її ролі на світовому ринку праці, збільшення прибутків від експорту такого роду робочої сили і, відповідно, підвищення престижу країни.

Без сумніву, на світовому ринку праці відбуваються серйозні зміни, пов'язані з глобалізацією світового господарства. Одним із наслідків цих змін є збільшення масштабів і ролі міжнародної міграції висококваліфікованих кадрів, залучення в цю міграцію усе більшої кількості країн. *Доти, поки міграція професіоналів носить тимчасовий характер, вона може вважатися однозначно позитивним явищем, що сприяє поширенню знань, взаємозбагаченню спеціалістів із різних країн від спільної роботи, виникненню нових спільних досягнень у галузях, що мають принципове значення для розвитку світової економіки.*

Той факт, що серед країн, що розвиваються, виділилася група держав, яким удалося досягти високих темпів економічного зростання, перебудувати свою економіку відповідно до законів індустріального товариства і залучити іноземні капітали й іноземних спеціалістів для забезпечення подальшого прогресу в економічній і соціальній галузях, означає, що поділ країн на «багаті і бідні», «розвинені і що розвиваються» не є раз і назавжди даним. Ці країни можуть уже розгорнути потоки трудової міграції таким чином, щоб одержувати від світового ринку праці найбільшу користь. Більше того, може бути, саме завдяки прямуванню капіталів і іноземних спеціалістів у ці країни ними були досягнуті настільки вражаючі успіхи. Так, у Сінгапурі зараз працюють більше 70 тис. іноземних професіоналів і менеджерів, що багато в чому визначають дійсний і майбутній розвиток основних галузей економіки країни, у той час як найбільш трудомісткі виробництва перекладаються, наприклад, у сусідню Малайзію.

Проте процес «обміну інтелектами» аж ніяк не заперечить «впливу інтелекту» із країн, що розвиваються. *«Відплив інтелекту» виникає тоді, коли тимчасова трудова міграція робітників інтелектуальної праці набуває безповоротного характеру, а це означає втрату назавжди країнами-донорами частини свого інтелектуального потенціалу, що найчастіше вкрай негативно позначається на перспективах їх науково-технічного й економічного розвитку.* Також необхідно враховувати, що притягнення «чужого інтелекту» стало основним принципом імміграційної політики основних розвинених країн світу. У імміграційних законах основна перевага для бажаючих в'їхати на постійне місце проживання дається особі, що володіє високим рівнем кваліфікації в тих галузях, що є пріоритетними. Про який же рівноцінний «обмін» може йти мова, якщо від безповоротної міграції спеціалістів тільки фінансові втрати країн, що розвиваються, за оцінками ООН, за останні 30 років перевищили 60 млрд долл., а збиток тільки однієї Росії від еміграції спеціалістів, за оцінкою Комісії Ради Європи, складав у 1990-х рр. щорічну суму в розмірі 50 млрд дол.?

Таким чином, визнаючи значення концепції «обміну інтелектів» для розвитку світової економіки, що глобалізується, у той же час ще рано відмовлятися від концепції «впливу інтелекту», оскільки непоправні втрати, які зазнають багато країн від цього процесу фактично означають багатомільярдний вигравш інших країн, що призводить, у результаті, до посилення економічної нерівності у світі і підриває концептуальні і практичні основи стійкого розвитку.

4. Зміна потоків міжнародної інтелектуальної міграції.

Розширення діяльності транснаціональних корпорацій у світі, створення філій і відділень, розподіл виробництва і збуту призводить до формування в цих корпораціях «внутрішніх ринків праці», що не знають державних меж і фактично не підпадають під контроль урядів.

Переміщення діяльності корпорації в ту або іншу країну супроводжується переміщенням туди персоналу: вищих менеджерів, спеціалістів, фінансових директорів і т.д. Для співробітників корпорації привабливість міграції полягає не стільки в можливості переїзду в якусь визначену країну, скільки в можливості просування по службі. Як правило, можливості для кар'єрного росту в «периферійних» відділеннях корпорації вище, чим у її штаб-квартирі або головній компанії. Тому так багато молодих співробітників американських або західноєвропейських компаній прагнуть починати свою кар'єру у відділеннях, розташованих, скажемо, у Китаї, Росії, Малайзії, Нігерії і т.д.

За оцінкою Ради по розподілу зайнятості США, 190 найбільших американських компаній, що мають філії і відділення за рубежем, спрямовують для роботи туди від 1 до 10 американців і, крім того, наймають значну кількість представників третіх країн (тобто не американців і не жителів тієї країни, де розташоване відділення компанії). Більшість американських працівників – приблизно третина – працює в азіатських країнах, насамперед, у нафтових і будівельних компаніях на Близькому Сході, приблизно така ж частка припадає на європейські країни, дещо менше – на країни Латинської Америки. Усього в середині 1990-х рр. транснаціональні корпорації США мали більш 35 тис. американського персоналу в інших країнах.

Інший приклад – Японія, корпорації котрої також тяжіють до розширення своєї діяльності за рубежем. Інвестиції в закордонні філії електронних, машинобудівних, комп'ютерних японських компаній супроводжуються потоком японських менеджерів і спеціалістів, що забезпечують роботу компанії в іншій країні, здійснюють фінансовий і технологічний контроль, а також забезпечують упровадження корпоративної політики і психології в діяльність усіх підрозділів. За 1989 - 1999 рр. кількість японців, зайнятих у японських багатонаціональних компаніях за рубежом, збільшилося з 37 до 49 тис. осіб. Японські компанії розташовують свої філії переважно в сусідніх країнах Південно-Східної Азії – Малайзії, Тайланді, Тайвані і т.д., де робоча сила дешева й у той же час існує культурна й етнічна близькість із Японією.

Робота в транснаціональних корпораціях не просто дає досвід і можливість просування по службі. *Наявність досвіду роботи в транснаціональних компаніях, участь у здійснюваних ними програмах фахового підготування персоналу, у спільних міжнародних програмах стає для співробітників цих компаній свого роду «візитною карткою» при подальшому працевлаштуванні, відкриваючи для них шлях у великий бізнес.* Кваліфікаційні сертифікати деяких найбільш значних компаній цінуються часом вище, чим університетські ступені.

Міжнародні служби по набору персоналу, що спеціалізуються на працевлаштуванні висококваліфікованих кадрів, є важливою посередницькою

ланкою на світовому ринку праці. Як правило, ці фірми спеціалізовані і працюють із визначеним колом країн або професій. Транснаціональні корпорації в пошуках необхідного персоналу усе тісніше взаємодіють з агентствами по працевлаштуванню, оскільки самостійний пошук важкий і непередбачений, а великі бази, що мають, такі агентства можуть у найкоротший термін гарантувати необхідну кількість робітників потрібної кваліфікації в потрібному місці.

Таким чином, необхідно відзначити, що сучасна ситуація з міжнародною інтелектуальною міграцією суттєво змінилася у порівнянні з її станом на момент світового поширення. Якщо в середині-кінці ХХ ст. був сформований її сталий напрям у вигляді розвинені країни – країни Європи – США, то зараз можна спостерігати умовний кругообіг у вигляді: розвинені країни Європи – США – транснаціональні корпорації – країни, що розвиваються, (рис. 2.9).

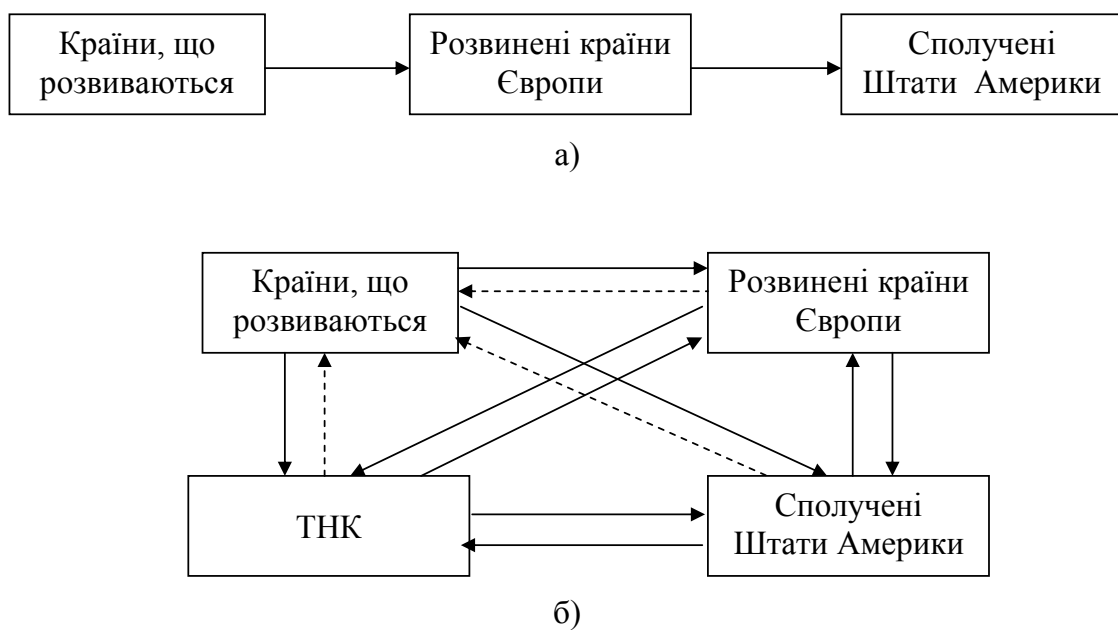

Рис. 5.1. Зміна потоків міжнародної інтелектуальної міграції
а) середина ХХ – кінець ХХ ст.; б) кінець ХХ – початок ХХІ ст.

В останнє десятиліття ХХ ст. стало очевидно, що зростання продуктивності праці, на якому засновується поступальний розвиток світової економіки, в усе більшому ступені стає залежним від застосування новітніх технологічних досягнень в економіці. Досягнення у сфері мікроелектроніки, інформатики і телекомунікацій не тільки стимулювали розвиток економіки, вони змінили основу виробництва, забезпечивши зрушення від безпосереднього виробничого процесу у бік «інформаційної економіки».

Найбільші транснаціональні корпорації, що діють у сфері в інформатики, – *Microsoft, Sun Microsystems, Apple* – створили для ТНК широкі можливості розширювати свою діяльність, незважаючи на географічні і політичні межі. Це призвело до небезпечного зростання попиту на кваліфікованих спеціалістів у галузі інформаційних технологій: системних і структурних програмістів, фахівців із технічної підтримки, веб-дизайнерів, менеджерів з інформаційного забезпечення. Оскільки комп'ютерна техніка уніфікована, це неминуче призвело до

інтернаціоналізації персоналу, зайнятого її розвитком, забезпеченням і удосконалюванням.

Університети світу, що мають факультети інформатики, обчислювальної математики і кібернетики, фактично стали єдиною глобальною мережею підготування спеціалістів у сфері інформаційних технологій і супутніх галузей для світового ринку праці. Професіонали цього сектора є найбільш мобільним рядом світової робочої сили і в наш час складають основну частину тимчасово кваліфікованої робочої сили, використовуваної в розвинутих країнах. Так, у США в 2000 р. із 461 тис. тимчасово працюючих у країні іноземних спеціалістів половина була зайнята на робочих місцях, що мають відношення до комп'ютерної техніки. Серед прибулих у США по візі H-1B, тобто «професіонали, спеціалісти високої кваліфікації», 55 тис. осіб були вихідцями з Індії, а далі з великим відривом йшли Великобританія (6,6 тис. осіб), Китай, Японія і Філіппіни. Індія в останні роки лідирує у світі як «постачальник» висококваліфікованих спеціалістів у сфері інформаційних і комп'ютерних технологій на світовий ринок праці. Ця категорія трудових мігрантів міцно зайняла перше місце серед мігрантів з Індії на роботу за рубіж, не враховуючи «традиційних» некваліфікованих мігрантів. Попит на індійських програмістів високий у різних регіонах світу. Так, у Великобританії в період між 1995-1999 рр. мало місце подвоєння числа виданих дозволів на роботу мігрантам з Індії, причому 54% із них були прийняті на роботу в комп'ютерній індустрії. За даними ЕІТО – Європейської обсерваторії інформаційних технологій, у Великобританії в 2003 р. нестача представників професій, пов'язаних з інформаційними технологіями, оцінюється в 620 тис. осіб. Високий попит на індійських спеціалістів також у Сінгапурі, Гонконзі та ряді інших країн Південно-Східної Азії. *Нестача спеціалістів сфери інформаційних технологій призвела навіть до того, що багато країн зм'яжили свої міграційні закони у відношенні тимчасової міграції кваліфікованих кадрів саме цього фаху. Тобто почала формуватися нова тенденція – розвинені країни хочуть поширювати не взагалі трудову міграцію, а саме інтелектуальну трудову міграцію в корисному для себе напрямку.*

Контрольні запитання

1. Визначте теоретичні основи міжнародної інтелектуальної міграції.
2. У чому причини поширення міжнародної інтелектуальної міграції?
3. Наведіть генезу формування міжнародної інтелектуальної міграції.
4. Які явища обумовили розвиток міжнародної інтелектуальної міграції?
5. Які особливості міжнародної інтелектуальної міграції?
6. Чим відрізняється міжнародна інтелектуальна міграція від міжнародної трудової міграції?
7. Яким чином впливає переміщення працівників у ТНК на світові міграційні процеси?
8. У чому полягає зміна потоків міжнародної інтелектуальної міграції?

Тема 6. Міжнародна міграція в умовах глобалізації

1. Вплив глобалізації на міграцію населення.
2. Кількісна та якісна зміна потоків міжнародної міграції населення.
3. Прояв нових тенденцій в умовах посилення глобалізації.
4. Вплив світових проблем на розвиток міжнародної міграції.

1. Вплив глобалізації на міграцію населення

Масштаби міжнародної міграції дозволяють говорити про неї як про явище, що має загально глобальне значення. Соціальним двигуном і рушійною силою міграції є боротьба особистості за власне самоствердження в житті, що гарантується, захищається та охороняється міжнародним правом. Міжнародна міграція набула особливої актуальності з кінця 80 – початку 90-х рр. Пояснюється це, передусім, її глобальними масштабами, регіональним характером вияву та тісним взаємозв'язком сучасної міграції з інтеграційними процесами. На початок третього тисячоліття міжнародна міграція населення перетворилась у глобальний процес, що охопив практично усі континенти і країни так, що уряди все більшої кількості країн почали приділяти більше уваги управлінню цими процесами.

За даними О. А. Малиновської у 1910 р. Кількість осіб, які проживали не в країнах свого народження, становила 33 млн. Знадобилося лише 55 років, щоб ця цифра подвоїлася (65 млн у 1965 р.), а за наступні 10 років вона зросла на третину (84 млн у 1975р.), у 1985 р. становила вже 105 млн, а в 1990 р. у світі було 120 млн мігрантів. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), загальна кількість легальних та нелегальних мігрантів у світі становила у 1990 р. 80 млн осіб, тобто – 1,7 % населення земної кулі. На початок нового тисячоліття, за оцінками ООН, на земній кулі проживали 175 млн мігрантів, їх чисельність подвоїлася лише протягом останніх 25 років. Щорічно країну проживання змінюють 5 млн осіб. Щохвилини 9 мігрантів перетинають державні кордони. Одночасно з абсолютними цифрами зростала, хоч і не так стрімко, частка мігрантів у всьому населенні – з 2,3% у 1965 р. до 2,9% у 2000 р. Це проявляється, здебільшого, у зростанні кількості переміщення населення, виникненні нових типів міграційних рухів та відповідних груп мігрантів. Міжнародна міграція сьогодні характеризується низкою особливостей, серед яких виділяються такі: зростаючі масштаби та інтенсивність; зміни статево-вікової і кваліфікаційної структури мігрантів; стрімке зростання кількості біженців серед мігрантів.

При дослідженні світових міграційних процесів визначено, що сучасна міжнародна економіка розвивається під впливом низки чинників, серед яких найсуттєвішим є глобалізація. Глобалізація означає тісну взаємодію і переплетіння економічних, політичних, соціальних, правових, інформаційних, культурних та інших трансакцій на світовому терені; поширення безпосередніх і опосередкованих зв'язків між суб'єктами економічної діяльності всіх країн світу; формування єдиної (глобальної) для всього світового суспільства системи світових господарських відносин. Глобалізація супроводжується утворенням міжнародних організацій, що є

регуляторами цього процесу і надає інтеграційним процесам загальносвітовий характер.

Міграційна проблема є глобальною, її глобальність визначається тим, що переміщення населення між державами стосується всіх континентів земної кулі, її розв'язання можливе за умови поєднання зусиль усієї міжнародної спільноти. Активізація міграції є складовою процесів глобалізації. За даними Світового банку, у 70-ті рр. минулого століття за межами країни-виробника споживалася лише дев'ята частина продукції. Наприкінці 90-х рр. частка експорту досягла чверті вироблених у світі товарів та послуг. Вільний рух товарів і капіталу вимагає так само вільного переміщення й людських ресурсів. Водночас міграційні процеси, що інтенсифікуються, виступають фактором подальшої інтеграції та глобалізації, сприяють формуванню нових і розширенню існуючих торговельних, економічних, політичних і культурних зв'язків між країнами.

Розвитку міграцій сприяла революція у засобах транспорту і зв'язку. Із збільшенням швидкостей зменшувалась ціна перевезень: у 90-ті рр. минулого століття порівняно з 30-ми вона була втричі меншою. Ставав більш інтенсивним інформаційний обмін. Лише протягом десятиріччя кількість міжнародних дзвінків збільшилася на 500%. Згодом Інтернет взагалі позбавив сенсу поняття відстані та кордонів у сфері інформації.

Посилення міжнародної мобільності зумовлюється також поглибленням відмінностей у рівнях економічного розвитку і добробуту між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, зростаючими демографічними диспропорціями, за яких швидкий приріст населення відбувається насамперед у бідних країнах «третього світу».

Серед вагомих причин інтенсифікації міграції і політичні причини. Нестабільність, порушення прав людини, міжетнічні або громадянські конфлікти, що існують у низці країн та регіонів, спричиняють появу масових потоків біженців, які намагаються дістатися до більш безпечних країн. Важливим чинником посилення мобільності населення у 90-ті рр. минулого століття були кардинальні геополітичні зміни в Центральній та Східній Європі та колишньому СРСР, що зумовили залучення до світових міграцій населення відповідних країн, рухливість якого раніше обмежувалася пануючими режимами. Поглиблення інтеграційних процесів, зокрема в рамках Європейського Союзу, сприяє більшій інтенсивності обмінів населення між країнами регіону.

На національному, регіональному, глобальному рівнях відбуваються активні пошуки шляхів регулювання цієї сфери, розширюється міжнародна співпраця та координація, створюються численні міжнародні форуми та організації, а прийняті в їх рамках рішення еволюціонують від рекомендацій до обов'язкових для членів міжнародного співтовариства норм. Яскравим свідченням цього процесу є формування спільної міграційної політики та законодавства Європейського Союзу.

У сучасному світі багато суспільних процесів – економічні, політичні, соціально-культурологічні, демографічні – набувають глобального характеру і виступають як частини єдиного планетарного процесу. Під глобалізацією звичайно розуміють перетворення земної кулі в єдиний системний організм, що діє за специфічними законами, які забезпечують усе більший ступінь взаємодії,

взаємозалежності та взаємодоповнюваності країн в галузях економіки, політики, ідеології, технології, культури і т.д. З цього випливає, що глобалізація характеризується встановленням тривалих економічних, інформаційних, політичних, культурних і інших зв'язків між державами, і саме ці зв'язки стають визначальним компонентом їхнього майбутнього розвитку. Важливою формою цих зв'язків є міграційні потоки, тобто міждержавні переміщення людей, викликані об'єктивною нерівномірністю світового економічного розвитку, нерівністю економічних умов і можливостей у різних країнах, різними ступенем їх задіяння в процеси модернізації і глобалізації, потребами світового ринку праці.

Якщо у відношенні глобалізації економіки дослідники більш-менш одностайно сходяться на тому, що початком її історії варто вважати кінець 60-х рр. ХХ ст., то в тому, що стосується демографічного аспекту глобалізації, єдиної думки немає. З одного боку, дійсно, саме в 1960-і рр. революційний розвиток систем транспорту і зв'язку у світі став умовою «міграційного вибуху»; цьому сприяло і зростання потреби в іноземній робочій силі у визначених регіонах. Наприклад, історія повоєнної Європи тісно пов'язана з формуванням масових міграційних потоків, спрямованих у західноєвропейські країни з багатьох регіонів світу. У той же час чому не вважати початком глобалізації населення відкриття європейцями Америки, що фактично з'єднало розрізнені частини планети в єдине ціле? У цьому випадку глобалізація населення має цілком конкретну точку відліку, і дата її початку може бути зазначена з точністю до одного дня – це 12 жовтня 1492 р., тобто той день, коли Христофор Колумб висадився на берегах Нового Світу. У контексті такого підходу саме міграція населення стала першою і найбільш важливою формою світового глобалізаційного процесу.

З іншого боку, глобалізація світової економічної системи призвела до кардинальних змін масштабів і структури міграційних потоків. Це пов'язано, насамперед, із тим, що в результаті процесів глобалізації відбувається формування нового поділу праці, у якому мігранти відіграють важливу роль, заповнюючи своєю працею цілі економічні ніші в розвинених країнах. У низовому секторі світового ринку праці низькокваліфіковані мігранти, у тому числі нелегальні, стають важливим елементом конкурентної боротьби як між потужними транснаціональними корпораціями, так і між «аутсайдерами» світового глобалізаційного процесу: дрібними підприємствами сфери виробництва і послуг. Одночасно трудова міграція вищих ешелонів менеджерів і спеціалістів, що в умовах транснаціонального масштабу діяльності найбільших світових компаній практично не знає національних меж, забезпечує ці компанії гнучким і ефективним механізмом наймання і керування виробництвом.

2. Кількісна та якісна зміна потоків міжнародної міграції населення

Міграція, головним чином, забезпечує перерозподіл трудових ресурсів відповідно до потреб країн, що динамічно розвиваються, веде до концентрації активного і заповзятливого населення в головних економічних центрах, дозволяє освоїти нові райони і їхні природні ресурси, сприяє підвищенню матеріального добробуту і зростання професійного рівня десятків мільйонів людей. Міжнародна

міграція населення відіграє важливу роль у демографічному й економічному розвитку окремих країн (США, Канада, Австралія, ПАР, Аргентина). Так, населення Ізраїлю збільшується в значній мірі завдяки припливові іммігрантів,

З іншого боку, міграція населення веде до надмірного розростання великих міст у країнах-реципієнтах, демографічному старінню і фемінізації населення в країнах-донорах. Адаптація іммігрантів до нових умов майже завжди супроводжується значними труднощами, а нерідко і конфліктами на етнічній і конфесійній основі. Результатом масової еміграції може стати депопуляція (скорочення чисельності населення), що відбувалося в Ірландії, Греції, Португалії в 60-х рр., незважаючи на високий природний приріст у цих країнах.

Розглянемо *кількісну зміну потоків міжнародної трудової міграції*. Протягом усієї історії людства міграція відігравала значну роль у розвитку країн та регіонів, формуванні кількісного та етнічного складу населення. Вона значно інтенсифікувалася у ХХ ст. Так, за даними В. І. Бутова динаміку чисельності зовнішніх мігрантів у останнє десятиріччя ХХ ст. наочно відбиває табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Чисельність міжнародних мігрантів, тис. осіб

Регіон	1990 р.	2000 р.	Зміни за 10 років (%)
Світ у цілому	153956	174781	13,5
Більш розвинуті регіони світу	81424	105119	27,9
Менш розвинуті регіони світу	72532	70662	- 2,6
Африка	16221	16277	0,3
Азія	48856	49781	- 0,4
Європа	48437	56100	15,8
Латинська Америка	6994	5944	-15,0
Північна Америка	27597	40844	48,0
Австралія та Океанія	4751	5835	22,8

Аналізуючи дані табл. 2.3, можна відзначити, що у цілому чисельність міжнародних мігрантів за 1990-2000 рр. збільшилася. Причому зростання відбувалося за рахунок Північної Америки та Австралії, де воно було на великому рівні. Разом з цим спостерігалось скорочення чисельності міжнародних мігрантів в Латинській Америці та Азії. Нині міжнародна міграція вийшла зі стану епізодичного хвилеподібного розвитку і набула постійних та багатоманітних форм.

Розширився діапазон країн, населення яких бере участь у міграційних переміщеннях. У 1965 р. 90% мігрантів було зосереджено у 44 країнах світу, у 1990 р. така сама їх частка розподілялася між 55 країнами. За результатами дослідження Міжнародної організації праці (МОП), яким було охоплено 152 країни, протягом 1970-1990 рр. кількість держав-реципієнтів зросла з 39 до 67, країн-донорів – з 29 до 55, тих, з яких одночасно мігрує населення і вони його приймають – з 4 до 15. Тобто розширення географії супроводжувалося урізноманітненням

напрямків міграційних рухів, а також їх складу та характеру: все менше домінує традиційне переселення на постійне проживання, натомість набули поширення тимчасові, зворотні переміщення. Більш різноманітним став склад міграційних потоків, передусім за рахунок участі у них жінок, молоді, висококваліфікованих спеціалістів.

Міжнародна трудова міграція в сучасних умовах набула характеру глобального процесу. Міграцією охоплено більшість країн світу. На кінець ХХ ст. кількість країн, залучених до міжнародного міграційного процесу, істотно зростає, насамперед, за рахунок Центральної та Східної Європи, а також СНД. *Кількість мігрантів, за даними ООН у 2002 р. становила 175 млн осіб, у тому числі понад 30 млн осіб стали мігрантами внаслідок розпаду СРСР та Югославії. За прогнозами експертів, у найближче десятиліття кількість мігрантів, що приймаються розвиненими країнами, зберігатиметься на високому рівні (близько 2 млн осіб щороку). Це складає приблизно 3% світового населення. Основними країнами виходу мігрантів стануть Китай (300 тис осіб); Мексика (267 тис осіб); Індія (222 тис осіб); Філіппіни (184 тис осіб) та Індонезія (180 тис осіб).*

Абсолютні розміри міграції звичайно характеризують значення переміщення цього чинника виробництва у процесі інтернаціоналізації продуктивних сил світового співтовариства. Але не менш важливою характеристикою міждержавного та внутрішньокорпоративного перерозподілу робочої сили в межах світового господарства є територіальна концентрація міграції та її специфіка.

Якщо ж узяти до уваги оцінку тих фахівців із міграції, що притримуються широкого тлумачення самого явища міжнародної міграції, включаючи в нього економічних туристів, сезонних робітників, маятникових мігрантів, нелегальних мігрантів і т.д., то міжнародних мігрантів у світі нараховується до 1 млрд осіб. Це дає підставу говорити про формування своєї «нації мігрантів», по чисельності співставної з чисельністю найбільших країн світу.

Міжнародною міграцією охоплені усі країни світу, що у тієї або іншій мірі, задіяні у світових міграційних потоках. Якщо в 1965 р. у світі нараховувалася 41 країна з числом мігрантів більш 300 тис. осіб, то в 2000 р. таких країн стало 66, причому в 43 із них кількість міжнародних мігрантів перевищувала 600 тис. осіб.

При цьому міграція трудових ресурсів із усіх форм міжнародної міграції найбільшою мірою є взаємозалежною з процесами глобалізації світового господарства. Проведене Міжнародною організацією праці обстеження ситуації у сфері міжнародної трудової міграції в 152 країнах світу показало, що з 1970 по 1990 рр. число країн-імпортерів трудових ресурсів зросло з 39 до 67, країн-постачальників трудових мігрантів – із 29 до 55.

Глобалізація відіграє роль каталізатора в трансформації традиційних ролей країн у міжнародній міграції. Це виявляється подвійно. По-перше, коли транснаціональні корпорації і просто значні компанії переносять свої виробництва ближче до джерел дешевої робочої сили і районів споживання своєї продукції, їхньою метою є зниження витрат виробництва і відповідно зростання прибутків. Проте якщо розглядати цей процес із позиції впливу на динаміку трудової міграції, не можна не зауважити і протилежний процес – «прямування праці до вирівнювання заробітних плат». Мова йде про те, що, розміщаючи в трудонадлишкових країнах

виробництва з метою знизити міграційний приток відтіля, розвинені країни стикаються часом з зворотним результатом: прилучення населення більш бідних країн до міжнародних стандартів виробництва і споживання посилює мотивацію переїхати в більш багаті країни. Так, за спостереженнями Петраса, мексиканці, отримавши виробничі навички на американських підприємствах, розміщених у своїй країні, вирішили, що вони можуть бути затребувані і на підприємствах у самих Сполучених Штатах, де оплата праці в декілька разів вище. По-друге, якщо країна, що традиційно відносилася до постачальників робочої сили, включається в глобалізаційні процеси (наприклад, через активне інвестування міжнародного капіталу, створення на її території офшорних зон, виробництв транснаціональних компаній і т.п.), то створюються нові робочі місця і країна починає притягати трудові ресурси із сусідніх держав, перетворюючись у такий спосіб у країну-реципієнта. Так відбулося з багатьма країнами, економіка яких отримала різке піднесення в останні десятиліття завдяки вкладенням транснаціонального капіталу в промисловість і сільське господарство (країни Південної Європи, Ірландія), нафторозробку (країни Близького Сходу) або у високотехнологічні галузі (Корея, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, Ірландія).

Ще декілька десятиліть тому людина могла прожити все життя в одному місті або селі, нікуди звідти не виїжджаючи і навіть не зустрічаючи серед своїх друзів, сусідів і знайомих жодного мігранта. У сучасному суспільстві, що глобалізується, така ситуація практично неможлива. Гнучкість поведінки людей стає неминучим результатом глобалізації, що стосується не тільки розвитку і поширення по світі сучасних форм виробництва, але також поліпшення транспортних умов пересування між країнами і доступності інформації.

Характерно, що в останні десятиліття активізація міграційного прямування у світі відбувається в умовах, коли країни призначення, якщо не закривають, то прикривають свої двері для іноземців, а суспільна думка в них набуває негативний відтінок стосовно іммігрантів. Проте обмежувальна політика приймаючих держав фактично є не стільки заборонною, скільки селективною, насправді не може зупинити потоки міжнародних мігрантів. І з економічної і з демографічної точки зору приймаючі країни, стали залежні від притоку мігрантів.

Далі розглянемо якісну зміну потоків міжнародної трудової міграції. Глобалізація трансформує якісну структуру потоків міжнародної міграції. У найзагальнішому вигляді зміни, що відбуваються, можна класифікувати за деякими ознаками:

По тимчасових характеристиках міграційних потоків. З усіх видів і форм міжнародної міграції тимчасова трудова міграція протягом останніх десятиліть розвивалася найбільш динамічно. Це пов'язано, з одного боку, із поширенням і усе більшою доступністю засобів транспорту, що спрощують пересування людей і скорочують відстані між країнами і континентами. У цих умовах тимчасова робота за кордоном надається більш раціональній, чим постійної еміграції, оскільки означає менш матеріальні й емоційні витрати. З іншого боку, глобалізація світового ринку праці потребує більшої гнучкості міграційного поведінки, що саме і може гарантувати тимчасова трудова міграція. Притягнення іноземних робітників на тимчасовій основі також відповідає цілям міграційної політики розвинених держав,

які, власне, і складають «глобалізаційну еліту» і багато в чому визначають умови, на яких інші країни беруть участь у процесах глобалізації.

По кваліфікаційних характеристиках мігрантів. На ринках праці в розвинених країнах, що у першу чергу і визначають напрямок і інтенсивність світових міграційних потоків трудових мігрантів, сформувався стійкий попит на працю іноземних робітників на два кваліфікаційних «полюси»: на робітників низької кваліфікації і найвищої кваліфікації. Насамперед, це непрестижні робочі місця, що не потребують високої кваліфікації, із важкими умовами праці і низькою заробітною платою, – підсобні роботи в будівництві, сільському господарстві і на виробництві, а також у сфері суспільного сервісу і домашніх послуг. Ці види робіт уже фактично закріплені за мігрантами, так що можна говорити про те, що трудові мігранти не просто сформували визначені анклавні ринки праці приймаючих країн, але перетворилися в структурний елемент глобального економічного режиму, на якому будується значною мірою економіка розвинених держав, причому економічний і соціальний добробут цих країн усе більше і більше залежить від притоку праці мігрантів (так, у Німеччині в 1990-ті рр. вираження «помічниця по будинку», «прибиральниця» (die Putzfrau) і «польська прибиральниця» (polnische Putzfrau) стали практично вживатися як синоніми). Одночасно розвинені країни з успіхом покривають за рахунок мігрантів постійний дефіцит працівників високої кваліфікації: вчених, вищих менеджерів, розроблювачів інформаційних технологій і т.д. Таким чином, спостерігається поляризація у відношеннях світового ринку праці до тимчасових трудових мігрантів у залежності від їхніх кваліфікаційних характеристик: для так званих «фахових мігрантів», тобто вчених, вищого управлінського персоналу, інженерів і техніків, підприємців створюються найбільш сприятливі умови для працевлаштування в країнах, що приймають, а у відношенні низькокваліфікованих робітників, потреба в яких також висока, проводиться жорсткий добір, що неминучий за існуючої величезної пропозиції

По гендерним характеристикам. Традиційно вважалося, що абсолютна більшість трудових мігрантів – це чоловіки. Жінки, якщо і брали участь у потоках трудової міграції, то переважно як члени сімей мігрантів-чоловіків. Проте вже на початку 1990-х рр. дослідниками було відзначено, що жінки складають не менше 50% «самостійних» трудових мігрантів. Багато в чому це пов'язано зі структурними змінами у світовій економіці, що супроводжують глобалізаційні процеси. Розвиток так званої «економіки послуг» призвело до росту сфери послуг у структурі зайнятості розвинутих країн і сформувало потребу, що постійно зростає, у жінках-мігрантах, зайнятих некваліфікованою працею зі сфері сервісу. Жінки-мігранти зосереджені в швидко розвинутих в останні роки «нішах» ринку праці приймаючих країн. До таких «ніш» відносяться індустрія дозвілля і розваг (танцівниця в ресторанах, учасниця шоу-програм), сфера суспільних послуг (персонал готелів, барів, казино і т.п.), домашнє обслуговування (няньки, гувернантки, хатні робітниці) та інші послуги. Багато хто з цих видів зайнятості можна віднести до «сфер ризику». Таким чином, фемінізація міграційних потоків, ставши характерною рисою сучасного етапу розвитку міжнародної трудової міграції, одночасно означає тенденцію до маргіналізації великих груп мігрантів на світовому ринку праці та

ставить проблему захисту прав трудових мігрантів у ряд пріоритетних задач національних і міжнародних інститутів, що займаються міграцією.

3. Прояв нових тенденцій в умовах посилення глобалізації

У міжнародній міграції, як у дзеркалі, відбиваються усі найбільш гострі проблеми, що супроводжують сучасний процес глобалізації. Це і збільшення розриву в економічному і демографічному потенціалі розвинутих країн і країн, що розвиваються; це і зростання конкуренції на національних ринках праці приймаючих країн; це і посилення експлуатації трудящих мігрантів з боку роботодавців. Міграція і глобалізація виявляються пов'язаними настільки складною системою взаємовідносин, що вони виступають не тільки як «взаємно провокуючі» процеси, але і як «проблематизуючі» один одного. У найбільш загальному плані протиріччя між міграцією і глобалізацією проявляються в проблемі прав людини. Право на вільне пересування, що не просто є одним з основних прав людини, але також умовою розвитку процесів глобалізації, стикається зі збереженням контролю з боку держав над пересуванням людей для забезпечення оптимальної чисельності і складу населення країни.

Таким чином, об'єктивна тенденція посилення мобільності людей у пошуках можливостей кращого використання свого трудового потенціалу в глобалізованій економіці виливається в ірраціональні і вкрай неефективні форми розвитку міграції у світі, що супроводжуються появою величезних мас нелегітимних переміщень, криміналізацією міграції і маргіналізацією великих груп мігрантів

Протиріччя, властиві періоду глобалізації, у міграційній сфері виявляються у вигляді перетворення міграції в глобально організований розгалужений міжнародний бізнес, що включає різноманітні міграційні послуги, починаючи від допомоги в одержанні візи до незаконної контрабанди і торгівлі людьми. У таких умовах регулювання міграційних потоків із боку приймаючих держав може бути результативним тільки в тому випадку, якщо воно буде зорієнтоване не стільки на самих мігрантів, скільки на ті формальні і неформальні інститути, що є результатом комерціалізації міграції і витягають із неї прибуток. Це означає, що регулювання міграції в умовах глобалізації стає можливим тільки при спільних зусиллях більшості країн світу (у першу чергу найбільш значних і найбільш розвинутих із них), тобто за допомогою багатостороннього міжнародного співробітництва.

Міграція пов'язана також з інтеграційними процесами. Розрізняють три моделі інтеграції: моністичну, плюралістичну та інтерактивну. Перша з них характерна для тоталітарного суспільства, де меншина підпорядковується і вимушено пов'язується з інтересами цілого. Плюралістична модель передбачає партнерські відносини, за яких співіснування партнерів можливе не при збереженні суттєвих для них рис. Нарешті, інтерактивна модель базується на взаємовпливові, взаємному пристосуванні партнерів один до одного. Пошуки спільного відбуваються при повній повазі до відмінностей. Реалізація цієї моделі має привести до досягнення «єдності у різноманітності», що є найбільш бажаною перспективою для сучасних європейських суспільств і метою, яка проголошується Радою Європи.

Глобалізація виробничих процесів і поширення інформаційних і комп'ютерних технологій призводить до уніфікації вимог до кваліфікації робітників, стандартів керування працею, до росту ролі сучасних професій, для яких національна приналежність втрачає своє старе значення і географічні межі перестають бути реальним обмеженням при працевлаштуванні.

Вплив глобалізації світового господарства на міграційні процеси виявляється у формуванні принципово нової міграційної ситуації у світі, характерними ознаками якої стають:

- *безпрецедентне розширення масштабів міжнародної міграції;*
- *якісна зміна міграційних потоків;*
- *фемінізація трудової міграції;*
- *структурна непереборність нелегальної міграції;*
- *протиріччя між національним державним регулюванням міграційних потоків і транснаціональним, глобальним характером головної моделі розвитку, а також зростання і загострення інших протиріч, пов'язаних із міграцією;*
- *перетворення міграції в глобально організований розгалужений міжнародний бізнес, у тому числі кримінальний.*

4. Вплив світових проблем на розвиток міжнародної міграції.

В останні десятиліття у світі виникло чимало загально планетарних проблем, які безпосередньо стосуються долі всього людства. Від їх своєчасного розв'язання залежить існування земної цивілізації, а забезпечити їх можна лише спільними зусиллями всіх країн і міжнародних організацій. До таких проблем належать відвернення світової ядерної війни, необхідність ефективної та комплексної охорони довкілля, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, продовольча, сировинна, енергетична та демографічна проблеми, ліквідація хвороб, раціональне використання глибин світового океану та мирне освоєння космічного простору, проблема розвитку самої людини, перспективи забезпечення її гідного майбутнього.

Серед сучасних «мегатенденцій» у світовій економіці, які впливають на динаміку світової міграції можна визначити головні: глобалізація, інформатизація і зростання «інтелектуальних» галузей економіки, демографічні зміни, лібералізація, увага до екологічних проблем та безпеки життєдіяльності людини.

Глобалізація створює ситуацію, коли локальні проблеми притаманні окремим країнам та регіонам, переростають у світові. Наприклад, вже зараз, під час першого етапу бойових дій в Афганістані, до Пакистану та деяких сусідніх країн (Узбекистану, Таджикистану, Туркменистану) прибуло загалом біля 4 млн афганців, які покинули Афганістан через загрозу життю. Оскільки ряд сусідніх країн, зокрема Індія та Китай, відмовляються приймати біженців з Афганістану, то з початком сухопутних операцій потік біженців посилиться і вони можуть сконцентруватися в таких сусідніх країнах: Пакистан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан. Внаслідок бойових операцій в Афганістані в певній мірі можлива дестабілізація ситуації і в зазначених державах, що може також призвести до озброєних конфліктів (зокрема за участю підрозділів Російської та Американської армій). В цей же час все не стабільнішою стає ситуація в Пакистані, особливо на фоні прикордонного

збройного конфлікту з Індією. Можливе розширення території бойових дій призведе до значного збільшення числа осіб, що будуть покидати територію збройних конфліктів і шукати безпечніших регіонів, як це було вже у свій час у випадках збройних конфліктів у Молдові, Грузії, Нагірному Карабасі, Чечні, Узбекистані. Тому одним з безпечних та стабільних регіонів може стати Україна. Для вихідців з Афганістану (яких в Україні за різними даними біля 20 тис. осіб) – Україна вже з часів Радянського Союзу – звичний і знайомий шлях пошуку притулку.

Таким чином, кількість осіб, що шукатимуть притулку, вимірюватиметься мільйонами і певна їх частина у пошуках найкоротших шляхів до Європи, опиниться в Україні. Оскільки Європа вже застосувала ряд жорстких заходів стосовно візового режиму, в'їзду та перебування іноземців (особливо вихідців із зазначених країн), то не викликає сумніву, що значна частина осіб, котрі шукають притулку, осяде легально чи нелегально в Україні. Якщо військовий конфлікт розтягнеться в часі та розшириться територіально, пошук притулку набуде масового характеру. Загальна ситуація ускладнюється тим, що сьогодні ще невідомі можливості терористів щодо нанесення зворотних ударів по країнах блоку НАТО та тих країнах, що безпосередньо сприяють проведенню військових операцій (в першу чергу – сусідніх з Афганістаном).

В той же час, офіційна позиція США щодо проведення антитерористичних операцій допускає можливість проведення військових операцій і по відношенню до країн, що сприяють терористам. В першу чергу це може бути Ірак і Сирія. Навіть сама потенційна можливість проведення таких операцій вже посилює міграційні настрої у цілому ряді країн. Якщо такі операції будуть проведені, це посилить як кількість військових біженців у світі в цілому, так і ту їх частину, яка може обрати країною притулку Україну. У цій ситуації країни Східної Європи по багатьох ознаках можуть стати навіть привабливішими для пошуку притулку, чим країни Західної Європи.

XX століття називають століттям біженців, У 1980 р. кількість їх у світі дорівнювала 9,6 млн осіб, а у 1994 р. перевищила 27,4 млн осіб. Змушена міграція набула світовий характер, торкнувшись багато країн. Утворення самостійних держав у ряді випадків супроводжувалося переселенськими рухами величезного масштабу. З колишніх колоній, що стали суверенними державами, як правило, емігрувало біле населення, що там раніше проживало. Утворення Ізраїлю, його воєнні дії проти сусідніх держав призвели до виселення близько 3 млн осіб палестинських арабів. Політичні зміни у В'єтнамі, Кубі, Ефіопії, Афганістані військові агресії і громадянські війни в ряді цих держав викликали значні переміщення населення. Число біженців драматично зросло в 80-90-і рр. В Африці кількість їх наблизилася до 12 млн, в Азії перевищило 5 млн осіб. Найбільше число біженців (5 млн) приходить на вихідців з Афганістану. Великі маси камбоджійських біженців – 350 тис. – живуть у Таїланді, 100 тис. іракців – в Ірані, 100 тис. м'янмарців – у Бангладеш. У Європі нараховується близько 1,8 млн біженців, а в США – 1 млн. Цивільні конфлікти в колишній Югославії суттєво вплинули на рух біженців в останньому десятилітті. У середині 1992 р. там було понад 2,3 млн змушених переселенців, 0,5 млн з яких шукали притулок за кордоном. Великий потік біженців утворився внаслідок розвалу СРСР – понад 6 млн осіб.

Причиною загострення глобальних проблем людства, є швидке зростання народонаселення, або демографічний вибух. Оскільки демографічний вибух супроводжується нерівномірністю зростання населення у різних країнах та регіонах, то у країнах, де найвищий приріст населення, а продуктивні сили розвинуті слабо, панують масовий голод, злидні. Так, темпи приросту населення в країнах, що розвиваються, у ХХ ст. на 1,5% перевищували темпи у промислово розвинених країнах. Це стало однією з причин того, що в Азії, Африці та Латинській Америці майже 1 млрд осіб живуть в умовах абсолютної злиденності, приблизно 250 млн дітей хронічно не доїдають, від голоду і постійного недоїдання щорічно помирає понад 40 млн осіб. Демографічний вибух поглиблює продовольчу, екологічну, сировинну, енергетичну проблеми.

Важливою причиною загострення глобальних проблем, що розглядаються з точки зору матеріального змісту, є низький рівень впровадження ресурсо- та енергозберігаючих, екологічно чистих технологій. Внаслідок цього із загального обсягу природної речовини, що залучається у процес виробництва, форму кінцевого продукту набуває лише 1,5%. З надр планети щорічно добувають майже 100 млрд тонн руди, корисних копалин і будівельних матеріалів (по 25 тонн на кожного жителя). Ситуація ускладнюється обмеженістю ресурсів. Наприклад, у 1975 р. людство видобувало з надр Землі нафти в обсязі 3500 млн, тн. умовного палива. З цієї кількості в США було спалено близько 1000 млн т. Уявимо собі, що увесь світ вийшов на сучасний рівень споживання нафти в США. Неважко підрахувати, що світовий видобуток повинний тоді зрости до 18 000 млн т умовного палива, тобто щонайменше в п'ять разів. При такому рівні споживання ресурси земних надр будуть цілком виснажені за період порядку від одного до трьох десятиліть. Чи потрібні тут коментарі? За іншими показниками (свинець, срібло) картина, навіть ще гірша. Таким чином, якщо ми забезпечимо всім жителям земної кулі можливість споживання енергії в тих кількостях, що сьогодні приходяться на середнього американця, то вже при житті нинішнього покоління світ буде змушений перейти на пайок Індонезії, а може бути і Папуа.

Застосування недосконалих технологій, зокрема спалювання нафти, вугілля і природного газу, призвело до того, що вміст вуглекислого газу в повітрі щорічно зростає на 0,5 %, а за останні 150 років він зріс на 25%, причому на 12% – за останні 30 років. Найбільшої шкоди завдають теплові електростанції, які працюють на вугіллі. Вони становлять 75% усіх ТЕЦ і на їх частину припадає третина всіх викидів CO₂. У пило газових викидах міститься понад 1400 шкідливих для людини речовин. Вміст двоокису вуглецю в атмосферу зростає, тому температура земної поверхні за останні сто років зросла на 0,6%. Унаслідок цього підвищився рівень світового океану на 10%, а швидкість наступу океану на сушу постійно прискорюється і становить 1,1 см за 10 років.

Причиною загострення глобальних проблем є також швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегаполісів, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією. На 0,3% території планети сконцентровано 40% усього населення, нині існують десятки міст, кількість мешканців яких перевищує 10 млн осіб. У майбутньому чисельність цих міст і їхніх мешканців зростатиме.

Нині у світі налічується понад 700 млн автомобілів. За останні 30-40 років забруднення середовища вихлопними газами зросло утричі. В пострадянських країнах у великих промислових центрах 60% викидів припадає на автомобільний транспорт. Унаслідок гіршої якості автомобілів у країнах СНД кожний із них викидає в повітря у 6 разів більше забруднених речовин ніж у країнах Європи. Особливо складна екологічна ситуація в Україні.

Все це свідчить про те, що таке складне сучасне явище, як міжнародна міграція, необхідно вивчати комплексно з урахуванням тенденцій притаманних світовій економіці. Взагалі міграція є одночасно і «матір'ю» і «дитиною» світових проблем і процесів.

Контрольні запитання

1. Який взаємозв'язок глобалізації та міграції?
2. Як змінювалися масштаби міграції протягом історії людства?
3. Наведіть особливості кількісної зміни потоків міжнародної міграції.
4. Наведіть особливості якісної зміни потоків міжнародної міграції.
5. Які протиріччя в розвитку міграційних процесів спостерігаються в епоху глобалізації?
6. Які ознаки нової міграційної ситуації у світі?
7. Визначте вплив світових проблем на розвиток міжнародної міграції.
8. Вкажіть напрями вирішення світових проблем завдяки перетворенням в міграційних процесах.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

Модуль 1

Тема 1. Історичний розвиток людства та міжнародні міграції населення

Тест 1. Демографічні проблеми людства обумовлені:

- а) міграцією та природним рухом населення;
- б) міграційними переміщеннями населення;
- в) природним рухом населення;
- г) глобалізацією та гомогенізацією; інформатизацією і зростанням «інтелектуальних» галузей економіки; лібералізацією та демократизацією суспільства.

Тест 2. При здійсненні міграцій зараз більшість населення, що мігрує керується:

- а) економічними та соціальними чинниками;
- б) військовими діями, освоєнням нових земель, зміною клімату, нестачею ресурсів;
- в) внутрішньополітичними чинниками;
- г) демографічними проблемами.

Тест 3. Якщо нинішні темпи народжуваності збережуться, то через триста років кількість населення земної кулі становитиме:

- а) 13 трлн. осіб; б) 31 млрд осіб; в) майже не зміниться; г) 2,3 млрд осіб

Тест 4. У стародавні часи на території України сформувалися такі найбільші потужні міграційні потоки населення:

- а) північно-західний, південно-західний та південно-східний;
- б) північно-західний, південно-західний та північно-східний;
- в) південно-західний, північно-східний та південно-східний;
- г) північно-західний, північно-східний та південно-східний.

Тест 5. Найбільші міграційні хвилі на території сучасної України відбулися в :

- а) 1654, 1709-1775, 1861, 1914-1918, 1939-1945, 1991;
- б) I тис. до н.е., IX-XII ст., XIII ст., XIV ст., XV ст.;
- в) XV ст., 1917, 1941, 1991;
- г) 1654, 1775, 1861, 1914, 1917, 1939, 1991.

Тема 2. Соціально-економічна сутність міграції у світовому суспільстві

Тест 6. Найправильніше визначення міграції це:

- а) просторова активність (переміщення) індивіда, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання.
- б) зміна індивідом координат свого перебування та переміщення індивіда;
- в) намір індивіда поліпшити своє матеріальне становище і/або соціальний стан;
- г) прагнення індивіда обжитися на новому місці і вважати його своєю «другою батьківщиною».

Тест 7. Видів міграції населення може бути :

- а) 16; б) 10; в) 5; г) 3.

Тест 8. Послідовність дій у психологічній схемі міграцій така:

- а) формування мотиву міграції, пошук оптимального рішення, дії людини, відбуваються зміни;
- б) відбуваються зміни, формування мотиву міграції, пошук оптимального рішення, дії людини;
- в) дії людини, відбуваються зміни, формування мотиву міграції, пошук оптимального рішення;

г) пошук оптимального рішення; дії людини, відбуваються зміни, формування мотиву міграції.

Тест 9. До фізичних структур міграції належать:

- а) компактне поселення, дифузійне поселення («асимілянт»), діаспора;
- б) національно-культурна автономія і псевдоеміграція («антисистема»);
- в) компактне поселення, дифузійне поселення («асимілянт»), діаспора, національно-культурна автономія і псевдоеміграція («антисистема»);
- г) гетто спонтанні та примусові.

Тема 3. Науково-методичні засади дослідження міжнародної міграції населення та її взаємозв'язок з сучасним суспільством

Тест 10. Прямі основні джерела даних з міжнародної міграції це:

- а) поточний облік, прикордонна статистика, адміністративні джерела, реєстри населення, переписи й вибіркові обстеження;
- б) грошові перекази, телефонні розмови, Інтернет-зв'язки, якість зовнішньоекономічних зв'язків тощо;
- в) статистичні дані державної статистики та зовнішньоекономічний баланс;
- г) експертні оцінки.

Тест 11. При дослідженні міжнародної міграції виникають такі проблеми:

- а) відсутність уніфікованого визначення терміну міжнародний мігрант, використання різних методик дослідження міграції, розбіжності та складність при отриманні достовірної статистичної інформації дослідження міжнародної міграції;
- б) складність визначення міграційних потоків, огріхи в національних законодавствах країн, недосконалість діяльності міжнародних організацій;
- в) необхідність отримання великих коштів та залучення великої кількості респондентів;
- г) відсутність кваліфікаційних дослідників та експертів.

Тест 12. Під сегрегацією розуміють:

- а) ізольоване духовно-культурне існування етнічних груп в одному суспільстві. Ці групи обмежують будь-які контакти, організують окремі для кожної групи освітні системи, не допускають міжетнічних шлюбів.
- б) добровільне розчинення чи насильницьке поглинання етнічності, культури, цінностей, мови, традицій, вірувань певної етнічної групи і заміна цих якостей якостями іншої етнічної групи.
- в) тип єднального суспільного співіснування, конструктивного співробітництва соціальних, регіональних, етнічних, культурних, мовних, релігійних груп, коли вони зберігають якісну ідентичність, тотожність і самотність; кожна з груп визнає право на існування всіх інших, виявляє до них терпимість, і в той же час вони мають загальні, об'єднанчі соціально-політичні цілі, суспільні інтереси, інститути, цінності, символи і засновану на цьому спільну ідентичність.
- г) намір індивіду здійснити міграційне переміщення.

Тест 13. У відкритій стратегії адаптації поведінки індивіда носить такий характер:

- а) запозичення чужих ідей, перехід на бік супротивника;
- б) вживання, інтеграція, асиміляція;
- в) боротьба, переговори;
- г) сепаратизм.

Тест 14. Успішності міграції сприяють такі етичні принципи:

- а) мігрантові треба пам'ятати, що, приїхавши на нове місце, він користується чужим благом; варто думати не тільки про власне матеріальне благополуччя, але і про гарні, невідчужені відносини з

- місцевим населенням; треба думати також і про благополуччя того місця, куди мігрував, а не рватися мігрувати далі, як тільки почув про більш заможні місця;
- б) можливість для індивіда реалізувати себе на новому місці; збагачення місцевого населення інноваціями, що привносять мігранти, а отже, і збільшення сукупного багатства місця міграції;
- в) обмеження прав місцевих мешканців; погіршення рівня життя деяких груп місцевого населення; провокування міжетнічних конфліктів;
- г) мігрантові треба пам'ятати, що, приїхавши на нове місце, йому треба вивчити місцеву мову; варто думати як організувати та поширити свій власний бізнес на новому місці; зберігати свій рівень мобільності.

Тема 4. Міграція робочої сили як провідний вид міжнародної міграції

Тест 15. Перші потоки міжнародної трудової міграції населення почали спрямовуватися:

- а) в останній третині XVIII ст. у Європу;
 б) з початку XIX ст. в Азію;
 в) в XV ст. у Європу;
 г) в XV ст. в Америку.

Тест 16. Скільки відбулося великих етапів міжнародної трудової міграції?

- а) 5; б) 4; в) 10; г) 2.

Тест 17. Для міжнародної трудової міграції характерні такі ознаки:

- а) добровільність, тимчасовість, економічна мотивація;
 б) тимчасовість, економічна мотивація, соціальні аспекти;
 в) довгостроковість, добровільність, економічна мотивація;
 г) добровільність, тимчасовість, економічна доцільність.

Тест 18. Макроекономічні чинники враховують такі теорії міжнародної трудової міграції:

- а) теорія неокласичної економіки, теорія сегментованого (подвійного) ринку праці, теорія «притяжіння-виштовхування», теорія світового ринку праці;
 б) теорія людського капіталу, нова економічна теорія міграції, економіка сімейної міграції;
 в) теорія світових систем, новий міжнародний економічний порядок, теорія «процвітання», теорія міграційних мереж, теорія кумулятивної причинності, теорія суспільного капіталу, теорія міграційних систем;
 г) теорія неокласичної економіки, теорія сегментованого (подвійного) ринку праці, теорія «притяжіння-виштовхування», теорія світового ринку праці, нова економічна теорія міграції, теорія світових систем, новий міжнародний економічний порядок.

Тест 19. У міжнародному ринку праці бере участь працездатне населення у кількості:

- а) понад 1,3 млрд осіб; б) понад 2.3 млрд осіб; в) до 3 млрд осіб; г) менше 1 млрд осіб

Тест 20. Англосаксонській моделі трудових відносин притаманні такі характеристики:

- а) свобода роботодавця у відносинах найму і звільнення, перевага колективно-договірного регулювання на рівні підприємства і фірми, що сприяє динамічним змінам на ринку праці, чутливому реагуванню на потребу зміни кількості робочих місць;
 б) високий рівень правової захищеності працівника, жорсткі норми трудового права, орієнтовані на збереження робочих місць, регіонально-галузеве регулювання рівня оплати праці та її диференціації;
 в) жорстке регулювання трудових відносин у державному секторі з повною відсутністю правового регулювання у приватному секторі;
 г) свобода роботодавця у відносинах найму і звільнення, регіонально-галузеве регулювання рівня оплати праці та її диференціації, відносно високий рівень захищеності працівників.

Тема 5. Сучасні риси міжнародної міграції робочої сили

Тест 21. Яка загальна кількість мігрантів у світі була на початку ХХІ ст. (за даними ООН):
а) 175 млн осіб; б) 350 млн осіб в) понад 1 млрд осіб; г) 10 млн осіб

Тест 22. Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили почалося:
а) наприкінці ХVІІІ ст.; б) на початку ХХ ст.; в) в середині ХХ ст.; г) в ХІХ ст.

Тест 23. Яким чином відбувається наддержавне (міжнародне) регулювання міжнародної міграції робочої сили:

- а) укладанням та виконанням багатосторонніх міждержавних угод і нормативних актів міжнародних організацій;
- б) шляхом міжнародних нарад;
- в) на підставі проведення референдумів та опиту населення;
- г) судовими рішеннями Міжнародного Суду.

Тест 24. Який з перелічених напрямків залучає найбільшу кількість трудових мігрантів?

- а) міграція з країн, що розвиваються, до промислово-розвинутих країн;
- б) міграція в межах промислово-розвинутих країн;
- в) міграція між країнами, що розвиваються;
- г) міграція з колишніх соціалістичних країн до розвинутих країн.

Тест 25. У другій половині ХХ ст. у світі утворилося:

- а) чотири великих та чотири малих центри притягання робочої сили;
- б) три великих та два малих центри притягання робочої сили;
- в) три великих та декілька малих центрів притягання робочої сили;
- г) чотири великих та безліч малих центрів притягання робочої сили.

Тема 6. Економічні та соціально-політичні наслідки міжнародної трудової міграції

Тест 26. Потік міграції по прибуттю, потік міграції по вибуттю, міграційний оборот, сальдо міграції, загальна кількість міжнародних мігрантів – це:

- а) характеристики масштабу міграції;
- б) характеристики інтенсивності міграції;
- в) показники, що фіксуються в платіжному балансі держави на рахунках поточних операцій;
- г) опосередковані показники міжнародної трудової міграції.

Тест 27. Проста економічна схема імміграції враховує зміни таких показників:

- а) середній рівень реальної заробітної плати, обсяг національного продукту, загальний фонд заробітної плати, дохід бізнесу;
- б) трудовий дохід переміщення мігрантів, перекази мігрантів;
- в) витрати міграції, грошові перекази, зворотні потоки, безробіття, фінансові аспекти;
- г) обсяг валового внутрішнього продукту, національний дохід, рівень безробіття, трудовий дохід мігрантів.

Тест 28. Знайдіть неправильну відповідь. Країни, що приймають робочу силу (імпортери), отримують такі переваги:

- а) уповільнюються темпи зростання національної економіки.
- б) розвиваються економічно відсталі та непривабливі для місцевого населення галузі економіки.

в) приплив іноземної робочої сили дозволяє розвинути країнам проводити переміщення національної робочої сили у високотехнологічні галузі без збитку для роботи тих секторів, звідкіля ідуть місцеві працівники.

г) зростає попит на товари та послуги потрібні іммігрантам, що стимулює зростання виробництва і створює додаткову зайнятість у країні їх перебування;

Тест 29. Чи була така ситуація, коли результатом масової еміграції стає депопуляція, незважаючи на високий природний приріст у цих країнах?

а) так, найбільш яскравим прикладом є Ірландія, Греція, Португалія в 60-х рр. ХХ ст.;

б) ні, в історії таких випадків не зафіксовано і це неможливо;

в) ні, в історії таких випадків не зафіксовано але це можливо;

г) так, ці події періодично відбувалися в Мексиці та Венесуелі впродовж ХХ ст.

Тест 30. Розробка державної міграційної політики із застосуванням наукового підходу; формування електронної системи обліку міжнародних трудових мігрантів; активізація політики щодо формування конкурентноспроможного внутрішнього ринку праці; проведення політики посилення правового та соціального захисту вітчизняних трудящих-мігрантів, які працюють за кордоном; удосконалення заходів щодо запобігання нелегальним трудовим міграціям – все це є:

а) досі невирішеними питаннями у сфері трудової міграції;

б) наявним позитивним результатом поширення зовнішньодержавної трудової міграції для України;

б) наявним негативним результатом поширення зовнішньодержавної трудової міграції для України;

в) не пов'язаний за змістом перелік різного роду питань.

Модуль 2

Тема 1. Формування державної міграційної політики в Україні

Тест 1. Яка функція державної міграційної політики реалізується через пошук консенсусних рішень у конфліктних ситуаціях за допомогою створення механізму виявлення позицій сторін зі спірних питань і гармонізації регуляційних спрямувань політичної системи, що полягає в зменшенні соціальної напруги серед різних категорій мігрантів за дотримання державних інтересів країни?

а) уникнення суперечностей; б) регулююча; в) контролююча; г) інтегративна.

Тест 2. Забезпечення державної безпеки та національних інтересів країни, а також нарощування її економічного потенціалу і зростанню добробуту населення – це є:

а) принципом державної міграційної політики;

б) визначенням змісту державної міграційної політики;

в) пріоритетними завданнями державної міграційної політики;

г) інструментом та засобом реалізації державної міграційної політики.

Тест 3. Визначте характеристику сьомого етапу становлення державної міграційної політики:

а) узгодженість міграційного законодавства;

б) інституціоналізація державної міграційної політики;

в) продовження та удосконалення формування нормативно-правової бази державної міграційної політики;

г) розмежування функцій управління міграційними процесами між різними відомствами.

Тест 4. Головну участь у формуванні та виконанні державної міграційної політики бере:

- а) Президент України та його адміністрація, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Міністерство зовнішніх справ, Міністерство внутрішніх справ;
- б) Секретаріат Президента України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів;
- в) Державний комітет України у справах національностей та міграції, Міністерство зовнішніх справ, Міністерство внутрішніх справ;
- г) Державна міграційна служба.

Тест 5. Яка риса імміграційного законодавства притаманна лише економічно-розвинутим країнам?

- а) застосування програм стимулювання рееміграції;
- б) використання селективного підходу при регулюванні імміграції;
- в) впровадження кількісного квотування;
- г) прийняття до уваги географічних пріоритетів.

Тема 2. Законодавчі основи регулювання міжнародної трудової міграції в Україні

Тест 6. Чому органи державної влади в Україні повинні приділяти значну увагу захисту наших громадян за кордоном та укласти міжнародні угоди про трудову діяльність?

- а) тому що зараз дуже велика частина українських трудових мігрантів перебуває за кордоном у статусі нелегальних мігрантів;
- б) тому що зараз більша частина українських трудових мігрантів працює за кордоном за контрактами;
- в) тому що без вирішення цього питання уповільнюються темпи інтеграційних процесів, у яких бере участь наша держава;
- г) тому що цього вимагають умови укладених конвенцій та потреби деяких політичних сил.

Тест 7. Чи впливає посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном на міжнародну трудову діяльність в Україні?

- а) так, впливає суттєво;
- б) так, але несуттєво;
- в) ні, але може вплинути при зменшенні державного контролю;
- г) ні, найближчим часом не вплине внаслідок нерозвиненості цієї діяльності.

Тест 8. Які документи дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну та посвідчують особу громадянина України під час перебування за її межами?

- г) паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка;
- а) паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка;
- б) паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт;
- в) паспорт, проїзний документ, службовий паспорт.

Тест 9. Якими нормативно-правовими актами визначено основні положення щодо працевлаштування іноземців в Україні?

- а) Законом України „Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства”;
- б) Законом України „Про зайнятість населення” та Законом України „Про оплату праці”;
- в) Європейською конвенцією про правовий статус трудящих-мігрантів, Міжнародною Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх родин,

Правилами в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію;

г) Законом України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання”, Законом України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо боротьби з нелегальною міграцією”;

Законом України Про біженців.

Тест 10. Специфікою міграційних правопорушень є те, що порушників міграційного законодавства, як правило, не притягають до:

- а) цивільно-правової або матеріальної відповідальності;
- б) кримінальної відповідальності;
- в) адміністративної відповідальності;
- г) дисциплінарної відповідальності.

Тема 3. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на ринок праці України

Тест 11. На сучасному етапі в Україні міграційний рух населення:

- а) менший за природний;
- б) більший за природний;
- в) дорівнює природному;
- г) неможливо співставити з природним, внаслідок відсутності даних.

Тест 12. Згідно офіційних статистичних даних зменшення чисельності населення України почало спостерігатися з:

- а) 1993 р.; б) 1991 р.; в) 1985 р.; г) 1995 р.

Тест 13. Згідно офіційних статистичних даних у 2005 р.:

- а) почав спостерігатися приріст міграції населення між Україною та іншими державами;
- б) почало спостерігатися скорочення міграції населення між Україною та іншими державами;
- в) динаміка міграції населення між Україною та іншими державами була на рівні 2003-2004 рр.;
- г) динаміка міграції населення між Україною та іншими державами була на рівні 1991 р.

Тест 14. Яка найбільш вірогідна кількість громадян України працює зараз за кордоном:

- а) 5-7 млн осіб; б) до 500 тис. осіб; в) близько 1 млн осіб; г) до 12 млн осіб.

Тест 15. Згідно даних Державного комітету України у справах національностей та міграції у 2005 р. на територію України в'їхало:

- а) понад 14 млн іноземців і осіб без громадянства;
- б) до 500 тис іноземців і осіб без громадянства;
- в) близько 34 млн іноземців і осіб без громадянства;
- г) близько 5 млн іноземців і осіб без громадянства.

Тест 16. На державному кордоні України протягом останніх років має місце:

- а) збільшення міграційних потоків по каналах легального в'їзду; збільшення спроб перетнути державний кордон України нелегально минаючи пункти пропуску; збільшення затримок незаконних мігрантів на державному кордоні; збільшення кількості незаконних мігрантів, що не виїхали з України після закінчення терміну перебування на її території; збільшення кількості іноземців і осіб без громадянства, що в'їжджають в Україну по приватних причинах;
- б) зменшення міграційних потоків по каналах легального в'їзду; збільшення спроб перетнути державний кордон України нелегально, минаючи пункти пропуску; збільшення затримок незаконних мігрантів на державному кордоні; збільшення кількості незаконних мігрантів, що не

виїхали з України після закінчення терміну перебування на її території; збільшення кількості іноземців і осіб без громадянства, що в'їжджають в Україну по приватних причинах;

в) збільшення міграційних потоків по каналах легального в'їзду; зменшення спроб перетнути державний кордон України нелегально, минаючи пункти пропуску; збільшення затримок незаконних мігрантів на державному кордоні, збільшення кількості незаконних мігрантів, що не виїхали з України після закінчення терміну перебування на її території; збільшення кількості іноземців і осіб без громадянства, що в'їжджають в Україну по приватних причинах;

г) збільшення міграційних потоків по каналах легального в'їзду; збільшення спроб перетнути державний кордон України нелегально, минаючи пункти пропуску; збільшення затримок незаконних мігрантів на державному кордоні; збільшення кількості незаконних мігрантів, що не виїхали з України після закінчення терміну перебування на її території; зменшення кількості іноземців і осіб без громадянства, що в'їжджають в Україну по приватних причинах;

Тест 17. Станом на 1 січня 2006 р. в Україні було:

а) 2346 біженців; б) 14539 біженців; в) 245 біженців; г) 527489 біженців.

Тема 4. Збільшення масштабів нелегальної міграції

Тест 18. Яка частина потоку міжнародної міграції у світі зараз контролюється?

а) близько двох третин; б) близько однієї третини; в) 50%; г) 10%.

Тест 19. У якому випадку поширювалися масштаби нелегальної міграції:

- а) вона з'являлася й росла в масштабах там і тоді, де й коли ставилися обмеження та заборони на шляху легальних форм міграції;
- б) вона з'являлася й росла в масштабах там і тоді, де й коли зменшувався контроль органів державної влади відносно територіального руху населення;
- в) вона з'являлася й росла в масштабах там і тоді, де й коли поширювалась корупція;
- г) вона з'являлася й росла в масштабах там і тоді, де й коли поширювалась трудова міграція.

Тест 20. Скільки нелегальних мігрантів знаходиться зараз на території України:

а) 500 тис.; б) 1 млн; в) 2,5 тис.; г) 45 тис.

Тест 21. Згідно із середньоєвропейськими квотами без негативних наслідків для держави, кількість мігрантів не повинна перевищувати:

- а) 0,1 % від кількості населення в країні;
- б) 1% від кількості населення в країні;
- в) 5% від кількості населення в країні;
- г) 10% від кількості населення в країні.

Тест 22. Щорічний дохід від нелегального бізнесу на переправлянні людей становить:

- а) у світі у межах 5-7 млрд дол., а в Україні від 10 до 50 млн дол.;
- б) у світі у межах 10-20 млрд дол., а в Україні від 20 до 100 млн дол.;
- в) у світі у межах 30-50 млрд дол., а в Україні від 100 до 120 млн дол.;
- г) у світі у межах 1-2 млрд дол., а в Україні від 1 до 7 млн дол.

Тест 23. Скільки осіб із загальної кількості виявлених нелегальних мігрантів видворяється за межі держави:

а) 20-25%; б) 30%; в) 50%; г) 90%.

Тема 5. Особливості розвитку міжнародної інтелектуальної міграції

Тест 24. Найбільш «строге» визначення міждержавної інтелектуальної міграції:

- а) міграція наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, зайнятих науковими дослідженнями і розробками;
- б) міграція спеціалістів, які займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею, включаючи потенційних спеціалістів;
- в) міграція висококваліфікованих робітників, діяльність яких не пов'язана з наукою як такою, але пов'язана з творчістю і є елементом престижу приймаючої країни;
- г) міграція учених, викладачів і випускників університетів, які виїжджають із країни для продовження освіти або наукової діяльності.

Тест 25. Яка специфіка міждержавної міграції робітників інтелектуальної праці:

- а) пошук можливостей фахової самореалізації, прагнення працювати серед однодумців, брати участь у науково-технічному прогресі;
- б) матеріальна заінтересованість, поліпшення умов праці;
- в) несприятливі економічні умови, низька оплата праці, збідніння інтелектуального середовища;
- г) збільшення заробітної плати, гальмування впроваджень.

Тест 26. Мігранти-професіонали, на відміну від некваліфікованих і низькокваліфікованих мігрантів, у набагато меншій мірі покладаються на міграційні мережі, засновані на:

- а) родинних або національних зв'язках;
- б) знайомствах;
- в) фінансових інтересах;
- г) якості продукту праці.

Тема 6. Міжнародна міграція в умовах глобалізації

Тест 27. При дослідженні світових міграційних процесів визначено, що сучасна міжнародна економіка розвивається під впливом низки чинників, серед яких найсуттєвішим є:

- а) глобалізація; б) регіоналізація; в) гомогенізація; г) інтеграція.

Тест 28. Якщо узяти до уваги оцінки тих фахівців із міграції, що притримуються широкого тлумачення самого явища міжнародної міграції, включаючи в нього економічних туристів, сезонних робітників, маятникових мігрантів, нелегальних мігрантів і т.д., то міжнародних мігрантів у світі нараховується:

- а) до 1 млрд осіб; б) до 500 млн осіб; в) 1,5 млрд осіб; г) 300 млн осіб.

Тест 29. Визначте, які ознаки не характерні для формування принципово нової міграційної ситуації у світі:

- а) зменшення протиріч між національним державним регулюванням міграційних потоків і транснаціональним, глобальним характером головної моделі розвитку;
- б) якісна зміна міграційних потоків;
- в) фемінізація трудової міграції;
- г) безпрецедентне розширення масштабів міжнародної міграції.

Тест 30. Якщо щорічний світовий видобуток нафти зросте щонайменше в п'ять разів, то:

- а) ресурси земних надр будуть цілком виснажені за період порядку від одного до трьох десятиліть;
- б) ресурси земних надр будуть цілком виснажені за період порядку від п'яти до семи десятиліть;
- в) ресурси земних надр будуть цілком виснажені за період порядку сторіччя;
- г) ресурси земних надр будуть цілком виснажені за період порядку двох сторіч.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

Модуль 1

Тема 1. Історичний розвиток людства та міжнародні міграції населення

1. Вплив міграції та природного руху населення на стійкий розвиток людства.
2. Міграції людства у стародавньому світі.
3. Міграційний рух на території сучасної України в період до X ст.
4. Міграційні хвилі на території сучасної України в період з X по XX ст.
5. Міграція населення в СРСР.

Тема 2. Соціально-економічна сутність міграції у світовому суспільстві

6. Значення міжнародної міграції населення для соціально-економічного розвитку світу.
7. Чинники, які обумовлюють поширення міжнародної міграції населення.
8. Тенденції змін класифікації видів міграції.
9. Структури міграції.
10. Формування міграційних структур в Україні.

Тема 3. Науково-методичні засади дослідження міжнародної міграції населення та її взаємозв'язок з сучасним суспільством

11. Вибір джерел даних з міжнародної міграції.
12. Визначення непрямих джерел даних з міжнародної міграції.
13. Аналіз сучасних проблеми які постають при дослідженні міжнародної міграції та перспективи їх вирішення.
14. Проблеми мігрантів та заходи щодо їх вирішення.
15. Вплив міграції на соціально-культурний розвиток суспільства.

Тема 4. Міграція робочої сили як провідний вид міжнародної міграції

16. Історичний розвиток та особливості міжнародної трудової міграції.
17. Хвилі міжнародної трудової міграції.
18. Класифікація міжнародної трудової міграції.
19. Розвиток теорій міжнародної трудової міграції.
20. Тенденції розвитку міжнародного ринку праці.

Тема 5. Сучасні риси міжнародної міграції робочої сили

21. Оцінка впливу міжнародної міграції робочої сили на соціально-економічний розвиток країн.
22. Оцінка впливу міжнародної міграції робочої сили на соціально-економічний розвиток світової економіки.
23. Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили.
24. Міжнародне регулювання міжнародної міграції робочої сили.
25. Сучасні напрями міжнародної трудової міграції та центри притягання робочої сили.

Тема 6. Економічні та соціально-політичні наслідки міжнародної трудової міграції

26. Розробка системи показників міжнародної трудової міграції.
27. Економічні ефекти трудової міграції.
28. Соціально-політичні наслідки міжнародної трудової міграції.
29. Дослідження довгострокових соціально-економічних наслідків міграції робочої сили.

30. Вплив міжнародної трудової міграції на економіку України.

Модуль 2

Тема 1. Формування державної міграційної політики в Україні

1. Сутність державної міграційної політики.
2. Сучасне спрямування державної міграційної політики в Україні.
3. Консолідація державної міграційної політики з системою державного регулювання економіки України.
4. Структура органів державної влади України, до компетенції яких належать питання здійснення державної міграційної політики.
5. Особливості формування міграційної політики економічно розвинутих країн.

Тема 2. Законодавчі основи регулювання міжнародної трудової міграції в Україні

6. Міжнародні угоди про трудову діяльність.
7. Посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном.
8. Умови виїзду і в'їзду в Україну громадян України та іноземців і осіб без громадянства.
9. Працевлаштування іноземців в Україні.
10. Напрями удосконалення державного міграційного законодавства.

Тема 3. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на ринок праці України

11. Особливості демографічної ситуації в Україні.
12. Характеристика світового ринку трудових ресурсів.
13. Тенденції розвитку міграційних процесів в Україні.
14. Світова проблема біженців та її вплив на Україну.
15. Умови успішної інтеграції українського ринку трудових ресурсів до світового ринку праці.

Тема 4. Збільшення масштабів нелегальної міграції

16. Особливості історичного формування і поширення нелегальної міграції у світі.
17. Параметри виміру нелегальної міграції.
18. Заходи протидії нелегальній зайнятості мігрантів.
19. Динаміка нелегальної міграції в Україні.
20. Протидія нелегальній міграції в Україні у контексті здійснення державної міграційної політики.

Тема 5. Особливості розвитку міжнародної інтелектуальної міграції

21. Причини поширення міжнародної інтелектуальної міграції.
22. Етапи міжнародної інтелектуальної міграції.
23. Особливості міжнародної інтелектуальної міграції.
24. Вплив переміщення працівників у ТНК на світові міграційні процеси.
25. Зміни потоків сучасної міжнародної інтелектуальної міграції.

Тема 6. Міжнародна міграція в умовах глобалізації

26. Зміни масштабів міграції протягом історії людства.
27. Особливості кількісної та якісної зміни потоків міжнародної міграції.
28. Ознаки нової міграційної ситуації у світі.
29. Вплив світових проблем на розвиток міжнародної міграції.
30. Напрями вирішення світових проблем шляхом перетворень в міграційних процесах.

ПИТАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Модуль 1

Тема 1. Історичний розвиток людства та міжнародні міграції населення

1. Напрями вирішення демографічних проблем людства.
2. Історичний аналіз чинників впливу на міграційний рух населення на території сучасної України.
3. Міграції населення на пострадянському просторі.

Тема 2. Соціально-економічна сутність міграції у світовому суспільстві

1. Вплив міграції на розвиток міжнародної економіки.
2. Сучасні підходи до класифікації міграції.
3. Діяльність сучасних міграційних структур.

Тема 3. Науково-методичні засади дослідження міжнародної міграції населення та її взаємозв'язок з сучасним суспільством

1. Джерела даних по міжнародній міграції.
2. Визначення проблем дослідження міжнародної міграції та заходи щодо їх вирішення.
3. Проблеми, які виникають через міграційний рух населення.

Тема 4. Міграція робочої сили як провідний вид міжнародної міграції

1. Історичний розвиток та особливості формування міжнародної трудової міграції.
2. Особливості функціонування міжнародного ринку праці.
3. Теорії міжнародної трудової міграції.

Тема 5. Сучасні риси міжнародної міграції робочої сили

1. Особливості державного регулювання міжнародної міграції робочої сили.
2. Необхідність міжнародного регулювання міжнародної міграції робочої сили.
3. Тенденції зміни напрямів міжнародної міграції робочої сили.

Тема 6. Економічні та соціально-політичні наслідки міжнародної трудової міграції

1. Аналіз системи показників міжнародної трудової міграції.
2. Дослідження довгострокових соціально-економічних наслідків міграції робочої сили.
3. Вплив міжнародної трудової міграції на економіку України.

Модуль 2

Тема 1. Формування державної міграційної політики в Україні

1. Сучасне спрямування державної міграційної політики в Україні та її взаємоузгодження з системою державного регулювання економіки України.
2. Структура органів державної влади України, до компетенції яких належать питання здійснення державної міграційної політики.
3. Особливості формування міграційної політики економічно розвинутих країн.

Тема 2. Законодавчі основи регулювання міжнародної трудової міграції в Україні

1. Правові основи працевлаштування громадян України за кордоном.
2. Посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном.

3. Напрями удосконалення державного міграційного законодавства.

Тема 3. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на ринок праці України

1. Динаміка змін у демографічній та міграційній ситуації в Україні.
2. Трудова міграція в Україні та світі.
3. Проблема біженців та її вплив на Україну.

Тема 4. Збільшення масштабів нелегальної міграції

1. Історичне формування і поширення нелегальної міграції у світі.
2. Динаміка нелегальної міграції в Україні.
3. Протидія нелегальній міграції в Україні.

Тема 5. Особливості розвитку міжнародної інтелектуальної міграції

1. Етапи розвитку міжнародної інтелектуальної міграції.
2. Особливості міжнародної інтелектуальної міграції.
3. Характеристика потоків сучасної міжнародної інтелектуальної міграції.

Тема 6. Міжнародна міграція в умовах глобалізації

1. Характеристика міграційної ситуації у світі в контексті глобалізації.
2. Взаємодія світових проблем та міжнародної міграції.
3. Напрями вирішення світових проблем з метою протидії негативним наслідкам змін у міграційних процесах.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Науково-методичні та статистичні джерела

1. Авдокушин Е. Ф. Международные экономические отношения: Учебник. – М.: Юрист, 2001. – 368 с.
2. Статистика международной миграции: рекомендации по совершенствованию системы сбора данных / Р. Билсбороу, Г. Хьюго, А. Обераи, Х. Злотник / [Международное бюро труда]. – М.: АСАДЕМІА, 1999. – 419 с.
3. Бутов В. И. Демография: Учебное пособие / Под ред. В. Г. Игнатова. Второе изд., перераб. и доп. – М.: ИКЦ «Март»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 576 с.
4. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 252 с.
5. Управління трудовим потенціалом: Навч. посібник / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.
6. Воробьева О. Д. Миграционная политика. – М.: М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001.– Вып. 6. Прил. к журн. «Миграция в России». – 176 с.
7. Грушевський О. Українці в Росії: Експрес-аналіз за результатами дослідження / О. Грушевський, Т. Кутковець. – М.: Гром, думка, 1992. – 26 с.
8. Дахно І. І. Світова економіка. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.
9. Демографічна криза в Україні. – К.: [Ін-т економіки НАН України], 2001. – 560 с.
10. Денисенко М. Б. Миграциология / М. Б. Денисенко, В. А. Ионцев, Б. С. Хорев. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 96 с.
11. Еко У. Міграційні процеси в третьому тисячолітті // Всесвіт. – 2001. – №1-2. – С. 143-144.
12. Євтух В. Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... – К.: Стилос, 2000. – 235 с.
13. Загребська А. Ф. Миграция, воспроизводство и уровень образования населения. – К.: Наукова думка, 1982. – 178 с.
14. Залізник Л. Міграції в давній історії України // Проблеми міграції. – 1999. – №3. – С. 51–57.
15. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
16. Ивахнюк И. В. Международная трудовая миграция: Учебное пособие. – М.: [Экономический факультет МГУ], ТЕИС, 2005. – 286 с.
17. Ионцев В. А. Международная миграция. – М.: [М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации], 2001. – Вып. 3. Прил. к журн. «Миграция в России». – 112 с.
18. Киреев А. Л. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 416 с.

19. Міжнародна економіка: Навч. посібник / Ю. Г. Козак, Д. Г. Лук'яненко, Ю. В. Макогон та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.
20. Міжнародні економічні відносини: Навч. посібник / В.В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко – К.: Знання, 2004. – 406 с.
21. Колпаков В., Кузьменко О. Адміністративно-правовий механізм протидії нелегальній міграції // Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті / За заг. Ю.Шемшученка.– К., 2001. – Кн.1. – С. 861–945.
22. Кондратьев Я. Ю. Основи міграцієзнавства: Навч.-мет. посіб. / Я. Ю. Кондратьев, Ю. І. Римаренко, В. І. Олефір – К.: [Ін-т держави і права НАН України], 2000. – 424 с.
23. Левковський В. Ф. Стан та шляхи боротьби з нелегальною міграцією в Україні // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – №6.
24. Леонтенко О. М. Міжнародний ринок праці та Україна: проблеми інтеграції // Проблеми формування ринкової економіки: Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 5. – К.: [КНЕУ], 1997. – С. 96–101.
25. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 491 с.
26. Ломакин В. К. Мировая экономика: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 727 с.
27. Малиновська О. Біженці в світі та в Україні: моделі вирішення проблеми. – К.: Генеза, 2003. – 288 с.
28. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
29. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – К.: Бланк–Прес, 2004. – 171 с.
30. Махсма М. Б. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2005. – 304 с.
31. Международные экономические отношения: Учебник для вузов / В. Е. Рыбалкин, Ю. А. Щербанин, Л. В. Балдин и др. / Под ред. проф. В. Е. Рыбалкина. – 4-е изд., перер. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 519 с.
32. Миграция (сущность и явление) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 296 с.
33. Миграция в СНГ и Балтии: через различия проблем к общему информационному пространству / Под ред. Г. Витковской, Ж. Зайончковской. – М., 2001. – 296 с.
34. Миграция и информация / Под ред. Ж. А. Зайончковской. – М., 2000. – 248 с.
35. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия, Украина: Сб. науч. трудов / Под общ. ред. С. И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – 176 с.
36. Миронова Л. Г. Моделивання та прогнозування руху населення та трудових ресурсів для промислових регіонів країни: Монографія / Л. Г. Миронова, О. М. Марюта. – Дніпропетровськ: Пороги, 2001. – 162 с.

37. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) / За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 911 с.
38. Міжнародні ринки ресурсів: Навчальний посібник / А. Б. Яценко, Я. А. Дубинюк, Т. В. Марена, К. С. Мітюшкіна. Під загальною ред. проф. Ю. В. Макогона. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 194 с.
39. Мировая экономика: Учебник / Под ред. проф. А. С. Булатова. – М.: Юристъ, 2002. – 734 с.
40. Моисеев Н. Н. Пути к созиданию. – М.: Республика, 1992. – 255 с.
41. Моисеев Н. Н. Человек, среда, общество. – М.: Наука, 1982. – 240 с.
42. Моисеенко В. М. Территориальное движение населения: Характеристика и проблемы управления. – М.: Мысль, 1985. – 120 с.
43. Мосьондз С. О. Адміністративно-правові основи державної міграційної політики в Україні: Навч. посіб. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2005. – 208 с.
44. Мочерний С. В. Економічна теорія: Підручник / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 856 с.
45. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті (у двох книгах) / За заг. ред. Ю. Шемшученка. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Київ, ун-т права; Нац. акад. внутріш. справ України, 2001. – 1012 с.
46. Нетрадиційні іммігранти у Києві / Б. Рубл, О. Малиновська (кер. проекту). – К.: Стилос, 2003. – 447 с.
47. Нікітіна М. Г. Світове господарство і міжнародні економічні відносини: просторові аспекти розвитку: Навчальний посібник. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 192 с.
48. Новік В. Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні: Аналіт. дослідж. – К.: Компанія ВАІТЕ, 1999. – 216 с.
49. Оникиенко В., Поповкин В. Комплексное исследование миграционных процессов: Анализ миграций населения УССР. – М.: Статистика, 1973. – 153 с.
50. Перехідна економіка: Підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін.; За ред. В. М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
51. Петрова Т. П. Механизмы миграционного обмена: методы исследования. – К.: Наук. думка, 1992. – 130 с.
52. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. – К.: Академпрес, 1997. – 128 с.
53. Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект. – К.: Совет нац. безопасности и обороны Украины, Нац. ин-т проблем международной безопасности, 2003. – 133 с.
54. Позняк О. В. Методологічні проблеми реформування статистики зовнішніх міграцій // Зайнятість та ринок праці. – К., 2002. – Вип. 16. – С. 46-56.
55. Позняк О. В. Організація статистики трудових міграцій // Проблеми статистики. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 42-47.
56. Позняк О. В. Проблеми міграцій та міграційної політики в Україні на сучасному етапі // Зайнятість та ринок праці. – 2001. – Вип. 15. – С. 65-72.

57. Позняк О. В. Система показників міграційних процесів // Зайнятість та ринок праці. – 1999. – Вип. 10. – С. 215-222.
58. Позняк О. В. Трудова міграція як соціально-економічний процес // Проблеми міграції. – 1998. – №4. – С. 15–21.
59. Позняк О. В. Трудові міграції в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи // Україна: аспекти праці. – 2001. – №8. – С. 43–47.
60. Правовое регулирование миграционных процессов в Украине: Информ.-справоч. пособие / Сост. В. Д. Андриенко, Г. П. Суботенко. – К.: Атика, 2002. – 328 с.
61. Працевлаштування громадян за кордоном. Нормативні акти. / Упоряд.: Л. П. Ляшко, М. О. Павлов; За заг. ред. Д. М. Курдельчука. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 352 с.
62. Прибиткова І. М. Основи демографії: Посіб. для студ. гуманітар. і сусп. ф-тів вищ. навч. закл. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с.
63. Проблема нелегальної міграції та транспортування мігрантів в Україні: Наук. доп. / Центр техн. кооперації для Європи та Центр. Азії МОМ; Упоряд. О. Малиновська. – К.: Бланк-Прес, 2000. – 120 с.
64. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: Прогнозы, факторы, политика / Отв. ред. Т. И. Заславская. – М.: Наука, 1987. – 200 с.
65. Сардак С. Е. Проблеми дослідження міжнародної міграції населення // Вісник Академії митної служби України. – 2006. – №3. – С. 73-78.
66. Статистичний щорічник України за 2004 р. // За ред. О. Г. Осауленко. – Київ: Консультант, 2005. – 591 с.
67. Статистичний щорічник України за 2005 р. // За ред. О. Г. Осауленко. – Київ: Консультант, 2006. – 582 с.
68. Страны мира: Энциклопедический справочник. – Смоленск: Русич, 2001. – 624 с.
69. Трощинський В., Швачка О., Попок А. Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан: Аналіт. звіт про проведене соціологічне дослідж. / Міжнар. організація з міграції. – К.: Фенікс, 1998. – 121 с.
70. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. – К.: Либідь, 2002. – 470 с.
71. Україна у цифрах у 2003 р.: Короткий статистичний довідник – К.: Консультант. – 2004. – 272 с.
72. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навч. посібник / Під заг. ред. А. І. Кредісова / Пер. з рос. Н. Кіт, К. Серажим. – К., 2000. – 448 с.
73. Хорев Б. С., Чапек В. Н. Проблемы изучения миграции населения: Стат.-географ. очерки. – М.: Мысль, 1978. – 254 с.
74. Чехович С. Б. Міграційне право України: Підруч. – К.: Школа, 2003. – 368 с.
75. Шульга Н. Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 700 с.
76. Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. – К.: МАУП, 2000. – 576 с.

Інтернет джерела

<http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України з офіційного сайту ВР України
<http://portal.rada.gov.ua> – офіційний сайт ВР України
www.prezident.gov.ua – офіційний сайт Президента України
www.kmu.gov.ua – офіційний сайт Кабінету міністрів України
www.mlsp.gov.ua – офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики
www.mfa.gov.ua – офіційний сайт Міністерства закордонних справ України
www.minfin.gov.ua – офіційний сайт Міністерства фінансів України
www.me.gov.ua – офіційний сайт Міністерства економіки України
www.ukrstat.gov.ua – офіційний сайт Державного комітету статистики України
www.scnm.gov.ua – офіційний сайт Державного комітету України у справах національностей та міграції
www.sta.gov.ua – офіційний сайт Державної податкової адміністрації України
www.bank.gov.ua – офіційний сайт Національного банку України
www.ufs.kiev.ua – офіційний сайт Українського фінансового серверу
www.nbuv.gov.ua – сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
www.un.org – сайт ООН
www.unhcr.ch – сайт Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)
<http://europa.eu> – сайт Європейського Союзу
www.iom.org.ua – сайт Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні
www.un.kiev.ua – сайт Представництва Міжнародної організації праці в Україні
<http://mndc.naiu.kiev.ua> – сайт Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України та Міжвідомчого науково-дослідного центру

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аборигени – місцеві мешканці; корінне населення.

Антисистема (псевдоеміграція) – одна з віртуальних структур міграції у якій індивід не змінює місце свого проживання але він є відчуженим від своєї країни не зважаючи на те що не збирається її залишати.

Асиміляція мігрантів – добровільне розчинення чи насильницьке поглинання етнічності, культури, цінностей, мови, традицій, вірувань певної етнічної групи і заміна цих якостей якостями іншої етнічної групи.

Біженець – вид вимушеної міграції, у якому особі яка приїхала в певну країну органами державної влади на законних підставах надається статус біженця. Завдяки отримання статусу біженця особі та членам її родини надаються: державний захист, житло, допомоги, пільги. У психіці біженця панує домінанта віддалення від небезпечного місця. Перетинання кордону приймаючої країни може відбуватися як з порушеннями так і без порушень законодавства.

Ближня міграція – міграція населення в сусідні країни в межах певного регіону.

Висококваліфіковані працюючі мігранти – працюючі мігранти, яким завдяки їхній кваліфікації надається режим сприяння при допуску в країну, що не є їхньою власною державою, і, отже, на них поширюється менше обмежень, що стосуються строків перебування, зміни місця роботи й возз'єднання родини.

Вдала міграція – позитивна оцінка наслідків своєї міграції мігрантом.

Відплив інтелекту («відплив розумів», «відплив мозків», «відплив умів», «відток умів», «відток кваліфікованих кадрів», «відплив кращих голів») – виїзд з країни кваліфікованої робочої сили.

Внутрішня міграція – різновид внутрішньодержавної міграції коли людина мігрує в межах області або регіону своєї країни.

Внутрішня державна міграційна політика – заходи щодо забезпечення свободи територіального пересування населення, оптимізації міжрегіонального перерозподілу громадян.

Внутрішньодержавна міграція – міграція населення в межах території країни.

Гетто – компактне поселення закритого типу. Гетто можуть бути двох видів спонтанні і примусові.

Глобалізація – загальносвітова тенденція перетворення земної кулі в єдиний системний організм, що діє по специфічним законам, які забезпечують усе більший ступінь взаємодії, взаємозалежності та взаємодоповнюваності країн в галузях економіки, політики, ідеології, технології, культури і т.д.

Гомогенізація – загальносвітова тенденція щодо ліквідації неоднорідності світового суспільства.

Далека міграція – міграція населення в інші країни поза межами певного регіону.

Демографія – наука о населенні та закономірностях його розвитку.

Державна міграційна політика – це система правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів та інформаційне забезпечення державними і неурядовими організаціями упорядкування міграційного простору, регулювання

трудового міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного і якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури. Це заходи органів державної влади, спрямовані на формування необхідних потоків і необхідної інтенсивності міграції населення. Міграційна політика є сукупною частиною відповідних напрямів зовнішньополітичної, економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної та іншої діяльності держави, її структур та інститутів, шляхом взаємозв'язку і взаємозалежності внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили – сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу на міграційний рух працездатного населення з метою його пристосування до потреб національної економіки і насамперед для розширеного відтворення великого капіталу, яке залежить від особливостей історичного розвитку країни, економічної кон'юнктури, умов відтворення.

Джерела даних по міжнародній міграції – джерела отримання інформації про міжнародні міграційні процеси: поточний облік, прикордонна статистика, адміністративні джерела, реєстри населення, переписи й вибіркові обстеження.

Дифузійне поселення («асимілянт») – вид фізичної структури міграції коли відбувається розподіл мігрантів серед аборигенного населення. Зв'язки між мігрантами не сталі. Утворюється у випадку, якщо місцеве населення і мігранти високотерплячі один до одного, якщо у них немає контрастних розходжень у рівні цивілізованості.

Діаспора – фізична структура міграції у якій будується довгострокове міцне дифузійне співтовариство індивідів, що пройшли історичний досвід адаптації до найрізноманітніших умов.

Емансипація – визволення від залежності, пригніченості, забобонів.

Етапи становлення державної міграційної політики – певні заходи органів державної влади та події які притаманні визначеному часовому лагу.

Зовнішня міграція – різновид внутрішньодержавної міграції коли людина мігрує в іншу область чи регіон своєї країни.

Зовнішня державна міграційна політика – заходи щодо сприяння безпеці країни, нарощуванню її економічного потенціалу та зростанню добробуту населення, її основними позиціями у сфері праці є: захист національного ринку праці, залучення до країни, за необхідністю, іноземних фахівців і працівників певного професійно-кваліфікаційного спрямування, здійснення соціально-правового захисту трудящих мігрантів.

Зовнішньо переміщені особи (*de facto* біженці) – вид вимушеної міграції, у якому змушений певними обставинами чи особами переселенець обирає місце і часто досить ретельно, куди він хоча і вимушено, але з розбором переселяється. Частіше усього перетинання кордону приймаючої країни відбувається без порушень законодавства і заява на отримання статусу біженця в країні прибуття не подається.

Зовнішньодержавна міграція – міграція населення поза межі власної країни; міграція між різними країнами.

Емігрант – мігрант який виїхав з певної країни на постійне або довгострокове проживання в іншу країну.

Еміграція – виїзд мігрантів із певної країни в іншу на постійне або довгострокове проживання.

Іммігрант – мігрант який приїхав в певну країну на постійне або довгострокове проживання.

Імміграція – в'їзд мігрантів в певну країну на постійне або довгострокове проживання.

Інтеграція – це процес усунення бар'єрів між країнами; розширення економічного і виробничого співробітництва, об'єднання національних господарств двох і більше суверенних держав.

Інтеграція мігрантів – тип єднального суспільного співіснування, конструктивного співробітництва соціальних, регіональних, етнічних, культурних, мовних, релігійних груп, коли вони зберігають якісну ідентичність, тотожність і самобутність; кожна з груп визнає право на існування всіх інших, виявляє до них терпимість, і в той же час вони мають загальні, об'єднанчі соціально-політичні цілі, суспільні інтереси, інститути, цінності, символи і засновану на цьому спільну ідентичність.

Інтернаціоналізація – розширення сфери діяльності за межі країни; розвиток зв'язків та співробітництва між країнами.

Канали трудової міграції – способи (технологія) виїзду робочої сили з країни.

Конвенції – угоди між країнами видані групою країн або міжнародними організаціями.

Компактне поселення – це фізична структура міграції у якій спільно проживає на одній порівняно невеликій території представників тільки одного етносу, що прибули сюди як мігранти.

Країна донор – країна з якої виїжджає мігрант; країна в якій спостерігається великий виток населення поза її межі

Країна експортер робочої сили (країна постачальник робочої сили) – країна з якої виїжджає населення з метою працювати в іншій країні

Країна імпортер робочої сили (країна отримувач робочої сили) – країна, що приймає населення з іншої країни і використовує їхню працю.

Країна реципієнт – країна в яку приїжджає мігрант; країна в якій спостерігається великий приток населення з інших країн.

Міграційні хвилі (міграційні етапи) – масові міграції населення протягом довгострокового часового лагу обумовлені впливом певних чинників: розвитком НТП, війнами, міграцією капіталу, тощо.

Мігрант – особа яка здійснює міграцію.

Мігрант-професіонал – мігрант який має високу кваліфікацію та/або добре володіє певною професією.

Міграційні потоки – міграційний рух певних категорій мігрантів.

Міграція – від латинського *migro* (*migratio*) – переселяюся, переселення, переміщення. Міграція є природним проявом мобільності людини, мотивований прагненням до поліпшення умов свого існування, до більш повного і надійного задоволення своїх потреб. Міграція – це просторова активність (переміщення) індивіда, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання.

Міграція робочої сили це переміщення працездатного населення з одного регіону в інший або з однієї країни до іншої у пошуках роботи, вищої заробітної плати і кращих умов життя.

Міждержавна інтелектуальна міграція – найбільш «суворе» визначення розуміє цей вид міграції як міграцію наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, зайнятих науковими дослідженнями і розробками; більш широке визначення розуміє під міждержавною інтелектуальною міграцією – міграцію спеціалістів, які займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею, включаючи потенційних спеціалістів (молодих вчених, студентів, аспірантів і стажистів). Деякі дослідники відносять до цієї категорії мігрантів також інших висококваліфікованих робітників, діяльність яких не пов'язана з наукою як такою, але пов'язана з творчістю і є елементом престижу приймаючої країни (музиканти, артисти, тренери, спортсмени).

Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення населення через державні кордони для того, щоб вступити в трудові відносини з роботодавцями в іншій країні.

Міжнародна трудова міграція – це насамперед форма руху відносно надлишкового населення з одного центру накопичення капіталу до іншого. В цьому полягає суть економічної природи сучасної трудової міграції і її головна причина.

Міжнародна організація праці (МОП) – спеціалізована організація ООН для розробки міжнародних конвенцій і рекомендацій з питань трудового законодавства.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) – це міжнародна організація, яка спрямовує свої зусилля на сприяння оперативному реагуванню на нагальні міграційні проблеми та стимулює досягнення справжньої поваги до людської гідності мігрантів.

Мобільність – це не переміщення, а потенційна готовність або здібність населення до зміни свого територіального статусу.

Моделі трудових відносин на світовому ринку праці – відображають характер соціально-трудових відносин у різних країнах світу та ситуацію, що склалася на ринках робочої сили у різних регіонах світу, а їхні відмінності обумовлюють розміри та легальність міграційних процесів. Наприклад: європейська, англосаксонська і китайська.

Моральність – досвід виживання людства у вигляді вимог і правил, що обмежують одні та допускають інші форми прояву активності індивідів.

Наддержавне (міжнародне) регулювання міжнародної міграції робочої сили - сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу декількох держав, регіональних об'єднань, міжнародних організацій на міграційний рух працездатного населення з метою забезпечення контролю та регулювання міграційних потоків робочої сили.

Напівлегальна міграція – в'їзд в країну або перебування в країні мігрантів з частковим порушенням вимог її законодавства щодо міграційних переміщень.

Напрями міжнародної міграції робочої сили – спрямованість міжнародної міграції робочої сили в певні регіони чи країни.

Національно-культурна автономія – віртуальна структура міграції; громадська організація, метою якої є взаємодопомога, підтримка культурних традицій і мови, моральна підтримка представників свого етносу.

Нелегальна міграція – в'їзд в країну без дозволу органів державної влади та з порушенням вимог законодавства держави щодо міграційних процесів.

Обмін розумами (циркуляція розумів) – повернений характер міграцій мігрантів-професіоналів

Показники міграції – кількісна та якісна характеристика міграційних процесів.

Працюючий мігрант (трудоий мігрант) – це особа, що з метою наймання на роботу до іноземної фізичної або юридичної особи на законній підставі переїжджає на певний строк у країну, громадянином якої він не є.

Працюючі мігранти, пов'язані з реалізацією проекту – працюючі мігранти, допущені в державу працевлаштування на певний період для роботи винятково по певному проекті, реалізованому в цій державі роботодавцем працюючих мігрантів.

Працюючі працевлаштовані мігранти – працюючі мігранти, яким після перебування в країні працевлаштування протягом декількох років надається дозвіл на проживання (посвідка на проживання) у цій країні з невизначеним строком і дозвіл на роботу без особливих обмежень.

Працюючі мігранти, що працюють за контрактом – люди, що працюють у країні, що не є їхньою власною державою, за контрактним договором, що встановлює обмеження по строку зайнятості й по типі роботи, виконуваної мігрантом.

Примусово переміщені особи (вигнанці, депортовані) – це вид примусової міграції у якому людину органи державної влади чи певні сили свідомо видворяють за межі її власної країни на нейтральну територію (без згоди з іншими країнами) чи в іншу державу (нелегально або у разі згоди іншої країни прийняти дану особу).

Причини міжнародної міграції трудових ресурсів – різниця в рівнях економічного розвитку окремих країн; нерівномірність у темпах і обсягах нагромадження капіталу на різних ділянках світового господарства; наявність національних відмінностей у розмірах заробітної плати; діяльність ТНК і пов'язана з нею міжнародна мобільність капіталу; масове хронічне безробіття в слаборозвинутих країнах.

Реєміграція – повернення іммігрантів на батьківщину.

Регіоналізація – загальносвітова тенденція утворення регіональних об'єднань.

Репатріація – повернення на батьківщину військовополонених чи цивільних осіб які опинилися в полоні внаслідок військових дій; повернення емігрантів з відновленням їх громадянства та громадянських прав.

Ринок праці – система суспільних відносин, пов'язаних з наймом і пропозицією праці, тобто з її купівлею й продажем, а також економічний простір, в якому взаємодіють покупці та продавці праці.

Сегрегація мігрантів – ізольоване духовно-культурне існування етнічних груп в одному суспільстві. Ці групи обмежують будь-які контакти, організують окремі для кожної групи освітні системи, не допускають міжетнічних шлюбів.

Сезонні робітники-мігранти – люди, що працюють у державі, що не є їхньою власною країною, протягом деякої частини року, тому що робота, яку вони виконують, залежить від сезонних умов.

Суверенна (добровільна) міграція – міграція в якій переміщення здійснюється мігрантом свідомо та добровільно.

Теорії міжнародної трудової міграції – теорії які пояснюють причини, мотиви і наслідки міжнародної трудової міграції для людини, світу в цілому, а також для країн-донорів і країн-реципієнтів.

Тимчасово-працюючі мігранти – особи, які допущені в країну що не є їхньою власною батьківщиною, для виконання протягом обмеженого строку певної професійної діяльності.

Транснаціональна корпорація (ТНК) – національні монополії із зарубіжними активами; підприємства у яких виробнича і торговельно-збутова діяльність виходить за рамки однієї держави.

Транзитна міграція – переміщення через країни які розміщені між країною виїзду і в'їзду мігранта.

Фактор – умова, рушійна сила будь-якого процесу чи явища; чиник.

Фемінізм – жіночий рух за зрівняння прав жінок та чоловіків.

Чинник – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або одну з основних рис; фактор.

Шукачі притулку – вид вимушеної міграції, у якому особа що прибула з іншої країни подала заяву на отримання статусу біженця або на дозвіл проживання. У шукачів притулку є присутнім момент оцінки місця переселення та вибір кращого статусу. Перетинання кордону приймаючої країни може відбуватися як з порушеннями так і без порушень законодавства.

Центри притягання робочої сили – характерний певними особливостями регіон, в який прибуває багато мігрантів.

Якісна міграція – вид міграції при якому країна має позитивні наслідки від в'їзду мігрантів.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Демографічна динаміка населення України

Роки	Розподіл населення за віком на кінець року, тис. осіб	У тому числі у віці:				
		0-14 років	15-24 років	25-44 років	45-64 років	65 і понад років
1990	51623,5	11029,5	7002,9	14764,5	12497,5	6329,1
1991	51708,2	10951,4	7055,0	14879,3	12314,3	6508,2
1992	51870,4	10915,4	7118,7	15006,7	12139,3	6690,3
1993	51715,4	10767,7	7146,1	14973,0	11965,3	6863,3
1994	51300,4	10528,7	7159,6	14727,0	11924,0	6961,1
1995	50874,1	10246,0	7164,4	14578,3	11826,4	7059,0
1996	50400,0	9952,4	7131,7	14435,2	11827,9	7052,8
1997	49973,5	9624,5	7117,9	14325,9	11878,6	7026,6
1998	49544,8	9206,0	7202,0	14226,8	12008,4	6901,6
1999	49115,0	8781,0	7275,9	14092,2	12147,0	6818,9
2000	48663,6	8373,3	7325,5	13992,0	12128,8	6844,0
2001*	48240,9	7949,9	7381,2	13851,5	12079,7	6978,6
2002	47823,1	7569,5	7457,8	13726,8	11875,5	7193,5
2003	47442,1	7246,3	7478,6	13590,9	11757,0	7369,3
2004	47100,5	6989,8	7455,7	13460,6	11687,2	7507,2
2005	46749,2	6764,7	7366,7	13342,8	11707,8	7567,2

* За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

Таблиця А.2

Динаміка середньої очікуваної тривалості життя в Україні

Період, за який розраховані показники (роки)	Середня очікувана тривалість життя при народженні обидві статті, років	У тому числі	
		чоловіки	жінки
1991-1992	69,30	64,20	74,18
1992-1993	68,67	63,50	73,70
1993-1994	67,98	62,78	73,15
1994-1995	67,22	61,82	72,72
1995-1996	66,93	61,40	72,65
1996-1997	67,36	61,91	72,95
1997-1998	68,08	62,74	73,50
1998-1999	68,32	62,95	73,74
1999-2000	67,91	62,44	73,55
2000-2001	68,33	62,77	74,08
2001-2002	68,32	62,70	74,13
2002-2003	68,24	62,64	74,06
2003-2004	68,22	62,60	74,05
2004-2005	67,96	62,23	73,97

Таблиця А.3

Причини смертності в Україні

Рік	Всього померлих, тис. осіб	З них від хвороб:					
		системи кровообігу	новоутворення	зовнішніх причин смерті	органів травлення	органів дихання	деяких інфекційних та паразитарних хвороб
2005*	782,0	488,8	91,8	70,0	31,7	28,0	17,2

* Починаючи з 2005р. установлення причин смерті провадиться відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я Десятого перегляду.

Додаток Б

Таблиця Б.1

Основні напрямки міграції населення у 2005 р.

Напрями міграції	Осіб			На 1000 населення		
	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції
Всі напрямки міграції	763222	758639	4583	16,2	16,1	0,1
У межах України	723642	723642	х	15,4	15,4	х
Внутрішньорегіональна міграція	439269	439269	х	9,3	9,3	х
Міжрегіональна міграція	284373	284373	х	6,1	6,1	х
Міждержавна міграція	39580	34997	4583	0,8	0,7	0,1
Країни СНД	33445	21866	11579	0,7	0,5	0,2
Інші країни	6135	13131	-6996	0,1	0,2	-0,1

Таблиця Б.2

Міграція населення України з країнами СНД у 2005 р.

Регіони	Осіб			На 1000 наявного населення		
	число прибулих	число вибулих	приріст (скорочення)	число прибулих	число вибулих	приріст (скорочення)
Україна	33445	21866	11579	0,7	0,5	0,2
Автономна Республіка Крим	5916	2443	3473	3,0	1,2	1,8
області						
Вінницька	913	542	371	0,5	0,3	0,2
Волинська	396	487	-91	0,4	0,5	-0,1
Дніпропетровська	1781	1257	524	0,5	0,4	0,1
Донецька	4458	3748	710	1,0	0,8	0,2
Житомирська	523	524	-1	0,4	0,4	-0,0
Закарпатська	177	294	-117	0,1	0,2	-0,1
Запорізька	1459	1075	384	0,8	0,6	0,2
Івано-Франківська	335	251	84	0,2	0,2	0,0
Київська	808	319	489	0,5	0,2	0,3
Кіровоградська	302	346	-44	0,3	0,3	-0,0
Луганська	1825	2532	-707	0,8	1,1	-0,3
Львівська	400	381	19	0,2	0,2	0,0
Миколаївська	908	569	339	0,7	0,4	0,3
Одеська	3334	901	2433	1,4	0,4	1,0
Полтавська	624	594	30	0,4	0,4	0,0
Рівненська	225	315	-90	0,2	0,3	-0,1
Сумська	536	606	-70	0,4	0,5	-0,1
Тернопільська	238	194	44	0,2	0,2	0,0
Харківська	1966	1207	759	0,7	0,4	0,3
Херсонська	717	579	138	0,6	0,5	0,1
Хмельницька	567	410	157	0,4	0,3	0,1
Черкаська	775	377	398	0,6	0,3	0,3
Чернівецька	407	245	162	0,5	0,3	0,2
Чернігівська	520	621	-101	0,4	0,5	-0,1
міста						
Київ	2227	499	1728	0,8	0,2	0,6
Севастополь	1108	550	558	2,9	1,4	1,5

Додаток В

Таблиця В.1

Міграція населення за регіонами у 2005 р.

Регіони	Міждержавна міграція, осіб			Міжрегіональна міграція, осіб		
	число прибулих	число вибулих	приріст (скорочення)	число прибулих	число вибулих	приріст (скорочення)
Україна	39580	34997	4583	284373	284373	x
Автономна Республіка Крим	6381	3043	3338	11295	11860	-565
області						
Вінницька	981	850	131	9035	11949	-2914
Волинська	469	901	-432	4844	5504	-660
Дніпропетровська	2023	2188	-165	17970	15723	2247
Донецька	4834	4702	132	14520	15851	-1331
Житомирська	601	797	-196	7393	10372	-2979
Закарпатська	222	1027	-805	2660	4188	-1528
Запорізька	1669	1697	-28	8320	9493	-1173
Івано-Франківська	378	557	-179	5627	6297	-670
Київська	916	503	413	19899	19462	437
Кіровоградська	330	483	-153	5494	10862	-5368
Луганська	1933	2910	-977	7064	10798	-3734
Львівська	537	944	-407	9326	10642	-1316
Миколаївська	1022	848	174	7873	8578	-705
Одеська	3704	1601	2103	10423	9829	594
Полтавська	726	803	-77	10604	10520	84
Рівненська	298	1069	-771	6033	7540	-1507
Сумська	596	712	-116	5617	8221	-2604
Тернопільська	287	546	-259	5121	6542	-1421
Харківська	3050	2260	790	19861	15492	4369
Херсонська	797	885	-88	6358	9761	-3403
Хмельницька	609	621	-12	7843	10801	-2958
Черкаська	880	670	210	10189	11408	-1219
Чернівецька	497	790	-293	3896	3947	-51
Чернігівська	602	796	-194	6948	9410	-2462
міста						
Київ	4050	2139	1911	55129	26400	28729
Севастополь*	1188	655	533	5031	2923	2108
На 1000 населення						
Україна	0,8	0,7	0,1	6,1	6,1	x
Автономна Республіка Крим	3,2	1,5	1,7	5,7	6,0	-0,3
області						
Вінницька	0,6	0,5	0,1	5,3	7,0	-1,7
Волинська	0,5	0,9	-0,4	4,7	5,3	-0,6
Дніпропетровська	0,6	0,6	-0,0	5,2	4,6	0,6
Донецька	1,0	1,0	0,0	3,1	3,4	-0,3
Житомирська	0,4	0,6	-0,2	5,6	7,8	-2,2
Закарпатська	0,2	0,8	-0,6	2,1	3,3	-1,2
Запорізька	0,9	0,9	-0,0	4,5	5,1	-0,6
Івано-Франківська	0,3	0,4	-0,1	4,0	4,5	-0,5
Київська	0,5	0,3	0,2	11,3	11,0	0,3
Кіровоградська	0,4	0,5	-0,1	5,2	10,2	-5,0
Луганська	0,8	1,2	-0,4	2,9	4,5	-1,6
Львівська	0,2	0,3	-0,1	3,6	4,1	-0,5
Миколаївська	0,8	0,7	0,1	6,4	7,0	-0,6
Одеська	1,6	0,7	0,9	4,3	4,1	0,2
Полтавська	0,5	0,5	-0,0	6,8	6,8	0,0
Рівненська	0,2	0,9	-0,7	5,2	6,5	-1,3
Сумська	0,5	0,6	-0,1	4,6	6,7	-2,1
Тернопільська	0,3	0,5	-0,2	4,6	5,9	-1,3
Харківська	1,1	0,8	0,3	7,0	5,5	1,5
Херсонська	0,7	0,8	-0,1	5,6	8,6	-3,0
Хмельницька	0,4	0,4	-0,0	5,7	7,9	-2,2
Черкаська	0,7	0,5	0,2	7,6	8,5	-0,9
Чернівецька	0,5	0,8	-0,3	4,3	4,3	-0,0
Чернігівська	0,5	0,7	-0,2	5,9	8,0	-2,1
міста						
Київ	1,5	0,8	0,7	20,5	9,8	10,7
Севастополь	3,1	1,7	1,4	13,3	7,7	5,6